

Тема 1. Міжнародно-правові засади співробітництва України з суб'єктами міжнародного права, включаючи питання визнання.

План

Вступ.

1. Роль і значення (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини для правової системи України.

2. Поняття суб'єктів міжнародного права. Види суб'єктів міжнародного права.

3. Основні принципи міжнародного права.

4. Визнання в міжнародному праві.

5. правонаступництво в міжнародному праві.

Рекомендована література:

1. Акт проголошення незалежності України: Прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р.
2. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою України 16 липня 1990р. - К.: Політвидав України, 1990.
3. Конституція України
4. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року.
5. Закон України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991р.
6. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26.06.1945.
7. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970.
8. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975.
9. Адамчук І.Г. Міжнародно-правове визнання державного кордону України з Румунією та Чехословаччиною (1939-1947 рр.) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Адамчук Ігор Григорович ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. - Л., 2010. - 207 арк.
10. Галан В.О. Міжнародне правонаступництво держав у практиці Співдружності Незалежних Держав [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Галан Вікторія Олександрівна ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2006. - 224 арк.
11. Далявська Т. П. Невизнані держави в контексті державотворчих процесів та міжнародного визнання / Т. П. Далявська // Держава і право. Юридичні і політичні науки. - 2014. - Вип. 66. - С. 345-353.
12. Дурсунов Р.М. Міжнародно-правове визнання держав (проблеми теорії та практики) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Дурсунов Раміль Малік огли ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х., 2014. - 19 с.
13. Литвиненко І. Л. Литвиненко І. Л. Визнання держав у міжнародному праві / Литвиненко І. Л. Литвиненко І. Л. // Університетські наукові записки. - 2005. - № 1-2. - С. 238-243.
14. Макарчук В.С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939-1945 рр.) [Текст] / В. С. Макарчук ; Міжнародна асоціація істориків права, Львівський ін-т внутрішніх справ при НАВС України. - К. : Атіка, 2004. - 348 с.

15. Мельник А.Я. правонаступництво України щодо міжнародних договорів СРСР [Текст] / А. Я. Мельник ; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, Інститут законодавства Верховної Ради України. - К. : Юридична думка, 2005. - 424 с.
16. Ноговіцина Ю.О. Міжнародно-правові аспекти правонаступництва України [Текст] / Ю. О. Ноговіцина ; наук. ред. О. В. Задорожній ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. - К. : Вид. дім "Промені", 2006. - 352 с.
17. Перевезенцев О.Ю. Міжнародно-правове регулювання інституту правонаступництва держав щодо міжнародних договорів [Текст] / О. Ю. Перевезенцев. - К. : Знання, 2007. - 262 с.
18. Топильницький М. В. Витоки інституту міжнародно-правового визнання держав у стародавньому світі / М. В. Топильницький // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. - 2011. - Вип. 2. - С. 59-68.
19. Хмельова І. Є. Визнання та імунітет держав у міжнародному праві / І. Є. Хмельова // Часопис Київського університету права. - 2013. - № 3. - С. 410-413.

ВСТУП

Характерною рисою міжнародного права є наявність у ньому комплексу основних принципів, під якими розуміються узагальнені норми, що відображають характерні риси та головний зміст міжнародного права, й володіють вищою юридичною силою. У дипломатичній практиці їх звичайно іменують принципами міжнародних відносин. У рамках міжнародного права існують різні види принципів. Серед них важливе місце займають принципи-ідеї. До них відносяться ідеї миру і співробітництва, гуманізму, демократії, дотримання прав і свобод людини й ін. Принцип міжнародного права – юридична узагальнена норма поведження суб'єктів МП у зв'язку з певним видом правовідносин. Разом з юридичними нормами та інститутами принципи утворюють єдину складну систему міжнародного права.

В лекції розглядаються принципи міжнародного права, характеризуються основні суб'єкти міжнародного права. Також розглядаються безпосередні інститути міжнародного права які стосуються порядку виникнення та утворення суб'єктів міжнародного права.

Тема 1. Міжнародно-правові засади співробітництва України з суб'єктами міжнародного права, включаючи питання визнання.

Роль і значення (Європейської) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практики Європейського суду з прав людини для правової системи України.

Рішення Європейського суду з прав людини (*далі* — *ЄСПЛ*) вже давно є звичним атрибутом при розгляді справ національними судами. Посилатись на них при подачі скарги чи клопотання стало «правилом гарного тону» для адвокатів та прокурорів. Серед практиків навіть існує впевненість, що факт зазначення у документі якогось рішення ЄСПЛ може посилити позицію сторони у справі. Насправді ж це не так, і посилання на рішення ЄСПЛ ще не гарантує успіху.

Рішення ЄСПЛ мають двояку природу. Самі по собі вони не є джерелом права, хоча й нерозривно пов'язані з положеннями та конкретизують застосування Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 1950 р. (*далі* — *Європейська конвенція з прав людини, ЄКПЛ, Конвенція*). Тож звідки така цікавість до рішень ЄСПЛ та яким чином вони стали невід'ємною частиною українських судових рішень?

Європейський суд з прав людини за своєю суттю є юрисдикційним органом у сфері захисту прав людини (ст. 32 ЄКПЛ). Це означає, що цей суд розглядає всі питання щодо трактування і застосування Конвенції і протоколів до неї, а також розглядає індивідуальні спори, які стосуються порушення прав людини. Для подачі індивідуальної скарги про порушення прав і свобод людини не потрібно погодження держави, а сам ЄСПЛ не зв'язаний рішеннями національних судів. ЄСПЛ констатує, чи було порушене право особи з погляду вищих стандартів, ніж національні. Водночас рішення ЄСПЛ щодо індивідуальних спорів є обов'язковими до виконання для держави-учасниці ЄКПЛ, і у разі їх невиконання можуть застосовуватись певні санкції з боку Комітету міністрів Ради Європи.

Поряд з вирішенням по суті індивідуального спору, ЄСПЛ у своєму рішенні розвиває і самі положення Конвенції, які повинні тлумачитись однаково усіма державами-учасницями. Саме ця особливість «обов'язку однакового тлумачення» дозволяє національним судам посилатись на рішення ЄСПЛ у індивідуальних спорах, що були постановлені стосовно інших держав. Рішення ЄСПЛ можна охарактеризувати як прецеденти. І хоча в Україні судові прецеденти не є джерелом права, де-факто ситуація зовсім інша.

Нормативне регулювання

Норми, що регулюють питання застосування Конвенції та рішень ЄСПЛ на практиці, умовно можна поділити на два рівні: міжнародні акти та національні акти.

Міжнародним документом, що визначає правовий статус як самого ЄСПЛ, так і його рішень, є Європейська конвенція з прав людини (розділ II Конвенції). При цьому ст. 46 ЄКПЛ зазначає про безумовний обов'язок держав-учасниць виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у будь-яких справах, в яких вони є сторонами.

Щодо національного законодавства, першочергово слід зазначити Конституцію України, ст. 9 якої визначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства. Європейська конвенція з прав людини була ратифікована Україною 17.07.1997 р.

(№475/97-ВР) та набула чинності для України 11.09.1997 р. Таким чином, Конвенція стала частиною національного законодавства і підлягає застосуванню.

Зазначене кореспондує і з процесуальними кодексами, які дублюють зазначену вище норму Конституції. Для прикладу, ч. 2 ст. 1 КПК України зазначає, що кримінальне процесуальне законодавство, окрім положень Конституції, Кримінального процесуального кодексу та інших законів, включає міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, тобто і Європейську конвенцію з прав людини.

Тут слід звернути увагу на роль рішень ЄСПЛ у судовій практиці. Ст. 20 КПК України встановлює пріоритет судових рішень, якими констатовано порушення прав людини, для вирішення питання допустимості доказів. Зокрема, встановлено, що рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і яким встановлено порушення прав людини, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів.

Що ж до рішень ЄСПЛ загалом, то як вже було зазначено, самі по собі вони не є джерелом права, однак у поєднанні з відповідними нормами Конвенції національні суди можуть їх застосовувати саме як таке джерело. Відповідна норма закріплена і в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (ст. 17). Цей Закон є спеціальним та регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконувати рішення ЄСПЛ та необхідністю впроваджувати в українське судочинство практику європейських стандартів з прав людини. Водночас чітких рекомендацій щодо правил застосування рішень ЄСПЛ Закон не містить.

Неформальні правила застосування рішень ЄСПЛ

Через відсутність чітких правил і рекомендацій щодо використання рішень ЄСПЛ у інших справах практики інколи невірно застосовують зазначені рішення або керуються принципом «чим більше, тим краще», що призводить до посилення на рішення ЄСПЛ просто «заради посилення», без осмислення первинного змісту самих рішень. Натомість правила застосування рішень ЄСПЛ досить прості, і не обов'язково кожне речення у клопотанні, скарзі чи ухвалі доповнювати рішенням Європейського суду. Для того, щоб якісно донести свою позицію у справі, слід розуміти суть рішення ЄСПЛ і його характер, які саме порушення статей Конвенції констатовані і яким чином аргументоване рішення.

Рішення ЄСПЛ можуть містити заходи індивідуального та загального характеру. І саме заходи загального характеру вживаються з метою забезпечення виконання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене рішенням, та для усунення недоліків, що носять системний характер. Серед рішень ЄСПЛ найбільшу вагу мають ті, які вважаються джерелом правової позиції і у подальшому використовуються саме як усталена правова позиція при вирішенні схожих справ. Фактично це і є орієнтири для усіх національних судів.

Не можна обійти увагою і рішення, які називаються «пілотними» чи «квазі-пілотними» (для прикладу, рішення у справах «Юрій Миколайович Іванов проти України», «Каверзін проти України», «Балицький проти України» тощо). Вони вказують на системну проблему чи усталене тлумачення певної ситуації у державі. При цьому

акцент у рішенні ЄСПЛ йде не стільки на конкретні обставини індивідуальної справи, скільки на ситуацію з оцінкою застосування певної норми чи національної практики. Саме такі рішення, які містять усталену правову позицію ЄСПЛ, мають бути прикладом для посилань. І якраз тут не є принциповим питання, стосовно якої з держав-учасниць і коли прийняте дане рішення.

Розуміючи природу рішень ЄСПЛ, можна говорити про неформальні правила їх використання практиками при підготовці процесуальних документів чи ухваленні судових рішень. Зокрема, до таких правил можна віднести:

- посилання на первинне рішення, де ЄСПЛ визначив правову позицію;
- аналіз первинного контексту рішення ЄСПЛ та аргументації суду при винесенні рішення;
- обґрунтування подібності випадку.

Ці неформальні правила є універсальними, мають застосовуватись у сукупності і не залежать від виду та категорії справ, які розглядаються судами. Їх дотримання дозволить уникнути випадків неправильного тлумачення тієї чи іншої ситуації, забезпечить сталість позицій ЄСПЛ і, як наслідок, однакове тлумачення всіма національними судами схожих випадків порушення відповідного права, закріпленого у Конвенції.

Загалом значення рішень ЄСПЛ важко переоцінити. Для більшості заявників можливість звернення до Європейського суду з прав людини стала єдиним варіантом боротьби з недосконалістю національної системи правосуддя. Для практиків же рішення ЄСПЛ стали «лакмусовим папірцем» з виявлення проблем системного характеру і водночас встановлення стандартів дотримання прав людини, до яких слід прагнути.

2. Поняття суб'єктів міжнародного права. Види суб'єктів міжнародного права.

Суб'єкт міжнародного права – це носій певних міжнародних прав і обов'язків, що виникають відповідно до загальних норм міжнародного права або розпоряджень міжнародно-правових актів.

Це також особа (у збірному значенні), поведінка якої регулюється міжнародним правом і яка вступає або може вступати в міжнародні публічні (міжвладні) правовідносини. Таким чином, це особи, учасники міжнародних відносин, що можуть бути носіями суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

Для того щоб виступати в якості суб'єктів міжнародного права, ці особи повинні мати певні властивості, до числа яких належать:

- певна зовнішня відособленість;
- персоніфікація (можливість виступати в міжнародних відносинах у вигляді єдиної особи);
- здатність виробляти, виражати і реалізовувати автономну волю;
- брати участь у прийнятті норм міжнародного права і діяти згідно з цими нормами.

Будь-який суб'єкт міжнародного права має правоздатність, дієздатність і деліктоздатність.

Правоздатність – це здатність суб'єкта міжнародного права мати суб'єктивні права і нести юридичні обов'язки. Такою здатністю володіють держави з моменту їх створення; нації і народності, що борються за національну незалежність, — із моменту їх визнання в якості таких; міжнародні міжурядові організації — із моменту вступу

документів (статут) про їхнє заснування в силу; фізичні особи — при настанні ситуацій, чітко обговорених у відповідних міжнародних договорах.

У поняття **дієздатності** входить самостійне здійснення суб'єктами міжнародного права своїх прав і обов'язків.

Деліктоздатність суб'єктів міжнародного права означає їхню здатність нести юридичну відповідальність за скоєні правопорушення.

Міжнародна правосуб'єктність містить у собі ряд елементів, що характеризують суб'єкта міжнародного права:

- право виступати на міжнародній арені від свого імені;
- право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права;
- право брати участь у створенні норм міжнародного права;
- врегулювання поведінки суб'єкта нормами міжнародного права;
- визнання суб'єкта міжнародного права в якості такого іншими суб'єктами міжнародного права та ін.

Суб'єкти міжнародного права мають загальну, галузеву і спеціальну правосуб'єктність.

Загальна правосуб'єктність – це здатність певних осіб (у силу факту свого існування) виступати в якості суб'єкта міжнародного права. Такою правосуб'єктністю володіють тільки суверенні держави і нації, що борються за національне визволення.

Галузева правосуб'єктність – це здатність суб'єктів міжнародного права виступати в якості учасників у певній сфері міждержавних відносин. Такою правосуб'єктністю володіють міжнародні міждержавні організації (ММУО).

Спеціальна правосуб'єктність – це здатність осіб бути учасниками тільки певного кола відносин у рамках окремої галузі міжнародного права. Спеціальною правосуб'єктністю, наприклад, володіють фізичні особи і міжнародні неурядові організації (МНУО).

Види суб'єктів міжнародного права. Всі суб'єкти міжнародного права діляться на:

- **основні (первинні)** – держави, нації і народності, що борються за своє національне визволення і створення власної національної держави.

Їхня поява є об'єктивною реальністю, результатом природно-історичного процесу. У силу властивого їм державного або національного суверенітету вони признаються носіями міжнародних прав і обов'язків.

- **похідні (вторинні)** – міжнародні міждержавні організації, специфічні державоподібні утворення (раніше – це так звані вільні міста Венеція, Гамбург та ін.).

Похідні суб'єкти міжнародного права створюються первинними. Тому обсяг їхньої міжнародної правоздатності (обсяг прав і повноважень) залежить від наміру і бажання їхніх створювачів – держав-фундаторів, що наділяють їх правом виступати в міждержавних відносинах від власного імені.

Держави – основні суб'єкти міжнародного права.

Держави є єдиними суверенними суб'єктами міжнародного права, тому що міжнародна правосуб'єктність властива їм у силу самого факту їх існування. Державний суверенітет означає повну самостійність і незалежність держави при розв'язанні питань внутрішнього і зовнішнього життя.

До елементів суверенітету держави належать:

а) територіальна цілісність, котра означає, що ніхто не вправі змінити територію держави без згоди на те її вищих органів державної влади або її народу;

б) територіальне верховенство, що означає, що на території держави діють закони тільки тієї держави;

в) нероздільність державної влади, що включає визнання всіма гілками влади верховенства законодавчої влади, що формує систему органів держави і визначає їхні повноваження;

г) незалежність державної влади як усередині країни від будь-яких фізичних і юридичних осіб, так і зовні, на міжнародній арені від інших держав і міжнародних організацій.

Якщо державу яким-небудь чином обмежено в суверенітеті (наприклад, не має повного верховенства на своїй території), то вона обмежується й в обсязі міжнародної правосуб'єктності.

Держава являє собою сполучення трьох елементів:

а) визначеної території;

б) населення, на ній проживаючого;

в) організації публічної влади. Територіально-організаційна структура держави може бути різноманітною.

Розрізняють прості і складні держави.

Прості (унітарні) держави являють собою єдину систему вищих органів державної влади, якій цілком підпорядковані органи влади на місцях.

Складні держави являють собою об'єднання декількох територіальних одиниць, що користуються певною політико-правовою самостійністю (деякими суверенними властивостями).

Міжнародна правосуб'єктність націй і народів, що борються за національне визволення.

Правосуб'єктність націй, що борються, як і правосуб'єктність держав, носить об'єктивний характер, тобто існує незалежно від чияї-небудь волі.

Характерною рисою сучасного міжнародного права є визнання і затвердження в міжнародному житті принципу рівності і самовизначення народів. Саме народів, а не націй, тому що в Статуті ООН цей принцип закріплений у якості загальноновизнаної норми міжнародного права.

Нація – це історична спільність людей, які мешкають на певній території і володіють єдністю політичних, економічних, соціально-культурних укладів життя і спільністю мови. Таке спільне функціонування протягом тривалого історичного відтинка часу формує співтовариство, що має спільну самосвідомість своєї єдності і фіксовану самоназву. У такого співтовариства з'являється менталітет, що відрізняє його від інших людських співтовариств.

Політико-юридичною основою міжнародної правосуб'єктності націй слугує національний суверенітет. Проте на цій основі мають самостійний міжнародний статус лише ті нації і народності, що ще не мають власної державності і котрі ще не реалізували право на самовизначення у формі створення суверенної держави або у формі добровільного входження до складу якоїсь держави.

Для того щоб нація могла бути визнана суб'єктом міжнародного права, вона повинна відповідати певним умовам:

- повинна знати і вказувати територію, на якій вона припускає організацію своєї держави;

- повинна мати в наявності військові формування;

- повинна мати політичний центр або організацію, визнану в якості такої, що повинна мати тісний зв'язок із населенням країни і якій будуть підпорядковуватися зазначені військові формування;

- повинна бути визнана певним чином міжнародними структурами.

Правосуб'єктність міжнародних організацій. Не всі міжнародні організації є суб'єктами міжнародного права. До таких відносять тільки ММУО, створювані первинними суб'єктами міжнародного права.

ММУО — стабільна форма міжнародних відносин між її членами – суверенними державами, що має узгоджені учасниками цілі, компетенцію діяльності і свої органи, а також специфічні інституції {статут, процедуру, членство, порядок роботи і прийняття рішень і т.д.}. Значення міжнародних організацій цієї категорії визначається насамперед офіційною участю в них держав і урядів, а також важливістю задач, що покликані вирішувати ММУО.

Міжнародні міжурядові організації належать до категорії вторинних суб'єктів міжнародного права. Вони створюються державами, що є не тільки їхніми фундаторами, але згодом стають членами цих організацій.

Таким чином, правосуб'єктність ММУО носить функціональний характер, тобто вона обмежена їхніми статутними цілями і задачами. Спеціальна правоздатність ММУО полягає також і в тому, що вони не можуть виступати стороною в суперечці, аналізованій Міжнародним Судом ООН (такою стороною може бути тільки держава).

Україна приймає активну участь у діяльності міжнародних організацій, перебуваючи учасником понад 130 ММУО.

Основними правами ММУО є наступні:

- право брати участь у створенні міжнародно-правових норм;
- право органів організації користуватися певними владними повноваженнями, у тому числі право на прийняття рішень, обов'язкових для виконання;
- право користуватися привілеями й імунітетами, наданими як організації, так і її співробітникам;
- право розглядати спори між учасниками, а в деяких випадках і з державами, що не беруть участь у даній організації.

Також, в міжнародному праві виділяють нетипових суб'єктів. Нетипові суб'єкти - вираз, яким зазвичай позначають утворення, які не володіють ознаками, необхідними для суб'єкта міжнародного права, але тим не менш визнаними в якості такого. Такі випадки носять винятковий характер і пояснюються необхідністю правового врегулювання особливої ситуації. Вирішення питання залежить від інших держав, які вважають такий спосіб врегулювання найбільш доцільним. До них відносять: державоподібні утворення, уряди в еміграції, воююча сторона, повстала сторона.

Державоподібні суб'єкти (квазідержави). Основною особливістю таких суб'єктів є те, що вони не тотожні державам (хоча і мають майже всі ознаки такого утворення, перебуваючи як би міні-державами), не мають державний суверенітет, але виступають у якості самостійних, хоча й в обмеженій ступені, учасників міжнародно-правових відносин.

Такий спеціальний міжнародно-правовий статус державоподібних суб'єктів встановлюється відповідно до міждержавних договорів, їхня міжнародна правосуб'єктність визначається тим, що вони спроможні самостійно і незалежно від держав та інших суб'єктів міжнародного права здійснювати встановлені права й обов'язки.

Ватикан (Holy See – Святий престол) – місто-держава, що є міжнародним та ідеологічним центром римсько-католицької церкви. У 1870 році, у ході завершення об'єднання Італії, папська держава припинила своє самостійне існування поряд з іншими державами Апеннінського півострова.

Правове положення Ватикана визначене Латеранськими угодами, підписаними між Італією і Святим престолом (так дотепер іменується в міжнародних договорах Ватикан) 11 лютого 1929 року. Цей договір поклав кінець багаторічним непорозумінням між Італією і Ватиканом і був укладений з ініціативи глави фашистського уряду Б. Муссоліні, що після приходу до влади потребував політичної підтримки такої потужної сили, як католицька церква.

У преамбулі Латеранського договору міжнародно-правовий статус держави «Місто Ватикан» визначений у такий спосіб: для забезпечення абсолютної і явної незалежності Святому престолу, що гарантує явний суверенітет на міжнародній арені, виявилася необхідність створення «держави» Ватикан, признаючи стосовно Святого престолу його повну власність, виняткову й абсолютну владу і суверенну юрисдикцію. У відповідь на визнання Італією його суверенітету Ватикан заявляв, що не бажає і не буде приймати участі в «світському суперництві між іншими державами... за винятком випадку, коли сторони звернуться зі спільним закликком до миротворчої місії Святого престолу».

Ватикан активно бере участь у міжнародних відносинах, засновує в інших державах постійні представництва, активно бере участь у діяльності міжнародних організацій, є членом ряду з них (МАГАТЕ, МСЕ, Всесвітній поштовий союз та ін.), або виступає при них у якості постійного спостерігача (ООН, ЮНЕСКО).

Князівство Сіландія (або Принципат Сіландія) — самопроголошена офіційно невизнана держава, розташована на колишній військово-морській платформі Форт-Роуз, що використовувалася під час другої світової війни за 10 кілометрів від узбережжя Суффолку, що на сході Великобританії. Сіландію було проголошено суверенним князівством 2 вересня 1967 року колишнім майором британської армії Педді Роєм Бейтсом, а сам Рой став князем новопроголошеної держави.

3. Основні принципи міжнародного права.

Слово **принцип** – від лат. *principium* – основа, початок.

В міжнародному праві для позначення принципів використовують словосполучення – *ius cogens*. Це норми. Ці норми є імперативними. Ці норми мають вищу юридичну силу. Ці норми є системоутворюючими.

Основні принципи МП закріплені **Статутом ООН 1945 року**. їхній зміст розкривається в **Декларації про принципи міжнародного права**, що стосуються дружніх відносин і співробітництва у відповідності зі Статутом ООН, прийнятою Генеральною Асамблеєю в 1970 р., а також у **Заключному акті** Наради по безпеці і співробітництву в Європі 1975 р.

Принципи міжнародного права – загальновизнані норми міжнародного права найбільш загального характеру.

Поява принципів є історично обумовленим фактом. Адже, з однієї сторони, вони необхідні для функціонування системи міжнародних відносин та міжнародного права. З іншої – їх існування та реалізація можливі у даних історичних умовах.

Принципи відображають корінні інтереси держав і міжнародного співтовариства в цілому.

Усі загальновизнані **принципи міжнародного права поділяються на:**

- а) **основні;**
- б) **галузеві.**

Слід зазначити, що сім основних принципів міжнародного права безпосередньо закріплені в Статуті ООН.

Усі загальновизнані принципи міжнародного права не існують ізольовано один від одного. Їх не можна протиставляти один одному, ставити на перше місце один із них. Таке положення знаходить своє відображення у прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН в 1970 році Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами у відповідності до Статуту ООН. Крім цього, розділ 3 Декларації вказує, що принципи закріплені у ній «уявляють собою основні принципи міжнародного права».

У даній Декларації зазначається, що «При тлумаченні та застосуванні викладені вище принципи є взаємопов'язаними і кожний із принципів повинен розглядатися в контексті усіх інших принципів».

В 1975 році Рада по безпеці та співробітництву у Європі у заключному акті сформулювало принципи, якими держави – учасниці повинні керуватися у взаємовідносинах. У цьому акті містяться вже не 7, а 10 принципів.

Основні принципи міжнародного права – це концентровано виражені та узагальнені загальновизнані норми поведінки суб'єктів міжнародних відносин з приводу найбільш важливих питань міжнародного життя.

Принципи міжнародного публічного права виконують одночасно дві функції:

- сприяють стабілізації всього комплексу міжнародних відносин, обмежуючи їх певними нормативними рамками;
- закріплюють усе нове, що з'являється в практиці суб'єктів міжнародного права в рамках міжнародних відносин, і в такий спосіб сприяють їх розвитку.

До загальних принципів міжнародного публічного права належать:

1. принцип суверенної рівності держав;
2. принцип незастосування сили або загрози силою;
3. принцип територіальної цілісності держав;
4. принцип непорушності державних кордонів;
5. принцип мирного вирішення міжнародних спорів;
6. принцип невтручання у внутрішні справи;
7. принцип загальної поваги прав людини;
8. принцип самовизначення народів і націй;
9. принцип співробітництва;
10. принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Основні принципи міжнародного права мають такі **особливості**, що дозволяють їм посісти важливе місце в системі норм міжнародного права:

- вони є універсальними нормами міжнародного права, їх відрізняють незаперечність і загальна обов'язковість;
- вони мають обов'язковий характер для всіх без винятку держав, незалежно від того, чи є вони членами ООН, та інших суб'єктів міжнародного права; вони мають першість стосовно всіх інших норм системи міжнародного права;
- вони, як виняток із загальних правил дії міжнародно-правових норм, мають зворотну силу, що дозволяє їм поширювати свою дію на будь-яку норму, яка виникла раніше самого принципу, аж до її скасування і невизнання пов'язаних із нею наслідків;

- тільки діяння, що порушують принципи міжнародного права, розглядаються як міжнародні злочини;

- ці принципи можуть бути правовою основою для регулювання міждержавних відносин за відсутності прямого регулювання.

Ст. 18 Конституції України визначає, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримки мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства на основі загально визнаних принципів і норм міжнародного права».

Принцип суверенної рівності держав складає основу сучасних міжнародних відносин. Це означає, що кожна держава зобов'язана поважати суверенітет інших учасників системи, тобто їхнє право в межах власної території здійснювати законодавчу, виконавчу і судову владу без якогось втручання з боку інших держав, а також самостійно проводити свою зовнішню політику. Підтримку міжнародного правопорядку може бути забезпечено лише при повній повазі юридичної рівності учасників.

Об'єктивні закономірності міжнародних відносин, їх поступова демократизація призвели до розширення змісту принципу суверенної рівності держав. У сучасному міжнародному праві принцип рівності із найбільшою повнотою відбито в Декларації про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року. Пізніше цей принцип був розвинений у Декларації принципів Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) 1975 року, Підсумковому документі Віденської зустрічі представників держав - учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1989 року, Паризькій хартії для Нової Європи 1990 року і ряді інших документів. Даний принцип закріплений у статутах міжнародних організацій системи ООН, у статутах більшості регіональних міжнародних організацій, у багатосторонніх і двосторонніх угодах держав і міжнародних організацій, у правових актах міжнародних організацій.

Відповідно до Декларації про принципи міжнародного права 1970 року поняття суверенної рівності містить такі елементи:

- а) держави юридичне рівні;
- б) кожна держава користується правами, властивими повному суверенітету;
- в) кожна держава зобов'язана шанувати правосуб'єктність інших держав;
- г) територіальна цілісність і політична незалежність держави недоторканні;
- г) кожна держава має право вільно вибирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні і культурні системи;
- д) кожна держава зобов'язана виконувати повністю і сумлінно свої міжнародні зобов'язання і жити у злагоді з іншими державами.

Основне призначення принципу суверенної рівності – забезпечити юридично рівну участь у міжнародних відносинах усіх держав незалежно від розбіжностей економічного, соціального, політичного або іншого характеру. Оскільки держави є рівноправними учасниками міжнародного спілкування, усі вони мають принципово однакові права й обов'язки.

У наш час держави часто передають на користь утворюваних ними міжнародних організацій частину своїх повноважень, що раніше вважалися невід'ємними атрибутами державного суверенітету. Відбувається це з різних причин, у тому числі у зв'язку зі зростанням кількості глобальних проблем, розширенням сфер міжнародного співробітництва і відповідно збільшенням кількості об'єктів міжнародного правового

регулювання. Проте це не означає применшення принципу суверенної рівності в міждержавних відносинах. Передаючи частину своїх повноважень міжнародним організаціям добровільно, держави не обмежують свій суверенітет, а, навпаки, реалізують одне зі своїх суверенних прав - право на укладання угод. Крім того, держави, як правило, лишають за собою право контролю за діяльністю міжнародних організацій

Принцип незастосування сили або погрози силою Демократизація міжнародних відносин із неминучістю призводить до обмеження застосування сили або погрози силою. Вперше ця об'єктивна закономірність була закріплена як принцип міжнародного права в Статуті Організації Об'єднаних Націй, підписаному в Сан-Франциско 26 червня 1945 року, який був вироблений у період визвольної боротьби проти фашизму і відбив демократичні прагнення і надії народів на справедливий повоєнний устрій міжнародних відносин.

Відповідно до ст. 2 Статуту (п. 4) «усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в їхніх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином, не сумісним із Цілями Об'єднаних Націй».

Згодом наведена формула Статуту була конкретизована в документах, прийнятих у формі резолюцій ООН. Серед них Декларація про принципи міжнародного права 1970 року, Визначення агресії 1974 року, Заключний акт НБСС 1975 року і ряд інших документів процесу в Гельсінкі, а також Декларація про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах 1987 року.

Нормативний зміст принципу незастосування сили складають:

- заборона окупації території іншої держави з порушенням норм міжнародного права;
- заборона актів репресалій, пов'язаних із застосуванням сили; надання державою своєї території іншій державі, що використовує її для здійснення агресії проти третьої держави;
- організація, підбурювання, надання допомоги або участь в актах громадянської війни або терористичних актів в іншій державі;
- організація або заохочення організації збройних банд, іррегулярних сил, зокрема найманців, для вторгнення на територію іншої держави.

Порушенням принципу незастосування сили слід також вважати насильницькі дії стосовно міжнародних демаркаційних ліній і ліній перемир'я, блокаду портів або берегів держави, будь-які насильницькі дії, що перешкоджають народам здійснити законне право на самовизначення, а також ряд інших насильницьких дій.

Статут ООН передбачає (глава VII «Дії у відношенні загрози миру, порушень миру й актів агресії») лише два випадки *правомірного застосування збройної сили*: з метою самооборони (ст. 51) і за рішенням Ради Безпеки ООН у випадку загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст. 42).

Застосування збройної сили в порядку самооборони правомірне тільки в тому випадку, якщо станеться збройний напад на державу. Ст. 51 Статуту ООН прямо виключає застосування збройної сили однією державою проти іншої у разі вживання останньою заходів економічного або політичного порядку. У подібних ситуаціях або навіть якщо існує загроза нападу країна може вдатися до відповідних заходів лише при дотриманні принципу домірності.

Принцип територіальної цілісності держав затверджено з прийняттям Статуту ООН у 1945 році. Процес його розвитку триває, навіть назва цього принципу остаточно не визначена. Можна зустріти згадування як територіальної цілісності, так і територіальної недоторканності.

Заключний акт НБСС 1975 року містить окреме і найбільш повне формулювання принципу територіальної цілісності держав: «Держави - учасниці будуть поважати територіальну цілісність кожної з держав - учасниць. Відповідно до цього вони будуть утримуватися від будь-яких дій, не сумісних із цілями і принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй, проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь - якої держави-учасниці, зокрема, від будь-яких дій, що являють собою застосування сили або загрозу силою. Держави-учасниці будуть однаковою мірою утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної на об'єкт військової окупації, або інших прямих чи непрямих заходів застосування сили в порушення міжнародного права, або на об'єкт придбання за допомогою таких заходів чи погрози їх здійснення. Ніяка окупація або придбання такого роду не буде визнаватися законною».

Зміст принципу територіальної цілісності держав виходить за рамки положень про заборону використання сили або погрози силою, або перетворення території в об'єкт військової окупації, або придбання території з використанням сили чи її загрози. Мова йде про *будь-які дії проти територіальної цілісності або недоторканності*. Наприклад, транзит будь - яких транспортних засобів через іноземну територію без дозволу територіального суверена є порушенням не тільки недоторканності кордонів, але і недоторканності державної території, оскільки саме вона використовується для транзиту. Всі природні ресурси є складовими компонентами території держави, і якщо недоторканна територія в цілому, то недоторканні і її компоненти, тобто природні ресурси в їх природному вигляді. Тому їх розроблення іноземними особами або державами без дозволу територіального суверена також є порушенням територіальної недоторканності.

Значення принципу територіальної цілісності держав дуже велике з погляду стабільності в міждержавних відносинах. Його **призначення** - захист території держави від будь-яких зазіхань.

Принцип непорушності (недоторканності) державних кордонів є логічним продовженням принципу територіальної цілісності держав і складає одну з найважливіших основ безпеки, насамперед європейських держав.

Фактично цей принцип закріплює непорушність державних кордонів країн Європи за підсумками Другої світової війни.

Цей принцип уперше був сформульований у Заключному акті НБСС 1975 року, який, зокрема, проголошує, що «держави-учасниці розглядають як непорушні всі кордони одна одної, так і кордони всіх держав у Європі, і тому вони будуть утримуватися зараз і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони».

Тому визнання цього принципу означає також і відмову від будь - яких територіальних домагань.

Держави – учасниці НБСС тим самим висловили своє визнання існуючих кордонів європейських держав. Це визнання є міжнародно- правовим, що спричиняє певні юридичні наслідки, зокрема, це визнання не можна *анулювати*.

Відповідно до статті 2 *Конституції України* «територія України в межах існуючих кордонів є цілісною і недоторканною».

Зважаючи на свій суверенітет і, зокрема, територіальне верховенство, кожна держава вправі самостійно встановлювати порядок перетинання її кордону громадянами, транспортом і вантажами (видання національного закону про державний кордон) або такий порядок устанавлюється за згодою зацікавлених держав з урахуванням загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права (міжнародний договір про правовий режим державного кордону між суміжними державами).

Для забезпечення недоторканності кордонів суміжні держави укладають угоди про режим взаємного кордону. Україна має майже з усіма такими країнами угоду про режим взаємного кордону і про розвиток мирного співробітництва на кордонах.

Таким чином, **основний зміст принципу непорушності кордонів можна звести до трьох елементів:**

- визнання існуючих кордонів як юридичне встановлених відповідно до міжнародного права;
- відмова від будь-яких територіальних домагань на даний момент або в майбутньому;
- відмова від будь-яких інших зазіхань на ці кордони.

Принцип мирного вирішення спорів, покликаний забезпечити мирне співіснування держав, належить до норм, покладених в основу існування і стабільного функціонування міжнародного співтовариства. Відповідно до п. 3 ст. 2 Статуту ООН усі члени Організації Об'єднаних Націй вирішують свої міжнародні спори мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку і справедливість.

Еволюція принципу мирного вирішення міжнародних спорів відзначена серією міжнародних договорів і угод, які, у міру обмеження права звертатися до війни, поступово розвивали засоби мирного вирішення міжнародних спорів і встановлювали юридичний обов'язок держав **використовувати такі засоби:**

- принцип закріплений у Статуті ООН і у всіх міжнародних актах, що викладають принципи міжнародного права. Йому спеціально присвячений ряд резолюцій Генеральної асамблеї ООН, серед яких можна виділити Манільську декларацію про мирне вирішення міжнародних спорів 1982 року; першим багатостороннім актом, що встановив обов'язок мирного вирішення спорів, був Статут Ліги Націй, її члени зобов'язалися передавати спір, здатний викликати розірвання, на третейський або судовий розгляд або на розгляд Ради Ліги;

- більш повна формула цього принципу втілена в Паризькому пакті про відмову від війни 1928 року, у якому сторони визнали, що врегулювання або вирішення всіх спорів або конфліктів, здатних виникнути між ними, якого б характеру або якого б походження вони не були, повинні завжди вишукуватися тільки в мирних засобах;

- відповідно до Статуту ООН Декларація про принципи міжнародного права 1970 року сформулювала принцип таким чином: «Кожна держава вирішує свої міжнародні спори з іншими державами мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку і справедливість».

З наведеного формулювання принципу мирного вирішення міжнародних спорів слідує, що принцип ставить за обов'язок кожній державі вирішувати будь-які міжнародні спори мирними засобами. Сторони в суперечці не в праві відмовитися від мирного врегулювання і не можуть вивести з-під дії принципу будь-які спори.

Принцип не поширюється на спори, які стосуються справ, що входять, по суті, до внутрішньої компетенції будь-якої держави (принцип невтручання).

Попередження і вирішення спорів здійснюються на базі *принципів суверенної рівності і сумлінного виконання зобов'язань* з міжнародного права. Відзначається і самостійне значення *принципу сумлінності*. Держави повинні діяти в дусі сумлінності, для того щоб уникати виникнення спорів, повинні прагнути до якнайшвидшого і справедливого вирішення своїх спорів. Виявляється зв'язок із *принципом співробітництва*. Духом співробітництва і сумлінності слід керуватися в пошуках раннього і справедливого вирішення спорів. Відзначається і зв'язок із *принципом невторчання* — мирне врегулювання не повинне супроводжуватися вторчанням у внутрішні справи. Особливо підкреслюється зв'язок із *принципом незастосування сили*.

Принцип невторчання у внутрішні справи є одним з основних принципів сучасного міжнародного права. Цей принцип закріплений у п. 7 ст. 2 Статуту ООН і знайшов свою конкретизацію в авторитетних міжнародних документах: Декларації про принципи міжнародного права 1970 року, Заключному акті НБСЄ 1975 року, Декларації ООН про неприпустимість інтервенції і вторчання у внутрішні справи держави, про відгородження їх незалежності і суверенітету 1982 року.

Принцип невторчання у внутрішні справи тісно пов'язаний із *принципом суверенної рівності держав*. Із затвердженням у сучасному міжнародному праві *принципу права народів і націй на самовизначення* сфера дії принципу невторчання у внутрішні справи розширилася: він поширюється не тільки на суверенні держави, але і на народи і нації, що ведуть боротьбу за національне звільнення, і визначає обов'язок держав не нав'язувати їм свого суспільного або державного устрою і своєї ідеології.

Зміст принципу невторчання у внутрішні справи означає заборону державам і міжнародним організаціям утручатися у внутрішні справи держав і народів у будь-яких формах:

1. збройним, економічним, дипломатичним шляхом,
2. шляхом засилання шпигунів, диверсантів, відкрито або побічно, із боку однієї держави, декількох держав або під прикриттям міжнародної організації.

Так, відповідно до п. 7 ст. 2 Статуту ООН Організація не має права «на вторчання в справи, що, по суті, входять до внутрішньої компетенції будь - якої держави».

Проте слід мати на увазі, що деякі події, що відбуваються в межах території держави, можуть кваліфікуватися Радою Безпеки ООН як такі, що не стосуються винятково внутрішньої компетенції останньої. Так, наприклад, якщо Рада Безпеки ООН констатує, що вони загрожують міжнародному миру і безпеці, такі події перестають бути внутрішньою справою даної держави, і дії Об'єднаних Націй стосовно цих подій не будуть вторчанням у внутрішні справи держави.

Таким чином, концепція невторчання не означає, що держави можуть довільно відносити до своєї внутрішньої компетенції будь-які питання. Міжнародні зобов'язання держави, у тому числі і їх зобов'язання за Статутом ООН, є критерієм, що дозволяє правильно підходити до вирішення цього питання.

Принцип поваги прав людини. Як самостійний *принцип поваги прав людини* був сформульований у Заключному акті НБСЄ 1975 року.

В аналізованій галузі ухвалений ряд найважливіших актів, до яких належать: Загальна декларація прав людини 1948 року і два Пакти про права людини 1966 року, один - про цивільні і політичні права, інший - про економічні, соціальні і культурні, права. Був укладений ряд Конвенцій з конкретних аспектів: про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 рік), про ліквідацію усіх форм расової

дискримінації (1966 рік), про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок (1979 рік), про права дитини (1989 рік) та ін.

Затвердження в міжнародному праві принципу поваги прав людини вносить зміни в саму концепцію сучасного міжнародного права.

Ставлення держави до свого населення стає об'єктом уваги міжнародного співтовариства. Держави беруть на себе зобов'язання *додержуватися історично досягнутих стандартів прав людини*, оскільки від цього залежать і міждержавні відносини. Міжнародне право враховує важливий аспект взаємозв'язку внутрішнього і міжнародного життя держав.

У *ст. 3 Конституції України* закріплено, що «права і свободи людини і їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Затвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

У цілому ж затвердження в міжнародному праві принципу поваги прав людини важливе свідчення ступеня цивілізованості як цього права, так і самого міжнародного співтовариства.

Кожна держава має суверенну владу видавати норми, що визначають права й обов'язки її громадян. Проте реалізація цієї влади повинна відбуватися в рамках міжнародного права. Міжнародний контроль у цій галузі не суперечить принципу невтручання. У Документі Московської наради Конференції з людського виміру НБСЄ 1991 року підтверджується, що «питання, які стосуються прав людини, основних свобод, демократії і верховенства закону, мають міжнародний характер, оскільки дотримання цих прав і свобод складає одну з основ міжнародного порядку».

Відповідні зобов'язання становлять безпосередній і законний інтерес для всіх держав-учасниць і не належать до винятково внутрішніх справ відповідної держави.

На відміну від інших принципів міжнародного права принцип поваги прав людини займає центральне становище й у національному праві.

Аналіз міжнародних актів дозволяє виділити такі **основні положення принципу поваги прав людини**:

- визнання гідності, властивої всім членам людської родини, а також їх рівних і невід'ємних прав є основою свободи, справедливості і загального миру;
- кожна держава зобов'язана сприяти шляхом спільних і самостійних дій загальній повазі і дотриманню прав людини й основних свобод відповідно до Статуту ООН;
- права людини повинні охоронятися владою закону, що забезпечить національний мир і правопорядок, людина не буде змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення;
- держава зобов'язана шанувати і забезпечувати всім особам, що знаходяться в межах її юрисдикції, права і свободи, визнані міжнародним правом, без будь-якої різниці, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, станового або іншого становища;
- кожна людина несе обов'язки стосовно інших людей і того суспільства і держави, до яких вона належить;
- держава зобов'язана вжити законодавчих та інших заходів, необхідних для забезпечення міжнародне визнаних прав людини;
- держава зобов'язана гарантувати будь-якій особі, права якої порушені, ефективні засоби правового захисту;

- держава зобов'язана забезпечити право людини знати свої права і діяти відповідно до них.

Принцип рівноправності та самовизначення народів і націй. Безумовна повага права кожного народу і нації вільно вибирати шляхи і форми свого розвитку є однією з принципів основ міжнародних відносин.

Принцип рівноправності та самовизначення народів і націй як обов'язкова норма сучасного міжнародного права одержав свій розвиток у Статуті ООН. Одна з найважливіших цілей ООН - «розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів» (п. 2 ст. 1 Статуту). Зазначена ціль конкретизується в багатьох його положеннях.

Зміст принципу рівноправності і самовизначення народів уперше розкритий у Декларації про принципи міжнародного права 1970 року, прийнятій в той історичний період, коли процес деколонізації досяг апогею. Це обумовило основну спрямованість принципу: «Всі народи мають право вільно визначати без утручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана шанувати це право відповідно до Статуту ООН». Більш того, держави зобов'язані сприяти здійсненню принципу з метою сприяння дружнім відносинам між державами і ліквідації колоніалізму.

Самовизначення означає право народів вибирати такий шлях розвитку, що найбільшою мірою відповідає їх історичним, географічним, культурним, релігійним та іншим традиціям і уявленням.

У Декларації про принципи міжнародного права 1970 року підкреслюється: «Створення суверенної і незалежної держави, вільне приєднання до незалежної держави або об'єднання з нею, або встановлення будь-якого іншого політичного статусу, вільно визначеного народом, є формами здійснення цим народом права на самовизначення». Слід брати до уваги, що *право національного самовизначення не зникає, якщо нація утворила самостійну державу або увійшла до складу федерації держав.*

Суб'єктом права на самовизначення є не тільки залежні, але і суверенні нації і народи. З досягненням національної самостійності право на самовизначення лише змінює свій зміст, що знаходить висвітлення у відповідній міжнародно-правовій нормі.

Втілення принципу рівноправності і самовизначення народів у Статуті ООН показує, що мова йде про міждержавні відносини, які мають здійснюватися з урахуванням того, що *всі народи рівноправні, і кожний із них має право розпоряджатися своєю долею.* Тут також підкреслюється значення такого роду відносин для зміцнення загального миру.

Кожна держава зобов'язана утримуватися від будь-яких насильницьких дій, що позбавляють народи, про які йде мова, їхнього права на самовизначення. У своєму опорі таким діям народи вправі просити й одержувати підтримку відповідно до Статуту ООН.

Принцип самовизначення народів - це право народів, а не обов'язок, і здійснення цього права може бути різним. Самовизначення не повинне здійснюватися із сепаратистських позицій на шкоду територіальній цілісності і політичній єдності суверенних держав. З іншого боку, якщо народ створить орган, що його офіційно представляє і виконує публічно-правові функції, то будь-які насильницькі дії, що перешкоджають ззовні процесу самовизначення, можуть розглядатися як порушення принципу невтручання і суверенної рівності держав.

Право народів на самовизначення тісно пов'язане зі *свободою політичного вибору.* Народи, що самовизначилися, вільно вибирають не тільки свій внутрішньополітичний статус, але і зовнішньополітичну орієнтацію. Поважання свободи політичного вибору

стає фундаментом співробітництва, а не суперництва і протиборства. З цим, зокрема, пов'язане право держав, що звільнилися, на проведення політики неприєднання, на участь у вирішенні як загальносвітових, так і регіональних проблем.

Міжнародні пакти про права людини 1966 року підтвердили *зв'язок самовизначення з правами людини*, закріпивши у своїх перших статтях положення про те, що «усі народи мають право на самовизначення» (ст. 1 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року). Що стосується етнічних, релігійних і мовних меншин, то належним до них особам не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, своєю мовою, а також сповідати свою релігію (відповідно до ст. 27 Пакту про громадянські та політичні права 1966 року).

Ці положення розвинуті у Декларації Генеральної асамблеї ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1992 року. Держави зобов'язані охороняти «на їхніх відповідних територіях існування і самотність» таких меншин і заохочувати створення умов для розвитку цієї самотності.

Принцип міжнародного співробітництва зобов'язує держави співробітничати одна з одною незалежно від розходжень їх політичних, економічних і соціальних систем,

Ідея міжнародного співробітництва держав, незалежно від розходжень у їх політичному, економічному і соціальному ладі, у різноманітних сферах міжнародних відносин із метою підтримки міжнародного миру і безпеки є основним положенням у системі норм, що закріплені в Статуті ООН. Як принцип вона була сформульована в Декларації про принципи міжнародного права 1970 року.

Після прийняття Статуту ООН принцип співробітництва був зафіксований у статутах багатьох міжнародних організацій, у міжнародних договорах, численних резолюціях і деклараціях.

З прийняттям Статуту ООН принцип співробітництва посів своє місце в ряді інших принципів, обов'язкових для дотримання відповідно до сучасного міжнародного права. Так, відповідно до Статуту держави зобов'язані здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру, а також зобов'язані підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою вживати, ефективних колективних заходів.

Конкретні форми співробітництва і його обсяги залежать від самих держав, їхніх потреб і матеріальних ресурсів, внутрішнього законодавства і прийнятих ними міжнародних зобов'язань.

Аналіз політико-правових документів, що відбивають наміри держав (Декларація про принципи міжнародного права 1970 року і Декларація принципів Заключного акта НБСС 1975 року), показує прагнення держав надати принципу співробітництва універсального характеру.

Обов'язок держав співробітничати одна з одною, звичайно, передбачає сумлінне дотримання державами норм міжнародного права і Статуту ООН. Якщо ж якась держава ігнорує свої зобов'язання, що випливають із загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, то тим самим ця держава підриває основу співробітництва.

Основними напрямками співробітництва є:

- підтримка миру і безпеки;
- загальна повага прав людини;

- здійснення міжнародних відносин в економічній, соціальній, культурній, технічній і торговій галузях відповідно до принципів суверенної рівності і невтручання;
- співробітництво з ООН і вживання заходів, передбачених її Статутом;
- сприяння економічному зростанню у всьому світі.

Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань виник у формі міжнародно-правового звичаю *pacta sunt servanda* (лат. — угоди слід дотримуватися) на ранніх стадіях розвитку державності, а в даний час відображається в численних двосторонніх і багатосторонніх міжнародних угодах.

Як загальновизнана норма поведінки суб'єктів зазначений принцип закріплений у Статуті ООН, преамбула якого підкреслює прагнення членів ООН створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що впливають із договорів та інших джерел міжнародного права. Відповідно до п. 2 ст. 2 Статуту, «всі Члени Організації Об'єднаних Націй сумлінно виконують взяті на себе за дійсним Статутом зобов'язання, щоб забезпечити їм усім у сукупності права і переваги, що впливають із належності до складу Членів Організації».

Розвиток міжнародного права підтверджує універсальний характер принципу, що розглядається. Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1968 року, кожний чинний договір обов'язковий для його учасників і має ними сумлінно виконуватися. Більш того, учасник не може посилатися на положення свого внутрішнього права як на підставу для невиконання ним договору.

Сфера дії розглянутого принципу помітно розширилася в останні роки, що було відбито у формулюваннях відповідних міжнародно-правових документів. Так, відповідно до Декларації про принципи міжнародного права 1970 року кожна держава повинна сумлінно виконувати зобов'язання, взяті нею відповідно до Статуту ООН, зобов'язання, що впливають із загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, а також зобов'язання, що впливають із міжнародних договорів, які діють відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

У Декларації підкреслюється необхідність сумлінного дотримання насамперед тих зобов'язань, що охоплюються поняттям «загальновизнані принципи і норми міжнародного права» або впливають із них.

У Декларації принципів Заключного акта НБСЄ 1975 року держави - учасниці погодилися сумлінно виконувати свої зобов'язання з міжнародного права: як ті зобов'язання, що впливають із загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, так і ті, що впливають із відповідних міжнародному праву договорів або інших угод, учасниками яких вони є.

Зобов'язання «з міжнародного права», безумовно, ширше зобов'язань «і норм міжнародного права, що впливають із загальновизнаних принципів».

У різних правових і соціально-культурних системах існує своє розуміння сумлінності, що безпосередньо позначається на дотриманні державами прийнятих зобов'язань. Концепція сумлінності дістала закріплення у великій кількості міжнародних договорів, резолюціях Генеральної асамблеї ООН, у деклараціях держав і т.д.

Юридичний зміст сумлінності слід виводити з тексту Віденської конвенції про право міжнародних договорів, головним чином з розділів «Застосування договорів» (статті 28-30) і «Тлумачення договорів» (статті 31-33). Застосування положень договору - багато в чому визначається його тлумаченням.

Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань поширюється тільки на *дійсні угоди*. Це означає, що розглянутий принцип застосовується тільки до міжнародних договорів, укладених *добровільно і на основі рівноправності*.

Таким чином принципи відображають корінні інтереси держав і міжнародного співтовариства в цілому. З суб'єктивної сторони вони відображають рівень усвідомлення державами закономірностей системи міжнародних відносин, своїх національних та загальних інтересів.

4. Визнання в міжнародному праві.

Визнання – це односторонній добровільний акт держави, у якому вона:

а) прямо чи побічно заявляє або про те, що розглядає іншу державу як суб'єкт міжнародного права і має намір підтримувати з нею офіційні відносини, або

б) про те, що вважає владу, що затвердилася не конституційним шляхом у державі або на частині її території, достатньо ефективною, щоб виступати в міждержавних відносинах у якості представника цієї держави або населення відповідної території.

Слід мати на увазі, що обов'язку визнання не існує, це право держави. За допомогою акту визнання держава погоджується з відповідними змінами в міжнародному правопорядку і міжнародної правосуб'єктності.

Визнання на практиці означає, що держава визнає іншу нову державу як юридичну особу, тобто з усіма її правами й обов'язками, що впливають із міжнародного права. Таким чином, право і дієздатність кожного суб'єкта реалізуються у взаємовідносинах з іншими і залежать від їхнього бажання прийняти його в міжнародне співтовариство.

Проблема визнання держави виникає у разі її утворення на колишній залежній території в результаті деколонізації. В даний час вона виникає частіше усього при територіальних змінах: при об'єднанні двох і більше держав або при їхньому розпаді (поділі, виділенні). Особливо актуальне визнання при здобутті незалежності, при соціальних революціях, а також при нелегітимних засобах зміни політичного режиму (в результаті військового перевороту, при встановленні диктатури або виникненні нової держави в результаті збройної інтервенції іншої держави — наприклад, «Турецької Республіки Північного Кіпру»).

Визнання нової держави є політичним актом і не регламентується міжнародним правом. Воно здійснюється звичайно за допомогою заяви держави, що визнає, адресованої визнаній державі, про намір вступити з нею у взаємовідносини як із суверенною державою, зокрема — установити з нею дипломатичні відносини.

Визнання як юридичний факт є базою для всіх наступних відносин між суб'єктами міжнародного права, і дипломатичні, і консульські відносини встановлюються після визнання.

У міжнародному праві існують такі форми визнання:

— **de facto**;

— **de jure**;

— **ad hoc**.

Визнання **de facto** — це визнання офіційне, але не повне. Воно означає вираження непевності в тому, що дана держава або уряд достатньо довговічні або життєздатні. Воно може спричинити встановлення консульських відносин, але це не є обов'язковим. Визнання **de facto** є практичне визнання, що включає в себе економічні і культурні контакти, при відсутності повних контактів, відсутності дипломатичного визнання. Але

й у цих відносинах держава (уряд), у відношенні якої відбулося визнання *de facto*, вступає в міжнародні відносини як суверен. Так, у 1960 році СРСР визнав *de facto* Тимчасовий уряд Алжирської Республіки.

Як правило, через якийсь час визнання *de facto* трансформується у визнання *de jure*.

Визнання **de jure** — повне, остаточне визнання, що означає встановлення між суб'єктами міжнародного права міжнародних відносин у повному обсязі і у всіх галузях міжнародного спілкування. Визнання *de jure* здатне спричинити обмін дипломатичними представниками вищого класу, визнання прав визнаної держави на розпорядження майном та іншими цінностями, що належать їй за кордоном, визнання її імунітету від юрисдикції держави, що визнає, і т.п. Іноді таке визнання супроводжується різноманітними застереженнями з боку держави, що визнає, наприклад, про територіальні межі поширення визнаної влади (при визнанні Великобританією Союзу РСР у 1924 році) або про відношення до міжнародних зобов'язань (роблена Великобританією при визнанні Народної Республіки Болгарії в 1947 році).

Зустрічаються випадки, коли держави, уряди вступають в офіційний контакт одна з одною вимушено, для розв'язання яких-небудь конкретних питань, але водночас не бажають визнавати одна одну. У цьому випадку говорять про визнання **ad hoc** (у даній ситуації, у конкретній справі). Іноді метою таких контактів може бути укладання міжнародних договорів. Наприклад, чотири учасники переговорів про закінчення війни у В'єтнамі (США і три в'єтнамські сторони) підписали в 1973 році відомі Паризькі угоди, хоча деякі з них один одного не визнавали. Відсутність визнання в таких випадках не повинна відбиватися на юридичній чинності договору.

Дестинатори — це особи, які не володіють усіма елементами міжнародної правосуб'єктності, але можуть брати участь в окремих правовідносинах, урегульованих нормами міжнародного права.

Види визнання розрізняють у залежності від дестинаторів визнання. Можна виділити традиційні види визнання (держав і урядів) і попередні або проміжні (визнання націй, сторони, що повстала або воює, організації опору й урядів в еміграції / вигнанні/).

Як уже відзначалося, **визнання держав** має місце, коли на міжнародну арену виходять нова незалежна держава, що виникла в результаті революції, війни, об'єднання або поділу держав і т.д. Основним критерієм визнання в даному випадку виступає незалежність визнаної держави і самостійність у здійсненні ефективної державної влади. Крім того, до таких критеріїв слід віднести і легітимність державної влади, що встановилася у визнаній державі. При цьому під легітимністю слід розуміти підтримку населенням режиму, що встановився, а не тільки законність приходу до влади.

Відповідно до сформованої міжнародної практики у визнанні повинно бути відмовлено знову створеній державі або уряду, якщо вони ведуть політику агресії, встановлюють режим апартеїду, або вони створені в порушення принципу самовизначення.

Визнання уряду відбувається, як правило, одночасно з визнанням нової держави, тому що акт визнання безпосередньо адресується йому.

Визнання уряду, за своєю суттю, означає визнання його здатності здійснювати ефективну владу в державі

Незважаючи на те, що визнання уряду відбувається, як правило, одночасно з визнанням нової держави, у даній час практика міжнародного життя знає визнання уряду без визнання держави. Це має місце у вже зазначених випадках, коли уряд приходить до влади неконституційним шляхом у вже визнаній державі (громадянські

війни, військові перевороти). При цьому багато держав, що оголошують про визнання нового уряду, виходять із того, що тільки народ кожної держави вправі вирішувати питання про уряд і форму правління і що повага суверенних прав є головним принципом відносин між державами.

Водночас і тут є певні умови такого визнання прагматичного характеру. Воно відбувається, якщо:

а) уряд здійснює дійсний контроль над більшою частиною країни й ефективно керівництво нею;

б) у процесі приходу до влади нового уряду не були суттєво порушені права людини. Визнання уряду є або остаточним і повним, або тимчасовим чи обмеженим лише деякими юридичними відносинами.

Визнання нового уряду виражається різноманітними засобами:

- визначеною заявою;

- підписанням угод, що мають тимчасовий характер або обмежене значення;

- підтримка епізодичних відносин із новим урядом і т.д.

Визнання уряду не спричиняє в обов'язковому порядку визнання компетенції його судової, адміністративної або іншої влади або наслідків екстериторіальності його актів.

Визнання нового уряду витікає або з визначеної заяви, або з позитивного факту, що однозначно показує наявність наміру надати це визнання. При відсутності такої заяви або факту визнання не може бути отримано. Визнання нового уряду має зворотну силу з моменту, коли воно почало здійснювати свою владу.

Визнання уряду у вигнанні (визнання емігрантського уряду) є особливим видом визнання урядів. Така практика була широко поширена під час Другої світової війни і слугувала насамперед меті підкреслити незаконний характер фашистської окупації ряду європейських країн і позбавлення їхньої державності. Це стосувалося урядів Польщі, Франції, Чехії та деяких інших, що були вигнані з території своїх держав і знайшли захисток в інших країнах.

Міжнародне визнання уряду у вигнанні відбувалося при наявності визначених критеріїв:

а) тісного зв'язку такого уряду зі своїм народом;

б) наявності підпорядкованих такому уряду військових формувань, що борються за визволення своєї країни.

Слід зазначити, що емігрантський уряд часто втрачає зв'язок із відповідною територією і тому перестає представляти дану державу в міжнародних відносинах. Тому визнання уряду у вигнанні є заходом, що носить тимчасовий і винятковий характер. В даний час такий вид визнання використовується досить рідко.

Під **визнанням воюючої сторони** розуміють визнання учасника міжнародно-правових відносин, що регулюються законами і звичаями війни і виникають у зв'язку з її початком. Характерною рисою такого суб'єкта міжнародного права є те, що тут він сам приймає на себе статус воюючої сторони, вступивши в збройний міжнародний конфлікт з іншим таким суб'єктом (має місце при агресії однієї держави проти іншої, у процесі самовизначення націй і народів). Проте в будь-якому випадку воююча сторона повинна дотримуватися законів і звичаїв війни, порушення яких буде вважатися міжнародним злочином.

В даний час визнання в якості воюючої сторони фактично трансформувалося в міжнародно-правовий інститут визнання органів і організацій національно-визвольного руху.

Під **визнанням повсталोї сторони** в міжнародному праві розуміється визнання повстанців, загонів опору, учасників громадянської або національно-визвольної боротьби, що контролюють певну територію своєї держави і ведуть збройну боротьбу проти колонізаторів, диктаторських, фашистських та інших антидемократичних режимів за самовизначення свого народу. Іншими словами, визнання воюючої сторони постає на порядку денному при збройному нападі однієї держави на іншу (у наявності є зовнішній чинник), а визнання повсталої сторони необхідно при виступі внутрішньодержавних суб'єктів проти свого уряду (у наявності є внутрішній чинник).

Таким чином, хоча точного розмежування понять повсталої і воюючих сторін не існує, відмінність воюючої сторони в міжнародному конфлікті від повсталої сторони в громадянській війні полягає в тому, що в останньому випадку такий статус виникає у внутрішньодержавного суб'єкта тільки після міжнародного визнання з боку інших суб'єктів міжнародного права.

Статус повсталої сторони, що припускає менший обсяг прав, ніж статус воюючої сторони, надає право учасникам збройної боротьби у випадку їхньої поразки і переходу на територію іншої держави вимагати від неї надання захистку, а держава, що дала захисток, зобов'язана їх розглядати як комбатантів (учасників військових дій) і не видавати владі, що одержала над ними перемогу. Повстала сторона також зобов'язана дотримуватися законів і звичаїв ведення війни.

Соціальна цінність визнання полягає в тому, що на його основі здійснюється правонаступництво держав.

5. правонаступництво в міжнародному праві.

Під **міжнародним правонаступництвом** розуміється перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права (правопопередника) до іншого (правонаступника) внаслідок виникнення або припинення існування держави або зміни її території.

Правонаступництво виникає:

- при розпаді федерації;
- при інших територіальних змінах (розпаді держави на дві і більше держави, злитті держав або входженні території однієї держави до складу іншої);
- при соціальних революціях;
- при розпаді колоніальної системи.

Об'єктами правонаступництва можуть бути:

- територія;
- договори;
- державна власність;
- державні архіви;
- державні борги;
- членство в міжнародних організаціях.

Існують такі види правонаступництва:

- повне – універсальне – коли до правонаступника переходять усі права й обов'язки правопопередника (наприклад, Україна є повним правонаступником УРСР);
- неповне (часткове) – коли до правонаступника переходить частина прав і обов'язків або тільки права чи обов'язки (наприклад, Україна є частковим правонаступником СРСР з питань ядерної зброї);

- відсутність правонаступництва (*tabula rasa* – чиста дошка) – коли новий суб'єкт міжнародного права відмовляється від усіх прав і обов'язків правопопередника, у тому числі не зв'язує себе його зобов'язаннями по міжнародних договорах.

Зважаючи на те, що основними суб'єктами міжнародного права є держави, у міжнародному праві мова йде насамперед про їхнє правонаступництво.

В даний час основні питання правонаступництва держав урегульовані в двох універсальних договорах: **Віденській конвенції про правонаступництво держав стосовно договорів від 23 серпня 1978 року (Україна приєдналася до даної конвенції 17 вересня 1992 року) і Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів від 8 квітня 1983 року. Україна приєдналася до даної конвенції 17 листопада 1992 року).**

Віденська конвенція 1978 року регулює правонаступництво тільки стосовно договорів, що укладені в писемній формі, і тільки лише між державами. У відношенні усних договорів і договорів між державами й іншими суб'єктами міжнародного права діють звичайні норми.

Конвенція закріплює такі правила правонаступництва стосовно договорів:

а) у разі створення в результаті деколонізації нової незалежної держави діє принцип («чистої дошки»): нова держава не пов'язана з договорами, укладеними колишніми державами-метрополіями;

б) нова незалежна держава не зобов'язана зберігати який-небудь договір або ставати його учасником тільки тому, що в момент правонаступництва цей договір був чинним у відношенні території — об'єкта правонаступництва;

в) нова держава може стати учасницею будь-якого багатостороннього договору, що був у силі для території правонаступництва, шляхом повідомлення про правонаступництво. Якщо до моменту правонаступництва держава-попередниця підписала договір з умовою ратифікації, прийняття або затвердження, правонаступник може стати учасником договору, ратифікувавши, прийнявши або затвердивши його (крім випадків несумісності участі правонаступника з об'єктами і цілями договору).

Якщо частина території держави стає частиною території іншої держави, стосовно цієї території:

а) договори держави-попередниці втрачають силу;

б) договори держави-правонаступниці набувають сили, крім випадків, коли застосування цих договорів було б несумісним із їхніми об'єктами і цілями. Двосторонній договір, що знаходиться в силі, у відношенні території – об'єкта правонаступництва вважається чинним і для держави-правонаступниці, якщо нова держава домовилася про це з контрагентом або це впливає з її поведження.

При об'єднанні двох або декількох держав права і зобов'язання по їхніх договорах переходять до правонаступника, якщо сторони не встановили інше і якщо це не суперечить об'єктам і цілям договору.

При відділенні частини території і приєднанні її до іншої держави договори попередника продовжують знаходитися в силі для правонаступника.

Про правонаступництво договорів робляться письмові повідомлення депозитарію договору або його учасникам.

Віденською конвенцією 1983 року встановлені правила правонаступництва стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів.

Відповідно до Конвенції державна власність – майно, а також права й інтереси, що на момент правонаступництва належали відповідно до внутрішнього права держави-попередниці, цій державі.

Державні архіви являють собою сукупність документів будь-яких давнини і роду, зроблених або набутих державою-попередницею у ході її діяльності, що належать державі на момент правонаступництва відповідно до її внутрішнього права, і такі, що зберігаються під її контролем у якості архівів для різноманітних цілей.

Під державним боргом розуміється будь-яке фінансове зобов'язання держави стосовно іншої держави, міжнародної організації або будь-якого іншого суб'єкта міжнародного права, що виникло відповідно до міжнародного права.

Перехід власності, архівів і боргів при правонаступництві регулюється угодами між державою-попередницею і державою-спадкоємницею. При відсутності таких угод діють наступні правила:

а) При передачі частини території держави іншій державі до правонаступника переходять:

- усе нерухоме майно, що знаходиться на відповідній території, а також рухоме майно, пов'язане з діяльністю держави на даній території;

- частина архівів, що стосується відповідної території і необхідна для її нормального управління;

- державний борг (у справедливій долі).

б) При створенні нової незалежної держави на території держави-попередниці до держави- правонаступниці переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на її території, а також нерухомість, що належить державі-попередниці і знаходиться за кордоном. До правонаступника переходить також рухоме майно, що знаходиться на території держави-попередниці;

- архіви, що належать її території, а також частина інших архівів, необхідних для нормального управління.

Державні борги до правонаступника не переходять.

в) При об'єднанні декількох держав в одну до правонаступника переходять: уся власність держав-попередників, їхні архіви і борги.

г) При відділенні частини території від держави до правонаступника переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на даній території, а також усе пов'язане з нею рухоме майно і частини іншого рухомого майна (у справедливій долі);

- частина архівів, що стосується даної території, а також інші архіви, необхідні для управління нею;

- державний борг (у справедливій долі).

д) При поділі держави, коли частини території утворюють дві або декілька держав- правонаступниць, до правонаступників переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на їх території, а також рухома власність, що належить їй;

- частина архівів, що стосується даної території, а також інші архіви, що мають безпосереднє відношення до неї;

- державний борг (у справедливій долі).

ВИСНОВКИ

Закріплення визнаних цивілізованими націями загальних принципів права 2в

універсальних міжнародно-правових актах підтверджує цивілізаційну природу юридично обов'язкової сили міжнародного права, яке лише у такий спосіб здатне регулювати міжнародні відносини. Принципи міжнародного права є основою системи міжнародного права. Суперечність інших норм або дій тих чи інших держав основним принципам міжнародного права, призводить до порушення світового порядку, який встановлено після другої світової війни. Що, відповідно, може привести до розв'язання нових конфліктів та привести до значних жертв.

Тема 2. Міжнародно-правові стандарти і конституційне законодавство України про правовий статус індивіда.

План

- 1. Поняття міжнародно-правових стандартів. Класифікація міжнародно-правових стандартів.**
- 2. Роль міжнародно-правових стандартів у формуванні правового статусу людини і громадянина.**
- 3. Основні положення Конвенції по захист прав людини і основних свобод 1950 р.**
- 4. Міжнародно-правові стандарти громадянських (особистих) прав людини.**
- 5. Міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини.**

6. Міжнародно-правові стандарти прав осіб, що належать до певних груп населення.

7. Дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини судовими органами України.

1. Поняття міжнародно-правових стандартів. Класифікація міжнародно-правових стандартів.

У сучасному світі захист і дотримання основних прав і свобод людини і громадянина перестали бути компетенцією конкретної країни, а стали справою всього міжнародного співтовариства, оскільки вже тривалий час є важливішим завданням багатьох держав світового співтовариства. Завдяки підвищеній стурбованості й увазі міжнародної спільноти до цих питань в різний час авторитетними міжнародними організаціями прийнято близько 300 декларацій, конвенцій, хартій. Міжнародно-правові акти в галузі прав людини, як правило, розглядають як міжнародні стандарти, бо вони розробляються на підставі звичаєвих норм, що сформувалися внаслідок визнання державами юридичної сили правил поведінки, які були проголошені Генеральною Асамблеєю ООН у вигляді декларацій чи рекомендацій. Україна як держава-засновниця ООН узяла на себе зобов'язання у галузі міжнародного співробітництва для сприяння підвищення загальної поваги й дотримання прав людини і основних свобод. Ціла низка міжнародно-правових актів стала базисом для Конституції України.

Міжнародні стандарти в галузі прав людини – це загальновизнані міжнародно-правові норми, які закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості і встановлюють перелік основоположних прав і свобод, обов'язок держав їх дотримуватися цих прав і свобод, а також межі можливого або припустимого їх обмеження.

Міжнародно-правові стандарти у галузі прав людини різноманітні.

По дії в просторі розрізняють **універсальні** (діють у всьому світі) і **регіональні** (діють в певному регіоні земної кулі) стандарти.

До універсальних відносять, наприклад. Загальну Декларацію прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.).

До регіональних — Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод (1950р.), Американську конвенцію прав людини (1969 р.), Африканську хартію прав людини і народів (1981 р.).

Залежно від дії щодо певного кола осіб розрізняють **загальні** (що стосуються прав всіх людей) і **спеціальні** (що стосуються прав окремих категорій населення) стандарти.

До основних міжнародно-правових актів, що встановлюють загальнолюдські стандарти прав і свобод особи, та стосуються правового статусу людини і громадянина і з якими узгоджуються приписи Конституції і відповідних нормативних актів України, належать: Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про

громадянські та політичні права(1966), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966),Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свободз протоколами (1950), Європейській соціальний стандарт (1961), Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1975), Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі (1989), Документ Копенгагенської наради – конференції з людського виміру НБСЄ (1990).

Прикладом спеціальних стандартів є Конвенція про права дитини, Конвенція про статус біженців, Конвенція про запобігання рабству і схожим з ним інститутам. Спеціальні міжнародно-правові стандарти регулюють статус осіб, об'єктивно самих незахищених: дітей, жінок, біженців, національних меншин.

Отже, конституційне законодавство нашої держави зорієнтовані на міжнародно-правові стандарти. З огляду на це в них значна увага приділяється регулюванню співвідношення і взаємодії норм внутрішнього і міжнародного права. Україна, дотримуючись загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, на конституційному рівні встановила чіткий порядок введення в дію цих норм. Так, норми міжнародного права, у тому числі і ті, що стосуються прав і свобод людини, стають частиною національного законодавства за умови надання 32 згоди на обов'язковість міжнародних договорів Верховною Радою України. Чинна Конституція в цілому відповідає міжнародному праву, тенденціям його розвитку, насамперед із питань забезпечення прав людини. Наприклад, розділ II Конституції присвячений правам і свободам людини і громадянина, а в цілій низці статей знайшли своє відображення положення Загальної декларації прав людини (із цієї моделі виходить ч. 1 ст. 24 Основного Закону). Виходячи з положень Декларації «усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах» (ст. 1), а згідно зі ст. 2 кожній людині надаються всі права і свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від яких-небудь розходжень, а саме раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або станового походження, майнового чи іншого стану.

2. Роль міжнародно-правових стандартів у формуванні правового статусу людини і громадянина.

Міжнародно-правові стандарти є результатом тривалої роботи великої кількості держав з вироблення узгоджених позицій в області прав людини. Держави спрямовують свою діяльність на дотримання певних універсальних цінностей, забезпечуючи повагу і захист прав людини всіма доступними способами. Вони відповідальні за виконання своїх зобов'язань в галузі прав та свобод людини і громадянина перед своїм населенням і міжнародним співтовариством. На сьогодні, коли проблема прав людини вийшла далеко за межі окремої держави, виникла необхідність у створенні універсальних міжнародно-правових стандартів, які також визнаються як основні права людини. Ці стандарти відображені у низці важливих міжнародно-правових актів, що встановили загальнолюдські стандарти прав та інтересів особи, визначивши ту межу, за яку держава не може виходити.

Міжнародні стандарти у сфері прав людини склалися поступово. Спочатку були закріплені лише парламентські і політичні права, потім – економічні та соціальні. Ці стандарти складаються із сукупності відповідних принципів та норм, що насамперед встановлюють: права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності; обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів; загальні принципи природного права; відповідальність за злочинне порушення прав людини; напрями розвитку та розширення сфери прав людини; напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини.

3. Основні положення Конвенції по захист прав людини і основних свобод 1950 р.

Нині одним з найважливіших міжнародних актів із захисту прав людини та громадянина є Загальна декларація прав людини прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. День прийняття Декларації відзначається щорічно як Всесвітній день прав людини. У ній закріплений широкий перелік громадянських, політичних, соціально-економічних і культурних прав. У тексті документа відображений природний характер прав людини, зокрема, в ст. 1 зазначається: «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та своїх правах». Більшість держав світу, у тому числі й Україна, вмістили посилання на Загальну декларацію прав людини або її положення у свої конституційні акти. Враховуючи це, у ст. 21 Конституції України закріплюється, що «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Згідно з Конвенцією, права людини регулюються тільки законом, який обов'язково публікується, і ніякий нормативно-правовий акт не може її обмежити. У свою чергу, у ч. 2 ст. 22 Конституції встановлено, що «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані», а у ч. 3 ст. 57 закріплено, що «Закони та інші нормативно-правові акти, що встановлюють права і обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, визначеному законом, є не чинними». У ст. 24 Конституції знайшов закріплення один із найважливіших правових принципів – принцип рівності: «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом». Щодо права приватної власності, то ці положення Конвенції теж відображені у Конституції України. Так, ч.4 ст.41 Основного Закону містить положення щодо непорушності права приватної власності. Примусове відчуження цього права можливе лише як виняток із мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановленому законом, і за умови попереднього й повного відшкодування їх вартості, тільки в умовах воєнного чи надзвичайного стану.

Крім того, Конституція України передбачила можливість звернення громадян України до спеціальних міжнародних установ із питань вирішення спорів. До таких установ належать Міжнародний Суд ООН, Європейський суд з прав людини. Згідно із ст. 55 Конституції кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або

учасницею яких є Україна. Найважливішу роль у запровадженні відповідних стандартів відіграє Європейський суд з прав людини, який діє відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р., що набула чинності в Україні у вересні 1997 р. Саме з цього часу започатковано якісно новий підхід до імплементації правозахисних стандартів, яким надається конкретна правова форма.

4. Міжнародно-правові стандарти громадянських (особистих) прав людини.

Особисті права людини називають природними, тобто такими, які людина одержує від народження. Особисті права становлять зміст свободи людини і забезпечують особі не тільки життєво важливі умови існування, а й надають фактичну можливість вільно реалізовувати власний потенціал, гарантують невтручання у сферу її індивідуальної життєдіяльності. Саме тому їх поширюють не тільки на громадян конкретної держави, а й на усіх інших людей, що перебувають на її території.

Особисті права людини називають ще і громадянськими в силу того, що вони забезпечують свободу і автономію індивіда як члена громадянського суспільства, його юридичну захищеність від будь-якого незаконного втручання. Особисті права людини належать до «першого покоління» прав людини, їх зміст та структура почали формуватися на хвилі республіканських революцій в Європі та пов'язаного із цим впровадження юридичних механізмів обмеження абсолютної влади. Теорія прав людини виділяє такі основні громадянські (особисті) права: право на життя, правона повагу до особистості, право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, недоторканність житла, право на свободу світогляду і віросповідання, недоторканність особистого сімейного життя, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на вибір місця проживання, свободу пересування та ін.

В Україні особисті права закріплені у розділі II Конституції, цей каталог відповідає переліку особистих прав, визначених Загальною декларацією прав людини 1948 року. Таким чином, суб'єкти публічної влади, забезпечуючи конституційні права громадян України, вже приймають участь в однаковому процесі захисту прав людини для усіх держав-членів ООН та підписантів міжнародних угод, де визначаються стандарти в області громадянських прав людини. Насамперед мова йде про такі документи, як Пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього, Конвенція про- ти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння і покарання, та ряд інших міжнародних актів.

Міжнародно-правові стандарти захисту громадянських (особистих) прав людини розпочинаються із захисту основного права цієї категорії – *права на життя*. Це право передбачено в ст. 6 Пакту про громадянські і політичні права: «Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». У стандарт захисту права на життя входять і норми, що регулюють застосування смертної кари. Вона може призначатися тільки «за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить³

вимогам цього Пакту і Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього». Вирок у вигляді смертної кари може виноситися тільки компетентним судом. Смертна кара не застосовується щодо вагітних жінок, а вирок не виноситься за злочини, вчинені особами, молодшими за 18 років. Крім того, Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього забороняє дії (включаючи, звичайно, і зміну національного законодавства), що здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку.

Головна мета договорів та інших міжнародно-правових актів про права людини полягає не в підміні національного законодавства, а у встановленні чітких загальних стандартів поведінки держав, в забезпеченні їх повсюдного визнання й однакового застосування. Відповідно до такого критерію, класифікація міжнародних стандартів захисту права на життя, сфера їх застосування та поширення, може відбуватися на двох рівнях: універсальному та регіональному. До першого рівня стандартів відносяться Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та інші основоположні міжнародні нормативно-правові акти. До цього рівня можна віднести конвенції та рекомендації, прийняті спеціалізованими організаціями під егідою ООН (наприклад, Конвенція №130 Міжнародної організації праці про медичну допомогу та допомогу у випадку хвороби 1969 року та інші). Дані нормативно-правові акти накладають юридичні зобов'язання на держави-учасників щодо вживання усіх необхідних заходів, включаючи законодавчі та адміністративні, для здійснення прав, закріплених в них.

Універсальний рівень закріплення права на життя є важливою гарантією визнання світовою спільнотою даного права і накладає на держави обов'язки щодо використання механізмів його забезпечення і захисту. Згідно зі ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, право на життя охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, єдиним випадком позбавлення права на життя є смертна кара. Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права спрямований на скасування смертної кари.

У загальному коментарі 1982 року Комітет з прав людини відзначав, що захист права на життя вимагає від держави вжиття рішучих заходів щодо збереження життя, наприклад зниження дитячої смертності та ліквідації недоїдання та епідемій. Через два роки Комітет пішов ще далі, зазначивши, що зброя масового знищення є однією з найбільших загроз права на життя, і вказав: «виробництво, випробування, володіння, розгортання і застосування ядерної зброї слід заборонити і визнати в якості злочинів проти людяності». Зважаючи на часті порушення принципів міжнародного права, що призводять до непоодиноких випадків позбавлення життя людей, що опинилися в епіцентрі військових конфліктів, такі заклики набувають все більшої актуальності та вимагають від міжнародної спільноти рішучих дій з попередження міжнародних злочинів окремими суб'єктами міжнародного права, вироблення ефективних засобів контролю за виготовленням та розповсюдженням зброї масового знищення.

Регіональний рівень стандартизації права на життя відображається у дії Статуту Ради Європи, конвенціях РЄ, а також резолюціях і рекомендаціях Комітету Міністрів і Парламентської Асамблеї Ради Європи. Це, наприклад, такі документи, як Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 27 січня 1977р., Європейська рамкова

конвенція «Про контроль за придбанням і зберіганням вогнепальної зброї приватними особами» від 28 червня 1978 р., Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи

№1044 «Про скасування смертної кари» від 4 жовтня 1994 та ін. Так, у 1996 році Комітетом Міністрів Ради Європи була прийнята Конвенція Ради Європи з біоетики. Ст. 2 Конвенції, що встановлює пріоритет людини, підкреслює, що перспектива отримання навіть найпривабливіших наукових результатів не дає підстав для того, щоб в ім'я неї проводилися експерименти над особою без її згоди.

Значний вплив на процес утворення стандартів захисту права на життя має Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Так, ст. 2 Конвенції, Протокол № 6 до Конвенції, містять заборону умисного довільного позбавлення життя та передбачають скасування смертної кари в мирний час як правове зобов'язання держав. Крім цього, існує Протокол № 13 до Конвенції щодо скасування смертної кари у всіх випадках за будь-які дії, включаючи дії, вчинені під час війни або неминучої загрози війни, однак дане зобов'язання є факультативним (Україна підписала і ратифікувала цей Протокол у 2003 році). Конвенція покладає на держави обов'язок охороняти право кожної особи на життя законом. З цього приводу важливою є позиція членів Комісії з прав людини, викладена в доповіді у справі Макканн та інші проти Сполученого Королівства: положення ст. 2 Конвенції не слід тлумачити як таке, що повинне мати ідентичне формулювання у внутрішньому праві, достатньо того, що національне право забезпечує охорону права на життя, передбаченого Конвенцією.

Для з'ясування змісту та особливостей реалізації міжнародного регіонального стандарту права на життя державам-учасникам слід чітко розуміти положення ч. 1 ст. 2 Конвенції. Так, автори коментаря Конвенції стверджують, що «ані стаття 2, що закріплює це право, ані Протокол № 6, який закликає до скасування смертної кари, не мають на меті безумовний захист життя як такого або гарантію певної якості життя. Ці положення спрямовані в першу чергу на те, щоб захистити особу від довільного позбавлення життя державою». Можна зустріти інші тлумачення захисту Конвенцією права на життя про те, що «стаття 2 не закріплює саме право на життя, а покладає на владу держав обов'язок захищати право кожного на життя і містить заборону на навмисне позбавлення життя»; держава «зобов'язана докласти всіх зусиль для забезпечення свободи жити і без потреби не втручатися в користування цією свободою». Беручи до уваги висловлені думки, аналізуючи положення Конвенції стосовно права на життя, можна прийти до висновку, що положення ст. 2 Конвенції передбачає як негативні (не допускати випадків безпідставного позбавлення життя), так і позитивні (охороняти життя осіб, які перебувають під їх юрисдикцією) зобов'язання держави. Воно спрямоване не тільки на те, щоб законодавчо забезпечити недоторканність життя, уникнути зловживань з боку третіх осіб, а й забезпечити застосування превентивних заходів в тому разі, коли людина самостійно ставить своє життя в небезпечне становище. Тобто, право на життя, проголошене ст. 2, лише принципом «невтручання» держави не обмежується. Це підтверджується і думкою Комісії з прав людини, про те, що «ст. 2 дає привід для позитивних зобов'язань з боку держави». Комісія, наприклад, вважає, що у держави є позитивний обов'язок захищати життя в тих випадках, коли існує велика ймовірність того, що окрема особа може стати жертвою вбивства. Держава повинна не допускати, наскільки це можливо, вчинення вбивств окремими

громадянами.

У рішенні по справі Макканн та інші проти Сполученого Королівства від 27 вересня 1995 року Європейський суд констатував, що при проведенні антитерористичних заходів держава повинна, з одного боку, виконувати свій обов'язок з охорони права на життя людей, які зазнали загрозу теракту, а з іншого – мінімально застосовувати силу, яка може спричинити позбавлення життя, проти тих, хто підозрюється в створенні такої загрози (п. 194). Антитерористичні операції повинні плануватися і проводитися так, щоб звести до мінімуму (наскільки це можливо) застосування сили, яка може спричинити позбавлення життя (п. 194). Владі слід застосовувати велику обережність при оцінці інформації, яка знаходиться в їх розпорядженні, інструктуючи військовослужбовців, застосування зброї якими передбачає стрільбу на ураження (п. 201, 211). Військовослужбовці, в свою чергу, при використанні вогнепальної зброї повинні проявляти необхідну обережність, навіть коли вони мають справу з людьми, підозрюваними в тероризмі. У всіх випадках застосування сили, що призвели до смерті, держава відповідно до ст. 2 Конвенції зобов'язана провести ефективне розслідування обставин смерті. Хоча дане зобов'язання прямо не закріплено в ст. 2 Конвенції, Суд і Комісія вважають, що воно є невід'ємною частиною загального зобов'язання щодо охорони життя. Суд передбачає, що розслідування має бути повним, неупередженим і ретельним.

Однак позитивні зобов'язання держави цим не обмежують-ся. За певних умов влада повинна вжити превентивні оперативні заходи щодо захисту людини, чиє життя наражається на небезпеку злочинних дій з боку іншої особи. Але дане позитивне зобов'язання не повинно тлумачитися як підстава для пред'явлення владі нездійсненні певних дій або невідповідних вимог. Як зазначає Т. Фоміченко, щоб покласти на державу відповідальність за невиконання її позитивного зобов'язання щодо охорони життя, необхідно встановити, що влада знала або повинна була знати про існування реальної і безпосередньої небезпеки для життя конкретної людини або людей, і не вжила в межах своєї компетенції адекватних заходів, які могли б запобігти ризику.

Відповідно до ст. 2 Конвенції, держава несе особливу відповідальність за життя осіб, над якими вона здійснює повний контроль, зокрема осіб, позбавлених волі. Суд виходить з того, що ув'язнені перебувають у вразливому становищі і влада зобов'язана захищати їх. Так, в рішенні по справі Тарарієвой проти Росії Європейський суд підкреслив, що Держава несе відповідальність за будь-які тілесні ушкодження, отримані при утриманні під вартою, і цей обов'язок повинен особливо строго виконуватися в разі смерті ув'язненого. Якщо Договірна Сторона передбачила положення, спрямовані на забезпечення високого рівня фахівців у сфері охорони здоров'я і охорони життя пацієнтів, для залучення держав до відповідальності в зв'язку з невиконанням позитивних зобов'язань відповідно до ст. 2 Конвенції, недостатньо встановлення помилковості думки медичних працівників або відсутності належної координації в їх діях в процесі лікування конкретного пацієнта. Крім того, перелік позитивних і негативних зобов'язань не може вважатися вичерпним. З огляду на те, що зобов'язання можуть не мати безпосереднього нормативного закріплення, саме судове розслідування конкретних справ, що стосуються захисту права на життя, можуть привести до виявлення (і, відповідно, реалізації на практиці) нових зобов'язань позитивної

характеру щодо захисту права громадян на життя.

Здійснення заходів, спрямованих на забезпечення і захист права на життя, тісно пов'язане з іншими правами і свободами, зокрема, *правом на охорону здоров'я*. Так, порушення соціальних прав розглядається Європейським судом з прав людини як обставина, що спричинила порушення права на життя, гарантованого Європейською конвенцією. Наприклад, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. визнає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я. Заходи, які повинні вжити держави-учасниці Пакту для повного здійснення цього права, включають: 1) забезпечення скорочення мертвонароджуваності, дитячої смертності і здорового-го розвитку дитини; 2) поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища і гігієни праці в промисловості; 3) попередження та лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб і боротьба з ними; 4) створення умов, які забезпечували б усім медичну допомогу і медичний догляд у разі хвороби.

З цього приводу слід згадати і Європейську Соціальну Хартію (ратифікована Україною у 2006 р.), яка містить дві статті, присвячені праву на охорону здоров'я (ст. 11 і ст.13). Ст. 11 зобов'язує держави, які підписали Хартію, вжити заходів, що передбачають: 1) усунення, наскільки це можливо, причин погіршення здоров'я (держава дотримується цього зобов'язання, якщо представило свідчення наявності належної системи охорони здоров'я, що включає наступні елементи: належну і загальнодоступну державну систему охорони здоров'я, що дозволяє надавати необхідну медичну допомогу всьому населенню і забезпечує профілактику і діагностику хвороб; спеціальні заходи щодо захисту здоров'я матерів, дітей і осіб похилого віку; загальні заходи, спрямовані на «запобігання забрудненню повітря і води, захист від радіації та шуму, контроль якості продуктів харчування і стану навколишнього середовища і боротьбу з алкоголізмом і наркоманією»; 2) надання послуг консультаційного та освітнього характеру, спрямованих на зміцнення здоров'я і розвиток почуття особистої відповідальності за своє здоров'я; 3) запобігання, наскільки це можливо, епідемічних, ендемічних та інших захворювань.

Ст. 13 Європейської Соціальної Хартії з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну та медичну допомогу зобов'язує Договірні Сторони, зокрема, забезпечити кожній особі, яка не має достатніх коштів для існування і яка не в змозі ні добути їх своїми власними зусиллями, ні отримати їх з інших джерел, надання відповідної допомоги, а в разі хвороби – догляд, якого вимагає її стан. Згідно п.1 та п.2 ст. 3 Європейської Соціальної Хартії Договірні Сторони зобов'язуються «видати правила безпеки і гігієни праці» для всіх секторів економіки і вжити заходів по контролю за їх застосуванням. Наприклад, правила, що стосуються транспорту, повинні регулювати такі питання, як тривалість роботи водіїв і безпеку транспортних засобів.

Також необхідно відзначити Конвенцію Ради Європи про захист навколишнього природного середовища за допомогою кримінального права від 4 листопада 1998 р. (СЕД №172). Вона передбачає зобов'язання держав-учасників вжити необхідних заходів для визнання кримінальними злочинами наступних діянь:

1) викид або виділення певної кількості небезпечної речовини або радіаційного випромінювання в повітря, ґрунт або воду, що спричинило смерть або заподіяння

серйозного збитку будь-якій особі або створило серйозну загрозу для життя і здоров'я особи;

2) незаконний викид або виділення певної кількості небезпечної речовини або радіаційного випромінювання в повітря, ґрунт або воду, що спричинило тривале погіршення стану, смерть або заподіяння серйозної шкоди будь-якій особі; 3) незаконна передача, переробка, зберігання, транспортування, експорт або імпорт не- безпечних відходів, які викликали або могли викликати смерть або заподіяння серйозної шкоди будь-якій особі; 4) незаконна діяльність підприємства з небезпечним виробництвом, яке викликає або може викликати смерть або заподіяння серйозної шкоди будь-якій особі; 5) незаконне виробництво, переробка, зберігання, використання, транспортування, експорт або імпорт ядерних матеріалів або інших небезпечних радіоактивних речовин, які викликають або можуть викликати смерть або заподіяти серйозної шкоди будь-якій особі.

В даний час міжнародні організації, приймаючи норми зохорони навколишнього середовища, утилізації відходів виробництва, стандартів якості продуктів, розвитку фізичної культури тощо, також мають на меті правове забезпечення здоров'я суспільства. Стали популярними численні міжнародні норми, спрямовані на контроль за випуском і розповсюдженням алкоголю, тютюну, а також розвиток фізичної культури, які мають на меті зміцнення здоров'я населення.

Окрім права на життя, міжнародна практика визначає стандарти захисту інших особистих прав людини. Так, *стандарт захисту проти катування*, встановлений Загальною декларацією прав людини, знайшов своє продовження у ст. 7 Пакту про громадянські і політичні права і розвинений у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Відповідно до цього стандарту, забороняється піддавати людей катуванням або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню чи покаранню, зокрема, ставити наукові досліди на людях без їх згоди. Тортурами в Конвенції визначається «будь-яка дія, якою будь-якій особі заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вони підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають здійснювали свої офіційні повноваження, чи з їх підбурювання, чи з їх відома або мовчазної згоди». Там же зазначається, що «в це визначення не включаються біль або страждання, які виникають в результаті лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково».

Пакт про громадянські і політичні права забороняє також рабство і работоргівлю, примусову або обов'язкову працю. Примусовим або обов'язковим працею відповідно до Пакту не є: каторжна чи інша робота, що призначена за вироком суду; робота, що виконується в порядку альтернативної служби, або служба військового характеру; будь-яка служба, обов'язкова у разі над- звичайного стану; служба, що входить у звичайні громадянські обов'язки. Поняття рабства визначено в Конвенції про рабство від 25 вересня 1926 р.: «Рабство є стан або становище людини, над якою здійснюються атрибути права власності або деякі з них». Визначення работоргівлі міститься в

Додатковою конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства від 7 вересня 1956 р.: «Під работоргівлею розуміються і в неї включаються всі дії, пов'язані із захопленням, придбанням будь-якої особи або з розпорядженням їм з метою звернення його в рабство; всі дії, пов'язані з придбанням раба з метою його продажу або обміну; всі дії по продажу або обміну особи, придбаної з цією метою, і взагалі будь-яка дія по торгівлі або перевезення рабів якими б то не було транспортними засобами».

На додаток до цього в Конвенції про рабство визначенням рабства Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства до зазначених ознак забороняє також: боргову кабалу, тобто становище або стан, що виникає внаслідок застави боржником у забезпечення боргу своєї особистої праці або праці залежної від нього особи, якщо належним чином визначається цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення боргу, якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений; права сім'ї жінки видатижінку заміж без її згоди, передати її іншій особі або у спадщину після смерті чоловіка; право сім'ї дитини чи підлітка молодше 18 років, передавати іншій особі з метою експлуатації його самого або його праці.

Велике значення для розвитку особистості має стандарт, який гарантує кожному *право на свободу та особисту недоторканність*. У нього входить відразу кілька нормативів, що стосуються не тільки власне права на вільне пересування, а й умови для арешту і засудження. Затримання особи проводиться тільки з підстав, зазначених у законі. Затриманому при арешті повідомляються причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене обвинувачення. У Пакті про громадянські і політичні права міститься положення про те, що затримана чи заарештована особа повинна негайно доставлятися до судді (у вітчизняному законодавстві подібна норма відсутня). Складовою частиною стандарту є вимога про згоду суду на законність арешту або затримання.

Обвинувачені за можливістю поміщаються окремо від засуджених, а обвинувачені неповнолітні окремо від повнолітніх. Кожен, кого заарештовано і заарештований має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. При незаконності арешту або затримання потерпілий має право на компенсацію. Забороняється позбавляти волі за невиконання цивільно-правових зобов'язань. Висилка іноземців дозволена, але їм надаються деякі гарантії проти свавілля у формі вимоги перегляду рішення про висилку судом.

Одним із важливих особистих прав людини є *право на недоторканність житла*, що забезпечується шляхом реалізації відповідних міжнародно-правових стандартів. Міжнародні угоди ви-знають це право за кожним індивідом незалежно від наявності громадянства чи будь-яких інших ознак. Так, у ст. 12 Загальної декларації прав людини стосовно суб'єкта права на недоторканність житла закріплюється: «Ніхто не може піддаватися ... свавільним посяганням на недоторканність житла...». Ідентичне формулювання використовується в ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. У ст. 8 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод застосовується схоже за змістом формулювання: «Кожен має право на повагу ... до свого житла...». Більш цікавим є визначення суб'єкта права в ст. 18 Каїрської декларації про права людини в ісламі: «Приватне житло користується

недоторканністю в будь-яких випадках. До нього заборонено входити без дозволу його жителів...». Тобто міжнародне співтовариство чітко визначило, що право на недоторканність житла має належати всім індивідам незалежно від наявності чи відсутності громадянства, матеріального чи соціального становища в суспільстві. Існування такого міжнародно-правового стандарту права особи на недоторканність житла є логічним, адже, як і інші особисті права, дане право безпосередньо впливає на можливість існування людини як такої. Закріпити ж суб'єктом даного права лише певну соціальну групу

– значить унеможливити гармонійний розвиток осіб, які не належать до цієї соціальної групи.

Наступним міжнародно-правовим стандартом права особина недоторканність житла доцільно визнати недопущення державою свавільних чи незаконних посягань стосовно даного права. Терміни «свавільне посягання» та «незаконне посягання», на перший погляд, використовуються лише в Загальній декларації прав людини та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Причому в Загальній декларації прав людини використовується завідомо ширший термін «свавільне втручання». Але й у деяких інших міжнародно-правових актах вказується не лише на незаконне, а й на свавільне втручання та посягання на право недоторканності житла, хоча сам термін і не використовується. Реалізація права особи на недоторканність житла тісно пов'язана з необхідністю законодавчого захисту від свавільних чи незаконних посягань на недоторканність житла. Даний міжнародно-правовий стандарт закріплений у ст. 12 Загальної декларації прав людини та у ч. 2 ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, де кожній людині гарантується «правона захист закону від такого втручання чи таких посягань». Більш докладно з питаннями дії стандартів права на недоторканність житла можна дізнатися зі статті О. Козир «Міжнародно-правові стандарти конституційного права особи на недоторканність житла» (2009).

Закріплена система стандартів і в *сімейно-правових відносинах*. Так, Пакт про громадянські і політичні права обмежує довільне втручання в особисте і сімейне життя особи, гарантує право на недоторканність житла, таємницю кореспонденції, захищає від зазіхань на честь і ділову репутацію. Крім того, декларується право на захист сім'ї з боку суспільства і держави. Стосовно до цієї групи відносин повторюється принцип рівності людей (в даному випадку йдеться про чоловіка і жінку і про подружжя). Проголошується обов'язок держави захищати дітей.

Нарешті, Пакт про громадянські і політичні права декларує рівність усіх людей і забороняє дискримінацію, а для представників різних меншин (етнічних, релігійних і мовних) повторюється положення про свободу віросповідання, свободу користуватися своєю культурою і рідною мовою. Наприклад, міжнародні стандарти права на освіту у його співвідношення з правом на свободу совісті та віросповідання містяться у Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про права дитини, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Визначення стандартів захисту цих прав пов'язано з Декларацією принципів толерантності 1995 року, прийнятій на сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, яка означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської

особистості. Дані стандарти є загальноприйнятими і не потребують особливих коментарів. (Більш докладно із практикою ЄСПЛ щодо дотримання міжнародно-правових стандартів громадянських (особистих) прав людини можна ознайомитись, звернувшись до відповідних рішень, систематизованих на офіційному сайті ЄСПЛ, Міністерства юстиції України або у спеціальних збірниках).

Одним із найважливіших міжнародних органів, діяльність якого впливає на дотримання та розвиток міжнародних стандартів захисту особистих прав людини, є *Комітет з прав людини ООН*, створений на основі резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2200А (XXI) від 16 грудня 1966 року у відповідності зі ст. 28 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. Комітет створено для спостереження за дотриманням конкретного договору з прав людини, тому є підстави вважати його діяльність універсальним механізмом захисту міжнародно-правових стандартів особистих прав, у тому числі, за тією підставою, що цей орган є юридичним органом з прав людини на відміну від т.зв. політичних органів, що складаються з представників держав. Комітет має право здійснювати контроль над дотриманням положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. шляхом розглядів: 1) періодичних доповідей держав-учасників про прийняті ними заходи для реалізації положень Пакту; 2) скарг держав-учасників про порушення положень Пакту; 3) скарг індивідів при порушенні державою-учасником прав, закріплених у Пакті.

Отже, в цілому слід сказати, що наведений перелік громадянських прав людини та міжнародних стандартів достатньо повно відображає основні напрямки міжнародного регулювання цієї категорії прав. Важливим елементом механізму застосування зазначених у підрозділі міжнародно-правових стандартів є діяльність міжнародних органів у напрямку забезпечення права на життя. Виходячи з міжнародно-правових стандартів забезпечення та захисту права на життя, держава покладає на себе зобов'язання здійснювати захист цього виду громадянських прав за такими напрямками: не допускати посягань на життя людини; не вживати дій, що сприяють виникненню загрози праву на життя; намагатися створити сприятливі умови реалізації права на життя; застосовувати свої владні повноваження в разі зазіхань на людське життя.

5. Міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини.

Міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини закріплені у міжнародних угодах універсального та регіонального рівня. Розподіл цих актів за сферою дії здійснюється і Управлінням Верховного Комісара з прав людини ООН при складанні «Посібника для національних установ», де міжнародні угоди у сфері захисту соціальних і економічних прав поділяються на дві підсистеми: основні (всесвітні) та регіональні. До основних відносяться: Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 року, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Декларація соціального прогресу і розвитку 1969 року, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок 1979 року, Декларація про право на розвиток 1986 року, Конвенція про права дитини 1989 року,

Міжнародна конвенція про захист прав працюючих мігрантів та членів їх сімей 1990 року. Як основні регіональні угоди зазначаються: Африканська хартія прав людини і народів (1981 р.), Додатковий протокол до Американської конвенції про права людини, що стосується економічних, соціальних і культурних прав (Сан-сальвадорський протокол) 1988 р., Європейська соціальна хартія (переглянута у 1996 році) та додатковий протокол до неї.

Крім цього, в рамках ООН було розроблено низку міжнародних договорів щодо захисту економічних, соціальних та культурних прав і свобод людини, які розвивають положення Загальної декларації прав людини. Декларація юридичне закріплює права

«другого покоління», однак вони не виокремлюються в окрему групу чи розділ, а просто перераховуються. Загальна декларація прав людини закріплює такі соціальні та економічні права: 1) право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими (ст. 17); 2) право на соціальне забезпечення та на здійснення людиною необхідних для підтримання її гідності та вільного розвитку прав в економічній, соціальній та культурній сферах (ст. 22); 3) право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку (ст. 24); 4) право на працю, вільний вибір праці, на справедливі та сприятливі умови праці, на захист від безробіття (ст. 23); 5) право на рівну оплату за рівну працю як справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, ... а в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення (ст. 23); 6) право на утворення професійних союзів та на вільний вступ до них з метою захисту власних інтересів (ст. 23); 7) право на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримки здоров'я і добробуту людини та її родини (ст. 25); 8) право на особливий захист материнства і дитинства (ст. 25); 9) право на безоплатну початкову освіту та рівний доступ до технічної та професійної освіти, яка спрямована на повний розвиток особи (ст. 26); 10) право вільно брати участь у культурному житті суспільства (ст. 27); 11) право на захист результатів інтелектуальної діяльності (ст. 27).

Наступним за значенням міжнародним актом універсальної дії, що закріплює міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини, є Пакт про економічні, соціальні і культурні права. Пакт має наступну особливість: не зважаючи на обов'язкову силу своїх положень для його учасників, цей документ визначає економічні, соціальні та культурні права в якості факультативних. І хоча в силу положень ч. 1 ст. 2 Пакту держави-учасники зобов'язані «...вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходів для того, щоб забезпечити поступово повне здійснення визнаних у цьому Пакті прав усіма належними способами...», межі реалізації та захисту прав особи сформульовані розмито, що дає державам-учасникам певну свободу дій в частині виконання таких зобов'язань. Держави-учасники Пакту, незалежно від рівня економічного розвитку, зобов'язані забезпечити соціально-економічні і культурні права для всіх, хоча б у мінімальному ступені. Такий підхід до питання про природу і ступінь юридичних зобов'язань, узятих державами-учасниками Пакту про економічні, соціальні і культурні права, було сформовано у 1986 році у Лімбургському університеті головними експертами з різних країн світу. Отже, ми бачимо, що, незважаючи на дискусійний характер формулювання частини першої статті 2 Пакту, держави, що його підписали, зобов'язані вжити заходи для забезпечення мінімальних умов для реалізації особою цієї групи прав.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року закріплює такі права: 1) право на самовизначення (ст. 1); 2) рівність чоловіків та жінок

(ст. 3); 3) право на працю, яку вона, особа, вільно обирає або на яку вона вільно погоджується (ст. 6); 4) право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, в тому числі справедливу зарплату і рівну винагороду за рівну працю, гідне існування особи та її сім'ї (ст. 7); 5) право на безпечні умови праці, відпочинок і дозвілля (ст. 7); 6) право на створення профспілок та участь в них (ст. 8); 7) право на соціальне забезпечення (ст. 9); 8) право на захист сім'ї, материнства і дитинства (ст. 10); 9) право особи на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя (ст. 11); 10) право людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я (ст. 12); 11) право на освіту, в тому числі на обов'язкову і безкоштовну загальну освіту (ст. 13, 14); 12) право на участь у культурному житті (ст. 15). І. Ліщина наведені права поділяє на три групи: 1) право на працю у справедливих і сприятливих умовах;

2) право на соціальний захист та достатній рівень життя та на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я; 3) право на освіту та на використання плодів свободи в сфері культури і результати наукового прогресу. Вичерпний каталог економічних, соціальних та культурних прав Пакту робить цей документ системоутворюючим нормативним актом щодо стандартизації цієї групи прав людини.

Крім міжнародних актів, які входять до Міжнародного білля про права людини, в рамках ООН прийнято і інші конвенції, які визначають міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини. До них можна віднести: Декларацію соціального прогресу та розвитку, проголошену резолюцією 2542 Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1969 р., Декларацію про використання науково-технічного прогресу в інтересах миру та на благо людства, проголошену резолюцією 3384 Генеральної Асамблеї ООН від 10 листопада 1975 р., Конвенцію про політику у сфері зайнятості, прийняту 9 липня 1964 р., Конвенцію про сприяння зайнятості та захисту від безробіття, прийняту 21 червня 1988 р. на Генеральній конференції МОП⁹². В рамках ООН прийнято і інші міжнародні нормативно-правові документи, які деталізують положення Загальної декларації прав людини та Пакту про економічні, соціальні та культурні права.

Зокрема, відповідно до Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 року держави-учасниці зобов'язуються заборонити і ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і забезпечити рівноправність кожної людини перед законом, без розрізнення раси, кольору шкіри, національного або етнічного походження, особливо щодо здійснення, зокрема, прав в економічній, соціальній і культурній галузях: права на працю, вільний вибір роботи, справедливі і сприятливі умови праці, захист від безробіття, рівну плату за рівну працю, справедливу і задовільну винагороду; права створювати професійні спілки і вступати до них; права на житло; права на охорону здоров'я, медичну допомогу, соціальне забезпечення і соціальне обслуговування; права на освіту і професійну підготовку; права на рівну участь у культурному житті; права на доступ до всякого місця або всякого виду обслуговування, призначеного для громадського користування, як, наприклад, транспорт, готелі, ресторани, кафе, театри і парки.

Підписання Угоди про асоціацію з ЄС, прийняття Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття⁴

повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного до- говору)», остаточно визначили вектор зовнішньої політики України на всебічну інтеграцію до європейських співтовариств. З цього приводу надзвичайно актуальним вбачається роль основних регіональних (європейських) конвенцій, які установлюють між- народно-правові стандарти у сфері захисту соціальних, економічних та культурних прав. Так, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року «не оминула закріплення і деяких соціально-економічних прав, тим самим підтверджуючи ідею універсальності, неподільності й невідчужуваності усіх прав людини». Разом з тим, перелік економічних та соціальних прав людини, що захищаються Конвенцією не є досить широким. До таких прав, які закріплені Конвенцією, можна віднести лише положення статті 4, яка забороняє рабство і примусову працю, а також положення статті 11, яка передбачає право на створення профспілок та вступ до них з метою захисту своїх прав. Однак, практика звернень до ЄСПЛ з підстав, передбачених статтею 4 Конвенції, не є досить поширеною. Додатковим протоколом № 1 до Конвенції закріплено право на власність (ст. 1), змістом якого є можливість фізичної або юридичної особи мирно володіти своїм майном. Водночас передбачено загальні підстави, за яких особа може бути обмежена у своїх повноваженнях власника або бути позбавленою свого майна.

Європейській конвенції, окрім прямого закріплення економічних та соціальних прав, притаманне також закріплення не-пряме (опосередковане). Наприклад, права передбачені ч. «е» та ч. «с» п. 3 ст. 6 Конвенції хоч і належать традиційно до «громадянських» (особистісних), але не позбавлені певного соціального забарвлення, оскільки містять і деякі соціальні гарантії права на справедливе судочинство. Так, особам, які не володіють мовою судочинства, безкоштовно надаються послуги перекладача; обвинуваченому безкоштовно надаються послуги адвоката, якщо він сам не може їх оплатити. Тим самим передбачається певна матеріальна участь держави у забезпеченні справедливого судочинства. Тому, можна сказати, що з прийняттям Конвенції було встановлено гарантії реалізації і захисту і економічних та соціальних прав.

При становленні стандартів економічних та соціальних прав, особливу увагу потрібно звернути на аналіз Європейської соціальної хартії 1961 року та Переглянутої Хартії 1996 року як найбільш широке на регіональному рівні зібрання соціальних прав людини. Європейська соціальна хартія (переглянута) є міжнародною угодою, яка об'єднала всі права, що були закріплені в Хартії 1961 р., Додаткових протоколах 1988 та 1995 років, а також поправки, які стосуються цих прав та нові права, що були схвалені Комітетом по Європейській соціальній хартії. Європейська соціальна хартія (переглянута) являє собою систематизований перелік соціальних та економічних прав, тому в науковій літературі можна зустріти декілька підходів щодо їх класифікації. Так, М. Феськов зазначає, що права, передбачені Хартією, можуть бути поділені за предметним (галузевим) критерієм на: права у сфері праці; комплексні права (у сфері праці та в інших сферах суспільних відносин); права у сфері соціального забезпечення; права у сфері охорони здоров'я; права у сфері житлового права; інші комплексні права, а за суб'єктивним критерієм виділяють індивідуальні та колективні трудові права.

Н. Сидоренко пропонує таку класифікацію прав, передбачених Хартією: 1) за колом суб'єктів: а) права зайнятих осіб (тобто тих, що працює), в тому числі, дорослих працівників, підлітків, працюючих жінок на виробництві – ст.ст. 2,3,4,8,18, п.1,2,4,5-7,10 ст. 7, п. 4 ст. 19; б) права осіб, що навчаються (в тому числі дітей, підлітків, інвалідів)

– п. 3 ст. 7, п. 1 ст. 15, ст.ст. 9, 10; в) права безробітних – п. 4 ст. 1; г) права дітей – ст. 17; д) права матерів – ст.ст. 8,17; е) права працівників, які мають сім'ю – ст. 16, п. 6 ст. 19; є) права інвалідів – ст.ст. 9,15; ж) права мігрантів – ст. 19; 2) за предметом регулювання: а) права в галузі виробництва – ст.ст. 2,3,4,7,8; б) права в галузі освіти та навчання – п. 4 ст. 1, п. 3 ст. 7, п. 1 ст. 15, ст.ст. 9,10; в) права в галузі охорони здоров'я – п. 9 ст. 7, п. 2 ст. 19, ст.ст. 11,13; г) права в галузі соціального забезпечення – п. 3 ст. 19, ст.ст. 12-14,17; 3) за способом регулювання: а) права імперативні (п. 3 ст. 3 – право на щорічну оплачувану відпустку, п. 2 ст. 2 – право на оплачувані свята, п. 2 ст. 2 – право на підвищену ставку винагороди за роботу в надурочний час, п. 3 ст. 4 – право чоловіків і жінок на рівну винагороду за працю рівної цінності тощо); б) права диспозитивні (п. 4 ст. 2 – право на додаткові оплачувані відпустки або скорочену тривалість робочого часу для працівників, зайнятих на роботах, де умови праці визнані небезпечними або шкідливими, п. 1 ст. 15 – право на забезпечення професійного навчання інвалідів через функціонування державних або приватних спеціалізованих заходів тощо); 4) за юридичною силою: а) права облігаторні, прийняті державами-сторонами Хартії в якості обов'язкових згідно ст. 20, відступ від яких тягне для них міжнародно-правову відповідальність; б) права факультативні – всі права, окрім прийнятих державами-сторонами Хартії в якості обов'язкових згідно ст. 20 (проте з моменту коли держава виражає згоду на обов'язковість таких факультативних положень за ст. 20 ЄСХ, вони переходять в статус облігаторних); в) права еволюційні (так звані «права-цілі»), тобто такі, реалізація яких ставиться за мету, що може бути поступово досягнута шляхом постійного вживання відповідних заходів.

Отже, на даний час міжнародна спільнота визначила цілу низку мінімальних стандартів соціальних та економічних прав людини, що діють на універсальному та регіональному рівні. Такого роду стандарти мають вираження, як зазначає С. Верланов, воціючих категоріях, як то «достатній життєвий рівень», «справедливі, безпечні та здорові умови праці», «належні умови для професійної підготовки», «належний соціальний, правовий та економічний захист», «гідне ставлення на роботі». Однак не зважаючи на факультативний характер захисту цієї групи прав, кожна держава-член ООН, в процесі здійснення соціальної функції зобов'язана неухильно забезпечувати надання *мінімальногорівня* соціального захисту кожній особі. Цей мінімальний рівень не залежить від економічного стану, тому неприпустимим є посилення органів публічної влади на тимчасове або постійне ненадання мінімально визначеної соціальної захищеності населення в силу відсутності фінансових можливостей. (Цей принцип було підтверджено в рішенні у справі «Сук проти України», а також у справі «Жовнер проти України» від 29 червня 2004 року (п. 38)). Розмір і межі мінімального рівня соціального захисту встановлюються в національному законодавстві з урахуванням міжнародних стандартів та зобов'язань, які держава покладає на себе внаслідок приєднання до міжнародних конвенцій.

Контроль за дотриманням міжнародних мінімальних економічних та соціальних стандартів прав людини здійснюють міжнародні інституції, зокрема, ЄСПЛ. Як зазначає Р. Максимович, завдяки застосуванню ЄСПЛ розширеного еволюційного тлумачення, все більше прав, текстуально які не закріплені в Конвенції та Протоколах, у тому числі соціальних та економічних, підпадає під дію Конвенції і стає предметом розгляду ЄСПЛ. Відсутність чіткої межі між громадянськими, політичними і соціальн

економічними правами у розрізі діяльності Європейського суду було зафіксовано ще у 1979 р., у справі Ерей проти Ірландії. Одну з найбільших груп відносин, пов'язаних із захистом соціальних та економічних прав людини ЄСПЛ, складають правовідносини щодо виплати соціальних пособій та пенсій (справи

«Мюллер проти Австрії» (Müller v. Austria), «Стек та інші проти Великобританії» (Stec and Others v. UK), «Гайгусуз проти Австрії» (Gaygusuz v. Austria) та ін.). (Більш докладно із практикою ЄСПЛ щодо дотримання міжнародно-правових стандартів економічних та соціальних прав людини можна ознайомитись, звернувшись до відповідних рішень, систематизованих на офіційному сайті ЄСПЛ, сайті Міністерства юстиції України або у спеціальних збірниках).

На розвиток стандартів соціальних прав людини впливає діяльність Європейського комітету із соціальних прав. Так, у рішенні у справі Autism-Europe v France Комітет вказав, що у разі, коли забезпечення певного права пов'язаного з імплементацією Європейської соціальної хартії є виключно складним і вимагає значних фінансових ресурсів – держава-учасниця має вжити заходів, які дозволять досягнути цілей Європейської соціальної хартії у розумний строк, із поступовим прогресом до вичерпного виконання із залученням максимально доступних ресурсів. Держави-учасниці повинні бути максимально завбачливими щодо впливу перетворень, які будуть поширені на найбільш уразливі та соціально незахищені групи населення. Адже саме на них лягатиме найбільше навантаження у разі інституційних прорахунків. Отже, мінімальні стандарти соціально-економічних прав людини повинні забезпечуватися незалежно від політичної системи держави, її форми правління чи державного устрою. Ця ж проблема стосується забезпечення *культурних прав людини*. Якщо раніше ця категорія прав людини переважно розглядалися в якості декларативної, то сьогодні вона наповнена конкретним юридичним змістом. Даний факт знаходить відображення в міжнародних актах, що встановлюють стандарти захисту саме цієї категорії прав особи, судовій практиці і національних законодавствах.

З урахуванням зростаючої ролі і значення сфери культури в житті суспільства подальша розробка і законодавче закріплення культурних прав представляються виключно актуальними. Як і раніше актуальним стає питання про гарантії реалізації культурних прав людини, що передбачає створення нових правозахисних механізмів. Світова спільнота чітко усвідомлює, що забезпечення культурних прав має соціально-ціннісний вимір. Досягнення значних результатів у цій справі вирішальним чином залежить від активних дій держав. Держави покликані забезпечувати права людини в сфері культури шляхом їх закріплення в національному законодавстві, а також шляхом створення ефективного механізму їх реалізації і захисту.

Контроль за дотриманням державами-учасницями положень Пакту про економічні, соціальні і культурні права здійснює *Комітет з економічних, соціальних і культурних прав*, створений Економічною і Соціальною Радою ООН у 1985 році. Комітет має право здійснювати контроль за дотриманням положень Пакту:

1) розглядаючи періодичні доповіді, які подаються країнами-учасницями про реалізацію закріплених у Пакті прав; 2) надаючи державам-учасникам рекомендації про ефективне застосування норм Пакту та робить зауваження загального характеру у формі тлумачення змісту правових норм Пакту; 3) розглядаючи скарги однієї держави на другу

про порушення прав людини; 4) з врахуванням положень Факультативного протоколу може приймати і розглядати скарги окремих осіб, які стверджують, що вони стали жертвами порушень даною державою-учасницею певного із закріплених у Пакті прав. Нагляд за дотриманням положень Пакту здійснюється Комітетом не лише у формі розгляду доповідей країн-учасниць, а й шляхом аналізу інших установ ООН, зокрема, ЮНЕСКО, Всесвітньої організації охорони здоров'я, Всесвітньої організації праці тощо. Велика кількість джерел інформації щодо стану реалізації прав людини державами учасниками дає можливість Комітету здійснювати ефективний контроль у даній сфері. Окрім Комітету з економічних, соціальних і культурних прав, існує Незалежний експерт з культурних прав Ради ООН з прав людини, а також так звана «процедура 104», що діє в рамках ЮНЕСКО.

Механізм контролю за дотриманням регіональних стандартів цієї категорії прав людини закріплений і Європейською соціальною хартією. Відповідно до положень ст. ст. 21-22 Європейської соціальної хартії 1961р., держави-учасниці Хартії повинні кожні 2 роки подавати Генеральному секретареві Ради Європи регулярні доповіді про застосування прийнятих положень Хартії і через відповідні проміжки часу – нерегулярні доповіді про положення, які вони не прийняли під час ратифікації або затвердження. Нерегулярні доповіді надаються державами-учасницями Хартії на запит Комітету міністрів Ради Європи. Аналіз доповідей країн-учасниць здійснює спеціальний орган Ради Європи – Європейський комітет із соціальних прав. Комітет здійснює попередню оцінку національних доповідей, яка береться за основу іншими органами, розглядає справи і приймає рішення у процедурі колективного оскарження, а також здійснює тлумачення положень Хартії. До функцій Комітету із соціальних прав належить надання правової оцінки дотримання договірними сторонами взятих за Хартією зобов'язань. Ця оцінка дається у формі висновків у рамках процедури подання доповідей і рішень відповідно до процедури подання колективних скарг. Висновок може бути позитивним, негативним і відкладеним (якщо не вистачає інформації). Після опрацювання доповіді держави-учасника Комітет міністрів Ради Європи приймає резолюцію (за колективними скаргами і узагальнюючими положеннями) щодо застосування Хартії в цілому, а також надсилає державам, які не повністю виконують вимоги Хартії, індивідуальні рекомендації з пропозицією внести зміни до законодавства та практики з тим, щоб привести їх у відповідність до вимог Хартії.

Отже, міжнародні нормативні акти, покликані забезпечувати виконання соціально-економічних та культурних прав людини, є високими стандартами і принципами в сфері захисту цієї категорії прав людини. Існує необхідність всебічного дослідження єдиного механізму захисту соціальних та економічних прав і свобод людини та громадянина, утворення стандартів цієї групи прав з метою подальшої їх імплементації у вітчизняне законодавство. Міжнародно-правові стандарти економічних, соціальних та культурних прав людини закріплені у значній кількості міжнародних нормативно-правових актів. З цього приводу було б доцільним, для створення єдиних стандартів щодо захисту соціальних та економічних прав у світовому масштабі, систематизувати соціальні та економічні норми в єдиному міжнародно-правовому акті шляхом прийняття відповідного документа на рівні ООН. Створення такого універсального акту в подальшому дало б можливість здійснити каталогізацію цієї групи прав людини на регіональному рівні, оновити регіональні

міждержавні угоди щодо гарантій та захисту економічних, соціальних та культурних прав людини.

6. Міжнародно-правові стандарти прав осіб, що належать до певних груп населення.

Світова спільнота опікується захистом прав осіб, які в міжнародній практиці визначаються як *особи, що належать до певних груп населення*. До них відносяться: 1) національні, етнічні, релігійні і мовні меншини; 2) жінки; 3) діти; 4) біженці та

5) особи з обмеженими фізичними здібностями. Крім цього, окремі міжнародно-правові стандарти стосуються захисту прав людей похилого віку, мігрантів, корінних народів та осіб, які живуть в умовах бідності.

Сьогодні не піддається сумніву твердження про те, що права осіб, що належать до певних груп населення, проголошені в Загальній декларації прав людини і закріплені в універсальних і регіональних міжнародних договорах, національних законодавствах, стали важливим елементом сучасних демократій, частиною повсякденного життя. Дотриманню міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, що належать до певних груп населення, в цивілізованих демократичних країнах приділяється особлива увага. Зокрема, це проглядається в дії концепції «позитивної дискримінації», коли певним групам населення надаються преференції щодо захисту їх прав. Прийняття урядом спеціальних заходів для підвищення рівня прав осіб, що належать до певних груп населення, здійснюється з єдиною метою досягнення фактичної рівності і не являє собою дискримінацію в тому випадку, якщо такі заходи не призводять до створення непропорційного захисту або формування окремої системи захисту для певних осіб або груп таких осіб, і якщо застосування цих заходів припиняється після досягнення тих цілей, заради яких вони приймалися.

Розглянемо більш детально міжнародно-правові стандарти прав осіб, що належать до певних груп населення.

Міжнародно-правові стандарти прав національних, етнічних, релігійних і мовних меншин. Протягом розвитку людської цивілізації, в ході формування великих держав панувала концепція мононаціонального представництва, що виключала можливість свободної асиміляції на певній території представників інших народностей та захисту їх прав. Тільки у ХХ столітті почали створювати універсальні соціально-юридичні механізми захисту прав значної кількості груп людей із мовними, релігійними, етнічними особливостями, які мешкають в державах сучасного світу та прагнуть до збереження своєї національної ідентичності. Перші міжнародні договори у цій галузі були прийняті Лігою Націй на початку ХХ століття, а вже з другої його половини питанням юридичного захисту прав меншин стали опікуватися міжнародні організації під егідою ООН, а також на регіональному рівні, насамперед в Європі.

Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 27), закріплюють за особами, які належать до національних, етнічних, релігійних, мовних меншин, всі загальновизнані громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. У той же час міжнародно-правове регулювання статусу меншин залишається в основному рамковим: відсутнє визначення

національної, етнічної, релігійної, мовної меншини, серйозною проблемою як для міжнародного, так і для національного права залишається визначення суб'єкта права меншини. Причини такої невизначеності слід шукати у політичній площині, адже в новітній історії міжнародних відносин присутні непоодинокі випадки, коли два принципи міжнародного права – принцип самовизначення народів і націй та принцип територіальної цілісності держав – вступали у протиріччя, у зв'язку з чим створювалися загрози національному суверенітету, передумови для масового порушення прав людини. Зазвичай міжнародне право не розглядає національну, мовну меншину як носія права на самовизначення, проте в окремих випадках, коли спостерігається систематичне порушення їх особистих прав, може визнати певні групи меншин суб'єктом, що претендує на територію та власну державність.

На відміну від системи Ліги Націй, де захист національних меншин розглядався переважно як захист групи, після Другої світової війни перевагу було віддано захисту особистих прав людини, яка належить до меншин (ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права). Це надає можливість захистити як права індивідів, так і права груп, у які вони входять. Акцент на особисті права зроблено в Європейській конвенції про права меншин 1994 р., а у ст. 5 Конвенції ЮНЕСКО про боротьбу проти дискримінації в галузі освіти надається посилання на «права членів національної меншини». Однак не можна заперечувати, що у меншин існують такі права, які можуть бути не тільки здійснені колективно або окремих членом групи, але й порушені виключно щодо групи цієї категорії осіб. Наприклад, у разі дій, що загрожують існуванню меншини як групи. Причому це може бути загроза не тільки фізичному існуванню групи, а й асиміляції, що, у свою чергу, порушує «колективне» право на збереження та розвиток самобутності національної меншини. Обов'язок держави щодо прав меншин зводиться до того, щоб забезпечувати особам, належним до меншин, можливість здійснювати свої спеціальні права як індивідуально, так і колективно.

До спеціальних прав меншин можна віднести такі: право на існування, у тому числі право на фізичне існування та право на повагу до своєї культурної самобутності, включаючи свободу від примусової асиміляції; заборону дискримінації осіб, які належать до національних та інших меншин; право на вільне збереження та розвиток культурної самобутності; право на одержання відповідної частки державних субсидій, що спрямовуються на забезпечення прав меншин, а також право одержувати добровільну фінансову допомогу для реалізації перерахованих вище прав і свобод і створювати з цією метою необхідні громадські фонди. Спеціальні політичні права та свободи меншин включають: право на створення громадських організацій, зокрема створення міжнародних неурядових організацій і участь у їхній діяльності; право на культурну автономію; право впливати на ухвалення рішень, що стосуються меншин, шляхом створення законодавчо врегульованих механізмів; право на ефективні засоби юридичного захисту в разі порушення спеціальних прав меншин; право на захист від будь-якої діяльності (включаючи пропаганду), що має ворожий вплив на усвідомлення та розвиток самобутності меншини.

Сфера застосування п. 1 (а) ст. 15 Пакту про економічні, соціальні і культурні права охоплює право меншин і осіб, що належать до меншин, брати участь у культурному житті суспільства, а також зберігати, пропагувати і розвивати свою власну культуру. Це право тягне за собою зобов'язання держав-учасників визнавати, поважати

і захищати культуру меншин в якості найважливішого компонента самобутності самих держав. Відповідно меншини мають право на свої культурне розмаїття, традиції, релігію, форми освіти, мови, засоби масової інформації (преса, радіо, телебачення, Інтернет) та інші прояви їхньої культурної самобутності та приналежності.

Меншини, а також особи, які належать до меншин, мають право не тільки на свою власну самобутність, але також на розвиток у всіх сферах культурного життя. Тому будь-яка програма, спрямована на заохочення конструктивної інтеграції меншин і осіб, що належать до меншин, в суспільство держави-учасниці, повинна ґрунтуватися на участі і недискримінації з метою збереження відмінних рис культур меншин.

Міжнародно-правові стандарти прав жінок. У першій половині ХХ ст. під впливом масових жіночих рухів законодавство окремих держав починає приділяти увагу захисту прав жінок, у цей же час в міжнародному праві з'являються договори, які встановлюють міжнародно-правові стандарти прав цієї категорії осіб. До найважливіших міжнародно-правових актів із захисту прав жінок відносяться Конвенція про політичні права жінок 1952 р., Конвенція про громадянство заміжньої жінки 1957 р.; Конвенція про рівність в оплаті чоловічої і жіночої робочої сили за рівноцінну працю 1951 р.; Конвенція щодо дискримінації в галузі найму та роботи 1958 р.; Конвенція про охорону материнства 1952 р.; Конвенція щодо дискримінації в галузі освіти 1960 р.; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. та ін.

На регіональному рівні міжнародно-правові стандарти прав жінок містяться: в Європі – у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Європейській соціальній хартії, Переглянутій соціальній хартії; в Америці – в Американській конвенції з прав людини, Всеамериканській конвенції з питань запобігання, викорінювання насильства проти жінок і покарання за нього. Також існує чимало юридично необов'язкових міжнародних актів (в основному резолюції міжнародних міжурядових організацій), що відображають напрями подальшого міжнародного співробітництва в боротьбі з дискримінацією щодо жінок.

Одним з основних принципів міжнародного захисту прав людини є рівноправність жінок і чоловіків. Вона полягає в забороні будь-якої дискримінації за статевою ознакою. У найзагальнішій формі цей принцип закріплений у Статуті ООН як зобов'язання поважати права всіх незалежно від статі. У Загальній декларації прав людини 1948 р. всі перелічені в ній права і свободи також проголошені щодо всіх людей: «Кожна людина повинна мати всі права та всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії... або іншого становища» (ст. 2). Цей самий принцип сформульовано в обох Міжнародних пактах про права людини 1966 р., що закріпили норму про рівноправність статей. У ст. 3 обох Пактів держави зобов'язалися забезпечувати рівність чоловіків і жінок у користуванні всіма громадянськими, політичними, економічними, соціальними та культурними правами. Цим же питанням присвячені статті 6, 7, 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права та ст. 23 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Отже, Пакти про права людини закріпили принцип рівноправності статей у категоричній, імперативній формі, при цьому розглядаючи рівність прав жінок і чоловіків ширше, ніж просте декларування їхньої загальної рівності перед законом. Ідея рівноправності жінок

і чоловіків конкретизована в багатьох інших міжнародно-правових актах. Можна стверджувати, що рівноправність жінок і чоловіків є тим принципом, на який можуть спиратися всі спеціальні права жінок. Міжнародно-правова боротьба з дискримінацією щодо жінок має такі основні напрями: політичний, економічний, освітній і напрям сімейних стосунків.

Особливе значення для характеристики можливостей наданих міжнародним правом державам для гендерного реформування суспільства, мають норми Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року. Відповідно до Конвенції держави-учасники засуджують дискримінацію щодо жінок в усіх її формах, зокрема, учасники зобов'язалися не допускати будь-якого розрізнення, винятків або обмежень за ознакою статі, спрямованих на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі. По-перше, Конвенція закріплює позитивні та негативні обов'язки держав. Позитивні передбачають вжиття певних заходів: забезпечення практичного здійснення принципу рівноправності (п. (а) ст. 2), вживання законодавчих заходів (п. (б) ст. 2), установлення юридичного захисту (п. (в) ст. 2). Негативні полягають в утриманні від дій, від вчинення будь-яких дискримінаційних актів (п. (г) ст. 2). По-друге, Конвенція прямо говорить про обов'язки держав щодо реформування свого законодавства не тільки згідно з конкретними нормами Конвенції, але, що особливо важливо, і таким чином, щоб воно гарантувало рівноправність. По-третє, Конвенція дозволяє державам застосовувати в законодавчій практиці як тимчасовий захід так звану позитивну дискримінацію (ст. 4). Статтею 11 цієї Конвенції закріплено гарантії недискримінації жінок у сфері зайнятості.

Індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок державами-учасниками Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок може розглядати *Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок*.

Міжнародно-правові стандарти прав дітей. 20 листопада 1989 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права дитини, яка, ґрунтуючись на положеннях Загальної декларації прав людини, Декларації прав дитини, закріплює основні міжнародно-правові стандарти прав дітей. Конвенція визначає поняття «дитина» як кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо національним законодавством не передбачено більш ранній вік досягнення повноліття, а також використовує загальний термін «діти». Ухвалення Конвенції про права дитини дозволило міжнародній практиці вважати 18-річний вік найбільш прийнятним стандартом, що передбачає припинення дії інституту правового захисту дітей в зв'язку з настанням повної цивільної дієздатності повнолітніх. Очевидно, що в Конвенції знайшли відображення основи правового статусу дітей, що охоплюють всі сфери їх життєдіяльності. Крім того, в ній закріплюється ряд нових прав дитини: право на збереження індивідуальності; право на виживання і розвиток; право на інформацію, свободу асоціацій і мирних зборів; право на неучасть у військових діях, таємницю кореспонденції; право на рівень життя, необхідний для фізичного, морального і соціального розвитку; право сповідувати свою релігію та ін.

Важливим досягненням міжнародної правової системи захисту дитини є встановлення в Конвенції прав і обов'язків батьків, основних принципів інституту

усиновлення, проголошення дитини повноправною особистістю і самостійним суб'єктом права, носієм прав і обов'язків. Вищенаведене свідчить про зародження нової загальної моделі діяльності держав у сфері дотримання прав дітей, заснованої на визнанні їх в якості недоторканих цінностей.

Крім того, вперше в історії в рамках Конвенції було створено дієвий міжнародний механізм контролю за виконанням її положень – *Комітет з прав дитини*. Комітет з прав дитини може отримувати і розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про права дитини та її Протоколів (ФПТД, ФПОК) державами-учасниками Факультативного протоколу (про процедуру повідомлень) до Конвенції про права дитини. В сучасних геополітичних умовах важливо, щоб мета міжнародного контрольного органу не перебувала тільки в застосуванні санкцій до держав за невиконання міжнародних правових зобов'язань у сфері захисту прав дітей. Подібний механізм повинен сприяти ефективному використанню та дотримання міжнародних правових норм.

Конвенція про права дитини, що закріплює чіткі стандарти в області захисту прав і свобод дітей, стала одним з найбільш широко ратифікованих міжнародних документів. Даний документ називають Великою хартією вольностей для дітей, оскільки він гарантує право на повний розвиток своїх можливостей в гідних умовах. Встановлюючи загальні правила, вона враховує і існування різнопланових культурних, соціальних, економічних і політичних реалій окремих держав, що дозволяє кожному з них вибрати свої власні національні засоби для виконання конвенційних норм. Безумовно, що в цьому процесі мають бути задіяні всі засоби, що дозволяють удосконалити існуючий механізм міжнародного правового захисту дітей.

Важливим для повноцінного розвитку дитини є міжнародно-правовий стандарт права на освіту, у тому числі для дітей, які відносяться до меншин. Беручи до уваги свої зобов'язання щодо права на освіту відповідно до Пактів і інших договорів в області прав людини (ст. 28 і 29 Конвенції про права дитини та ін.), держави повинні діяти в рамках цілей розвитку освіти, які полягає в передачі і збагаченні загальних культурних і моральних цінностей, в яких окрема людина і суспільство знаходять свою самобутність і гідність. Саме цей підхід знайшов закріплення в ч. 3 ст. I Всесвітньої декларації про освіту для всіх: задоволення основних потреб в області навчання 2009 року. Відповідно до положень зазначених документів, освіта повинна бути прийнятна з культурної точки зору, передбачати вивчення прав людини і надавати дітям можливості для формування їх особистості та культурної самобутності і вивчення і розуміння культурних цінностей і практики громад, до яких вони належать, а також цінностей і практики інших громад і товариств.

Така постановка питання зумовлює необхідність того, щоб в рамках своїх освітніх програм держави-учасники Пакту прищеплювали повагу до культурних особливостей національних або етнічних, мовних та релігійних меншин, а також корінних народів і включати в ці програми відомості про їхню історію, знання і технології, а також про їх соціальні, економічні і культурні цінності і сподівання. Такі програми повинні охоплювати плани шкільного навчання, призначені для всіх учнів, а не тільки для учнів з числа меншин і корінних народів. Державам-учасницям Пакту слід вживати заходів і докладати усіх необхідних зусиль для забезпечення того, щоб освітні програми для

меншин і корінних народів проводилися на їхній рідній мові з урахуванням побажань, висловлених цими громадами, і при дотриманні міжнародних правозахисних стандартів в цій галузі. Дане положення зафіксоване в цілому ряді міжнародних документів: Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин 1992 року, Декларації ООН про права корінних народів 2007 року і Конвенції МОП про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах 1989 р. Крім того, освітні програми повинні служити засобом передачі необхідних знань, що дозволяють кожній людині повною мірою і на рівноправній основі брати участь в житті своєї і інших національних громад.

Міжнародно-правові стандарти прав осіб з обмеженими здібностями.

Основна кількість стандартів прав осіб з обмеженими здібностями зосереджена в Конвенції про права інвалідів 2006 року. В Конвенції про права інвалідів сформована загально-обов'язкова до виконання вимога, відповідно до якої держави-члени зобов'язуються забезпечувати й заохочувати повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма інвалідами без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності. З цією метою національні органи публічної влади повинні реалізовувати наступні заходи: забезпечувати легальними організаційними та управлінсько-розпорядчими діями і методами реалізацію та захист прав інвалідів, що визнаються у міжнародно-правових актах; коригувати чинне законодавство, а також, по можливості, громадську думку у суспільстві, які є дискримінаційними стосовно інвалідів; ефективно враховувати в усіх стратегіях і програмах захисту прав людини потреби інвалідів, а також їхню думку під час створення таких стратегій і програм, особливо пропозиції та рекомендації організацій інвалідів, згідно з п. 12 Декларації про права інвалідів (ООН), 1975 р., пп. 91-94 Всесвітньої програмидій стосовно інвалідів (ООН), 1982 р. та п. 6 Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 22.12.2003 р. 58/132 «Реалізація Всесвітньої програми дій відносно інвалідів: суспільство для усіх в ХХІ столітті»; вживати всіх належних заходів для усунення дискримінації за ознакою інвалідності з боку будь-якої фізичної чи юридичної особи, а також підприємств, установ, організацій різної форми власності; проводити дослідну та конструкторську розробку товарів, послуг, устаткування тощо, пристосування яких до конкретних потреб інваліда вимагало б якомога меншої адаптації й мінімальних витрат; сприяти використанню нового обладнання та технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних, що полегшують життєдіяльність інвалідів; надавати інвалідам доступну інформацію про засоби, що полегшують мобільність, обладнання та допоміжні технології, зокрема нові технології, а також інші форми допомоги, у тому числі, первинної правової допомоги, допоміжні послуги та об'єкти.

У Всесвітній програмі дій стосовно інвалідів (ООН) 1982 р. акцентується на завданнях різних елементів публічної влади, що у поєднанні спрямовані на досягнення однієї мети – реалізацію і захист прав та свобод інвалідів. Зокрема, основною керівною ланкою, що несе відповідальність перед світовою спільнотою, є уряди держав-членів ООН та всі органи виконавчої влади. Вони зобов'язані запроваджувати й реалізовувати державну політику, програми розвитку і заходи щодо популяризації доцільності залучення інвалідів до всіх сфер соціального, економічного й політичного життя, а також забезпечувати інвалідам можливість досягти однакового зі своїми співгромадянами рівня життя.

У ст. 30 Конвенції про права інвалідів 2006 року закріплено право цієї категорії

осіб на доступ до творів культури, телевізійних програм, фільмів, театру та інших культурних заходів в доступних форматах; на доступ до таких місць культурних заходів і послуг, як театри, музеї, кінотеатри, бібліотеки і туристичні послуги, а також – в найбільш можливому ступені – доступ до пам'ятників і об'єктів, що мають національну культурну значущість; на визнання їх особливої культурної та мовної самобутності, включаючи жестові мови та культуру глухих; і на заохочення пропаганду їх якомога повнішого участі в рекреаційних закладах дозвілля та спортивних заходах.

Ще одним документом, спрямованим на стандартизацію прав цієї категорії осіб є Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів 1993 року. Наприклад, п. 17 Стандартних правил передбачено, що державам слід забезпечити, щоб інваліди, які проживають як в міських, так і сільських районах, мали можливість використовувати свій творчий, художній та інтелектуальний потенціал не лише для свого блага, але і для збагачення всього суспільства, і що держави повинні сприяти доступності культурно-просвітницьких установ і можливості їх використання.

Конвенція Міжнародної організації праці № 159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів» від 20.06.1983 р. вимагає відповідних заходів від держав-учасниць щодо професійної реабілітації всіх категорій інвалідів, а також сприяння зайнятості останніх на відкритому ринку праці. У положеннях Європейської соціальної хартії (переглянута) 1996 р. закріплено зобов'язання публічної влади з розробки та реалізації загальних програм щодо забезпечення інвалідам орієнтування, освіти та професійної підготовки, сприяння їхньому доступові до роботи та ін. Викладене свідчить, що останніми десятиліттями у світі розроблялися та вдосконалювалися загальнообов'язкові й рекомендаційні міжнародні стандарти діяльності органів публічної влади щодо реалізації і захисту прав та свобод інвалідів. Основним напрямками такої діяльності на сьогодні є: 1) забезпечення визнання у суспільстві рівності прав і свобод інвалідів з іншими співгромадянами на державному та регіональному рівнях; 2) заборона дискримінації за ознаками інвалідності та впровадження відповідальності за такі дії; 3) створення належних соціальних, політичних, правових і економічних засад життєдіяльності інвалідів; 4) залучення всіх ланок органів публічної влади до реалізації і захисту прав та свобод інвалідів; 5) активізація з боку державної влади, місцевого самоврядування, недержавних установ і організацій сприяння реалізації і захисту прав та свобод інвалідів.

Міжнародний механізм забезпечення прав інвалідів реалізується через діяльність *Комітету з прав інвалідів*. КПІ може розглядати індивідуальні повідомлення про можливі порушення Конвенції про права інвалідів державами-учасниками Факультативного протоколу до Конвенції.

Міжнародно-правові стандарти прав людей похилого віку. Відповідно до Пакту про економічні, соціальні і культурні права держави-учасниці зобов'язані приділяти особливу увагу заохоченню і захисту прав літніх людей. Крім цього, держави-учасниці повинні враховувати рекомендації, які містяться в Принципах ООН щодо осіб похилого віку, і перш за все принцип, згідно з яким люди похилого віку повинні бути, як і раніше, залучені в життя суспільства, активно брати участь в розробці і здійсненні політики, що безпосередньо зачіпає їх добробут, і ділитися своїми знаннями та досвідом з представниками молодого покоління; і принцип, згідно з яким люди похилого віку повинні мати доступ до можливостей суспільства в плані освіти, культури, духовного

життя і відпочинку.

Люди похилого віку відіграють важливу роль в силу їх творчих, художніх та інтелектуальних здібностей, а також в якості джерел передачі інформації, знань, традицій і культурних цінностей. У зв'язку з цим важливо надати особливого значення ідеї, відображеної в рекомендаціях 44 і 48 Віденського міжнародного плану дій з проблем старіння, щодо розробки програм, в рамках яких люди похилого віку виступали б в якості наставників і носіїв знань, культури і духовних цінностей, а урядам і міжнародним організаціям настійно пропонується надавати підтримку програмам, спрямованим на надання літнім людям більш легкого фізичного доступу до закладів культури (таким як музеї, театри, концертні зали і кінотеатри) (п. 38 і 40).

Міжнародно-правові стандарти прав біженців. Проблема захисту біженців є однією з найбільш давніх і гострих та супроводжує всю історію існування людства. У широкому розумінні біженцем стає будь-яка особа, яка залишає місце свого проживання, намагаючись врятуватися від обставин, що загрожують її життю. Майже усю історію людства увага до цих людей залишалася у сфері моралі, а держави не мали юридичних зобов'язань щодо захисту біженців. Міжнародні події, пов'язані із масовими порушеннями прав людини, насильницьким захопленням територій, військовими діями (геноцид вірменів у 1915 р., жовтневий переворот 1917 р. в Росії, прихід до влади у 1933 р. в Німеччині націонал-соціалістів та ін.) спричинили міграцію мільйонів людей. Опинившись в інших державах, ці люди не хотіли, а частіше за все не могли розраховувати на захист країн свого походження. У ХХ ст. держави усвідомили, що для захисту біженців слід використовувати міжнародне право.

Перші зусилля в напрямку захисту біженців докладалися на рівні Ліги Націй. Після закінчення Другої світової війни питаннями біженців опікувалася ООН. Саме під егідою цієї організації у 1951 році була прийнята Конвенція про статус біженців – універсальна міжнародна угода, що охоплює різні сфери життя біженців і гарантує їм щонайменше те ж саме поводження, що й з іноземцями, а в деяких правах зрівнює статус біженців із громадянами країни, що дає їм притулок. Укладення цього договору стало вираженням переконання міжнародної спільноти в тому, що біженці не тимчасове явище, а проблема, що набула глобального значення. Існування Конвенції – це визнання того, що біженці повинні мати можливість користуватися фундаментальними правами та свободами, а ефективний захист біженців допоможе уникнути ситуацій, коли проблеми порушення прав людини стають причиною напруженості між державами.

Конвенція визначила у ст. 1 поняття «біженець», яке згодом було уточнено Протоколом 1967 р., а також закріпила перелік прав біженців. Конвенція та Протокол формулюють основну норму у сфері захисту прав біженців: держава не вправі висилати біженців у ті країни, де існує загроза переслідування за расовою, релігійною, національною, соціальною чи політичною ознакою. Заборонено також безпідставно відмовляти в наданні статусу біженця, тобто в державі має бути прийнята та дотримана процедура розгляду заяви про надання притулку. Конвенція спрямована проти обмеження прав біженців як прав людини. Зокрема, це стосується: заборони дискримінації; заборони застосування до біженців заходів, які держава може застосовувати до громадян-небіженців тієї ж країни; зобов'язання надання біженцям національного режиму щодо свободи віросповідання, захисту авторських і промислових

прав, права звернення до суду, забезпечення харчуванням, освіти, надання урядової допомоги, трудових прав і соціального забезпечення, податків тощо.

Норми, що стосуються біженців, містяться і в інших міжнародних документах, зокрема в Загальній декларації прав людини, у Женевських конвенціях 1949 р. і в двох додаткових протоколах до них 1977 р., в ряді регіональних документів, прийнятих ОАЄ, Радою Європи, ЄС, ОАД. Важливе значення для розуміння норм Конвенції про статус біженців мають висновки *Управління Верховного комісара ООН у справах біженців* (УВКБ). УВКБ здійснює координацію міжнародних зусиль з надання біженцям міжнародного захисту. Управління є органом ООН і діє на підставі Статуту, прийнятого Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 428 від 14 грудня 1950 р. Згідно зі Статутом діяльність УВКБ має не політичний, а гуманітарний і соціальний характер.

Міжнародно-правові стандарти прав і свобод мігрантів. З поняттям «біженець» тісно пов'язано такий статус особи, як мігрант. Міграція в тій чи іншій мірі охоплює більшість країн сучасного світу, впливаючи на визначальні політичні, соціальні, правові та економічні процеси. Загальна декларація прав людини закріплює право на міграцію як одне з найважливіших прав людини: «Кожна людина має право вільно пересуватися і вибрати собі місце проживання у межах кожної держави. Кожна людина має право залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, та повертатися у свою країну» (ст. 13). Ці положення є першою після Другої світової війни задекларованою можливістю шукати притулок і користуватися ним. Право на міграцію, викладене в Загальній декларації, були уточнені і конкретизовані в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.

Так, державам-учасникам Пакту про економічні, соціальні і культурні права слід приділяти особливу увагу захисту культурної самобутності мігрантів, а також їх мови, релігії і фольклору і їх права на проведення культурних, мистецьких та міжкультурних заходів. Державам-учасникам Пакту слід не перешкоджати мігрантам підтримувати культурні зв'язки з державами їх походження, як це зазначено у ст. 31 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей 1990 р. Оскільки освіта нерозривно пов'язана із культурою, державам-учасникам необхідно вживати належних заходів, що дозволяють дітям мігрантів відвідувати на основі рівного ставлення державні освітні установи та користуватися освітніми програмами.

Крім цього, міжнародна спільнота прийняттям відповідних актів намагається врегулювати спеціальний вид міграції – трудову міграцію. З цього приводу у 1990 році ГА ООН була прийнята Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей – міжнародна угода, яка визначає стандарти прав цієї категорії мігрантів. Відповідно до ст. 72 Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей, для цілей спостереження за застосуванням Конвенції створено *Комітет із захисту прав трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей*. Основний вид діяльності Комітету – розгляд періодичних доповідей держав-учасників Конвенції про законодавчі, судові, адміністративні та інші заходи, вжиті ними для виконання положень Конвенції. Спочатку держави зобов'язуються представити ці доповіді протягом одного року з дня набуття чинності Конвенції для них, далі – раз на п'ять років і всякий раз, коли Комітет просить про це. За підсумками розгляду доповідей Комітет надсилає зацікавленій державі-учасниці такі зауваження, які він вважає

доцільними. Ці зауваження також можна вважати фактором міжнародної стандартизації прав мігрантів.

Міжнародно-правові стандарти прав корінних народів. Захист окремих прав народів, таких як право на самовизначення, прав національних меншин та пов'язаних прав людини, є вже традиційним для міжнародної спільноти питанням. За думкою А. Приходько, стандарти ООН стосовно прав корінних народів слід визначати як взаємопов'язаний комплекс норм міжнародного права, відображених у Декларації, розвинутих у резолюціях Генеральної асамблеї ООН з питань корінних народів та втілених у практичну діяльність й доктринальну роботу спеціалізованих органів ООН з питань корінних народів.

Вперше на рівні колективних договорів проблема корінних народів була відображена у Берлінському акті 1885 р. та потім отримала еволюційний розвиток у Брюссельському акті 1890 р., Статуті Ліги Націй 1919 р. та Конвенції про перегляд 1919 р. Закріплення стандартів прав корінних народів розпочалося у Конвенції МОП № 169 Про корінні народи і народи, що ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах 1989 р. Ця Конвенція має виключне значення у контексті визнання наявності у корінних народів колективних прав, особливих прав на землі та території, власних правових систем та низки обов'язків держави відносно корінних народів. Прийнята у 2007 році Декларація ООН про права корінних народів становить на сьогодні сучасний каталог стандартів прав цієї категорії осіб. Крім цього, окремі аспекти захисту корінних народів визначаються Конвенцією ООН про права дитини 1989 р., Конвенцією ООН про охорону біологічногорізноманіття 1992 р. та Нагойським протоколом до неї 2010 р.

Такі колективні міждержавні угоди, схвалені під егідою ООН, як Міжнародна конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1965 р. та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., стали підґрунтям для схвалення у 90-х рр. ХХ ст. Комітетом з ліквідації расової дискримінації ООН та Комітетом з прав людини ООН загальних роз'яснень, у яких норми вказаних угод тлумачилися щодо їх використання для захисту прав корінних народів. Міжнародним Пактом про економічні, соціальні і культурні права визначаються стандарти прав корінних народів у культурному житті, щоб належним чином враховувалися ті цінності культурного життя, які можуть носити суто громадський характер або які можуть виражатися і реалізовуватися корінними народами тільки в їх сукупності, як це передбачено в ст. 1 Декларації про права корінних народів і п. 2 ст. 1 Конвенції МОП про корінні народи та народи, що ведуть племінний спосіб життя, в незалежних країнах. Чітко виражена громадська складова культурного життя корінних народів, згідно п. 1 ст. 26 Декларації ООН про права корінних народів 2007 р., абсолютно необхідна для їх існування, добробуту і всебічного розвитку і включає в себе право на землі, території і ресурси, якими вони традиційно володіли, які вони традиційно займали або іншим чином використовували або набували.

Відповідно до ст. 13-16 Конвенції МОП № 169 та ст. 20 і 33 Декларації ООН про права корінних народів до культурних цінностей і прав корінних народів, пов'язаних з їх споконвічними землями та їх ставленням до природи, слід ставитися з повагою і забезпечувати їх захист з метою недопущення деградації особливого укладу життя цих народів, включаючи їхні кошти до існування, і втрати їх природних ресурсів і, ⁵

кінцевому рахунку, їх культурної самобутності. У зв'язку з цим державам-учасникам Пакту необхідно вживати заходів, спрямованих на визнання і захист прав корінних народів мати у власності, освоювати, контролювати і використовувати свої общинні землі, території і ресурси, а в тих випадках, коли вони були іншим чином заселені або використані без їх вільного і усвідомленого згоди, робити кроки до повернення їм цих земель і територій.

Корінні народи, згідно зі ст. 5 і 31 Конвенції МОП № 169 та ст. 11-13 Декларації ООН про права корінних народів 2007 р. мають право вживати дії на колективній основі для забезпечення поваги свого права зберігати, контролювати, захищати і розвивати свою культурну спадщину, традиційні знання і традиційні форми культурного самовираження, а також прояви своїх наукових знань, технологій і культур, включаючи людські та генетичні ресурси, насіння, лікарські препарати, знання властивостей фауни і флори, усні традиції, літературу, орнаменти, спортивні змагання і традиційні ігри, а також художнє і виконавське мистецтво. Державам-учасницям Пакту слід поважати принцип вільного, попереднього і усвідомленої згоди корінних народів у всіх питаннях, які охоплюються їх конкретними правами, як це зафіксовано в ст.6 (а) Конвенції МОП № 169 та ст. 19 Декларації ООН про права корінних народів 2007 р.

Міжнародно-правові стандарти прав осіб, які живуть в умовах бідності.
Боротьба з бідністю є одним з найважливіших завдань, що стоять перед світовим співтовариством в даний час. Багато міжнародних документів, включаючи Декларацію тисячоліття ООН, визнають тісний взаємозв'язок між можливістю людини реалізовувати свої права та її матеріальним становищем.

У 2001 році Комісія з прав людини (з 2006 р. – Рада з прав людини) наголосила на необхідності розробки нового документа на основі існуючих норм і стандартів у сфері захисту прав людини, в якому спеціально розглядалося б явище бідності, включаючи крайню бідність, а також керівні принципи з питання про здійснення існуючих норм і стандартів в області прав людини в контексті боротьби з крайньою убогістю. Підкомісія щодо заохочення і захисту прав людини (нині – Консультативний комітет Ради з прав людини) організувала роботу спеціальної групи експертів з підготовки проекту керівних принципів з прав людини та боротьби з крайньою убогістю, які згодом були передані у 2006 році на розгляд Ради з прав людини. На прохання Ради з прав людини УВКПЛ провело консультації з державами, структурами ООН, міжнародними організаціями, національними установами з прав людини та іншими зацікавленими установами з питання проекту керівних принципів. На основі виконаної роботи Рада з прав людини у вересні 2009 року прийняла резолюцію, в якій звернулася до Незалежного експерта з питання про права людини крайньої убогості з пропозицією продовжити роботу з розробки проекту керівних принципів з прав людини та боротьби з крайньою убогістю і представити доповідь з його рекомендаціями проте, як удосконалити цей документ не пізніше 15 сесії Ради з прав людини у вересні 2010 р. Незалежний експерт представив Раді доповідь з питання про права людини і крайній убогості, а також інструкцію про роботу з удосконалення проекту керівних принципів.

Особливу увагу Незалежний експерт пропонує приділити обов'язкам держав щодо осіб в стані крайньої бідності, до числа яких належить встановлення особистості людей, що живуть в крайній убогості; повагу, захист і здійснення прав людей в стані бідності; підвищення обізнаності про права бідних і гарантування їх організаційних здібностей.

Разом з тим Незалежний експерт відзначає, що на державах, крім згаданих обов'язків, лежать і інші зобов'язання, а саме зобов'язання щодо забезпечення рівності здійсненні прав і доступу до соціальних послуг; доступу до ресурсів і майна як гарантії гідного рівня життя; права на гідне житло і безпечне володіння нерухомістю; права на гідну роботу і доступ до соціального страхування; закріплення законного статусу людей, що живуть в злиднях; доступу до правосуддя та надання правової допомоги; рівного доступу до освіти і культури; права на захист сімейної та приватного життя; права на особисту безпеку і недоторканність.

Міжнародне співтовариство, а також держави-донори та організації, на думку Незалежного експерта, повинні: гарантувати ефективну участь уряду країни-реципієнта і постраждалого населення в розробці і моніторингу політик і програм з надання різної допомоги, сприяння і співпраці; організовувати широкий спектр допомоги, що виходить за рамки звичайного фінансування, включаючи, наприклад, надання допомоги із створення нормативно-правової бази для приватного сектора, включаючи транснаціональні корпорації, дотримуючись при цьому порівняльної переваги держав; гарантувати довгострокову перспективу в області надання допомоги з довгостроковою метою зміцнення спроможності держав-реципієнтів реалізовувати ефективні програми з викорінення бідності без допомоги ззовні.

По відношенню до цієї категорії осіб діють стандарти прав людини, закріплені в універсальних угодах. Наприклад, при здійсненні правових зобов'язань, закріплених в п. 1 (а) ст. 15 Пакту про економічні, соціальні і культурні права, держави-учасники повинні негайно вжити конкретних заходів щодо забезпечення достатнього захисту і всебічного здійснення права осіб, що живуть в умовах убогості, і їх громад на користування культурним життям і участь в ньому. Це обумовлює необхідність розгляду специфіки захисту культурних прав основних вразливих груп населення державами-учасниками Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

В останній час у світі збільшилися випадки військових конфліктів із застосуванням різного виду зброї, що призводить до масового порушення громадянських прав багатьох людей. У цьому зв'язку актуалізується такий напрям міжнародних відносин, як *міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів*. Міжнародне право розрізняє дві категорії осіб, які належать до збройних сил воюючих сторін: 1) воюючі (комбатанти); 2) ті, які не беруть участь у боях (некомбатанти). Комбатанти – це особи, які входять до складу збройних сил воюючих сторін, що безпосередньо ведуть бойові дії проти супротивника, використовуючи зброю. Потрапивши у полон, комбатанти набувають статусу військовополонених. Відповідно до норм міжнародного права, до некомбатантів (невоюючих) належать особи, які правомірно знаходяться у складі збройних сил воюючої сторони з метою надання їй допомоги у досягненні успіхів у бойових діях, але в них безпосередньої участі не беруть (наприклад, це можуть бути військові кореспонденти, медичний персонал, юристи, інтенданти, представники духовенства тощо).

Цивільне населення – це особи, які не належать до жодної категорії учасників збройного конфлікту та безпосередньо не беруть участі у військових діях. Правовий

захист цивільного населення здійснюється в конфліктах як міжнародного, так і неміжнародного характеру. Багато сучасних конфліктів мають внутрішній характер, і дії в них спрямовані, перш за все, проти етнічних, расових і релігійних меншин всередині однієї держави, при цьому, найбільше від них страждають, як правило, найбільш вразливі верстви населення. Комбатанти часто вдаються до терору як засобу встановлення контролю над суспільством; ведеться свого роду тотальна війна, яка охоплює усі сфери суспільства – економіку, політику, соціальне життя, культуру, а цивільне населення все частіше стає в цьому конфлікті об'єктом нападу. Іноді це робиться навмисно, і страждань уникнути не може ніхто; представники найменш захищених груп населення стають жертвами насильства у першу чергу.

Міжнародно-правові стандарти захисту прав людини під час збройних конфліктів визначаються, окрім універсальних угод у галузі прав людини, спеціальними міжнародними конвенціями, головним чином це окремі положення Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 рр. про закони та звичаї війни, а також чотири Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни і Додаткові протоколи до них, прийняті у 1977 р. Так історично склалося, що майже всі конвенції, що містять норми, які захищають інтереси військових, що вибули зі строю, і некомбатантів, приймалися на конференціях, які відбувалися в Женеві, тому ці норми ще називають «Право Женеві». «Право Женеві» охороняє в період збройних конфліктів: а) поранених і хворих, які вибули із строю; б) осіб, які зазнали аварії корабля на морі; в) військовополонених, цивільне населення; г) іноземців та інших осіб, котрі не беруть участі у військових діях. Відповідно до положень «Права Женеві» особи, які беруть участь у воєнних діях і ті, хто безпосередньо не бере участі в них, мають право на повагу, захист і гуманне ставлення.

До принципів, що притаманні ставленню до жертв збройних конфліктів, відносять:

принцип нейтралітету, відповідно до якого гуманітарне сприяння (допомога) ніколи не втручається в конфлікт (в обмін на імунітет, що йому надається, медичній персонал повинен утримуватися від будь-яких ворожих дій; медичному персоналу надається захист; ніхто не може переслідуватися або бути засудженим за надання допомоги пораненим або хворим);

– *принцип вільного стану*, відповідно до якого особи, що перебувають під захистом, повинні мати можливість вести нормальний спосіб життя, на скільки це можливо (полон – не покарання, а лише засіб утримати супротивника від стану, у якому він міг би завдати шкоди);

– *принцип захисту*, відповідно до якого держава повинна забезпечити захист на національному і міжнародному рівнях особам, що перебувають під її юрисдикцією (полонений перебуває під владою військ, що полонили його, а у владі держави, якій належать ці війська; держава супротивника відповідає за умови й утримання під вартою полонених, а також за підтримання порядку і діяльності комунальних служб на окупованій території; жертви конфліктів повинні забезпечуватись міжнародним захистом у тому разі, якщо у них немає необхідного природного захисту).

З метою надання якомога більш ефективного захисту всім жертвам війни незалежно від того, чи йде мова про міжнародні або не міжнародні конфлікти, гуманітарне право не віддає переваги певним категоріям осіб. Усі особи, які опинилися в епіцентрі воєнних дій, особливо це стосується цивільного населення – жінок, дітей,

осіб похилого віку тощо, користуються загальним захистом, що має вираз у наданні їм основних гарантій. Так само як і інші цивільні особи, вони мають право на повагу їх життя, фізичної і психічної недоторканності. З будь-якими категоріями цивільного населення забороняється жорстоко поводитися, катувати їх, застосовувати до них колективні міри покарання і репресалії.

Режим військового полону регламентовано III Женевською конвенцією 1949 р. Згідно із Конвенцією *військовополоненими* вважаються особи, які потрапили під владу ворога: особовий склад збройних сил, ополчення та добровольчих загонів, які входять до складу збройних сил; особовий склад партизанських загонів; особовий склад збройних сил, який підпорядковується уряду, не визнаному державою, яка утримує в полоні; військові кореспонденти, постачальники, інші особи, які слідує за збройними силами; члени екіпажа торгового флоту та цивільної авіації;

населення неокупованої території, що взялося за зброю, якщо воно відкрито носить зброю та виконує закони та звичаї війни.

Держава, яка утримує у полоні, несе відповідальність за поведінку із військовополоненими. Військовополонені не можуть бути піддані фізичному каліченню, науковим і медичним дослідженням. До них не можуть бути застосовані репресалії. Військовополонені повинні бути захищені від насильства та залякування, їм забезпечуються повага до особистості та гідності. Військовополонені забезпечуються приміщенням, харчуванням, одягом, медичною допомогою. До них має бути забезпечений доступ медичного та духовного персоналу.

Військовополоненим забезпечується можливість працювати, примушення до праці забороняється. Заборонено використовувати військовополонених на небезпечних роботах (наприклад, для знешкодження мін) або таких, що принижують гідність. У процесі роботи мають виконуватися вимоги техніки безпеки. Військовополонені повинні мати зв'язок із зовнішнім світом. Їм забезпечується також право подання скарги органам влади держави, яка утримує їх у полоні.

Військовополонені зобов'язані виконувати закони держави, яка їх утримує у полоні та яка має право застосовувати судові та дисциплінарні стягнення за проступки. Однак стягнення може бути накладене лише один раз за один проступок. Забороняються колективні покарання. За втечу військовополонений може бути підданий тільки дисциплінарному стягненню. Після закінчення воєнних дій військовополонені звільнюються та репатріюються.

Отже, права осіб, що належать до певних груп населення, проголошені в Загальній декларації прав людини і закріплені в універсальних і регіональних міжнародних договорах, національних законодавствах, стали елементом нашої цивілізації, частиною повсякденного життя. Дотриманню міжнародно-правових стандартів захисту прав осіб, що належать до певних груп населення, в цивілізованих демократичних країнах приділяється особлива увага. До осіб, що належать до певних груп населення, відносяться: національні, етнічні, релігійні і мовні меншини; жінки; діти; біженці та особи з обмеженими фізичними здібностями. Крім цього, окремі

міжнародно-правові стандарти стосуються захисту прав людей похилого віку, мігрантів, корінних народів та осіб, які живуть в умовах бідності.

7. Дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини судовими органами України.

У демократичній правовій державі забезпечення і захист прав людини виступають основою законності і правопорядку. Конституція України проголошує, що сенс і зміст законів визначаються правами і свободами людини і громадянина, що законодавчі та виконавчі органи державної влади та місцевого самоврядування функціонують на основі поваги до прав людини, одночасно визнавши правосуддя в якості способу забезпечення цих прав і свобод (ст. 55). Зважаючи на обраний шлях демократичного розвитку, зобов'язання України як суб'єкта міжнародного права захищати права людини, роль міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини при здійсненні правосуддя є вкрай важливою. Реформування судової системи, впровадження сучасних європейських принципів правосуддя, поглиблюють практику застосуванням суддями норм міжнародного права, імplementованих у національне законодавство. Верховним Судом України у Поста-нові Пленуму № 9 від 01.11.1996 року дано роз'яснення, відповідно до якого «суд не може застосовувати закон, який регулює правовідносини, інакше як міжнародний договір. У той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України». Тобто для усіх органів державної влади, зокрема органів, що здійснюють судочинство, загально визнана норма міжнародних угод приймається як юридично обов'язкове для держав-членів ООН правило поведінки. Застосування норм між-народного права національними судами обумовлено міжнародними зобов'язаннями, що, в кінцевому рахунку, веде до вдосконалення власного законодавства і функціонування правових механізмів.

Прийнята Генеральною Асамблеєю ООН Резолюція від 20 грудня 1971 р. № 2858 однозначно підтвердила, що принципи, які стосуються прав людини в рамках здійснення правосуддя, закріплені ст. 5, 10 і 11 Загальної декларації прав людини, включають в себе: 1) право людини на свободу від негуманного поводження або покарання; 2) право людини на цивільний або кримінальний розгляд у справедливому і неупередженому суді при гласному процесі; 3) право людини визнаватися невинним в скоєнні злочину до набрання законної сили обвинувальним вироком суду; 4) право людини на захист від ретроспективних кримінальних санкцій. Суттєве значення для затвердження розглянутих стандартів відводиться Міланському плану дій, прийнятому VII Конгресом ООН з попередження злочинності та поводження з правопорушниками (1985 р.), який був затверджений спільно з Керівними принципами в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку і нового міжнародного економічного порядку. Крім цього, діяльність судових органів щодо дотримання МПСПЛ передбачені Основними принципами незалежності судових органів, Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, іншими міжнародними документами.

При застосуванні судами МПСПЛ необхідно враховувати, що принципи міжнародного права – це не статичні елементи, вони знаходяться в постійному розвитку.

Наприклад, аналіз такого міжнародно-правового акта, як Рекомендація щодо міжнародного співробітництва в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку, дозволяє відзначити, що такий розвиток можливий при посиленні ролі та авторитету суду у боротьбі зі злочинністю та відновленні прав потерпілих. Відповідно з цією тезою, систему правосуддя в Україні слід будувати на принципах гуманізації законодавства і судових процедур, пошуку альтернативних способів винесення вироків і призначення покарання, не виходячи за рамки суспільних інтересів і соціальної справедливості.

Питання розвитку судочинства були розглянуті X Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками (2000 р.). В рамках діяльності Конгресу був прийнятий документ, який регламентує основні підходи до визначення відповідальності та справедливості в процесі здійснення правосуддя щодо кримінальних правопорушників і жертв злочинів, в якому було підтверджено тезу про необхідність пошуку пропорційності боротьби зі злочинами з необхідною правовою процедурою покарання. Це положення в подальшому було детально закріплено у ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У Конвенції право людини на справедливий судовий розгляд закріплено як окремий елемент правового статусу особистості, в подальшому підтверджений у Протоколі № 11. Це положення відобразило як сформовану практику діяльності судів країн, що підписали Конвенцію, так і звичаю тлумачення зазначених положень Конвенції Європейським судом з прав людини.

У поняття «права людини і громадянина на справедливий судовий розгляд» слід включати наступні принципові елементи, які викладені у Конвенції: а) публічний розгляд справи в розумні терміни при дотриманні принципу гласності процесу; б) розгляд справи незалежним і неупередженим судом, створеним в суворій відповідності з законом; в) дотримання принципу презумпції невинуватості особи, що зазнає кримінального переслідування; г) забезпечення обвинуваченому особі мінімального переліку прав в кримінальному процесі. Тлумачення європейським правом даної статті Конвенції в такому широкому сенсі пов'язано з тим, що закріплена в ній норма права має особливе значення в процесі побудови правової держави та утвердження демократичного суспільства. Причому основою для справедливого судового розгляду має стати інститут судового контролю судової процедури без будь-яких обмежень, що здійснюється реально, а не існуючий лише на папері.

Слід зауважити, що практика розгляду справ Європейським судом з прав людини виробила принцип справедливості, який поширив свою дію не тільки на стадію безпосереднього судового розгляду, але також і на стадію досудового провадження («вимога справедливості відноситься до процесу в цілому і не обмежується змагальними слуханнями»). Така практика визначається тим, що порушення прав осіб, що беруть участь на стадії досудового провадження, можуть серйозно вплинути на справедливе здійснення правосуддя у подальшому. Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що право людини на справедливий судовий розгляд слід розглядати в широкому сенсі, у якому охоплюється весь спектр процесуальних правовідносин.

З огляду на напрямок розвитку судочинства шляхом гуманізації, Комітет міністрів Ради Європи прийняв в 1987 році Рекомендацію № 6 R (87) 18 «Щодо спрощення кримінального правосуддя». Беручи дані Рекомендації, Комітет міністрів Ради Європи

врахував особливості правових систем, які існують в різних європейських державах. Основна мета такої універсалізації забезпечення схожості існуючих (і тих, що з'являються у майбутньому) процесів оптимізації системи здійснення правосуддя. Однак така мета може бути досягнута тільки тоді, коли дані процеси не будуть ігнорувати вироблені міжнародні стандарти в області прав людини.

Основою для прийняття Рекомендацій стала ситуація, пов'язана із значною завантаженістю судів, як правило, з розгляду справ незначного характеру, яка прямо позначалася на збільшення термінів тривалості кримінальних процесів в системі кримінального правосуддя, що, в свою чергу, негативним чином впливало на репутацію системи правоохоронних органів. Подібна ситуація, крім того, викликала масштабні порушення права людини на розумні строки судового розгляду, адже завантаженість не повинна виправдовувати такий стан. Країнам було запропоновано трансформувати політику в сфері здійснення правосуддя через розробку нових способів, які могли б змінити сучасний загальний порядок судового розгляду.

У процесі дотримання судами МПСПЛ не можуть бути залишені без уваги питання забезпечення прав потерпілих. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (1985 р.) і Резолюція Генеральної Асамблеї ООН щодо здійснення цієї Декларації закріпили положення про те, що жертви злочину мають право не тільки на доступ до системи правосуддя, а й на якнайшвидше винесення рішення про компенсації за заподіяну шкоду в рамках національного законодавства. Особлива увага до проблеми становища потерпілого була вперше звернута саме європейською організацією, за допомогою прийняття Конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів. Верховний Суд України у постанові Пленуму № 13 від 02.07.2004 року звертає увагу судів на те, що послідовне і неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінально-процесуального законодавства України, якими передбачені права потерпілих від злочинів, є однією з важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань.

Для забезпечення реалізації даного права рекомендується передбачити можливість встановлення як офіційних, так і неофіційних процедур, в тому числі посередництва або місцевої практики, для того щоб сприяти примиренню сторін в судовому розгляді і забезпечення жертвам відшкодування шкоди. Крім того, кінцевий результат врегулювання конфлікту має бути, в першу чергу, сприятливим для жертв злочину і не виходити за рамки, передбачені при використанні офіційної системи правосуддя. Особа, яка потерпіла від злочину, у всіх випадках повинна забезпечуватися правом: 1) на отримання повної інформації про рух справи по вирішенню поданої ним скарги; 2) формулювання своєї думки і її врахування в тих випадках, коли справою порушені особисті інтереси жертви; 3) надання належної допомоги в процесі всього судового розгляду; 4) використання всіх заходів, здатних звести до мінімуму незручності жертв злочинів, забезпечити охорону її особистому життю; 5) забезпечення безпеки жертви злочину, а також безпеки членів його сім'ї та свідків; 6) недопущення невинуватого збільшення термінів надання компенсації. Крім того, необхідно сприяти створенню і збільшенню державних фондів, спрямованих на надання компенсації жертвам злочинів. Особливо слід звернути увагу на дотримання принципу якнайшвидшого розгляду питання про компенсацію заподіяної шкоди, внаслідок того що швидкість прийняття

рішення про відшкодування шкоди незвичайно важлива, адже компенсація призначена для згладжування негативного переживання потерпілого, пов'язаного зі злочинним діянням, яке особливо гостро в перші дні після скоєння злочину. Затримка у відшкодуванні шкоди, навпаки, тягне дискредитацію самої ідеї правового регулювання.

Істотний вплив на розвиток міжнародно-правових стандартів прав людини надають постанови Європейського суду з прав людини. Міжнародно-правові стандарти, що розвиваються ЄСПЛ (в першу чергу це певні положення Європейської Конвенції і протоколів до неї), отримали тлумачення Суду і відображені в його правовій позиції по конкретній справі. Тлумачення ЄСПЛ положень Конвенції та протоколів до неї, що сприяють формуванню правової позиції Суду в розглянутій їм справі, нерідко призводить до вироблення положення, що розширює зміст існуючих стандартів або має значення для подальшої практики держав, в результаті якої формується новий стандарт.

Конвенція відповідно до ст. 9 Конституції України є частиною національного законодавства України, ст. 32 встановлює поширення юрисдикції Європейського суду на всі питання тлумачення та застосування Конвенції. Україна як незалежна держава Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» (п. 1) визнала обов'язковою юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. На підтвердження обов'язку держави виконати рішення Європейського суду у справах проти України та усунути причини порушення Конвенції 1950 р. і протоколів до неї, а також створити передумови для зменшення кількості заяв до Європейського суду проти України, Верховна Рада прийняла Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». У п. 1 ст. 2 цього Закону підтверджено обов'язковість виконання Україною рішення Європейського суду відповідно до ст. 46 Конвенції. Серед заходів загального характеру було передбачено зміну практики застосування законодавства українськими судами і рішення Європейського суду визнано джерелами права, якими суди в Україні керуються при вирішенні справ. Згідно зі ст. 19 Закону, орган представництва України в Європейському суді здійснює перевірку всіх проектів нормативно-правових актів на предмет узгодженості з Конвенцією 1950 р., а невідповідність їх положень є підставою для відмови в його державній реєстрації.

Забезпеченню рішень суду сприяє ст. 382 Кримінального кодексу України, де за умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду передбачена посиленна кримінальна відповідальність. У науково-практичних коментарях до КК записано, що невиконання службовою особою рішення Європейського суду містить склад злочину за умови, що таке рішення є остаточним. З огляду на зміст ст. 2 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», така відповідальність може наставати за невиконання рішення Європейського суду у справах проти України, оскільки саме ці рішення є обов'язковими до виконання, і цим же Законом передбачено зміну практики правозастосування судами України. Крім того, Верховному Суду згідно із відповідними положеннями процесуальних кодексів: п. 2 ст. 237 КАС, п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК, п. 2

ст. 11116 ГПК, п. 2 ч. 1 ст. 400 КПК, надано повноваження переглядати судові рішення з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої

визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Дотримання міжнародно-правових стандартів прав людини судовими органами України безпосередньо пов'язано із застосуванням суддею рішень ЄСПЛ. Але цей процес, незважаючи на формальні підстави його дії, викликає певні труднощі, пов'язані із кваліфікацією судді, його вмінням застосувати певне джерело права стосовно конкретної ситуації. Крім цього, існують об'єктивні причини неоднозначного тлумачення рішень ЄСПЛ. Урозумінні правового статусу ЄСПЛ існують два основних підходи: а) ЄСПЛ є «вищим» судом по відношенню до національних судів, а тому може змінювати або скасовувати рішення національних судів і б) ЄСПЛ є лише «субсидіарним» інститутом по відношенню до національних судів, а тому його рішення повинні мати лише рекомендаційний (а не обов'язковий) характер. Вітчизняний законодавець розглядає рішення ЄСПЛ переважно як підставу для перегляду відповідного судового рішення Верховним Судом, але не як безумовну обов'язковість правових позицій, що містяться в рішенні ЄСПЛ для Верховного Суду під час відповідного провадження. Разом із тим, рішення ЄСПЛ, постановлені в справах проти України, відповідно до вже згаданих норм чинного законодавства є обов'язковими для держави Україна.

З цього випливає питання визначення юридичної сутності судових рішень ЄСПЛ. Рішення й постанови ЄСПЛ мають прецедентний характер, при винесенні нових ухвал він керується оцінками й рішеннями, які сам сформулював раніше по інших аналогічних справах. Як зазначає А. Селіванов, створене ЄСПЛ право є класичним прецедентним, підставою якого є принцип

«ratio decidendi» («підстава для виконання»), коли правило, сформульоване судом під час вирішення конкретної справи, стає нормою права для цього ж суду і для внутрішніх судів країн-учасниць Конвенції. Таким чином, прецедентне право цього Суду є особливим джерелом права України. Це необхідно враховувати насамперед публічній владі, яка є відповідачем у процесах за позовами громадян України.

За думкою С. Афанасьєва, юридичний плюралізм судового прецеденту може бути «моделлю, що має в собі використовувані принципи» (principle – exempling model), яка, на відміну від часткової аналогії або нормовстановлення, спрямована на синтез судових актів, що включають виявлені стержневі правові принципи або засадничі ідеї, здатні виступати регулювальниками соціальних відносин. Саме в такому вигляді остаточні рішення ЄСПЛ входять до системи джерел цивільного процесуального права країни, що допустила порушення міжнародного договору. Правові позиції ЄСПЛ, пише А. Дідікін, є результатом аналізу аргументів і висновків суду, що утворюють інтелектуально-юридичний зміст судового рішення, яке є не чим іншим як суттю рішення правового. І в цьому смислі правові позиції, будучи принципами, що лежать у підґрунті рішення, є обов'язковими для застосування в аналогічних ситуаціях усіма іншими суб'єктами права, тобто правова позиція практично нічим не відрізняється від ratio decidendi.

Ситуація із дотриманням судами МПСПЛ, використовуючи рішення Європейського суду, відрізняється певний дуалізмом, який у свій час був сформульований колишнім суддею Європейського суду ad hoc С. Шевчуком. На його думку, існує «подвійний» захист прав людини та основоположних свобод, перелік яких збігається на конституційному та конвенційному рівнях, однак національними судами при дотримання міжнародних стандартів прав людини така єдність, на жаль, ще не завжди підтверджується. Не дивлячись на проведення в Україні судової реформи,

судова влада в Україні поки що не відповідає запитам сучасного українського суспільства і об'єктивно неспроможна забезпечити належний захист прав, свобод та законних інтересів громадян відповідно до засад правової держави та верховенства права. Підтвердженням цього є зростання кількості звернень проти України до Європейського суду і непоодинокі факти судових помилок, які вдалося виправити у національній правовій системі за нововиявленими обставинами. Зокрема, за даними Уповноваженого у справах Європейського суду, у 2018 році Україна займала 3 місце серед держав-членів РЄ за подачею скарг до ЄСПЛ, а на розгляді Суду перебувало загалом 56 350 справ. Також у 2017 році на виконання рішень Європейського суду з державного бюджету було сплачено 61 365,79 тис. грн. У зв'язку із цим, щераз слід звернути увагу на вирішення судовою владою питання створення сучасних мінімальних стандартів захисту прав людини, що визначені практикою Європейського суду.

Аналіз судової практики місцевих та апеляційних судів щодо застосування окремими суддями правових позицій ЄСПЛ дозволяє зробити висновок, що якість посилань на рішення Європейського суду залишається низькою. Має місце відсутність обґрунтованості в способах застосування посилань на правові позиції ЄСПЛ, що містяться в його рішеннях, а також їх повна відсутність поряд із некоректним використанням і самих правових позицій на підставі фактичної подібності «фабул» справ, без урахування всього комплексу юридично значущих обставин. О. Сердюк визначає перелік типових недоліків національної судової практики щодо рішень Європейського суду: 1) досить високий рівень декларативних, формальних посилань на практику ЄСПЛ, а також посилань, де сумнівною є наявність зв'язку Конвенції та предмету судового розгляду; 2) нечітке уявлення суддів про суб'єктний склад судових спорів, щодо яких може бути застосовано ті чи інші положення Конвенції; 3) рідкісними є ситуації, коли посилання на практику ЄСПЛ є результатом самостійного та обумовленого обставинами конкретної справи вибору судді а не використанням чи то правової позиції вищого суду, чи то рішень своїх колег; 4) «надмірність посилання», навіть в тих випадках, коли посилання є доречним та сумісним з предметом розгляду; 5) маніпулятивне застосування практики ЄСПЛ; 6) відсутність чіткого розрізнення «правових позицій ЄСПЛ («прецеденту»)» та «мотивації/аргументів ЄСПЛ у конкретній справі»; 7) необхідність додаткового з'ясування доцільності використання практики ЄСПЛ у випадках, коли національний закон дає чітку та однозначну позицію.

Що ж стосується вищих судів, то хоча вони й застосовують свої рішення європейські стандарти прав людини, але не прагнуть активно розширювати застосування цих стандартів нижчими судами. Як зазначає Л. Москвич, це перешкоджає процесу уніфікації стандартів у галузі прав і свобод людини, і не сприяє орієнтації нижчестоящих судів загальної юрисдикції на правильне і коректне використання правових позицій ЄСПЛ при відправленні правосуддя, що, в кінцевому підсумку, перешкоджає реалізації тих цілей, на досягнення яких були спрямовані ратифікація Конвенції і визнання юрисдикції ЄСПЛ. Поліпшити ситуацію в цій сфері покликані відповідні тренінги для суддів загальних судів України щодо застосування практики Європейського суду з прав людини, підготовка та розповсюдження відповідних спеціальних видань під егідою міжнародних організацій.

Головним завданням суддів у їх намаганні дотримуватися МПЄСПЛ є пряме застосування вітчизняного законодавства, що містить міжнародні стандарти прав людини. Так, норми Конституції України, що визначають права і свободи людини,

мають форму декларації або матеріального права, однак це ніяк не відмінює їх статус норм прямої дії. Судова процедура захисту цих норм успішно реалізується в США, багатьох країнах Європи, адже реалізувати зазначене право органами публічної влади у будь-який спосіб, окрім судового, практично неможливо. На думку С. Шевчука, «українські правники-позитивісти не визнають *de facto* прямої дії норм про права людини та основні свободи у так званих важких справах, коли ці норми не можуть застосовуватися судами безпосередньо, а потребують конкретизації шляхом прийняття законів, які визначають зміст цих прав та встановлюють обмеження на їх реалізацію». Наслідком такого підходу до розуміння природно-правового походження прав людини та їх змісту є їх вилученість із судового процесу як таких, що не мають самостійного юридичного значення, без «конкретизуючого закону» і це тоді, коли в ч. 3 ст. 8 Конституції передбачено, що «норми Конституції є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується».

У п. 25 Висновку № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права зазначено, що «національні суди є відповідальними за застосування європейського права. Від них у багатьох випадках вимагається його пряме застосування. Від них також вимагається тлумачення національного права у відповідності з європейськими стандартами». Врахування практики Європейського суду при дотриманні національними судами МПСПЛ актуалізує питання про примат для українських суддів природного права над позитивним, оскільки Конвенція та практика ЄСПЛ присвячена саме природним правам людини. Зазначаючи на процесуальний характер цих прав у кримінально-правовій процедурі, їх слід розглядати і як «матеріальні права конституційного рівня», як це відбувається у багатьох демократичних країнах. Таким чином, природні права людини (крім тих, що мають форму декларацій), закріплені в Конституції України (як і в конституціях інших країн), одночасно є нормами як матеріального, так і процесуального права, а також нормами прямої дії і згідно з ч. 2 ст. 21 Конституції України є «невідчужуваними та непорушними».

Найбільш складним завданням, що стоїть перед будь-яким судом, який вирішує спір, є пошук справедливого рішення. Але норма позитивного права не завжди містить справедливий варіант розв'язання конкретного спору, що став предметом розгляду у суді. Причина може бути в тому, що позитивне право не завжди враховує інтереси звичайних громадян, що ще раз підкреслює необхідність більш активного застосування національними судами прецедентного права. Ефективне тлумачення прав людини як природних (право по природі) і позитивних (право на розсуд) може вивести українську судову систему на зовсім інший рівень розвитку з метою досягнення реальної незалежності й самостійності. Звісно, рух по шляху реалізації норм природного права в судових рішеннях не буде швидкий, але є єдиним правильним. Допомогти українським суддям принципово змінити підходи до тлумачення ситуацій, пов'язаних із дотриманням МПСПЛ, здатні саме рішення (практика) Європейського суду.

Таким чином, сформована до теперішнього часу практика судів загальної юрисдикції, пов'язана з реалізацією міжнародно-правових положень, дозволяє виділити наступні основні форми взаємодії міжнародного і національного права: а)

закріплення норми міжнародного права в якості юридичного факту виникнення внутрішньодержавних відносин; б) тлумачення норми внутрішньодержавного права з урахуванням норм міжнародного права, що є обов'язковими для України; в) реалізація положень міжнародного договору України, що містить інші правила, ніж закон України; г) реалізація положення міжнародного договору України, що містять правила, аналогічних відсутня в національному праві.

Слід визнати, що практика застосування судами України міжнародно-правових стандартів прав людини є суттєвим фактором розвитку судочинства, спрямованим на зміцнення принципів побудови правової держави і громадянського суспільства. Конкретизація судами наявних міжнародно-правових норм у сфері захисту прав людини, їх осмислене застосування до конкретних обставин створюють основу для визнання міжнародно-правових норм в якості еталонів, як в рамках внутрішньодержавної, так і на рівні міжнародно-правової системи. При цьому розмежування прав людини на природні і позитивні шляхом судового тлумачення може вивести українську судову систему на зовсім інший рівень розвитку з метою досягнення реальної незалежності й самостійності. Для цього слід більш зважено та ефективно використовувати рішення ЄСПЛ, зокрема ту його частину (*ratio decidendi*), що містить правове тлумачення норми ЄКПЛ та є джерелом права для українських судів.

Тема 3. Порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України.

План

1. Основні положення Закону України «Про міжнародні договори України». Поняття міжнародного договору.

2. Поняття міжнародного договору, його структура та форма. Класифікація міжнародних договорів.

3. Порядок і основні стадії укладення міжнародного договору. Форми надання державами згоди на обов'язковість міжнародного договору.

4. Дія та припинення дії міжнародних договорів. Тлумачення міжнародного договору.

5. Законодавство України про міжнародні договори.

Висновки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Булгакова Д.О. Міжнародний договір у системі права Європейського Союзу (теоретичні аспекти) [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Булгакова Дар'я Олександрівна ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". - Х., 2013. - 19 с.
2. Васюк Н. О. Конвенція про захист прав людини і основних свобод як обов'язковий міжнародний договір про систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини / Н. О. Васюк, М. Г. Рожкова // Інвестиції: практика та досвід. - 2013. - № 13. - С. 117-119.
3. Галецька Н.Б. Форми імплементації міжнародних договорів європейськими державами: порівняльно-правове дослідження [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Галецька Наталія Богданівна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів, 2015. - 20 с.
4. Градова Ю. В. Міжнародний договір як об'єкт правового моніторингу / Ю. В. Градова // Південноукраїнський правничий часопис. - 2013. - № 2. - С. 32-34. б
—

5. Зверев Є.О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Зверев Євген Олександрович ; Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.". - Київ, 2015. - 16 с.
6. Кравченко С.Р. Міжнародно-правове регулювання припинення міжнародних договорів: теорія і практика [Текст] : монографія / С. Р. Кравченко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - К. : LAT & K, 2010. - 241 с.
7. Лукашук И.И. Современное право международных договоров. В 2-х томах. Учебно-практическое пособие - [И.И. Лукашук] М.: Волтерс Клувер, 2004, 2006.
8. Лоссовський І. Будапештський меморандум як міжнародний договір, обов'язковий для виконання його гарантіями / І. Лоссовський // Віче. - 2015. - № 14. - С. 28-31.
9. Талалаев А.Н. Право международных договоров. Том 1 : Общие вопросы / Отв. редактор Л.Н. Шестаков. М.: Издательство «Зерцало», 2009. — 768 с.
10. Терлецький Д.С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні [Текст] : монографія / Д. С. Терлецький ; Одес. нац. юрид. акад. - О. : Фенікс, 2009. - 232 с.

ВСТУП

Угоди, договори є необхідними інститутами людського спілкування. Без них воно було б неможливо. За їх допомогою узгоджуються спільні дії, вирішуються протиріччя. Без них не могли обійтися ні племена, ні держави. Тому не випадково договори між державами укладаються задовго до виникнення ідеї про те, що міждержавні відносини також повинні регулюватися правом. Чим більш важливі питання вирішуються договором, тим складніше досягнення згоди і тим важливіше його значення. У результаті міжнародні договори привертати увагу юристів протягом всієї історії. Значну увагу договорами приділила вітчизняна наука міжнародного права.

1. Основні положення Закону України «Про міжнародні договори України». **Поняття міжнародного договору.**

Угоди між державами є одним з основних джерел міжнародного права.

Право міжнародного договору (law of treaties) – це система принципів і норм, що регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права з приводу укладання, дії та припинення дії міжнародного договору. Ця галузь займає центральне місце в системі міжнародного права. Вона пов'язана з усіма іншими галузями та інститутами міжнародного права.

Поняття «міжнародна угода» може мати різні назви: договір, конвенція, хартія, декларація, пакт, статут тощо. Серед зазначених міжнародно-правових актів виділяють

такі, які формулюють права і обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також такі, які правил поведінки звичайно не вміщують, прав і обов'язків безпосередньо не формулюють (декларації, заяви, меморандуми).

Найдавніший міжнародний договір, який дійшов до нас був укладений у першій половині XXIII століття до н. е. між акадським царем Нарамсіне і дрібними правителями Еламу.

Започаткування міжнародного договору на території сучасної України відносять до часів існування Київської Русі. Унікальними джерелами міжнародного права Середньовіччя вважаються договори Київської Русі з Візантією (Договір про мир та любов 860 рік).

Міжнародні договори стали важливою частиною сучасного міжнародного та внутрішнього правового поля багатьох країн світу, в тому числі України. Так, за період з 1947 до 2000 року Секретаріат ООН зареєстрував та опублікував майже 30 тис. міжнародних договорів, укладених між державами з політичних, економічних, правових та науково-технічних питань.

В міру ускладнення міжнародних відносин та зростання їх значення для життя держав все більш нагальною ставала необхідність правового регулювання міждержавних зв'язків. Відповідно зростала роль міжнародного права і, зокрема, міжнародних договорів.

Перші спроби кодифікації в галузі права договорів були зроблені вченими. Така кодифікація називається доктринальною. Найбільшу увагу кодифікації права договорів приділили: Й. Блюнчлі (Сучасне міжнародне право, викладене у вигляді кодексу, 1868 р.), Д. Філд (Проект основ міжнародного кодексу, 1872 р.), П. Фіоре (Кодифіковане міжнародне право і його юридичне забезпечення, 1889 р.).

Доктринальна кодифікація права договорів в XX ст. здійснювалася також науковими установами. Найбільш відомий проект конвенції по праву міжнародних договорів, підготовлений колективом авторів на базі Гарвардського університету в 1935 року.

Першим актом офіційної кодифікації стала Конвенція про міжнародні договори, прийнята Конференцією американських держав в 1928 р. За своїм змістом Конвенція була дуже обмеженою, але, незважаючи на це, вона так і не набула чинності.

Наступна спроба кодифікувати норми, що стосуються міжнародних договорів, була зроблена в рамках Ліги Націй. У 1924 р. було засновано Комітет експертів з прогресивної кодифікації міжнародного права. Але Комітет обмежився лише питаннями процедури укладання договорів. Більше того, ці питання розглядалися як частина процедури роботи конференцій. Настільки обмежений підхід, природно, не міг дати відчутного результату, що визнав і сам Комітет.

У результаті, офіційна кодифікація і прогресивний розвиток права міжнародних договорів починаються лише в другій половині XX ст. в рамках ООН.

Ініціаторами кодифікації виступили вчені експерти – члени Комісії міжнародного права ООН. На своїй першій сесії в 1949 р. Комісія включила тему «Право міжнародних договорів» до числа тем, які дозріли для кодифікації. Пропозиція Комісії була схвалена Генеральною Асамблеєю, що визнала кодифікацію цієї теми пріоритетним завданням.

З невеликими перервами робота Комісії над проектом статей про право міжнародних договорів тривала до 1966 р., коли був прийнятий остаточний проект. Проект враховував спільні позиції держав і відбивав різні міжнародно-правові концепції. В цілому він отримав досить високу оцінку багатьох урядів і видних юристів.

Наступними етапами кодифікації права міжнародних договорів було підписання Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969р. та Віденської конвенції про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р.

Право міжнародного договору як галузь сучасного міжнародного права характеризується специфічним об'єктом регулювання та надзвичайно важливими функціями. При цьому право міжнародного договору слід відрізнити від міжнародного договірного права, під яким розуміють «сукупність міжнародно-правових норм, створених договорами».

Об'єктом права міжнародних договорів є відносини між суб'єктами щодо процесу укладання, сфери і часу дії та умов припинення дії міжнародного договору.

Предмет регулювання права міжнародних договорів – процес укладання міжнародного договору.

Джерелами права міжнародного договору є звичай, договір, а також загальні принципи міжнародного права.

Право міжнародних договорів є в достатній мірі кодифікованим, це зумовлено тим, що міжнародний договір є одним з основних джерел міжнародного права, а тому повинна бути встановлена єдина процедура його укладення, уніфікований порядок припинення дії договору тощо.

Звичай як джерело права міжнародного договору посідає значне місце в цій галузі поряд із договірними нормами. Звичаєвими нормами регулюються питання щодо структури міжнародного договору, проведення переговорів із вироблення тексту договорів, правила й засоби тлумачення міжнародного договору та ін.

Зараз поряд із нормами звичаєвого права діють договірні. Найбільш важливими універсальними конвенціями, що регулюють відносини у зв'язку з укладанням і застосуванням міжнародних договорів, є: **Віденська конвенція про право міжнародних договорів** 1969р., що докладно регламентує порядок укладення міжнародних договорів між державами, набуття ними чинності, тлумачення, використання та скасування, а також умови їхньої дієвості; **Віденська конвенція про правонаступництво держав стосовно договорів** 1978 р., **Віденська конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями** 1986 р.

На процес утворення норм права договорів впливають постанови міжнародних організацій, у тому числі резолюції Генеральної Асамблеї ООН.

Вагоме місце в регулюванні укладання та реалізації міжнародного договору належить національному праву. Зазвичай ці питання регулюються конституційним правом держав та спеціальними законами або постановами відповідних органів.

Конституція України визначає місце міжнародних договорів у національному законодавстві України (ст. 9 Конституції України). Закон України «Про дію міжнародних договорів на території України» від 10 грудня 1991 р. регулює застосування міжнародних договорів на території України. Порядок укладання, виконання та денонсації міжнародних договорів України встановлює Закон України «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р. Цей Закон застосовується до всіх договорів України – міждержавних, міжурядових і міжвідомчих, регульованих нормами міжнародного права, незалежно від їх форми і найменування.

Суб'єктами права міжнародних договорів на підставі Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. встановлено держави (ст. 1), а відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р. - міжнародні міжурядові організації (ст. 1).

Щодо інших суб'єктів міжнародного права, то згідно зі ст. 3 Віденської конвенції 1969 р. її норми мають застосовуватися тільки у відносинах держав між собою в міжнародних договорах, учасниками яких є й інші суб'єкти міжнародного права. Однак це положення не стосується юридичної сили таких змішаних угод у цілому.

Функцією права міжнародного договору є регулювання процесу укладання, дії та припинення дії міжнародних договорів.

2. ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ, ЙОГО СТРУКТУРА ТА ФОРМА. КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ.

Віденські конвенції 1969 та 1986 рр. визначають **міжнародний договір** як угоду між державами в письмовій формі, регульовану міжнародним правом, незалежно від того, міститься така угода в одному документі, у двох або кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування (ст. 2).

Міжнародні угоди можна **класифікувати** за різними критеріями, а саме:

• **за сферою суспільних відносин** – угоди з політичних питань, з питань науки і культури, з правових, економічних, адміністративних-правових питань тощо.

• **за суб'єктами, які укладають міжнародні угоди** – міждержавні угоди, міждержавні з участю міжнародних організацій, міжурядові, міжвідомчі.

- **за кількістю суб'єктів** – багатосторонні, двосторонні.

- **за формою** – письмові та усні, при цьому форма не впливає на його обов'язкову силу, хоча все більше переважає письмова форма. Усні угоди прийнято називати “джентльменськими”. Віденська конвенція про право міжнародних договорів не застосовується до договорів в усній формі.

- **за можливістю приєднання до договору** – якщо до міжнародного договору мають можливість приєднатися всі зацікавлені держави, він зветься **відкритим**, якщо до договору можна приєднатися тільки за згодою його учасників – **напіввідкритий договір**, у договорі беруть участь тільки держави, що його уклали – **закритий договір**.

Назви договорів не мають загальновизнаної класифікації. Проте із практики можна вивести деякі загальні поняття.

Пакт – договір із найважливіших політичних питань.

Договір – основоположний акт із найістотніших питань міжнародних зносин.

Угода – договір між державами з конкретних питань, здебільшого менш важливих, ніж договір.

Конвенція – угода зі спеціальних міжнародних питань економічного, технічного, гуманітарного та військового характеру.

Статут – договір, який визначає цілі, структуру й функції міжнародної організації.

Modus vivendi – тимчасова угода з питань, що вимагають негайного врегулювання.

Обмін нотами – своєрідна форма укладання угоди з політичних, а надто дипломатичних та культурних питань.

Протокол – угода, що укладається з питань менш важливих, ніж договір, угода і конвенція.

Регламент – додаткова, угода до багатостороннього договору.

Структура договору становить єдину систему взаємопов'язаних норм. Зазвичай **структура договору** складається з трьох головних елементів: **преамбули** (вступ) – вказує на мотиви, цілі та принципи укладення договору; **центральна частина** містить постанови по суті регульованих відносин; **заклучна частина** фіксує статті про порядок чинності та припинення його дії. Дедалі більшого значення набуває четверта, **додаткова частина** – додатки. Не всі елементи структури обов'язкові в кожному договорі, відсутність тих чи інших елементів не впливає на його юридичну силу.

3. ПОРЯДОК І ОСНОВНІ СТАДІЇ УКЛАДЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ. ФОРМИ НАДАННЯ ДЕРЖАВАМИ ЗГОДИ НА ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ.

Укладання міжнародних договорів — це сукупність процедур із застосуванням різноманітних документів, засобів та форм, що поділяються на стадії та обґрунтовують дію міжнародних договорів.

Процес укладання міжнародного договору умовно поділяється на три стадії, які, у свою чергу, складаються з підстадій та юридичних дій.

Прийняття тексту договору вважається першою стадією укладання міжнародного договору. Та цій стадії передують договірна ініціатива і надання повноважень.

Для участі в процедурі укладання міжнародного договору на будь-якій стадії представник держави або міжнародної організації повинен мати повноваження на здійснення відповідних заходів.

Повноваження – особливі документи, що видаються компетентними органами держави у відповідності з національним законодавством і засвідчують право конкретної особи репрезентувати державу на відповідній стадії укладання договору.

Для участі в усіх стадіях укладання міжнародного договору представник держави або організації вважається особою, що репрезентує державу або організацію, тільки за умови пред'явлення нею повноважень.

При укладанні двосторонніх договорів відбувається обмін повноваженнями; при укладанні багатосторонніх повноваження надаються для перевірки.

Репрезентувати державу з метою вчинення всіх актів, що стосуються міжнародних договорів, **без пред'явлення повноважень** мають право глави держав, глави урядів і міністри закордонних справ, які наділені повноваженнями за посадою (ex officio), а також глави дипломатичних представництв – тільки з метою прийняття тексту договору між акредитуючою державою і державою, при якій вони акредитовані.

До **першої стадії укладання договору** – стадії прийняття тексту договору – **відносять підготовку, розроблення, узгодження та прийняття тексту** договору. Узгодження підготовленого або розробленого тексту договору відбувається через звичайні дипломатичні канали, міжнародні конференції та в рамках міжнародних організацій.

Безпосередньо процедура прийняття тексту договору регулюється ст. 9 Віденської конвенції 1969 р.

«Прийняття тексту» договору визначається як формальний акт, завдяки якому встановлюються форма і зміст пропонованого договору. Текст договору приймається процедурою голосування. Зазвичай тексти двосторонніх договорів та договорів з невеликою кількістю учасників приймаються за згодою всіх держав, які беруть участь у його складанні. Текст багатосторонніх договорів приймається більшістю у дві третини учасників міжнародної конференції. Але більшістю голосів учасників, які присутні й

беруть участь у голосуванні, може бути ухвалене рішення про застосування іншого правила.

Участь у прийнятті тексту договору не тягне за собою юридичних наслідків щодо договору для учасників переговорів.

Друга стадія укладання договору – встановлення автентичності тексту договору. Процедура фіксації остаточності тексту, яка затверджує те, що він не підлягає змінам, є процедурою **встановлення автентичності** тексту договору. Засоби встановлення автентичності тексту визначаються в самому тексті договору: такими можуть бути підписання AD REFERENDUM або парафування, або включення тексту договору до заключного акта міжнародної конференції (ст.10 Віденської конвенції 1969 р.).

Парафування – це спосіб встановлення автентичності тексту договору шляхом поставлення уповноваженими своїх ініціалів під текстом договору для засвідчення того, що текст є остаточним і не підлягає змінам. Можливе також постатейне або посторінкове парафування.

Щодо **підписання AD REFERENDUM** («до схвалення»), то ця форма встановлення автентичності тексту може означати остаточне підписання договору за умови його підтвердження державою. Парафування може означати підписання договору, але лише в разі відповідної домовленості між державами, які беруть участь у переговорах, а втім, такі випадки дуже поодинокі.

Після встановлення автентичності тексту договір до ухвалення не має обов'язкової сили, але сторони зобов'язані утримуватися від дій, які позбавили б договір об'єкта й мети.

Третьою стадією укладання договору вважається вираження згоди на обов'язковість договору. До цієї стадії належить безпосереднє вираження згоди, що здійснюється в таких формах: підписання, обмін документами, ратифікація, затвердження, приєднання (ст. 11 Віденської конвенції 1969р.).

Юридичні дії, що супроводжують процедуру остаточного ухвалення договору, певною мірою також належать до третьої стадії укладання договору. Такими **юридичними діями** є: направлення документів депозитарію, функції депозитарію, реєстрація договору, опублікування договору, а також інститут застережень та заяв.

Підписання – це форма вираження згоди на обов'язковість договору шляхом підписання договору представником держави. Підписання надає договору обов'язкової сили у трьох випадках, що передбачені ст. 12 Віденської конвенції 1969 р.: а) договір передбачає, що підписання має таку силу; б) в інший спосіб установлено домовленість держав, які беруть участь у переговорах, про те, що підписання повинне мати таку силу; в) намір держави надати підписанню такої сили впливає з повноважень її представника або був виражений під час переговорів.

Підписання міжнародних договорів України регулюється ст. 11 Закону України «Про міжнародні договори України».

Підписання двосторонніх міжнародних договорів здійснюється за принципом **альтернату** - кожний уповноважений ставить підпис першим на своєму екземплярі, а потім уже другим підписує екземпляр іншої сторони; назва держави, печатка, а також текст договору відповідною мовою також розташовуються на першому місці в примірнику, що належить цій стороні. Якщо підписи розташовані поруч, то першим вважається місце ліворуч. Якщо підписи розташовані один над одним, то першим місцем буде верхнє. При підписанні багатостороннього договору підписи ставляться в абетковому порядку. Вибір абетки відбувається за згодою учасників.

Ратифікація - це форма вираження згоди на обов'язковість договору шляхом затвердження його вищим органом державної влади. Акт ратифікації втілюється у двох законодавчих документах, які відображають два аспекти ратифікаційного акта: ратифікаційна грамота виражає згоду на обов'язковість договору перед учасниками цього договору, тобто в міжнародному плані, а внутрішньодержавний нормативний акт покладає на державу зобов'язання щодо виконання міжнародного договору.

Питання згоди сторін на обов'язковість, що виражена ратифікацією, регулюється ст. 14 Віденської конвенції. Оскільки ратифікація проводиться вищими органами держави, вона вважається найавторитетнішою формою вираження згоди на обов'язковість міжнародного договору.

Порядок ратифікації визначається національним законодавством. Відповідно до Конституції України ратифікація здійснюється Верховною Радою України. За Законом України «Про міжнародні договори України» ратифікація міжнародних договорів України здійснюється Верховною Радою України шляхом ухвалення спеціального закону про ратифікацію, який підписується Головою Верховної Ради України. **Ратифікації підлягають міжнародні договори України, які** мають життєво важливе значення для держави: політичні, загальноекономічні, з фінансових питань, з питань позики та кредиту, територіальні, мирні, що стосуються прав і свобод людини, про громадянство, про участь у міждержавних союзах та організаціях, про військову допомогу та стосовно направлення контингенту Збройних сил України до іншої країни, про історичне та культурне надбання народу України, а також договори, виконання яких обумовлює зміну діючих чи ухвалення 168 нових заковів України, та договори, ратифікація яких передбачена законом чи самим міжнародним договором (п. 2 «а-ж» ст. 7 зазначеного Закону).

Ратифікація породжує важливі юридичні наслідки. Проте відмова від ратифікації не вважається порушенням міжнародного права.

Така форма, як **затвердження** («конфірмація»), - це вираження згоди на обов'язковість договору, який не потребує ратифікації, шляхом схвалення його урядом або іншим компетентним органом. Стаття 9 Закону України «Про міжнародні договори України» визначає, що затвердження міжнародних договорів України, які не потребують ратифікації, здійснюється: щодо договорів, які укладаються від імені України – Президентом України (рішення Президента України про затвердження міжнародного договору України приймається у формі указу); щодо договорів, які укладаються від імені Уряду України, - Урядом України у формі постанови.

Затвердження виражає згоду на обов'язковість міжнародних договорів, що укладаються міжнародними організаціями.

Прийняття міжнародного договору – це особлива форма вираження згоди на обов'язковість договору, який не потребує ратифікації, що за своєю процедурою близька до приєднання.

Приєднання – форма вираження згоди на обов'язковість договору, за допомогою якої сторона, що не брала участь у договорі, може взяти на себе зобов'язання щодо договору, якщо така можливість передбачена в самому договорі або за домовленістю всіх учасників. Приєднання можливе як до чинного договору, так і до договору, який ще не набрав чинності, приєднання відбувається до договору в цілому.

Після вираження згоди на обов'язковість договору сторони двосторонніх договорів здійснюють **обмін текстами документів**, у яких виражена така згода. Щодо багатосторонніх договорів, то для зберігання автентичного тексту договору, ратифікаційних грамот та інших документів про його прийняття призначається **депозитарій** (хранитель).

Депозитарій договору може бути призначений державами, які брали участь у переговорах, або визначений у самому договорі, ним може бути одна або кілька держав, міжнародна організація або головна виконавча службова особа такої організації.

Функції депозитарію є міжнародними за своїм характером, і при виконанні їх депозитарій зобов'язаний діяти неупереджено. До функцій депозитарію відповідно до Віденської конвенції (ст. 77-78) належать: зберігання автентичного тексту договору; підготовка засвідчених копій автентичного тексту і будь-яких інших текстів договору, а також надсилання їх учасникам та державам, які мають право стати учасниками договору; одержання підписів під договором і одержання, зберігання та інформування щодо документів, оповіщень і повідомлень, які його стосуються; реєстрація договору в Секретаріаті ООН.

Застереження: учасниками сучасних багатосторонніх договорів зазвичай є сторони з різними інтересами та цілями, яким дуже складно узгодити зміст і текст договору таким чином, щоб він влаштував усі сторони. Тому на Віденській конференції було прийнято і зафіксовано положення про те, що формулювання застережень до договорів – це суверенне право кожної держави, для якого не потрібне прийняття або згода з боку інших держав.

Застереження - одностороння заява в будь-якому формулюванні і під будь-якою назвою, зроблена державою при підписанні, ратифікації, прийнятті чи затвердженні договору або приєднанні до нього, за допомогою якої вона бажає виключити або змінити юридичну дію певних положень договору в їхньому застосуванні до цієї держави.

Отже, застереження може бути зроблене стороною при вираженні згоди на обов'язковість договору. Застереження, зроблені на попередніх стадіях укладання договору, можна вважати попередніми.

Загальновизнано, що застереження можливі при укладанні багатосторонніх угод для досягнення компромісу задля збільшення учасників договору, хоча у Віденській конвенції не вказано, що застереження можливі лише щодо багатосторонніх угод. Деякі автори висловлюють думку про неможливість застережень до двосторонніх угод, оскільки такі застереження можна розглядати як пропозицію щодо перегляду тексту договору.

Проте в певних випадках можливість формулювання застережень до договору виключається. Стаття 19 Віденської конвенції закріпила перелік таких випадків: коли це застереження забороняється договором; коли договір передбачає, що можна робити тільки певні застереження, до кола яких це застереження не належить; у випадках, коли застереження є несумісним з об'єктом і цілями договору.

Застереження викликає наслідки стосовно держави, яка його висловила, без погодження з іншими державами, які підписали договір, якщо в умовах договору не встановлено інше.

На практиці трапляється достатня кількість договорів, які забороняють учасникам робити застереження, а також такі, з обмеженої кількості учасників та з мети і принципів яких випливає, що вони мають застосовуватись лише в цілому між усіма учасниками, а в такому разі застереження потребує прийняття всіма учасниками договору.

Застереження до договору, що є установчим актом міжнародної організації, потребують їх прийняття компетентним органом організації.

Застереження, яке напевне допускається договором, не потребує якого-небудь наступного прийняття іншими договірними державами, якщо тільки договір не передбачає такого прийняття. В інших випадках юридичними наслідками що зробило застереження, у відносинах зі стороною, що прийняла застереження. Для застережень є зміна юридичної дії певних положень договору для сторони, інших учасників положення договору не змінюються. Сторона, що не згодна із застереженням, повинна його заперечити; у таких випадках договір діятиме між стороною, що зробила застереження, і стороною, яка його заперечила, за винятком спірних положень.

Застереження, певно виражена згода із застереженням і заперечення проти застереження повинні бути зроблені в письмовій формі й доведені до відома всіх учасників договору.

Застереження, як і заперечення проти застереження, може бути зняте стороною в будь-який час без згоди сторони, що його прийняла, якщо умовами договору не передбачено інше.

Договір починає діяти – породжувати міжнародно-правові норми і права та обов'язки, що з них випливають, - з моменту набуття договором юридичної чинності.

Набуття міжнародним договором чинності означає, що його положення стають юридично обов'язковими для учасників договору і порушення його положень тягне за собою міжнародно-правові наслідки.

Момент, з якого договір набуває чинності, передбачається в самому договорі або погоджується між державами, які брали участь у переговорах. Таким моментом учасники можуть визначити момент підписання договору; момент ратифікації договору, обміну ратифікаційними грамотами або здачі ратифікаційних грамот кількістю учасників, що обумовлена в договорі; визначений термія після ратифікації або здачі до депозитарію останньої ратифікаційної грамоти; момент затвердження договору урядом; чітко визначена дата набуття чинності договором; момент реєстрації акта про ратифікацію міжнародною організацією.

Якщо в тексті договору положення або домовленість щодо моменту набуття чинності договором відсутні, застосовується п. 2 ст. 24 Віденської конвенції, згідно з яким у такому випадку договір набуває чинності, як тільки буде виражено згоду всіх держав, які брали участь у переговорах. на обов'язковість для них договору.

Сторони можуть дійти згоди в питанні про тимчасове введення в дію всього договору чи його частини. Зазвичай сторони договору домовляються про тимчасове застосування заключних положень договору.

Договір зворотної сили не має, він застосовується лише щодо подій, які сталися після набуття ним чинності. Однак сторони за взаємною згодою можуть поширити дію договору і на події, що відбулися до його укладання.

Реєстрація міжнародного договору є новелою сучасного міжнародного права. формування якої почалося в рамках Ліги Націй. Статут Ліги Націй передбачав зобов'язання держав реєструвати укладені ними міжнародні договори і надавати їм гласності, що ставало перепорою на шляху укладання таємних, протиправних договорів. Після набуття чинності договори підлягають реєстрації.

У Статуті ООН (ст. 102) сформульовано норму міжнародного права, відповідно до якої «всілякий договір і всяка міжнародна угода, укладені будь-яким членом Організації після набуття чинності Статутом, повинні бути, за першої можливості, зареєстровані в Секретаріаті і ним опубліковані. У відповідності з цією нормою Генеральна Асамблея ООН резолюцією від 14 грудня 1946 р. затвердила Правила про реєстрацію і опублікування міжнародних договорів. Стаття 80 Віденської конвенції конкретизує положення щодо реєстрації міжнародних договорів і поширює її дію на учасників Віденської конвенції: «Договори після набрання ними чинності надсилаються до Секретаріату Організації Об'єднаних Націй для реєстрації або для зберігання у справах і занесення до переліку, залежно від випадку». Ця стаття не встановлює обов'язковості реєстрації, питання про яку вирішують договірні держави, за винятком реєстрації ex officio, яку здійснює Генеральний секретар ООН, але згідно зі ст. 103 Статуту ООН жодна сторона незареєстрованого договору не може обґрунтовувати свої юридичні домагання в жодному з органів ООН.

Ще однією юридичною дією є **опублікування договору**. Після набуття договором чинності він має бути надісланим до Секретаріату Організації Об'єднаних Націй із метою публікації. Відповідно до ст. 102 Статуту ООН Секретаріат зобов'язаний опублікувати будь-який договір та міжнародну угоду.

Велике значення має такий спосіб доведення змісту міжнародних договорів до загального відома, як внутрішньодержавне опублікування. Стаття 20 Закону України «Про міжнародні договори України» визначає, що договори, які набрали чинності для України, - ратифіковані договори і договори, затвердження, прийняття або приєднання до яких здійснено на підставі рішень відповідно Верховної Ради України або Президента України, договори, що набрали чинності з моменту підписання їх Президентом України, - публікуються у «Відомостях Верховної Ради України», у газеті Верховної Ради України та у «Зібранні діючих міжнародних договорів України»; договори, що набрали чинності для України, згоду на обов'язковість яких було здійснено на підставі рішень Уряду України, публікуються в «Зібранні постанов Уряду України».

Якщо міжнародний договір України має автентичний текст державною мовою України, - публікується автентичний текст державною мовою України. У разі, коли міжнародний договір України не має автентичного тексту державною мовою України, - публікується один з автентичних текстів іноземною мовою, а також офіційний переклад державною мовою України, здійснений Міністерством закордонних справ України.

Але від промульгації (оприлюднення) міжнародного договору не залежить його обов'язкова юридична дія.

4. ДІЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ДІЇ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ. ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ.

Тлумачення договору полягає у з'ясуванні точного смислу і змісту договору. Тлумачення здійснюється з урахуванням загальних норм міжнародного права і не повинно призводити до наслідків, що суперечать імперативним нормам міжнародного права. Тлумачення міжнародного договору має відповідати певним принципам. Такими є: принцип добросовісності; принцип єдності (при тлумаченні неможливе роз'єднання об'єкта і мети договору); принцип ефективності (надання сили та смислу положенням договору, що тлумачаться).

Важливим принципом тлумачення багатомовних договорів є принцип рівності мов автентичних текстів договорів. До спеціальних принципів тлумачення договорів належать: максимальне використання різномовних текстів договорів при тлумаченні; рівна достовірність текстів договору, автентичність яких встановлена на різних мовах; встановлення єдиного змісту, що закріплений у текстах різними мовами.

Тлумачення міжнародного договору може бути офіційним і неофіційним. **Офіційним** вважається тлумачення договору його учасниками чи міжнародними органами, які вказуються в тексті договору, або органами, що спеціально створені самим договором.

Неофіційним видом тлумачення вважається таке, що здійснюється юристами, істориками права, журналістами, а також ученими в наукових працях із міжнародного права.

За суб'єктами тлумачення поділяється на міжнародне і внутрішньодержавне.

Найвагомішим видом офіційного міжнародного тлумачення є автентичне тлумачення, що здійснюється за угодою учасників договору і є обов'язковим для них. Вважається, що таке тлумачення має найвищу юридичну силу, тому що ґрунтується на письмовій угоді сторін і не може бути змінене одним з учасників без згоди інших. Автентичне тлумачення може здійснюватися у формі спеціальної угоди або протоколу, обміну нотами, шляхом тлумачення термінів у тексті договору.

Міжнародним тлумаченням є тлумачення, здійснюване міжнародними органами, які передбачені в самому договорі. Цей вид тлумачення, у свою чергу, поділяється на міжнародне адміністративне тлумачення і міжнародне судове тлумачення, залежно від міжнародного органу, який його здійснює. Таким може бути тлумачення, що його здійснюють Міжнародний Суд ООН та низка інших органів, уповноважених державами здійснювати тлумачення, обов'язкове для учасників договору. Міжнародне судове або арбітражне тлумачення може стосуватися як двосторонніх, так і багатосторонніх міжнародних угод.

Внутрішньодержавним тлумаченням вважається таке, що здійснюється компетентним органом держави у відповідності з національним правом у вигляді декларацій, заяв або інших документів, які додаються до договору.

Державо в односторонньому порядку дає своє тлумачення договору, яке є обов'язковим тільки для держави, що його тлумачить.

При здійсненні тлумачення використовуються спеціальні прийоми, такі як: граматичне, логічне, систематичне та історичне тлумачення.

Граматичне тлумачення - з'ясування значення окремих слів у їхньому синтаксичному зв'язку і тим самим змісту окремих статей договору.

Логічне тлумачення - тлумачення однієї статті на підставі інших статей міжнародного договору. Це тлумачення виходить із того, що міжнародний договір становить єдине логічне ціле, частини якого узгоджені між собою разом із преамбулою, заключною та іншими складовими частинами.

Систематичне тлумачення - тлумачення міжнародного договору на підставі зіставлення його з іншими пов'язаними з ним договорами. Цей вид тлумачення особливо ефективний у тих випадках, коли наступний договір укладено з посиланням на попередній, або його укладено як додаток до нього.

Історичне тлумачення - тлумачення шляхом з'ясування історичних обставин, за яких укладався міжнародний договір, взаємовідносин між сторонами, що уклали міжнародний договір, тобто визначення мети, з якою було укладено договір.

Прийнято вважати, що тлумачення міжнародного договору не має бути розширеним або обмеженим. Воно повинно проводитись у відповідності з об'єктом і метою договору. Вирішальне значення при тлумаченні має наявність повного тексту договору, який містить усі його частини, в тому числі преамбули та у відповідних випадках - додатки, а також угод, що мають відношення до договору. Можливе також використання додаткових матеріалів до договору.

Дія та дотримання міжнародного договору базуються на **принципі pacta sunt servanda (договорів потрібно дотримуватися)**. Це означає, що з моменту набуття чинності договір починає породжувати міжнародно-правові норми, які є обов'язковими для сторін договору, що висловили згоду на обов'язковість для них прав і обов'язків, котрі випливають з умов договору. Цей принцип є загальновизнаним принципом міжнародного права. Цим принципом обґрунтовано основні засади забезпечення дії договірних норм міжнародного права - кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і має добросовісно виконуватися.

Дія договору у просторі й часі визначається умовами договору. Віденська конвенція визначає, що територіальна сфера дії договору поширюється на всю територію його учасника, якщо інший намір не випливає з договору або не встановлений в інший спосіб (ст. 29).

У міжнародному праві існує загальне правило: договір не створює зобов'язань або прав для третьої держави без її на те згоди (*pacta tertiis nec nocent nec prosunt*).

Якщо за певних обставин учасники договору мають намір зробити положення договору обов'язковими для третьої держави, то для цього необхідна письмова згода третьої сторони. Право для третьої держави виникає з положення договору, якщо учасники цього договору мають намір за допомогою цього положення надати таке право третій державі і якщо третя держава погоджується з цим. Її згода припускатиметься доти, поки не матимуть доказів протилежного, якщо договором не передбачається інше.

Строк дії договору визначається в самому договорі. За строком дії договори поділяються на строкові і безстрокові.

Безстрокові договори укладаються на «вічні часи» і не містять ніяких вказівок на визначений термін дії та можливість денонсації. Більшість таких договорів закріплює загальні норми міжнародного права, а також і мирні угоди.

Строкові договори поділяються на такі, що укладаються на визначений строк та на невизначений час. Визначеним строком договору слід вважати заздалегідь чітко обумовлений календарними датами термін, який також може бути пролонговано. Визначений строк, у свою чергу, може бути безумовно визначеним і умовно визначеним.

Договори з невизначеним строком діють до настання відповідних подій або умов, під виконання яких вони були укладені.

Пролонгація - це продовження дії договору, здійснюване до закінчення його строку. Пролонгація відбувається на умовах, передбачених договором, або за домовленістю

сторін. Розрізняють пролонгацію ініціативну (коли необхідне позитивне волевиявлення сторін) і автоматичну (коли для продовження договору досить того, щоб сторони утримались від його припинення).

Якщо стосовно одного й того самого питання укладено кілька договорів, то попередній застосовується тією мірою, якою його положення є сумісними з положеннями наступного договору.

Кожна сторона договору має добросовісно його дотримуватися, якщо вона висловила згоду на таке, і не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання договору.

Дотримання договору покладається на учасників та регулюється нормами національного права. Заходи щодо нагляду за дотриманням міжнародних договорів поділяються на два різновиди: організаційні та законодавчі. Законодавство України визначає, що міжнародні договори України підлягають неухильному дотриманню відповідно до норм міжнародного права. Забезпечення виконання міжнародних договорів України покладається на Президента й уряд. Виконання ж зобов'язань за міжнародними договорами належить до функцій міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади України, до компетенції яких входять питання, що регулюються міжнародними договорами України. Загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України здійснює Міністерство закордонних справ України.

На міжнародному рівні для забезпечення дотримання багатосторонніх міжнародних договорів вироблено певні види міжнародних гарантій, міжнародного контролю та інші міжнародні засоби.

Діють, тобто породжують права та обов'язки, тільки чинні договори.

Чинним є договір, що став джерелом обов'язкових міжнародно-правових норм. Договір вважається таким, якщо не суперечить основним принципам або імперативним нормам загального міжнародного права. Міжнародне право базується на презумпції чинності міжнародного договору, що дістало відображення в п. 1 ст. 42 Віденської конвенції 1969 р.: «Чинність договору або згода держави на обов'язковість для неї договору може оскаржуватись тільки на основі застосування цієї Конвенції*. Отже, договори, що не суперечать принципам міжнародного права, укладені сторонами, які мають міжнародну правосуб'єктність відповідно до матеріальних і процесуальних норм міжнародного права, є правомірними - чинними і обов'язковими для учасників, поки не доведено зворотне. Чинність - відповідність зазначеним умовам - може бути заперечена виключно на підставі норм Віденської конвенції 1969 р.

Підстави не чинності міжнародного договору сформульовано у ст. 46-53 Віденської конвенції. Згідно з цими статтями договір є не чинним, якщо не відповідає таким умовам: укладати договір повинні відповідні суб'єкти; переговори мають вестись належним чином уповноваженими представниками; сторони повинні діяти цілком добровільно і не застосовувати силу; забороняється допускати обман у ході переговорів і чинити дії, що можуть викликати помилки; має бути дотримана конституційна

процедура укладання договорів; не допускається підкуп представника держави або міжнародної організації.

За цими підставами не чинність договору поділяється на абсолютну та відносну. Абсолютна не чинність означає нікчемність договору із самого початку. Підставами такої не чинності є примус представника держави; примус держави шляхом погрози силою або її застосування; суперечність імперативній нормі загального міжнародного права.

Після встановлення абсолютної не чинності договору кожний учасник має право зажадати, щоб у міру можливого було поновлено становище, яке зазнало зміни в результаті здійснення договору. Якщо договір визнано не чинним на підставі його суперечності імперативній нормі, то учасники зобов'язані усунути наслідки будь-якої дії, вчиненої на підставі такого договору.

Відносна не чинність може бути встановлена шляхом оспорювання. Підставами для оспорювання договору є: помилка; обман; підкуп представника; положення внутрішнього права, які стосуються компетенції укладати договори. В таких випадках можливі усунення підстав не чинності договору або його перегляд за згодою учасників.

Припинення дії міжнародного договору означає, що він втратив свою обов'язкову силу для його учасників і припинив породжувати права і обов'язки у відносинах між ними.

Із припиненням міжнародного договору він втрачає юридичну силу для всіх його учасників. Припинення договору або вихід із нього можливі відповідно до положень договору або в будь-який час за згодою всіх учасників після консультації з іншими договірними державами.

Зазвичай учасники договору в заключних положеннях обумовлюють способи припинення договору або умови, за яких можливе його припинення. Найчастіше в договорі визначається строк його дії, після закінчення якого договір автоматично припиняє свою дію.

Способи припинення дії договорів можна поділити на дві великі групи: 1) **невольові** способи, при застосуванні яких припинення міжнародного договору спричинюється настанням події або факту, без волевиявлення сторін, спрямованого на припинення договору. До таких подій можна віднести: закінчення строку дії договору; виконання умов міжнародного договору під які було укладено договір; виникнення нової імперативної норми (*ius cogens*); війну; припинення існування суб'єкта договору; 2) **вольові** способи, за яких припинення дії міжнародного договору є результатом безпосереднього волевиявлення сторін, які об'єднуються одним поняттям - розторгнення. До таких способів можна віднести: денонсацію, відміну, новацію та анулювання.

Найпоширенішим способом припинення договору є **денонсація** - одностороння відмова від договору з попередженням, що зроблено в порядку і в строки, які передбачені в умовах договору. Якщо в договорі передбачена можливість

денонсування, то учасник повинен виконати умови денонсування і зобов'язаний завчасно попередити інші сторони. Якщо договір не містить положень про його денонсацію або вихід з нього, то він не підлягає денонсації і вихід із нього не допускається, якщо тільки не встановлено, що учасники мали намір допустити можливість денонсації або виходу, або характер договору не передбачає права денонсації або виходу.

Учасник повинен повідомити про намір денонсувати договір не менш ніж за 12 місяців (ст. 56 Віденської конвенції). Закон України «Про міжнародні договори України» визначає, що пропозиції про денонсацію міжнародних договорів України подаються Міністерством закордонних справ України, іншими міністерствами та відомствами Уряду України; Уряд України вносить відповідні пропозиції Президентові України або Верховній Раді України. Денонсація міжнародних договорів України здійснюється законом України, указом Президента України, постановою Уряду України.

Відміна або зупинення дії договору відповідно до його положень відбувається за згодою всіх учасників після консультації з іншими договірними державами.

Новація – це спосіб припинення дії договору, який впливає з укладання наступного договору. Договір вважається припиненим, якщо всі його учасники укладуть наступний договір із того самого питання і мають на увазі припинення попереднього або якщо положення договорів є абсолютно несумісними.

Анулювання – однобічне припинення дії міжнародного договору, яке вважається правомірним лише на підставі норм міжнародного права, а саме у випадках, що визначені у Віденській конвенції про право міжнародних договорів:

а) недійсні неправомірні договори;

б) договір, що укладений попередником, суперечить новому суспільному ладу держави;

в) істотне порушення договору одним з його учасників;

г) в разі неможливості здійснення договору;

д) у випадках, коли докорінним чином змінилися обставини, тобто на застереження про незмінність обставин (*clausula rebus sic standibus*) можна посилатись, коли наявність таких обставин становила істотну підставу згоди учасників на обов'язковість для них договору і наслідок зміни обставин докорінно змінює сферу дії зобов'язань, які все ще підлягають виконанню за договором. Проте неприпустимо посилатись на докорінні зміни обставин, якщо вони сталися внаслідок свідомих дій держави, що посилається на такі зміни, і для припинення договору, що визначає державний кордон.

Припинення міжнародного договору означає, що він припинив породження зобов'язань у майбутньому, але не впливає на права, зобов'язання або юридичне становище учасників, які виникли в результаті виконання договору, - вони зберігаються і після припинення договору.

Призупинення міжнародного договору, на відміну від припинення, означає тимчасову перерву дії договору на якийсь час. Призупинення міжнародного договору за різних обставин може привести в подальшому до його припинення або до поновлення. Призупинення міжнародного договору веде до таких наслідків:

- а) звільняє учасників від зобов'язання виконувати договір у своїх взаємовідносинах протягом періоду зупинення;
- б) не впливає в усьому іншому на правові відносини між учасниками, встановлені договором.

5. ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ.

У національне законодавство України про міжнародні договори входять такі нормативно-правові акти:

Конституція України від 28 червня 1996 року;

Закон України від 22 грудня 1993 року «Про міжнародні договори»;

Закон України від 10 грудня 1991 року «Про дію міжнародних договорів на території України»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 1994 р. №422 «Про затвердження Положення про порядок укладання, виконання і денонсації міжнародних договорів України міжвідомчого характеру» та ін.

ВИСНОВКИ

Договірна форма закріплення міжнародних відносин обумовлює стабільність міжнародного правопорядку. Міжнародне право є договірним правом, і загроза договірному праву є загроза всьому міжнародному правопорядку. Тому недарма зростання договірного характеру міжнародного права є однією з основних рис сучасного міжнародного права. Це пояснюється тим, що практично немає жодної галузі міжнародного права, становлення і розвиток якої не пов'язані з договорами.

Тема 4. Міжнародно-правові питання участі України в міжнародних організаціях

План

Вступ.

- 1. Історичні аспекти створення міжнародних організацій.*
- 2. Поняття і види міжнародних організацій.*
- 3. Правосуб'єктність міжнародних організацій.*
- 4. Організація Об'єднаних Націй: історія створення, правовий статус, органи.*
- 5. Регіональні міжнародні організації.*
- 6. Міжнародні конференції.*

Висновки.

Рекомендована література

1. Грачевська Т. О. Міжнародні неурядові організації та їх внесок у проблему подолання бідності / Т. О. Грачевська // Грані. - 2014. - № 5. - С. 162-166.

2. Діяльність Міжнародної організації праці [Текст] : навч. посіб. / [Ю. Д. Древаль та ін. ; за заг. ред. Ю. Д. Древаля] ; Нац. ун-т цивіл. захисту України. - Харків : ХНАДУ, 2015. - 184 с.
3. Жекало Г. І. Міжнародні організації у політичних протиріччях та конфліктах сучасної України: концепція досліджень / Г. І. Жекало // Гілея: науковий вісник. - 2014. - Вип. 86. - С. 330-334.
4. Зубарева А.Є. Міжнародно-правовий статус Комітету ООН з прав людини [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Зубарева Антоніна Євгенівна ; Нац. ун-т "Одес. юрид. акад.". - Одеса, 2015. - 20 с.
5. Касьянова М. М. Міжнародні організації з захисту прав мігрантів / М. М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. - 2015. - Вип. 102. - С. 432-437.
6. Коваленко С.О. Кодифікація інституту відповідальності міжнародних організацій у міжнародному праві [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Коваленко Сергій Олександрович ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. - Київ, 2015. - 18 с.
7. Кучик О.С. Україна в міжнародних організаціях [Текст] : підручник / О. С. Кучик ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. - Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. - 411 с.
8. Міжнародні організації: Навч. Посібник / За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., Кутайні З. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 440 с.
9. Пасічний Р. Неурядові релігійні (католицькі) організації та їх вплив на міжнародні політичні процеси / Р. Пасічний // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. - 2013. - Вип. 25. - С. 141-146.
10. Пенська І. О. Вплив міжнародних фінансових організацій на економічний розвиток України / І. О. Пенська // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. - 2014. - № 2. - С. 18-24.
11. Право міжнародних організацій і Україна: у схемах та таблицях [Текст] : навч. посіб. / [Бошицький Ю. Л. та ін.] ; за заг. ред. Бошицького Ю. Л., Дей М. О. ; Київ. ун-т права НАН України. - Київ : Ліра-К, 2014. - 267 с.
12. Роль міжнародних організацій у діяльності інститутів громадянського суспільства в Україні [Текст] : аналіт. доп. / [Кудряченко А. І. (керівник авт. кол.) та ін.] ; Держ. установа "Ін-т всесвіт. історії НАН України". - Київ : Ін-т всесвіт. історії, 2015. - 87 с.
13. Сапсай А.П. Російська Федерація в міжнародних організаціях [Текст] : навч. посіб. для студентів ВНЗ / А. П. Сапсай ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. - Київ : [б. в.], 2014. - 182 с.
14. Шамрай В. О. Правовий статус міжнародних організацій у сфері безпеки туризму / В. О. Шамрай, Р. Т. Алоян // Університетські наукові записки. - 2013. - № 4. - С. 425-430.

ВСТУП

Сучасні міжнародні відносини характеризуються постійним розширенням сфер взаємодії держав, тому всі нові відносини стають предметом міжнародно-правового регулювання. Однією з таких порівняно нових організаційно-правових форм міждержавного співробітництва є міжнародні організації.

Міжнародні організації є основною інституціональною формою співробітництва держав, вони виступають у якості основного організатора міждержавного спілкування.

1. ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

В сучасному своєму розумінні міжнародні організації як правовий феномен виникли наприкінці XIX – початку XX століть, коли потреби світового розвитку обумовили необхідність створення постійно діючих колективних міждержавних органів, в історії людської цивілізації вже був накопичений певний досвід створення міжнародних об'єднань. Так, у Древній Греції в VI столітті до нашої ери були створені перші постійні міжнародні об'єднання — симмакії й амфіктіонії. Вони являли собою релігійно-політичні союзи племен (громад) і міст із загальними святилищем, казною, правилами ведення війни. Найбільш відомі Лакедемінська і Делоська Симмакії, а також Дельфійсько-Фермопільська амфіктіонія, у яку входили 12 громад Середньої Греції і Фессалії.

Ці об'єднання стали прообразами майбутніх міжнародних організацій.

Досвід розвитку перших міждержавних міжнародних організацій пов'язаний із створенням у XIV столітті Ганзейського союзу — торгового і політичного союзу північно-німецьких міст на чолі з містом Любеком, що формально проіснувало до 1669 року. Союз здійснював посередницьку торгівлю між Західною, Північною і Східною Європою, йому належала торгова гегемонія в Північній Європі.

Виникнення міжнародних організацій у XIX столітті стало відображенням і результатом становлення об'єктивної тенденції до інтернаціоналізації багатьох сфер життя суспільства. Починаючи зі створення в 1815 році Центральної комісії навігації по Рейну, міжнародні організації наділяються власною компетенцією і повноваженнями. Створені в 1865 році Всесвітній телеграфний союз і в 1874 році Всесвітній поштовий союз стали першими універсальними міжнародними організаціями, що мають постійну структуру. Такими ж рисами володіла створена в 1919 році Міжнародна організація праці.

Першою міжнародною організацією, що мала яскраво виражену політичну спрямованість, була **Ліга Націй, створена в 1919 році** відповідно до положень Версальської договірної системи і яка проіснувала формально до 1946 року.

Статут Ліги Націй був вироблений спеціальною комісією, створеною на Паризькій мирній конференції 1919-1920 років, і включений у Версальський мирний договір 1919 року й інші мирні договори, що завершили Першу світову війну 1914-1918 років. Спочатку статут організації був підписаний 44 державами, у тому числі 31 державою, що приймала участь у війні на стороні Антанти або приєдналася до неї. Хоча комісію з вироблення статуту Ліги Націй очолював президент США В. Вільсон, згодом США його не ратифікували і не ввійшли в число членів цієї організації.

Основною метою Ліги Націй відповідно до її статуту був «розвиток співробітництва між народами та гарантія їхнього миру і безпеки.

Ліга Націй визнавала, що усяка війна «цікавить Лігу в цілому», і остання повинна вживати всіх заходів для збереження миру. За вимогою будь-якого члена Ліги Націй негайно скликала Рада. У разі виникнення конфлікту між членами Ліги Націй вони повинні були піддатися його розглядові або третейським судом, або Радою.

Ліга Націй припинила своє існування в квітні 1946 року відповідно до рішення спеціально скликаної Асамблеї.

Хоча Ліга Націй не змогла справитися зі своїм основним статутним завданням, пов'язаним насамперед із запобіганням Другій світовій війні і з мирним врегулюванням міжнародних конфліктів, вона зіграла свою історичну роль, котра полягає в тому, що ця організація стала прообразом міжнародної універсальної організації світового співтовариства — Організації Об'єднаних Націй, тому що в рамках Ліги Націй був накопичений, нехай і не завжди ефективний, але досвід колективного вирішення найважливіших міжнародних проблем.

2. ПОНЯТТЯ І ВИДИ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Міжнародна організація — це об'єднання держав відповідно до міжнародного права і на основі міжнародного договору для здійснення співробітництва в політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій та інших галузях, що має необхідну для цього систему органів, права й обов'язки, похідні від прав і обов'язків держав, і автономну волю, обсяг якої визначається волею держав-членів.

З цього визначення можна виділити такі **ознаки** будь-якої міжнародної організації:

- *членство трьох і більше держав*. При наявності меншої кількості держав виникає їх спілка, але не міжнародна організація, що створюється з метою колективного вирішення певних задач;

- *повага суверенітету держав-членів* організації і невтручання у внутрішні справи. Ця ознака є основною функціональною ознакою міжнародної організації, тому що в процесі її діяльності всі держави, що є членами організації, мають рівні права і несуть рівні обов'язки в якості суб'єктів міжнародного права незалежно від розміру своєї території, кількості населення, рівня економічного розвитку й інших ознак, що характеризують державу. Втручання у внутрішні справи держави-члена організації ніяким чином не допускається, за винятком випадків, коли такою державою порушені міжнародні зобов'язання, узяті в рамках цієї організації відповідно до її статутних положень;

- *створення відповідно до міжнародного права*. Ця ознака має конституююче значення, тому що будь-яка міжнародна організація повинна бути створена на правомірній основі. А це означає, насамперед, що установчий документ організації повинен відповідати загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права, і насамперед принципам *jus cogens*. Якщо міжнародна організація створена неправомірно

або її діяльність суперечить міжнародному праву, то установчий акт такої організації повинен бути визнаний неістотним і дія його припинена в найкоротший термін;

- **заснування на основі міжнародного договору.** Зазвичай, міжнародні організації створюються на основі міжнародного договору (конвенції, угоди, протоколу і т.д.). Об'єктом такого договору є поведінка як суб'єктів договору, так і самої міжнародної організації. Сторонами установчого акта є суверенні держави. Проте в останні роки повноправними учасниками міжнародних організацій є також і міжурядові організації. Наприклад, Європейський Союз є повноправним членом багатьох міжнародних рибальських організацій;

- **здійснення співробітництва в конкретних галузях діяльності.** Міжнародні організації створюються для координації зусиль держав у тій або іншій профільній галузі, наприклад у політичній (ОБСЄ), військовій (НАТО), науково-технічній (Європейська організація ядерних досліджень), економічній (Європейський Союз), валютно-фінансовій (Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Міжнародний валютний фонд), соціальній (Міжнародна організація праці), у сфері медицини (Всесвітня організація охорони здоров'я) і в багатьох інших галузях. Водночас на міжнародній арені є організації, що уповноважені координувати діяльність держав практично в усіх галузях, наприклад ООН та ін. Таким чином, міжнародні організації поряд з іншими формами міжнародного спілкування (багатосторонні консультації, конференції, наради, семінари і т.д.) виступають у якості органу співробітництва зі специфічних проблем міжнародних відносин;

- **наявність відповідної організаційної структури** (постійні органи і штаб-квартира). Ця ознака, що характеризує інституціональну будову міжнародної організації, є однією із найважливіших. Вона ніби демонструє та підтверджує постійний характер організації і тим самим відрізняє її від численних інших форм міжнародного співробітництва. На практиці ця ознака виявляється в тому, що міжурядові організації мають штаб-квартири, членів в особі суверенних держав і необхідну систему головних (основних) і допоміжних органів. Зазвичай вищим органом організації є сесія (асамблея, конгрес), що скликається один раз у рік (іноді один раз у два роки). У якості виконавчих органів виступають ради. Адміністративний апарат очолюється виконавчим секретарем (генеральним директором) організації. Всі організації мають постійні або тимчасові виконавчі органи з різноманітним правовим статусом і компетенцією;

- **наявність прав і обов'язків організації.** Особливістю компетенції міжнародної організації є те, що її права й обов'язки похідні від прав і обов'язків держав-членів. Таким чином, жодна організація без згоди держав-членів не може почати дій, що торкаються інтересів своїх членів. Права й обов'язки будь-якої організації в загальній формі закріплюються в її установчому акті, резолюціях вищих і виконавчих органів, в угодах між організаціями. Ці документи встановлюють і закріплюють наміри держав-членів і їх волю щодо меж і сфер діяльності міжнародної організації, що далі повинні бути нею реалізовані. Держави також вправі заборонити організації почати ті або інші дії, і організація не може перевищити свої повноваження;

- **самостійні міжнародні права й обов'язки організації.** Незважаючи на те, що міжнародна організація наділяється державами-членами правами й обов'язками, у процесі й діяльності вона починає набувати свої, відмінні від початкових, права й обов'язки. Таким чином, мова йде про виникнення в міжнародній організації автономної волі, відмінної від воль держав-членів. Ця ознака означає, що в межах своєї компетенції будь-яка організація вправі самостійно обирати засоби і способи виконання прав і обов'язків, покладених на неї державами й-членами;

- **установлення порядку прийняття рішень і їхньої юридичної чинності.** Ця ознака свідчить про те, що в рамках міжнародної організації характерним є прийняття рішень у спеціально розробленій процедурі. Кожна з міжнародних міжурядових організацій має свої правила процедури. Крім того, юридичну чинність рішень, прийнятих у рамках міжнародної організації, установлюють самі держави-члени міжнародної організації.

Вже відзначалося, що в міжнародному праві існує два **види міжнародних організацій**:

- міжнародні міжурядові організації (ММУО) – організації, створені на основі міжнародної угоди. Саме їм держави делегують певну частину своїх суверенних прав. Проте міжнародна правосуб'єктність цих організацій залишається обмеженою, тому що вони діють у рамках тільки тих повноважень, що передали їм держави;

- міжнародні неурядові організації (МНУО) – організації, утворювані міжнародною громадськістю з метою встановлення міжнародного співробітництва з актуальних питань міжнародного життя.

У свою чергу, **ММУО можна класифікувати** на декількох підставах:

1. **За предметом діяльності** – політичні, економічні, кредитно-фінансові, військово-політичні, із питань охорони здоров'я, культури, торгівлі та ін.

2. **За колом учасників:**

- універсальні – їхніми членами є практично всі держави світу (наприклад, Організація Об'єднаних Націй);

- регіональні – їхніми членами є держави певного географічного регіону світу (наприклад, Організація Американських держав);

- субрегіональні – їхніми членами є групи держав усередині географічного регіону (наприклад, Організація Чорноморського економічного співробітництва);

- міжрегіональні – у їхній роботі беруть участь держави різних географічних регіонів світу (наприклад, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, членами якої є як європейські держави, так і держави Середньої Азії).

3. **За порядком приймання нових членів:**

- відкриті – відповідно до статутних документів їхнім членом може бути будь-яка держава;

- закриті – конкретні учасники цих організацій і їхня кількість заздалегідь обумовлюються в статутних документах таких міжнародних організацій.

4. *За сферами діяльності:*

- організації з загальною компетенцією – вони вправі розглядати будь-яке питання міжнародного життя (наприклад, ООН, ОБСЄ);

- організації зі спеціальною компетенцією – коло аналізованих ними питань заздалегідь обговорене у їхніх статутних документах і стосується певної сфери міжнародного життя (наприклад, ВООЗ, МОП).

5. *За цілям і принципом діяльності:*

- правомірні – вони створюються відповідно до міжнародного права;

- протиправні – вони створюються з порушенням загальновизнаних норм міжнародного права з цілями, що суперечать інтересам міжнародного миру і міжнародної безпеки.

У МНУО можна виділити певні ознаки міжнародних організацій (створення відповідно до міжнародного права, наявність певної організаційної структури, наявність прав і обов'язків та ін.), а також застосувати до них деякі класифікуючі видові ознаки ММУО, насамперед градацію за предметом діяльності. За цією ознакою **МНУО діляться** на такі групи:

— політичні, ідеологічні, соціально-економічні, профспілкові організації;

— жіночі організації, а також організації з охорони родини і дитинства;

— молодіжні, спортивні, наукові, культурно-просвітні організації;

— організації в галузі преси, кіно, радіо, телебачення;

— організації місцевих (регіональних) влад.

Слід, проте, мати на увазі, що **суб'єктами міжнародного права є тільки ММУО**.

Таким чином, **міжнародна міжурядова організація** — це добровільне об'єднання суверенних держав або міжнародних організацій, створене на основі міждержавного договору або резолюції міжнародної організації загальної компетенції для координації діяльності держав у конкретній галузі співробітництва, що має відповідну систему головних і допоміжних органів, що володіє автономною волею, відмінною від волі її членів.

3. ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Питання про міжнародну правосуб'єктність міжнародних організацій актуалізується в зв'язку з постійним зростанням їхньої кількості і посиленням їхньої ролі у вирішенні міжнародних проблем. Практично міжнародні організації стають

універсальними структурами, у рамках яких держави в колективному порядку вирішують найбільш важливі питання міжнародного життя.

Проте міжнародна організація не може розглядатися як проста сума держав-членів або як їх колективний уповноважений, виступаючий від імені усіх. Для того, щоб виконати свою статутну роль, організація повинна мати особливу правосуб'єктність, що відрізняється від простого підсумовування правосуб'єктності її членів. Тільки при такій передумові, як відзначав В. Моравецький, проблема впливу міжнародної організації на її сферу має який-небудь сенс.

На думку багатьох учених-міжнародників, **правосуб'єктність міжнародної організації включає такі чотири елементи:**

- а) правоздатність, тобто здатність мати права й обов'язки;
- б) дієздатність, тобто здатність організації своїми діями здійснювати права й обов'язки;
- в) здатність брати участь у процесі міжнародної правотворчості;
- г) здатність нести юридичну відповідальність за свої дії.

Слід мати на увазі, що кожна міжнародна організація володіє тільки властивим їй обсягом правосуб'єктності, межі якої визначені насамперед в установчому акті. Отже, організація не може чинити інші дії, ніж ті, що передбачені в її статуті й інших документах (наприклад, у правилах процедури і резолюціях вищого органу).

Як уявляється, до найбільш важливих **критеріїв правосуб'єктності міжнародних організацій** можна віднести такі:

1. ***Визнання якості міжнародної особистості з боку суб'єктів міжнародного права.*** Цей критерій полягає в тому, що держави-члени і відповідні міжнародні організації визнають і зобов'язуються шанувати права й обов'язки відповідної міжурядової організації, їхню компетенцію, коло повноважень, наділяти організацію та її співробітників привілеями й імунітетами і т.д. Крім того, відповідно до установчого акту всі міжурядові організації є юридичними особами: держави-члени наділяють їх правами й обов'язками в такому обсязі, у якому це необхідно для виконання їхніх функцій.

Про визнання за ММУО якості міжнародної особистості з боку інших ММУО свідчить ряд фактів:

— участь ряду ММУО більш високого рангу в роботі інших ММУО (наприклад, Європейський Союз є членом багатьох ММУО);

— укладання ММУО між собою угод загального (наприклад, про співробітництво) або конкретного характеру (про виконання окремих заходів). Право на укладання таких міжнародних договорів передбачено статтею 6 Віденської конвенції про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 березня 1986 року.

2. Наявність відособлених прав і обов'язків. Сенс цього критерію правосуб'єктності ММУО означає їхню специфічну особливість: ММУО мають такі права й обов'язки, що відрізняються від прав і обов'язків держав і можуть бути здійснені тільки на міжнародному рівні. Наприклад, у Статуті ЮНЕСКО перераховані такі обов'язки організації: а) сприяння зближенню і взаємному розумінню народів шляхом використання всіх наявних засобів інформації; б) заохочення розвитку народної освіти і поширення культури; в) допомога у збереженні, збільшенні і поширенні знань.

3. Право на вільне виконання своїх функцій. Сутність даного критерію полягає в тому, що кожна ММУО має свій установчий акт (у формі статутів, конвенцій або резолюцій інших організацій із загальними повноваженнями), правила процедури, фінансові правила й інші документи, що у своїй сукупності складають внутрішнє право організації.

Вільне і самостійне виконання ММУО своїх функцій містить у собі такі чинники:

— при виконанні своїх функцій ММУО виходять із компетенції, що розуміється, тобто вони вправі надавати їй розширювальне тлумачення;

— при виконанні своїх функцій ММУО вправі вступати у певні правовідносини з державами, що не є їхніми членами. Наприклад, ООН забезпечує, щоб держави, що не є її членами, діяли відповідно до принципів, викладених в статті 2 Статуту, оскільки це може виявитися необхідним для підтримання міжнародного миру і безпеки;

— ММУО самостійно реалізують розпорядження норм, що складають їх внутрішнє право;

— ММУО вправі створювати будь-які допоміжні органи, що необхідні для виконання функцій організації;

— ММУО вправі самостійно приймати правила процедури й інші адміністративні правила. Так, наприклад, організація має право вимагати у свого члена пояснення, якщо він не виконує рекомендації з проблем її діяльності. Нарешті, вона може позбавити голосу будь-якого члена, що має заборгованість по внесках.

4. Право на укладання договорів. Таке право, як відзначалося раніше, належить до числа головних критеріїв міжнародної правосуб'єктності — однією з характерних рис суб'єкта міжнародного права є його здатність до вироблення норм міжнародного права.

Слід мати на увазі, що при реалізації своїх повноважень ММУО вправі укладати угоди публічно-правового, приватне-правового або змішаного характеру. Правом на укладання міжнародного договору володіє кожна міжнародна організація, що впливає з положень Віденської конвенції про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року, у преамбулі якої сказано, що міжнародна організація має таку правоздатність укладати договори, що необхідна для виконання її функцій і досягнення її цілей.

5. Участь у створенні норм міжнародного права. Під правотворчим процесом у рамках міжнародної організації розуміється діяльність, що спрямована на створення правових норм, а також їхнє подальше удосконалювання, зміну або скасування.

Правотворча діяльність МНУО володіє рядом особливостей: по-перше, будь-яка норма, що міститься в прийнятих міжнародною організацією рекомендаціях, правилах і проектах договорів, повинна бути визнана державою як міжнародно-правова норма, а по-друге, як норма, обов'язкова для даної держави.

Слід мати на увазі, що правотворчість ММУО має свої межі: її вид і обсяг детально визначені і закріплені в її установчому договорі. Оскільки статут кожної організації індивідуальний, то обсяг, види і напрямки її правотворчої діяльності відрізняються один від одного. Тому конкретний обсяг повноважень, наданих міжнародній організації в сфері правотворчості, можна виявити тільки на основі детального аналізу її установчого акту.

У міжнародній доктрині щодо основ для правотворчого процесу міжнародної організації є дві позиції. Одні автори думають, що міжнародна організація вправі розробляти і підтверджувати норми права навіть у тому випадку, якщо про це немає конкретних вказівок у її установчому акті. Інші виступають за те, що правотворчий потенціал міжнародної організації повинний базуватися на її установчому акті. Таким чином, якщо міжнародна організація не наділена відповідно до статуту правотворчими функціями, то вона не вправі займатися ними. Так, К. Скубишевський думає, що для того, щоб організація могла схвалювати норми права інші, ніж норми внутрішнього права, вона повинна мати для цього явні повноваження, що містяться в її статуті або в іншому договорі, укладеному державами-членами.

Водночас аналіз правотворчої практики міжнародних організацій показує, що позиція першої групи авторів носить більш прагматичний характер, тому що в статутах багатьох організацій не містяться положення про правомочність їх схвалювати норми міжнародного права. Але вони, проте, приймають активну участь на всіх стадіях правотворчого процесу.

Слід особливо підкреслити, що правотворча діяльність міжнародних організацій завжди має спеціальну спрямованість і повинна цілком погоджуватися з цілями такої організації.

Крім цього, справедливою є думка щодо того, що правотворчість міжнародної організації правомірна тільки в тому випадку, якщо вона спрямована на прогресивний розвиток міжнародного права. Це впливає з положень преамбули і статей 1 і 13 Статуту ООН. Отже, найважливішою умовою правотворчої діяльності міжнародної організації є і те, що вироблювані в такий спосіб норми повинні відповідати загальноновизнаним нормам і принципам міжнародного права.

Звідси для правотворчості міжнародних організацій характерний ряд таких ознак:

— правотворчість міжнародної організації правомірна тільки в тому випадку, якщо вона спрямована на прогресивний розвиток міжнародного права;

— правотворчість в повному обсязі властива тільки тим міжнародним організаціям, що мають міжнародну правосуб'єктність;

— міжнародні організації мають тільки такі обсяг і напрямки правотворчості, як це передбачено в їх установчих актах.

6. *Право мати привілеї та імунітети.* Основне призначення привілеїв та імунітетів полягає в забезпеченні нормальної практичної діяльності будь-якої міжнародної організації. Слід мати на увазі, що в одних випадках обсяг привілеїв та імунітетів визначається спеціальною угодою, а в інших — національним законодавством. У загальній же формі право на привілеї та імунітети закріплюється в установчому акті кожної організації. Так, наприклад, ООН користується на території кожної зі своїх держав-членів такими привілеями та імунітетами, що необхідні для досягнення її цілей (ст. 105 Статуту).

7. *Право на забезпечення виконання норм міжнародного права.* Наявність такого права в ММУО, в основі якого лежать повноваження із забезпечення виконання норм міжнародного права, свідчить про незалежний характер організацій стосовно держав-членів і є однією з важливих ознак правосуб'єктності. При цьому, як уже відзначалося, основними засобами є інститути міжнародного контролю і відповідальності, включаючи застосування санкцій.

Контрольні функції ММУО здійснюються в основному двома засобами:

1. Шляхом надання доповідей державами-членами.

2. За допомогою спостереження й обстеження контрольованого об'єкта або ситуації на місці. Надання доповідей державами-членами є найбільш поширеною формою контролю. Наприклад, Статут ЮНЕСКО зобов'язує кожну державу-члена подавати Організації в ті терміни й у тій формі, що визначає Генеральна конференція, доповіді, що містять відомості про закони, положення і статистичні дані, що стосуються його установ і діяльності в галузі освіти, науки і культури, а також про виконання рекомендацій і конвенцій Генеральної конференції (ст. VIII).

Міжнародно-правові санкції, що можуть застосовуватися міжнародними організаціями, більшість авторів підрозділяють на дві групи:

а) санкції, здійснення котрих припустимо всіма міжнародними організаціями;

б) санкції, право на застосування яких мають тільки певні організації. До санкцій першої, групи, зокрема, належать:

— призупинення членства в організації;

— виключення з організації;

— відмова в членстві;

— виключення із міжнародного спілкування по певних питаннях співробітництва.

Застосування санкцій, віднесених до другої групи, залежить від цілей, виконуваних даною організацією. Наприклад, Рада Безпеки ООН із метою підтримки

або відновлення міжнародного миру і безпеки, відповідно до статті 42 Статуту ООН, управи застосовувати примусові дії повітряними, морськими або сухопутними силами. Такі дії можуть включати демонстрації, блокаду й інші операції повітряних, морських або сухопутних сил членів ООН.

Слід мати на увазі, що ММУО надане право приймати особисту участь у розв'язанні спорів, що виникають у них з іншими суб'єктами міжнародного права — державами й іншими ММУО. При розв'язанні спорів вони вправі вдатися до тих же мирних засобів розв'язання спорів, які звичайно використовують первинні суб'єкти міжнародного права — суверенні держави.

8. Міжнародно-правова відповідальність. Виступаючи на міжнародній арені як самостійні утворення, ММУО є суб'єктами міжнародно-правової відповідальності. Вони, наприклад, повинні відповідати за протиправні дії своїх посадових осіб. Відповідальність організацій може наступити й у разі зловживання ними привілеями та імунітетами.

ММУО можуть нести як політичну, так і матеріальну відповідальність.

Політична відповідальність організації може наступити у разі порушення нею своїх функцій, невиконання угод, укладених з іншими організаціями та державами, за втручання у внутрішні справи суб'єктів міжнародного права.

Матеріальна відповідальність ММУО може виникнути у разі порушення законних прав своїх співробітників, експертів, перебору грошових сум і т.д. Вони також зобов'язані відповідати перед урядами тієї держави, на території якої розміщуються їхні штаб-квартири, за протиправні дії, наприклад за необгрунтоване відчуження землі, несплату комунальних послуг та ін.

4. ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ: ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, ПРАВОВИЙ СТАТУС, ГОЛОВНІ ОРГАНИ.

Створення Організації Об'єднаних Націй. Першим кроком до створення ООН стала союзницька декларація, підписана в Лондоні 12 червня 1941 року, у якій союзники зобов'язалися «працювати разом, з іншими вільними народами, як у війні, так і в мирі».

14 серпня 1941 року президентом Сполучених Штатів Америки Франкліном Делано Рузвельтом і прем'єр-міністром Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії (далі: Сполучене Королівство) Уїнстоном Черчілем був підписаний документ, у якому вони запропонували звід принципів міжнародного співробітництва в підтримці миру і безпеки. Документ, підписаний під час зустрічі «десь на морі», відомий як Атлантична хартія.

1 січня 1942 року представниками 26 союзних держав, що воювали проти країн «осі», була підписана Декларація Об'єднаних Націй, у якій вони заявили про підтримку Атлантичної хартії. У цьому документі вперше була офіційно використана назва «Об'єднані Нації», запропонована президентом Рузвельтом.

У декларації, підписаній в Москві 30 жовтня 1943 року в ході спеціальної конференції (Московська конференція), уряди Радянського Союзу, Сполученого Королівства, Сполучених Штатів Америки і Китаю закликали до якнайшвидшого створення міжнародної організації для підтримки миру і безпеки.

Ця мета була знову підтверджена на зустрічі керівників Сполучених Штатів Америки, СРСР і Сполученого Королівства на зустрічі в Тегерані 1 грудня 1943 року (Тегеранська конференція).

Перші контури ООН були окреслені на конференції в особняку, відомому за назвою «Думбартон-Окс», у Вашингтоні. На двох серіях засідань, що проходили з 21 вересня до 7 жовтня 1944 року, Сполучені Штати Америки, Сполучене Королівство, СРСР і Китай домовилися про цілі, структури і функції цієї організації.

11 лютого 1945 року після зустрічей у Ялті (Ялтинська конференція) Рузвельт, Черчіль і Сталін заявили про свою рішучість заснувати «загальну міжнародну організацію для підтримки миру і безпеки».

25 квітня 1945 року делегати від 50 країн зібралися в Сан-Франциско на Нараду Об'єднаних Націй із питань міжнародних організацій (Конференція в Сан-Франциско). Делегати підготували Статут із 19 глав і 111 статей, що був одногolosно прийнятий 25 червня 1945 року. Наступного дня делегати підписали його в будинку Меморіалу ветеранів війни.

24 жовтня 1945 року Статут ООН ратифікований п'ятьма постійними членами Ради Безпеки, більшістю інших держав, що підписали його, і набрав сили. Таким чином, Організація Об'єднаних Націй була створена, а 24 жовтня стало днем ООН.

З початку 1946 року починають створюватися й активно діяти основні органи ООН.

Завдання, цілі і принципи ООН знайшли своє закріплення в Статуті організації, підписаному 26 червня 1945 р. у Сан-Франциско.

Преамбула до Статуту Організації Об'єднаних Націй містить таке:

«Ми, народи об'єднаних націй, сповнені рішучості

— врятувати прийдешні покоління від лихоліть війни, що двічі в нашому житті принесла, людству невимовне горе,

і — знову затвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй,

і — створити умови, при яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права,

і — сприяти соціальному прогресу та поліпшенню умов життя при більшій свободі, і в цих цілях

— виявляти толерантність і жити разом, у мирі один з одним, як добрі сусіди,

і — об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру і безпеки,

і — забезпечити прийняттям принципів і встановленням методів, щоб збройні сили застосовувалися не інакше, ніж у спільних інтересах,

і — використовувати міжнародний апарат для сприяння економічному і соціальному прогресу всіх народів, вирішили об'єднати наші зусилля для досягнення цих цілей.

Відповідно до цього наші відповідні уряди через представників, які зібралися в місті Сан-Франциско, що пред'явили свої повноваження, знайдені в належній формі, погодилися прийняти дійсний Статут Організації Об'єднаних Націй і дійсним заснують міжнародну організацію за назвою «Об'єднані Нації».

У статті 2 Статуту ООН закріплені демократичні **принципи цієї організації**:

— суверенна рівність членів ООН;

— сумлінне виконання ними зобов'язань за Статутом ООН;

— розв'язання міжнародних спорів тільки мирними засобами;

— відмова від погрози силою або її застосування в будь-яких цілях, несумісних із Статутом ООН;

— обов'язок членів ООН надавати їй всемірну допомогу в усіх діях, що здійснюються відповідно до Статуту, і утримуватися від допомоги державам, проти яких ООН приймає примусові заходи;

— забезпечення Організацією Об'єднаних Націй такого положення, щоб держави, що не входять в ООН, у разі потреби діяли відповідно до її Статуту;

— невтручання ООН у внутрішні справи держав.

Членство в ООН. Членами ООН можуть бути миролюбні держави, що приймуть на себе зобов'язання, котрі містяться в Статуті, і які, на думку ООН, можуть і бажають ці зобов'язання виконувати. Початковими членами ООН була 51 держава.

Прийом нових членів в ООН провадиться за рекомендацією Ради Безпеки Генеральною Асамблеєю більшістю в 2/3 голосів. У тому ж порядку провадиться виключення з ООН держав, що систематично порушують Статут, і призупинення здійснення прав і привілеїв, що випливають із членства в ООН, стосовно держав, проти яких ООН уживає заходів превентивного або примусового характеру.

Головні органи ООН. Статут ООН до числа головних органів відносить Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Економічну і Соціальну Раду, Раду з опіки, Міжнародний Суд і Секретаріат.

Генеральна Асамблея — сесійний орган ООН — складається з представників усіх держав-членів. В даний час членами ООН за станом на 1 травня 2000 року є 188 держав світу (у вересні 1999 року в члени ООН прийняті острівні держави Кирибати, Науру і Тонга).

Генеральна Асамблея має право обговорювати будь-які питання, що входять у компетенцію ООН. Вона уповноважена розглядати загальні принципи міжнародного співробітництва в справі підтримки миру і безпеки, включаючи проблему роззброювання. Проте будь-яке питання, по котрому необхідно почати дії, до і після його обговорення Генеральною Асамблеєю повинно бути передане Раді Безпеки, тому що вона є єдиним органом ООН, уповноваженим приймати рішення щодо таких дій.

Чергові сесії Генеральної Асамблеї проводяться 1 раз у рік. В міру необхідності можуть проводитися також спеціальні сесії Генеральної Асамблеї, що скликаються Генеральним секретарем за вимогою Ради Безпеки або більшості членів ООН. На сесіях кожний член ООН може бути представлений делегацією, що складається не більш ніж із п'яти делегатів і п'яти заступників, кожна делегація має один голос.

На кожній черговій сесії створюється сім головних комітетів, у роботі яких можуть брати участь представники всіх держав-членів ООН: Комітет з політичних питань і питань безпеки (Перший комітет) — цей комітет займається в основному питаннями роззброювання; Спеціальний політичний комітет — у нього передаються політичні питання, що входять у компетенцію Першого комітету; Комітет з економічних і фінансових питань (Другий комітет);

Комітет з соціальних, гуманітарних питань і питань культури (Третій комітет); Комітет із питань міжнародної опіки і територій, що не самоуправляються (Четвертий комітет); Комітет з адміністративних і бюджетних питань (П'ятий комітет); Комітет з правових питань (Шостий комітет). Генеральна Асамблея може також утворювати тимчасові або постійні допоміжні органи (наприклад, подібним способом створена Комісія з роззброювання, Конференція ООН з торгівлі і розвитку і Комісія ООН з міжнародного права).

Генеральна Асамблея на своїх сесіях приймає постанови, рішення і рекомендації. Постановами іменуються акти, прийняті Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки, що звернені до держав-членів і нагадують їм про їхні права й обов'язки. Постанови можуть прийматися і з питань прийняття або виключення держав з організації. Відповідно до статті 13 Статуту ООН Генеральна Асамблея організує дослідження і робить рекомендації членам ООН із метою сприяння міжнародному співробітництву в політичній галузі і заохочення прогресивному розвитку міжнародного права та його кодифікації, а також сприяння міжнародному співробітництву в галузі економічній, соціальній, культури, освіти і т.д. Рішення Генеральної Асамблеї, відповідно до пункту 2 статті 18 Статуту ООН, приймаються з важливих питань (рекомендації відносно миру і безпеки, вибори непостійних членів Ради Безпеки, прийом нових членів Організації, призупинення прав та привілеїв членів ООН) більшістю в 2/3 присутніх і тих, що беруть участь у голосуванні членів Асамблеї.

Рада Безпеки. Являє собою найважливіший постійно діючий орган ООН, що складається з 15 членів: 5 із них — Росія, США, Великобританія, Франція і Китай — є постійними, а 10 — непостійними, що обираються Генеральною Асамблеєю на термін 2 роки (5 членів щорічно).

Місця непостійних членів Ради Безпеки розподіляються в такий спосіб: від Азії й Африки — 5 членів; від Східної Європи — 1 (у 1999 році Україна була обрана непостійним членом Ради Безпеки), від Латинської Америки і Карибського моря — 2, від Західної Європи, Канади, Нової Зеландії й Австралії — 2.

На Раду Безпеки покладається головна відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки, її рішення, прийняті у встановленому порядку, обов'язкові для держав — членів ООН, що зобов'язані підпорядковуватися рішенням Ради Безпеки і виконувати їх.

Рада Безпеки: уповноважена розслідувати будь-які спори або ситуації, що можуть викликати міжнародні спори, для визначення того, чи не може продовження цього спору чи ситуації загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки; робити рекомендації щодо процедури або методів врегулювання таких спорів; розробляти плани створення системи регулювання озброєнь;

визначати наявність загрози миру або акту агресії і робити рекомендації про заходи, що слід прийняти; робити рекомендації щодо прийому нових членів і виключення з ООН, умов, на яких держави можуть стати учасниками Статуту Міжнародного Суду, і про призначення Генерального секретаря; вибирати разом із Генеральною Асамблеєю членів Міжнародного Суду; здійснювати в «стратегічних районах» функції ООН з опіки; представляти щорічні і спеціальні доповіді Генеральній Асамблеї.

Рішення Ради Безпеки з процедурних питань можуть бути прийняті дев'ятьма голосами будь-яких членів Ради. При виборах членів Міжнародного Суду достатньо навіть восьми голосів будь-яких членів Ради Безпеки. Для ухвалення рішення з усіх інших питань потрібно дев'ять голосів, включаючи голоси всіх п'яти постійних членів Ради Безпеки.

Для здійснення Радою Безпеки своїх функцій у підтримці міжнародного миру і безпеки держави-члени зобов'язуються надавати в її розпорядження в разі потреби збройні сили, допомогу і відповідні засоби обслуговування, включаючи право проходу.

Роль ООН і, зокрема, Ради Безпеки, у підтримці миру і забезпеченні міжнародної безпеки зводиться до здійснення таких основних заходів:

1. Превентивна дипломатія — це дії, спрямовані на попередження виникнення спорів між сторонами, недопущення переростання існуючих спорів у конфлікти й обмеження масштабів конфліктів після їх виникнення.

2. Миротворчість — це дії, спрямовані на те, щоб схилити ворогуючі сторони до угоди, головним чином за допомогою таких мирних засобів, що передбачені в главі VI Статуту ООН.

3. Підтримка миру — це забезпечення присутності ООН в даному конкретному районі, що зв'язане з розгортанням військового і/або поліцейського персоналу ООН, а нерідко і цивільного персоналу.

4. Миробудівництво в конфліктний період — це дії, спрямовані на запобігання спалаху насильства між країнами і народами після ліквідації конфлікту або конфліктної ситуації.

Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОП) складається з 54 членів, що обираються Генеральною Асамблеєю: 18 членів ЕКОСОП обираються щорічно терміном на 3 роки. Таким чином, склад Ради обновляється щорічно на 1/3, причому член Ради, який вибуває, може бути переобраний на новий термін.

Обрання відбувається в такому порядку: 6 членів — від держав Східної Європи; 13 — від держав Західної Європи й інших держав; 11 — від держав Азії; 14 — від держав Африки; 10 — від держав Латинської Америки. Кожний член ЕКОСОП має одного представника.

Рада має за мету сприяння розвитку міжнародного співробітництва в економічній і соціальній галузях. Вона здійснює дослідження й складає доповіді з міжнародних питань. Чергові сесії проводяться два рази в рік, рішення приймаються простою більшістю. Органами Ради є три сесійних комітети (економічний, соціальний і координаційний), шість постійних комітетів (з технічної допомоги, з неурядових організацій, з промислового розвитку, з житлового будівництва, з планування, з використання з метою розвитку досягнень науки і техніки), функціональні комісії (з народонаселення, з прав людини, з права жінок, з наркотичних засобів). При ЕКОСОП мають консультативний статус більше 600 неурядових організацій із питань, що входять у компетенцію ЕКОСОП.

Рада з опіки була створена для надання допомоги Генеральній Асамблеї в здійсненні міжнародної системи опіки. За Статутом ООН Рада з опіки повинна включати: а) держави, що управляють територіями під опікою; б) постійних членів Ради Безпеки, що не мають територій під опікою, і в) членів Ради з опіки, що обираються Генеральною Асамблеєю на три роки.

Основною метою Ради з опіки було досягнення всіма підопічними територіями самоврядування і незалежності або в якості суверенних держав, або шляхом вільного приєднання до сусідніх незалежних держав. У листопаді 1994 року Рада Безпеки прийняла рішення про припинення Угоди про опіку ООН стосовно останньої з початкових 11 підопічних територій — території Тихоокеанські острови (Палау), керованої США. Тому в даний час Рада збирається на свої сесії лише за необхідності.

Міжнародний Суд — головний судовий орган ООН. Міжнародний Суд діє на основі Статуту ООН і Статуту Міжнародного Суду ООН, що є невід'ємною частиною Статуту. Держави — не члени ООН також можуть брати участь у Статуті Міжнародного Суду на умовах, обумовлених у кожному окремому випадку Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки. Суд складається з 15 незалежних суддів, обраних із числа осіб високих моральних якостей, що задовольняють вимогам, запропонованим у їхніх країнах для призначення на вищі судові посади, або тих, хто є юристами з визнаним авторитетом в галузі міжнародного права. При цьому в складі Суду не може бути двох громадян тієї самої держави. Члени Суду діють в особистій якості і не є

представниками держави свого громадянства. Вони також не можуть виконувати ніяких політичних або адміністративних обов'язків і не вправі присвячувати себе ніякому іншому заняттю фахового характеру. При виконанні судових обов'язків члени Суду користуються дипломатичними привілеями та імунітетами. Держави представляють список кандидатур у члени Суду Генеральному секретареві ООН. Члени Суду обираються на роздільних засіданнях Генеральною Асамблеєю ООН і Радою Безпеки, Термін повноважень суддів — дев'ять років, при цьому кожні три роки переобираються п'ять суддів. Кворум утворює присутність дев'ятох суддів. Слід враховувати, що стороною в справі, що розбирається Судом, може бути тільки держава. Фізичні та юридичні особи звертатися в Суд не вправі. До ведення Суду належать усі справи, передані йому сторонами, і питання, спеціально передбачені Статутом ООН або чинними конвенціями. За загальним правилом, юрисдикція Суду факультативна, що означає, що Суд вправі розглядати конкретні спори за участю тієї або іншої держави тільки з її згоди. Проте держави можуть робити заяви про визнання для себе обов'язкової юрисдикції Суду.

Місцеперебування Суду — м. Гаага (Нідерланди). Це, проте, не перешкоджає Суду засідати і виконувати свої функції в інших місцях у всіх випадках, коли Суд знайде це бажаним. Голова і Секретар Суду повинні мешкати в місці перебування Суду. З часу створення Міжнародного Суду в 1946 р. держави представили на його розгляд понад 60 спорів, і більше 20 консультативних висновків були зажадані міжнародними організаціями.

Секретаріат — постійно діючий адміністративний орган ООН, що складається з Генерального секретаря і необхідного персоналу. Генеральний секретар призначається Генеральною Асамблеєю за рекомендацією Ради Безпеки на термін 5 років і може бути в тому ж порядку призначений на новий термін. На Секретаріат у цілому покладений обов'язок із забезпечення необхідних умов для роботи інших органів ООН: упорядкування протоколів, здійснення усних і письмових перекладів виступів і документів, опублікування резолюцій та інших матеріалів.

Генеральний секретар призначає персонал Секретаріату і керує його роботою. При виконанні своїх обов'язків Генеральний секретар і персонал не повинні запитувати або одержувати указівок від яких-небудь урядів. Співробітники Секретаріату призначаються Генеральним секретарем за правилами, що встановлюються Генеральною Асамблеєю. Прийом на службу в Секретаріат і визначення її умов провадиться на договірній основі, з урахуванням необхідності забезпечення високого рівня працездатності, компетентності і сумлінності. Співробітники секретаріату, чисельність яких перевищує 25 тисяч чоловік, є міжнародними громадянськими службовцями.

Першим Генеральним секретарем ООН, як уже відзначалося, був Трюгве Чи (Норвегія), що займав цю посаду з 1946 по 1953 роки. Даг Хаммаршельд (Швеція) був Генеральним секретарем із 1953 року до його загибелі в авіаційній катастрофі в Африці в 1961 році. Протягом 1961-1971 років цю посаду займав У Тан (Бірма, нині іменована М'янмою). Потім його замінив Курт Вальдхайм (Австрія), що займав цю посаду з 1972

до 1981 року. Хав'єр Перес де Куельяр (Перу) став на посаду 1 січня 1982 р. і виконував її до кінця 1991 року. Бутрос Бутрос Галі (Єгипет) був Генеральним секретарем із січня 1992 до грудня 1996 року. Наприкінці 1996 року Генеральна Асамблея за рекомендацією Ради Безпеки ООН призначила Генеральним секретарем ООН Кофі Аннана (Гана) на період із 1 січня 1997 до 31 грудня 2001 року.

Виходячи з гуманітарної домінанти, що лежить в основі всієї діяльності Організації Об'єднаних Націй, вважається необхідним розглянути спеціалізовані органи ООН з права людини.

1. Верховний комісар ООН у справах біженців.

Відповідно до Статуту Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ), прийнятим у 1950 році, Верховний комісар, діючи під керівництвом Генеральної Асамблеї, бере на себе обов'язки із надання міжнародного захисту, під егідою ООН, тим біженцям, які підпадають під дію даного Статуту, і з вишукування остаточного вирішення проблеми біженців шляхом виявлення сприяння урядам і, за згодою відповідних урядів, приватним організаціям для полегшення добровільної репатріації указаних біженців або їхньої асиміляції в нових країнах.

Особливість діяльності Верховного комісара полягає в тому, що вона є цілком аполітичною за своїм характером; вона носить гуманітарний і соціальний характер і стосується, як загальне правило, лише окремих груп і категорій біженців. Відповідно до визначення, що міститься в Статуті УВКБ, біженцями є ті особи, що у силу цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, громадянства, приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань перебувають за межами країни своєї громадянської приналежності і не можуть користуватися захистом цієї країни або не бажають користуватися таким захистом через острах піддатися гонінням.

УВКБ здійснює свої програми допомоги цілком за рахунок добровільних внесків урядів і коштів із приватних джерел.

Верховний комісар слідує керівним директивам, що даються йому Генеральною Асамблеєю або Економічною і Соціальною Радою.

Верховний комісар забезпечує захист біженців, піклування про яких входить у компетенцію його Управління, шляхом:

- сприяння укладанню і ратифікації міжнародних конвенцій про захист біженців, спостереження за виконанням цих конвенцій і пропозиції необхідних поправок до них;
- сприяння за допомогою спеціальних угод з урядами виконанню будь-яких заходів, що мають своєю метою полегшення становища біженців і скорочення числа біженців, що потребують захисту;
- сприяння урядовим і приватним зусиллям, спрямованим на заохочення добровільної репатріації біженців або їхньої асиміляції в нових країнах;
- полегшення допуску біженців на територію різних держав;

— одержання від урядів інформації щодо числа біженців на їхній території і становища їх, а також законів і постанов, їх що стосуються;

— підтримки контакту з заінтересованими урядовими і неурядовими організаціями.

Крім того, у межах наданих у його розпорядження коштів Верховний комісар займається іншими видами діяльності, у тому числі репатріацією і розселенням.

Йому доручається завідування всіма суспільними або приватними коштами, одержуваними ним із метою надання допомоги біженцям, і розподіл їх між приватними та державними установами.

Верховний комісар володіє в рамках ООН певним правовим статусом. Зокрема, він має право викладати свою точку зору в Генеральній Асамблеї, у ЕКОСОП і в їх допоміжних органах. Крім того, Верховний комісар щорічно зобов'язаний представляти доповідь Генеральній Асамблеї через ЕКОСОП; його доповідь розглядається як окремий пункт порядку денного Генеральної Асамблеї.

2. Верховний комісар ООН із заохочення та захисту всіх прав людини.

Посада Верховного комісара ООН із заохочення та захисту всіх прав людини була заснована відповідно до резолюції 48-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у грудні 1993 року.

Верховним комісаром є особистість, що характеризується високими моральними устоями і чесністю й володіє досвідом, у тому числі в галузі прав людини, а також загальними знаннями і розумінням різних культур, що особливо необхідно для безстороннього, об'єктивного, невідбиркового й ефективного виконання обов'язків Верховного комісара.

Верховний комісар призначається Генеральним секретарем ООН і затверджується Генеральною Асамблеєю на чотирирічний період із можливістю продовження ще на один термін.

За своїм статусом Верховний комісар є заступником Генерального секретаря ООН. Він діє в рамках Статуту ООН, Загальної декларації прав людини, інших міжнародних документів в галузі прав людини і несе основну відповідальність за діяльність міжнародного співтовариства в галузі прав людини.

Верховний комісар з прав людини представляє щорічну доповідь про свою діяльність у відповідності зі своїм мандатом Комісії з прав людини, а через ЕКОСОП — Генеральній Асамблеї ООН.

У рамках загальної компетенції, повноважень і рішень Генеральної Асамблеї, ЕКОСОП і Комісії з прав людини можна назвати такі обов'язки Верховного комісара:

— заохочувати і захищати ефективно здійснення всіма людьми всіх громадянських, культурних, економічних, політичних і соціальних прав;

— виконувати завдання, доручені йому компетентними органами системи Організації Об'єднаних Націй в галузі прав людини, і представляти їм рекомендації з метою сприяння ефективному заохоченню і захисту всіх прав людини;

— заохочувати і захищати реалізацію права на розвиток і посилювати для цього підтримку з боку відповідних органів системи ООН;

— надавати через Центр з прав людини Секретаріату й інші відповідні установи консультативні послуги і технічну та фінансову допомогу на прохання заінтересованої держави і, при необхідності, регіональних організацій з прав людини з метою підтримати здійснення заходів і програм в галузі прав людини;

— координувати відповідні навчальні і пропагандистські програми Організації Об'єднаних Націй в галузі прав людини;

— відігравати активну роль у справі усунення нинішніх перешкод і вирішення нових завдань на шляху до повної реалізації всіх прав людини й у справі недопущення продовження порушень прав людини у всьому світі;

— розширювати міжнародне співробітництво з метою заохочень і захисту всіх прав людини;

— координувати діяльність в сфері заохочення і захисту прав людини в рамках усієї системи ООН;

— здійснювати загальне керівництво діяльністю Центру з прав людини.

Управління Верховного комісара розміщується в м. Женеві (Швейцарія).

3. Комісія з прав людини.

Комісія ООН з прав людини заснована ЕКОСОР у 1946 році. Спочатку в її склад входило 18 членів. В даний час Комісія обирається ЕКОСОР на три роки і складається вже з 43 членів.

Основне завдання Комісії полягає в розробці пропозицій і рекомендацій і представленні ЕКОСОР доповідей щодо міжнародно-правової регламентації громадянських і політичних прав людини, прав жінок і дітей, захисту меншин, попередження дискримінації за ознаками статі, раси, мови і релігії, іншими питаннями прав людини.

З цією метою Комісія створила декілька допоміжних органів, у тому числі Підкомісію із попередження дискримінації і захисту меншин, Робочу групу з питання про насильницькі або недобровільні зникнення людей та ін.

Уряди держав-членів ООН і неурядові організації, як міжнародного, так і національного характеру, представляють Комісії за її вимогою інформацію про порушення прав людини. У Комісії або її органах заслуховуються представники урядів із метою надання пояснень і відповідей з аналізованих питань.

Якщо ситуація є досить серйозною, Комісія може прийняти рішення доручити розслідування певних фактів незалежним експертам і закликати відповідний уряд

здійснити необхідну зміну. У такому порядку, наприклад, був розглянутий ряд конкретних ситуацій у Південній Африці й Намібії (1967 рік), на окупованих арабських територіях, включаючи Палестину (1968 рік), у Чилі (1975-1978 роки), в Афганістані, Сальвадорі та ін.

Засідання Комісії проходять у Женеві (Швейцарія).

У відповідності зі ст. 57 і 63 Статуту ООН, під егіду ООН і у взаємозв'язок із нею поставлені різноманітні міжнародні установи, створені державами на основі міжурядових угод в економічній, соціальній галузях, сферах культури, освіти, охорони здоров'я й інших. Ці установи є спеціалізованими постійно діючими міжнародними організаціями, що здійснюють свою діяльність на підставі установчих (статутних) документів і угод з ООН.

В даний час існує 16 спеціалізованих установ ООН і МАГАТЕ. За сферою діяльності їх можна розділити на дві групи:

1) **у галузі економіки** — Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Продовольча і сільськогосподарська організація (ФАО), Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО), Міжнародна морська організація (ІМО), Всесвітній поштовий союз (ВПС), Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ), Всесвітня метеорологічна організація (ВМО), Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (ІФАД), Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО);

2) **у гуманітарній галузі** — Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ), Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ).

З огляду на важливість діяльності, що здійснюють ці організації, активну участь у їхній роботі України, коротко розглянемо функціональні характеристики і структуру деяких із них.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) (International Monetary Fund — IMF) МВФ був заснований у 1944 році, але почав функціонувати тільки в 1946 році. Членами МВФ є біля 180 держав, у тому числі Україна.

У задачі МВФ входить: координація валютно-кредитної політики держав-членів, надання їм кредитів для врегулювання балансів і підтримки валютних курсів; пільгове кредитування найменш розвинених держав.

Вищим органом Фонду є Керівна рада, у яку входять по два представника від кожного члена МВФ.

Поточною діяльністю МВФ керує Виконавчий директорат, що складається з 21 директора. Головою директорату є Директор-розпорядник.

Штаб-квартира МВФ знаходиться у Вашингтоні (США).

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) (International Bank for Reconstruction and Development (IBRD))

МБРР був заснований у 1944 році, почав свою роботу в 1946 році. Членами МБРР можуть бути тільки члени МВФ. На сьогоднішній день членами МБРР є більше 170 держав, у тому числі Україна.

Задачами МБРР є надання кредитів урядам, головним чином, держав, що розвиваються, або приватним організаціям під контролем уряду. Одержувачі кредитів зобов'язані використовувати їх за цільовим призначенням, надаючи Банку інформацію про це.

Органами МБРР є:

— Керівна рада, що складається з керівників і їх заступників (по одному від кожної держави-учасниці);

— Директорат, що складається з 20 виконавчих директорів, 5 із яких призначаються державами, що мають найбільше число акцій, а інші 15 обираються управителями з інших держав;

— Президент МБРР обирається Директоратом і є головною адміністративною посадовою особою Банку.

Місцезнаходження МБРР — Вашингтон (США).

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) (International Finance Corporation — IFC) МФК заснована в 1956 році як філія МБРР. В даний час у діяльності МФК беруть участь майже 150 держав. Задачами МФК є допомога у управлінні економікою, а також інвестування приватного і змішаного секторів економіки, насамперед у країнах, що розвиваються, шляхом надання довгострокових валютних кредитів на термін до 25 років.

Органи управління МФК:

— Керівна рада, що складається з керівників МБРР і їх заступників;

— Рада директорів, що складається з директорів-розпорядників МБРР;

— Голова Ради директорів МФК, який є одночасно Президентом МБРР.

Місцезнаходження МФК — Вашингтон (США).

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) (International Development Association — IDA) МАР була створена в 1950 році і почала функціонувати з 1960 року. Основна задача МАР полягає в наданні позик на більш пільгових умовах, ніж МБРР. Органами МАР є ті ж органи, що й у МБРР (Керівна рада і Рада виконавчих директорів). Президент МАР одночасно є президентом МБРР і МФК. Персонал МБРР виконує за сумісництвом функції персоналу МАР. Місцезнаходження МАР — Вашингтон (США).

(International Maritime Organization — IMO). ММО було створено і функціонує з 1959 року (до 22 травня 1982 року — Міжурядова морська консультативна організація — ІМКО). У ММО входить більше 190 держав, у тому числі Україна (4 лютого 1994 року ратифікувала Конвенцію про Міжнародну морську організацію 1948 року в редакції 1982 року), У задачі ММО входять коло питань, пов'язаних із забезпеченням співробітництва з питань судноплавства і безпеки мореплавання, розробкою рекомендацій і проектів конвенцій з морського права.

Вищим органом ММО є Асамблея, що складається з усіх її членів і скликається раз у 2 роки.

У період між засіданнями Асамблеї роботою ММО керує Рада, що обирається Асамблеєю в кількості 18 членів.

Асамблеєю обирається Комітет безпеки на морі в кількості 16 членів, основною задачею якого є розробка рекомендацій з правил безпеки морського судноплавства.

Секретаріат ММО очолює Генеральний секретар. Місцезнаходження ІМО — Лондон (Великобританія).

Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО)

(International Civil Aviation Organization — ICAO)

ІКАО, що заснована відповідно до Чиказької конвенції про цивільну авіацію 1944 року, є спеціалізованою установою ООН, що займається організацією і координацією міжнародного співробітництва держав у всіх аспектах діяльності цивільної авіації. Учасниками ІКАО є біля 190 держав, у тому числі на основі правонаступництва й Україна. СРСР вступив у ІКАО в 1970 році.

ІКАО досліджує проблеми організації міжнародної цивільної авіації, повітряних трас, створення аеропортів і аеронавігаційних засобів, розробляє міжнародні стандарти для конструювання й експлуатації повітряних суден, правила з використання устаткування, засобів зв'язку і контролю над польотами; сприяє уніфікації митних, імміграційних і санітарних правил і т.д. У рамках ІКАО розробляються проекти міжнародних конвенцій.

Вищим органом ІКАО, що складається з представників держав-членів, є Асамблея, що скликається не рідше одного разу в 3 роки.

Виконавчим органом ІКАО є Рада. Вона складається з представників 30 держав, що обираються Асамблеєю з числа країн із найбільш розвиненим повітряним транспортом. Для керівництва Радою обирається президент.

Забезпечує роботу ІКАО Секретаріат, очолюваний Генеральним секретарем ІКАО.

Місцеперебування ІКАО — Монреаль (Канада).

Міжнародна організація праці (МОП) (International Labour Organization — ILO) МОП, що є однією з найстарших ММУО, була створена ще в 1919 році за рішенням

Паризької мирної конференції як автономна організація Ліги Націй. З 1946 року МОП є першою спеціалізованою організацією ООН (Україна — учасниця МОП).

У МОП поряд із більш ніж 170 державами представлені профспілки та підприємці. Цілями і задачами МОП є:

— сприяння встановленню соціальної справедливості; поліпшення умов праці і підвищення життєвого рівня трудящих;

— розроблення міжнародних Конвенцій і рекомендацій із питань заробітної плати, робочого часу, охорони праці, визнання прав на об'єднання в профспілки та ін.

З 200 конвенцій МОП наша держава ратифікувала біля 50.

Структуру МОП складають: Генеральна конференція праці, Адміністративна рада, Міжнародне бюро праці, Тристоронні комітети. Регіональні й спеціальні конференції.

Генеральна конференція праці, що складається з делегацій країн-учасниць (два представника від уряду, по одному — від підприємців і трудящих), є вищим органом МОП. Діяльністю Міжнародного бюро праці (Секретаріату МОП), комітетів і комісій МОП керує Адміністративна рада, що складається з 56 членів (у тому числі 28 представників урядів, 14 представників трудящих і 14 представників підприємців). 10 місць в урядовій групі Ради займають представники 10 найбільш розвинених у промисловому відношенні країн (Бразилія, Великобританія, Німеччина, Індія, Італія, Китай, Росія, США, Франція, Японія).

Міжнародне бюро праці управляється генеральним директором і має три функціональних органи: адміністративний орган, центр досліджень і документації і координаційний орган.

Тристоронні комітети у найважливіших галузях економіки (будівництво, внутрішній транспорт, хімія, чорна металургія, нафтова промисловість та ін.) і експертні ради з питань фахової освіти, підвищення кваліфікації керівних кадрів, охорони праці, із проблем працюючих жінок і молоді, представляють можливість агентам урядів, підприємців і трудящих викласти свої точки зору в рамках цієї найвищої міжнародної організації.

Регіональні і спеціальні конференції займаються питаннями, що представляють регіональний або національний інтерес.

Головна адміністративна посадова особа МОП — Генеральний директор.

Штаб-квартира МОП розташована в Женеві (Швейцарія). У столицях більше 40 держав-членів знаходяться регіональні та галузеві відділення Міжнародного бюро праці.

Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ) (International Telecommunication Union — ITU) МСЕ заснований у 1865 р. як Міжнародний телеграфний союз. Після підписання в 1934 році Міжнародної конвенції електрозв'язку він одержав сучасне

найменування. Спеціалізованою установою ООН Союз є з 1947 року. У своєму нинішньому виді МСЕ діє з 1954 року. Україна ратифікувала Статут і Конвенцію МСЕ 15 липня 1994 року. Розвиток МСЕ в останні десятиліття призвів до прийняття нового Статуту організації, що вступили в силу з 1 липня 1994 року. Задачами МСЕ є:

— підтримка і розширення міжнародного співробітництва для поліпшення і раціонального використання електрозв'язку;

— сприяння технічній допомозі країнам, що розвиваються, в галузі електрозв'язку;

— регулювання і координація співробітництва в галузі електрозв'язку, включаючи космічний радіозв'язок;

— удосконалювання технічних засобів радіозв'язку;

— уживання заходів із забезпечення безпеки зв'язку. У цих цілях МСЕ розподіляє радіочастоти і реєструє

їхнє присвоєння, приймає рекомендації з уніфікації відповідних правил і тарифів, надає фінансову і технологічну допомогу. Органи МСЕ:

Повноважна конференція (скликається раз у 5 років для прийняття і перегляду конвенцій з електрозв'язку);

Адміністративна рада, що складається з 36 членів, які обираються конференцією. Рада координує діяльність МСЕ в період між конференціями.

Практичну діяльність із керівництва МСЕ здійснює Генеральний секретаріат. У цьому йому надають допомогу посадові особи Міжнародного комітету реєстрації радіочастот, Міжнародного консультативного комітету по радіо. Міжнародного консультативного комітету по телеграфії і телефонії.

Місцезнаходження МСЕ — Женева (Швейцарія).

Всесвітній поштовий союз (ВПС)

(Universal Postal Union — UPU)

ВПС — міжурядова організація (у минулому — міжнародний адміністративний союз) — була створена в 1874 році. Є спеціалізованою установою ООН із 1947 року. Членами ВПС є 189 держав, включаючи Україну (Статут ВПС вступив для неї в дію з 10 лютого 1978 року).

ВПС функціонує на основі Статуту, Загального регламенту ВПС і Всесвітньої поштової конвенції, оновлених на XVI Всесвітньому поштовому конгресі в 1969 році які вступили в силу в 1971 році.

У задачі ВПС входить утворення поштової території у всіх країнах світу й удосконалювання національних поштових систем.

У структуру ВПС входять: Конгрес, Виконавча рада, Консультативна рада з поштових досліджень, Міжнародне бюро.

Вищим органом ВПС є Всесвітній поштовий конгрес, що складається з усіх членів ВПС. Конгрес скликається один раз у 5 років для перегляду і укладання поштових конвенцій.

Виконавча рада обирається Конгресом у кількості 40 членів, виходячи з принципу географічного представництва. Рада забезпечує безперервність роботи ВПС у період між конгресами.

Консультативна рада з поштових досліджень також обирається Конгресом на п'ятилітній термін, вона складається з 35 членів. У її компетенцію входить вивчення технічних, виробничих і економічних проблем, питань технічного співробітництва, фахової підготовки і перепідготовки, підготовка звітів і доповідей, що публікуються у виданнях ВПС.

Міжнародне бюро (секретаріат Союзу) — постійно діючий орган, діяльність якого координується Виконавчою радою.

Штаб-квартира ВПС розташована в Берні (Швейцарія).

Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)

(United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization — UNESCO)

ЮНЕСКО створена в 1946 р. і на сьогоднішній день у ній бере участь 185 держав, у тому числі й Україна. У 1985 році Сінгапур і Великобританія вийшли з ЮНЕСКО, проте вони беруть участь в окремих заходах, що проводяться у рамках цієї організації.

Статут ЮНЕСКО був розроблений конференцією, скликаною в Лондоні в 1945 році. ЮНЕСКО почала функціонувати 4 листопада 1946 року, після того як 20 держав, що підписали її Статут, передали на збереження Великобританії свої ратифікаційні грамоти.

Цілі ЮНЕСКО:

— внесок у забезпечення миру і безпеки через заохочення міжнародного співробітництва в галузі освіти, науки і культури;

— забезпечення поваги до законності і справедливості, до прав людини й основних свобод без різниці раси, статі, мови або релігії відповідно до Статуту ООН.

Діяльність ЮНЕСКО здійснюється за допомогою міжнародного інтелектуального співробітництва, взаємодопомоги, сприяння справі миру. Вона концентрується в таких шести пріоритетних галузях: виховання; наука; культура; комунікації; соціальні науки і розвиток; мир і права людини.

У своїй роботі ЮНЕСКО спирається на комітети, міжнародні комісії й інші органи, що діють під її егідою. Серед них: Міжнародна комісія з історії наукового і культурного розвитку людства, Міжнародна океанографічна комісія, Комісія з культури і розвитку, Міжнародна комісія з питань шкільної освіти в ХХІ сторіччі, Міжнародне

бюро з питань шкільної освіти в Женеві, Міжнародний інститут планування освіти в Парижі, Інститут ЮНЕСКО з питань виховання в Гамбурзі.

Головним органом ЮНЕСКО є Генеральна конференція, у якій беруть участь усі члени Організації.

Виконавча Рада складається з 51 члена й обирається Генеральною конференцією на 4 роки.

Секретаріат очолюється Генеральним директором.

Місцезнаходження Секретаріату ЮНЕСКО — Париж (Франція).

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)

(World Health Organization — WHO)

ВООЗ — міжурядова організація, створена в 1946 році. Статут ВООЗ, прийнятий у 1946 році, набрав сили 7 квітня 1948 року, коли його ратифікували 26 держав. Ця дата щорічно відзначається як Всесвітній день здоров'я. Україна є державно-членом ВООЗ.

Цілями ВООЗ є:

- зміцнення національних служб охорони здоров'я; сприяння підготовці фахівців в галузі охорони здоров'я;
- боротьба з небезпечними хворобами; охорона здоров'я матері і дитини;
- поліпшення стану навколишнього середовища.

Вищим органом ВООЗ є Всесвітня асамблея охорони здоров'я, що скликається щорічно, у якій представлені всі члени організації.

Виконавчий комітет складається з 30 членів, скликається не менше двох разів у рік.

Секретаріат є адміністративним органом і складається з Генерального директора і персоналу.

У ВООЗ існує 6 регіональних організацій (Європейська — у Копенгагені (Данія), Американська — у Вашингтоні (США), Південно-Східної Азії — у Делі (Індія), Східно-середземноморська — в Олександрії (Єгипет), Західнотихоокеанська — у Манілі (Філіппіни), Африканська — у Браззавілі (Конго).

ВООЗ видає «Хроніку ВООЗ», «Бюлетень ВООЗ», «Здоров'я світу», публікує серії технічних доповідей, статистичні збірники та ін.

Місцезнаходження Секретаріату ВООЗ — Женева (Швейцарія).

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ)

(World Intellectual Property Organization — WIPO)

ВОІВ була заснована на основі Паризької конвенції з охорони промислової власності 1888 року і Бернської конвенції з охорони творів літератури і мистецтва 1886 року.

Конвенція про створення ВОІВ була підписана в 1967 році в Стокгольмі (Швеція) і набрала сили в 1970 році. Спеціалізованою установою ООН ВОІВ стала 17 грудня 1974 року (рекомендація 3346 (XXIX) Генеральної Асамблеї). Україна бере участь у діяльності ВОІВ поряд із більш ніж 150 державами світу. У задачі ВОІВ входять: сприяння охороні інтелектуальної власності у всім світі, забезпечення адміністративного співробітництва 18 ММУО (спілок), що займаються різними аспектами надання допомоги в охороні інтелектуальної власності й авторського права.

Інтелектуальна власність охоплює дві основні галузі:

— промислову власність (патенти й інші права в галузі технічних винаходів, права в галузі товарних знаків, промислових зразків, найменувань місця походження товарів та ін.);

— авторське або видавниче право і суміжні права (на літературні, музичні і художні твори, фільми, виконавчу діяльність артистів, фонограми і т.п.).

Органи ВОІВ:

Конференція, до складу якої входять усі держави-члени ВОІВ;

Генеральна асамблея, що складається з тих держав-членів, що є також членами Паризького (100 держав) або Бернського (83 держави) союзів.

Керівні органи ВОІВ і союзи, керовані ВОІВ (9 із яких мають власні міжурядові органи), зазвичай проводять спільну сесію для прийняття своїх програм і бюджетів.

Асамблея обирає Міжнародне бюро (виконавчий орган). Головною адміністративною посадовою особою є генеральний директор ВОІВ.

Місцезнаходження ВОІВ — Женева (Швейцарія).

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) (International Atomic Energy Agency — IAEA) МАГАТЕ посідає особливе місце в системі органів ООН. Ця організація була заснована в 1955 році, а її Статут був прийнятий на міжнародній конференції в 1956 році. МАГАТЕ формально не є спеціалізованою організацією ООН, але за угодою з ООН, укладеною в 1956 році, агентство виконує функції організації такого роду. Членами організації є більше 150 держав, у яких здійснюється мирна атомна діяльність, у тому числі й Україна. Між Україною і МАГАТЕ укладена угода про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї, що вступила в дію 22 січня 1998 року.

У рамках МАГАТЕ розробляється більшість міжнародних документів в галузі мирного використання атомної енергії, здійснюється міждержавне співробітництво із забезпечення невоєнного застосування ядерних матеріалів.

Відповідно до Статуту, задачами МАГАТЕ є:

- забезпечення використання атомної енергії в мирних цілях;
- сприяння науково-дослідним роботам в галузі мирного використання атомної енергії й обміну науковими відомостями;
- допомога державам у постачанні матеріалів, устаткування і технічних засобів, необхідних для здійснення мирної атомної діяльності;
- здійснення т.зв. «гарантій МАГАТЕ» (системи заходів, що перешкоджають використанню у військових цілях ядерних матеріалів, устаткування і документації);
- визначення норм безпеки ядерної діяльності і контроль за їхнім дотриманням;
- придбання, створення установок і устаткування, необхідних для ведення мирної атомної діяльності;
- сприяння державам-учасницям у виробництві електроенергії.

Штаб-квартира МАГАТЕ розташована у Відні (Австрія).

5. РЕГІОНАЛЬНІ МІЖНАРОДНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Важливою особливістю сучасного міжнародного права є регіоналізація міжнародних відносин, що дозволяє більш ефективно вирішувати насущні проблеми держав, розташованих у певних географічних регіонах планети. Тому представляється необхідним розглянути основні аспекти діяльності і структурної організації найбільш великих і авторитетних регіональних міжнародних організацій.

Ліга арабських держав (ЛАД)

— Початок створенню ЛАД поклало прийняття 7 жовтня 1944 року Олександрійського протоколу, який підписали представники Сирії, Лівану, Трансїорданії, Граку, Єгипту, Саудівської Аравії, Ємену й арабського народу Палестини. У цьому документі були сформульовані основні цілі та принципи, на яких повинна була бути побудована майбутня Ліга.

22 березня 1945 року в Каїрі відбулася загальноарабська конференція, у якій взяли участь сім арабських держав (Сирія, Ліван, Йорданія, Ірак, Саудівська Аравія, Ємен і Єгипет), і в той же день відбулося підписання Пакту ЛАД представниками шести арабських держав (представник Ємену підписав Пакт пізніше, 5 травня 1945 року). Пакт ЛАД набрав сили 10 травня

1945 року. В даний час число учасників Пакту — більше двадцяти.

Членом Ліги відповідно до Пакту (ст. 1) може стати будь-яка незалежна арабська держава (хоча в ЛАД входять, наприклад, Джібуті і Сомалі, що не є арабськими державами).

Цілями Ліги є;

- забезпечення більш тісних відносин між державами — членами Ліги;
- координація їхніх політичних дій;
- забезпечення їхньої незалежності і суверенітету.

Співробітництво членами ЛАД здійснюється в таких сферах: економічні і фінансові проблеми; транспорт і зв'язок; питання культури, охорони здоров'я; гуманітарні проблеми.

Вищим органом ЛАД є Рада ЛАД, у якій представлені всі учасники Пакту. Рішення, прийняті Радою одногосно, обов'язкові для всіх членів ЛАД; рішення, прийняті більшістю голосів, обов'язкові тільки для тих держав, які із ними погоджуються.

У разі агресії або загрози агресії проти держави-члена ЛАД ця держава може вимагати негайного скликання Ради ЛАД, що намічає заходи для усунення агресії, у тому числі примусовими заходами. Об'єднана рада оборони і Постійна військова комісія надають консультативну допомогу Раді. Рада також вправі розглядати спори між державами ЛАД.

Рада обирає на п'ять років Генерального секретаря ЛАД.

З 1964 р. а рамках ЛАД діє Конференція глав держав і урядів, на якій обговорюються найбільш важливі питання.

Під егідою ЛАД діють спеціалізовані міжарабські організації.

Тимчасове місцезнаходження Генерального секретаріату ЛАД у Тунісі.

Організація американських держав (ОАД) — міжурядова регіональна організація, яка створена в 1948 році і включає більшість країн Західної півкулі. ОАД діє на основі статуту в редакції 1970 року, а також Міжамериканського договору про взаємну оборону 1947 року,

Членами ОАД є 35 латиноамериканських держав і США. У 1962 році під тиском США було неправомірно припинене членство Куби в організації.

Після заснування в 1971 році інституту спостерігачів при ОАД своїх постійних спостерігачів акредитували Бельгія, Гайана, Канада, Ізраїль, Іспанія, Італія, Нідерланди, Швеція, Франція, ФРН, Японія і ряд інших країн (усього 30).

Ділі і принципи ОАД полягають у:

- підтримці миру і безпеки на континенті;
- мирному врегулюванню спорів між державами-членами;
- спільному опорі агресії;
- сприянні рішенню політичних, економічних і правових проблем американських країн;

— об'єднанні зусиль із метою економічного, соціального, науково-технічного і культурного прогресу та ін.

Вищим органом ОАД є Генеральна асамблея, що збирається на щорічні сесії для розгляду проблем найбільш важливого характеру.

Постійною радою ОАД скликається консультативна нарада міністрів закордонних справ.

Виконавчі функції виконують декілька рад: постійна рада ОАД, міжамериканська економічна і соціальна рада, міжамериканська рада з освіти, науки і культури. Усі 3 ради підпорядковуються безпосередньо Генеральній асамблеї.

У рамках ОАД діють консультативні органи — міжамериканський юридичний комітет і міжамериканська комісія з прав людини.

Центральним постійним адміністративним органом ОАД є Генеральний секретаріат (який до 1970 року називався Панамериканським союзом).

У системі ОАД скликаються спеціалізовані конференції та функціонують спеціалізовані установи: Панамериканська організація охорони здоров'я, Міжамериканський інститут сільськогосподарських наук,

Міжамериканський інститут дитини, Панамериканський інститут географії і історії, Міжамериканський інститут із проблем індіанців та ін.

Штаб-квартира ОАД знаходиться у Вашингтоні (США).

Організація африканської єдності

Організація африканської єдності (ОАЄ) — міжурядова регіональна організація. Вона була створена в ході Аддіс-Абебської (Ефіопія) конференції незалежних держав Африки на основі Хартії африканської єдності в 1963 році з метою зміцнення єдності і солідарності африканських держав, захисту їхнього суверенітету, територіальної цілісності і незалежності і заохочення міжнародного співробітництва.

Членом організації може бути будь-яка незалежна і суверенна африканська держава. Число членів ОАЄ в даний час — 51 держава.

Вищим органом ОАЄ є Конференція (Асамблея) глав держав і урядів, що скликається щорічно і складається з глав держав і урядів або з належним чином акредитованих представників. Кожна держава на конференції має один голос. Рішення конференції приймаються більшістю в дві третини голосів.

Рада міністрів ОАЄ складається з міністрів закордонних справ або інших міністрів, призначених державами-учасницями. У обов'язки Ради, що скликається на чергові сесії двічі в рік, входить робота з підготовки до Конференції.

Генеральний секретаріат очолює Генеральний секретар, який обирається на 4 роки Асамблеєю. Під егідою ОАЄ діє Панафриканський парламент і Суд.

У рамках ОАЄ діє регіональний механізм із вирішення спорів — Комітет з посередництва, примирення й арбітражу. Робота інших органів (комісії з економічних і соціальних питань, комітет звільнення та ін.) спрямована на реалізацію регіональних проблем та інтересів.

У 1991 році держави-члени ОАЄ підписали Договір про утворення африканського економічного співтовариства (поки не набрав сили).

Місцеперебування штаб-квартири ОАЄ — Аддіс-Абеба (Ефіопія).

Організація Ісламська конференція (ОІК) Формально Організація Ісламська конференція (Ісламський конгрес) була створена ще в 1954 році, проте її реальна діяльність почалася з 1969 року, коли була скликана Конференція країн-учасниць ОІК на вищому рівні для активізації її діяльності проти Ізраїлю і для захисту ісламських святих в Єрусалимі. Тому постійно діючий орган ОІК — Секретаріат на чолі з Генеральним секретарем — знаходиться тимчасово («до повного визволення Єрусалима») у Джидді (Саудівська Аравія). ОІК діє на підставі статуту, затвердженого в 1972 році. Членами ОІК є понад 50 держав. Мусульманські меншини в немусульманських країнах направляють своїх представників в ОІК у якості спостерігачів. Цілі ОІК:

- сприяння зміцненню мусульманських держав;
- охорона святих місць;
- підтримка боротьби палестинського народу;
- співробітництво в економічній, соціальній і культурній галузях.

ОІК була створена на синтезі ортодоксальних принципів ісламу, а також визнання принципів Статуту ООН, Вона має представника в статусі постійного спостерігача при ООН.

Органи ОІК:

Конференція глав держав і урядів, що скликається в міру необхідності;

Конференція міністрів закордонних справ, що скликається один раз у рік;

Секретаріат;

Комісії з політичних, економічних, соціальних та інших питань.

Асоціація держав Південно-Східної Азії Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) була створена в 1967 році на підставі Бангкокської декларації (Таїланд), доповненої в 1976 році Договором про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії, і Декларації згоди.

В даний час членами АСЕАН є Врувей, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма (Бірма), Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам, Камбоджа (буде прийнята після вирішення внутрішніх питань).

У 1996 р. АСЕАН прийняла рішення включити Росію і Китай у число своїх повноправних партнерів. Постійними партнерами АСЕАН є також СІЛА, Австралія, Японія, Південна Корея, Канада, Нова Зеландія і Європейський Союз. У цих країнах відкриті представництва АСЕАН.

Цілі АСЕАН:

- створення в районі регіону миру, свободи і нейтралітету;
- сприяння співробітництву держав в економічній, соціальній і культурній сферах;
- встановлення в рамках АСЕАН зони вільної торгівлі;
- взаємодія з іншими регіональними організаціями. Вищий орган АСЕАН — Конференція глав держав і

урядів, що скликається раз у три роки. У рамках організації щорічно проводяться зустрічі міністрів закордонних справ. Зустрічі інших міністрів проводяться в міру необхідності.

Поточну роботу між конференціями і зустрічами здійснює Постійний комітет.

Секретаріат АСЕАН очолює Генеральний секретар, що обирається на три роки.

Місцеперебування Секретаріату — Джакарта (Індонезія).

Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК) Організація країн-експортерів нафти створена в 1960 році і діє на підставі Статуту, прийнятого в 1965 році її державами-членами. На частку ОПЕК припадає більше третини світового видобутку нафти, організація встановлює єдині продажні ціни на нафту, у такий спосіб вона суттєво впливає на світову торгівлю нафтою.

Членами ОПЕК можуть стати тільки країни, що у значних розмірах експортують сиру нафту. В даний час в ОПЕК входять 12 держав.

Вищим органом ОПЕК є Конференція держав-членів, що скликається два рази на рік.

Виконавчий орган ОПЕК — Рада керуючих. У неї входять керуючі, що призначаються державами-членами і затверджуються Конференцією.

Економічна комісія ОПЕК розробляє заходи для забезпечення стабільності нафтових ринків, координації політики в галузі цін і енергетики. '

Секретаріат очолюється Генеральним секретарем, що призначається Конференцією на три роки. Місцеперебування штаб-квартири ОПЕК у Відні (Австрія).

Найбільш високий ступінь інтеграції спостерігається в рамках європейських регіональних структур політичного, економічного, гуманітарного та військово-політичного співробітництва. Україна, зробивши у своєму подальшому соціально-політичному й економічному стратегічному розвитку акцент на «європейський вибір», активно бере участь у діяльності європейських інтеграційних структур, являючись

державою-членом Ради Європи й Організації з безпеки і співробітництва в Європі, здійснюючи активне співробітництво з Європейським Союзом і НАТО. Тому вважається доцільним розглянути правовий статус, основні напрямки діяльності й організаційну структуру цих організацій.

Рада Європи

Рада Європи (РЄ) стала першою європейською міжурядовою організацією, створеною після Другої світової війни. Організація діє на підставі Статуту, прийнятого в 1949 році.

Членами Ради Європи є 41 держава, у тому числі з листопада 1995 року й Україна.

Цілі Ради Європи:

- забезпечення більш тісних зв'язків між державами Європи;
- сприяння перетворенню Європи в демократичний простір;
- захист прав людини;
- координація діяльності Ради з іншими європейськими державами.

Діяльність РЄ сконцентрована на таких основних проблемах: а) правове забезпечення прав людини; б) сприяння усвідомленню і розвитку європейської культурної самобутності; в) пошук спільних рішень соціальних проблем (національні меншини, ксенофобія, нетерпимість, захист навколишнього середовища, СНІД, наркоманія і т.д.); г) розвиток політичного партнерства з новими демократичними країнами Європи.

У рамках РЄ прийнято понад 200 міжнародних конвенцій з цих та інших актуальних питань, що є авторитетними джерелами міжнародного публічного права (зокрема, Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод 1950 року, Європейська Хартія місцевого самоврядування 1985 року, Рамкова конвенція про захист національних меншин 1995 року та ін.).

Держава, що висловила бажання вступити в Раду Європи, повинна відповідати таким умовам:

- правовий устрій та інститути повинні відповідати принципам демократії;
- народні представники повинні обиратися шляхом вільних, рівних і загальних виборів.

При розгляді кандидатур на вступ в організацію враховуються також наявність у державі форм плюралістичної демократії, гарантії здійснення свободи вираження думки, захист національних меншин, дотримання основних принципів міжнародного права.

Обов'язковою умовою вступу в РЄ є підписання Європейської конвенції з захисту прав людини й основних свобод 1950 року і наступне визнання всієї сукупності її контрольних механізмів.

Органами РЄ є: Парламентська асамблея, Конгрес місцевої та регіональної влади Європи, Комітет міністрів, Наради галузевих міністрів, Секретаріат.

Парламентська асамблея складається з депутатів і їхніх заступників, які обираються з числа членів національних парламентів. Кількість представників від кожної країни (від 2 до 18) залежить від чисельності населення.

Парламентська асамблея збирається на сесії 4 рази її рік. У асамблеї є п'ять фракцій (ліберал-демократи і реформатори, європейські демократи, європейська народна партія, соціалісти, фракція за єдиний європейський лівий блок). Рада асамблеї складається з голови і його 17 заступників.

Асамблея розглядає питання, що стоять на порядку денному, формулює рекомендації, організує конференції, колоквиуми і відкриті парламентські слухання, обирає генерального секретаря і його заступників, керівника апарата асамблеї і суддів Європейського суду з прав людини.

У січні 1994 року рішенням Комітету міністрів РЄ був створений Конгрес місцевої та регіональної влади Європи, перетворений із Постійної конференції місцевої влади Європи, що представляла більше 130 тисяч громад (комун) і тисячі регіонів із метою їх участі в європейському будівництві і функціонувало під егідою ЄС в якості консультативного органу з 1957 року. Конгрес є одним із трьох основних органів РЄ, він складається з 236 представників і 236 їхніх заступників, у число яких входять обрані представники місцевої і регіональної влади держав Європи й офіційні особи, безпосередньо відповідальні за діяльність на цих рівнях влади.

Комітет міністрів є вищим органом РЄ і складається з міністрів закордонних справ держав-членів і засідає 2 рази в рік. Комітет визначає програму роботи РЄ, приймає бюджет РЄ, призначає членів Європейської комісії з прав людини. Рішення Комітету міністрів приймаються або у формі рекомендацій, або у формі конвенцій, що підлягають ратифікації.

Наради галузевих міністрів (юстиції, економіки і т.д.) скликаються в міру необхідності і вирішують питання.

Секретаріат очолює Генеральний секретар, який обирається Парламентською Асамблеєю на 5 років.

Штаб-квартира РЄ та її органів знаходиться в Страсбурзі (Франція).

Організація з безпеки і співробітництва в Європі

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) спочатку діяла як міжнародна конференція — Народа з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). Відповідно до рішення Будапештської наради в 1994 році Народа трансформувалася в організацію, що почала свою діяльність із 1 січня 1995 року.

Першим документом, що поклав початок загальноєвропейському процесу міжнародних розрядки і співробітництва, був Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаний у 1975 році в Гельсінкі главами держав і урядів

33 європейських держав, США і Канади. Цей документ містив програму співробітництва в галузі розрядки процесу міжнародної напруженості.

Положення Заключного акта були розвинуті і доповнені Стокгольмським підсумковим документом 1986 року, Віденським підсумковим документом 1989 року, Документом Копенгагенської наради 1990 року, Паризькою хартією для нової Європи 1990 року, Празьким документом про подальший розвиток інститутів і структур НБСЄ 1992 року, Документом Московської наради 1993 року й інших документів, що регулюють «людський вимір» загальноєвропейського процесу багатостороннього міждержавного співробітництва.

Наради представників держав, що проводилися все частіше, об'єктивно поставили на порядок денний необхідність створення постійно діючих органів для забезпечення їхньої діяльності. В міру необхідності створювалися органи ОБСЄ й одночасно приймалися документи, що регулюють їхню діяльність.

Сьогодні у ОБСЄ налічується більше 50 членів, причому багато хто з них не є європейськими державами (наприклад, середньоазіатські держави — республіки колишнього СРСР). Україна разом із республіками колишнього СРСР у 1993 році підписала Заклучний акт НБСЄ, ставши, таким чином, повноправним учасником Наради, а потім і ОБСЄ.

Характерною рисою ОБСЄ є відсутність традиційного установчого документа міжнародних організацій — статуту.

Цілями ОБСЄ оголошені:

- забезпечення миру і безпеки в Європі;
- підтримка розрядки міжнародної напруженості;
- забезпечення дотримання прав людини;
- дотримання у відносинах між країнами принципів міжнародного права.

Структура ОБСЄ досить складна. Головним органом ОБСЄ є Нарада глав держав і урядів, що збирається кожні два роки на сесії. Нарада визначає пріоритети й основні напрямки діяльності ОБСЄ.

Органами ОБСЄ є: Контрольні конференції; Рада міністрів закордонних справ; Комітет вищих посадових осіб; Верховний комітет у справах національних меншин; Бюро по демократичних інститутах і правам людини; Секретаріат ОБСЄ; Парламентська асамблея; Арбітражний і світовий суд ОБСЄ; Світова комісія ОБСЄ по мирному врегулюванню спорів й інші органи.

Парламентська асамблея дає оцінку ходу здійснення цілей ОБСЄ; обговорює питання, підняті на зустрічах Ради міністрів, і на зустрічах на вищому рівні держав-членів ОБСЄ; розробляє і сприяє реалізації механізмів з попередження і розв'язання конфліктів та ін.

Рада, що складається з міністрів закордонних справ держав-членів ОБСЄ, є центральним органом проведення регулярних політичних консультацій у рамках процесу загальноєвропейського співробітництва, її засідання проводяться регулярно, не рідше одного разу в рік. Рада розглядає питання, що стосуються ОБСЄ, і приймає відповідні рішення. Вона підготовлює зустрічі глав держав і урядів держав-членів ОБСЄ і виконує покладені на них задачі і прийняті рішення.

Секретаріат ОБСЄ забезпечує адміністративне обслуговування засідань Ради. Секретаріат складається з чотирьох департаментів і адміністративно-технічного персоналу. Секретаріат очолює генеральний секретар, що призначається Радою міністрів на 3 роки. Місце розташування Секретаріату в Празі (Чехія).

Вважається, що в процесі свого становлення і розвитку організаційна структура буде постійно удосконалюватися. Свідченням цього є прийняття в грудні 1999 року рішення про створення в рамках ОБСЄ обмеженого військового контингенту для надання допомоги у разі виникнення надзвичайних ситуацій на території держав — членів організації (катастрофи, епідемії, природні катаклізми і т.д.).

Європейський Союз

Європейський Союз (ЄС) був створений на основі Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), створеного в 1951 році, Європейського співтовариства з атомної енергії, створеного в 1957 році, і Європейського економічного співтовариства, утвореного в 1957 році в результаті об'єднання в 1957 році цих раніше самостійних організацій. Донедавна це об'єднання називалося Європейськими співтовариствами.

У 1965 році на основі Брюссельського договору були створені єдині органи Співтовариств. Єдиний Європейський акт 1986 року оформив передачу ЄС повноважень в галузі охорони навколишнього середовища, культури й освіти, охорони здоров'я, технологічної і соціальної політики, єдиного митного простору. Угода 1990 року врегулювала питання безперешкодного переміщення через кордони країн — членів ЄС товарів, робочої сили і капіталів.

Маастрихтські угоди 1992 року (набрали чинності в 1993 році) завершили процес юридичного оформлення механізму Співтовариств, передбачивши створення до кінця ХХ сторіччя тісного політичного і валютно-економічного союзу країн ЄС. Договір про Європейський Союз доповнений 17 протоколами і 33 заявами з різних аспектів домовленостей, у яких враховані результати референдуму в Данії, а також протоколом і угодою про соціальну політику, що передбачають створення єдиного соціального простору. Договором уведене єдине громадянство ЄС.

Початковими учасниками ЄС були Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція, ФРН. У 1973 році до ЄС приєдналися Великобританія, Данія, Ірландія, у 1981 році — Греція, у 1986 році — Іспанія і Португалія, у 1995 році — Швеція, Австрія і Фінляндія. В даний час у ЄС входять 15 держав, але в рамках «хвилі розширення» організації ведуться переговори з рядом європейських держав про вступ у ЄС. У першу чергу членами ЄС стануть Польща, Угорщина, Чехія, Естонія. Україна співробітничала з ЄС на підставі Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими

Співтовариствами і їхніми державами-членами, ратифікованої нашою країною 10 листопада 1994 року. Цілями цього партнерства є: забезпечення рамок для політичного діалогу між сторонами; сприяння торгівлі, інвестиціям; зміцнення політичних і економічних свобод; підтримка зусиль України у зміцненні демократії, розвитку та завершенню переходу до ринкової економіки; забезпечення відповідних рамок для поступової інтеграції між Україною і більш широкою зоною співробітництва в Європі; створення необхідних умов для заснування в майбутньому зони вільної торгівлі між Україною і Співтовариством, що охоплює в основному всю торгівлю товарами між ними, а також умов для реалізації свободи створення компаній, трансграничної торгівлі послугами і руху капіталу.

Стратегічною метою зовнішньої політики України в перші роки XXI сторіччя назване набуття повноправного членства в ЄС. Цілями ЄС є:

— утворення тісного союзу народів Європи, сприяння збалансованому і тривалому економічному прогресу, особливо за допомогою:

а) створення простору без внутрішніх кордонів;

б) посилення економічної і соціальної взаємодії;

в) утворення економічного і валютного союзу і створення в перспективі єдиної валюти;

— затвердження власної ідентичності в міжнародній сфері, особливо шляхом проведення спільної зовнішньої політики і політики в галузі безпеки, а в перспективі і спільної оборонної політики;

— розвиток співробітництва в сфері юстиції і внутрішніх справ;

— збереження і збільшення спільного європейського надбання («*aeguis communautaire*»).

Інтерес представляє питання про юридичну природу самого Європейського Союзу. Тут є декілька точок зору. Відповідно до однієї з них, ЄС являє собою федеративне державоподібне утворення країн, що добровільно об'єдналися. Відповідно до іншої точки зору, ЄС, хоча і має ряд особливостей, є міжнародною організацією, а її право — це міжнародне право. Треті автори думають, що ЄС — це міжнародна організація з елементами конфедерації.

Друга точка зору нами вважається більш правильною, і от чому. Держави, що ввійшли в ЄС, не втратили свого суверенітету, у тому числі й в галузі національної законотворчості. Водночас не можна не враховувати і того, що ЄС був делегований надзвичайно широкий обсяг правомочностей, що робить його схожим як на федеративну державу, так і конфедеративний союз. Так, право ЄС має пряма дія на території країн-учасниць і пріоритет перед національним правом, включаючи пріоритет постанов ЄС перед більш пізніми національними законами.

У той же час цілі ЄС дещо ширші, ніж у звичайних міжнародних організацій. У їхньому числі не тільки створення політичного і торгово-економічного союзу країн 1—

членів Союзу, забезпечення вільного руху товарів і послуг, а також міграції робочої сили в рамках ЄС, але і введення єдиної валюти (на початку травня 1998 року лідери Союзу прийняли рішення про перехід на єдину валюту — «євро», що була введена з 1 січня 1999 року), фактичне скасування внутрішніх меж країн Союзу, спільна зовнішня політика і політика в галузі міжнародної безпеки та ін.

Право Європейського Союзу складається з двох великих груп норм:

- внутрішнє право Союзу як міжнародної організації;
- право Союзу, що регулює конкретні види політичної, економічної, соціальної і культурної діяльності держав ЄС.

Головними органами ЄС є: Європейська Рада, Європейська комісія, Рада Європейського Союзу, Європейський парламент. Європейський суд.

Європейську Раду складають глави держав і урядів держав — членів ЄС і Голова Європейської комісії, їхні заступники (міністри закордонних справ) і члени Комісії. Рада засідає два рази на рік.

Європарламент складається з депутатів, які обираються в країнах-учасницях за допомогою прямих виборів на п'ять років. Європарламент контролює Європейську комісію і Раду, розробляє право ЄС і бюджет Союзу. Ординарні щомісячні Сесії Європарламенту проходять у Страсбурзі (Франція), а надзвичайні сесії — у Брюсселі (Бельгія), де працюють комітети Європарламенту. Секретаріат Європарламенту розташований у Люксембурзі.

Рада Європейського Союзу складається з міністрів держав-членів (у залежності від аналізованого питання). Представництво в Раді, коли потрібна кваліфікована більшість голосів, неоднакове. Так, наприклад, Німеччина має 10 голосів, Ірландія — 3, а Люксембург — 2 голоси. Місцезнаходження Ради — Брюссель.

Європейська комісія складається з 20 членів і голови, призначуваного урядами держав-членів ЄС за згодою Європарламенту. Комісія спостерігає за дотриманням рішень норм і рішень ЄС і організує їхнє практичне виконання. Штаб-квартира Комісії розташована в Брюсселі.

Європейський суд складається з 15 судів і 9 генеральних прокурорів, що призначаються за спільною згодою на 6 років. Суд вирішує спори між державами ЄС, між органами ЄС і державами-членами, між органами ЄС, між ЄС і юридичними і фізичними особами, готує експертні висновки.

З 1 січня 1996 р. у ЄС скасовані всі мита на внутрішньоєвропейських кордонах на усі види товарів, а стосовно держав, що не входять у ЄС, провадиться єдина митна політика.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО)

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) створена у відповідності зі ст. 9 Північноатлантичного договору від 4 квітня 1949 року. Підписавши

Брюссельський договір у березні 1948 року, п'ять держав Західної Європи, як-от: Бельгія, Люксембург, Голландія, Великобританія і Франція, — засвідчили своє рішуче бажання створити спільну систему захисту і таким чином підсилити взаємні контакти, щоб протидіяти ідеологічній, політичній і військовій загрози своїй безпеці. Потім пройшли переговори між США і Канадою про створення єдиного Північноатлантичного альянсу, заснованого на гарантіях безпеки і взаємних зобов'язань між Європою і Північною Америкою. Країни — члени Брюссельського договору запросили Данію, Ісландію, Італію, Норвегію і Португалію взяти участь у даному процесі. Результатом переговорів стало підписання в квітні 1949 року Вашингтонського договору, що заснував спільну систему безпеки, засновану на партнерстві цих дванадцяти країн. У 1952 році до договору приєдналися Греція і Туреччина. У 1955 році в Альянс вступила Федеративна Республіка Німеччина. У 1982 році його членом стала Іспанія. У 1999 році відбулося розширення НАТО на Схід — у нього вступили Угорщина, Польща і Чехія.

Таким чином, у НАТО в даний час входять 19 держав. Проте міра їхньої інтеграції в Північноатлантичний альянс різноманітна. Наприклад, Ісландія, що не має власних збройних сил, не входить в інтегровану військову структуру. Проте вона вправі послати цивільного чиновника у Військовий комітет. Ісландія має статус спостерігача в Комітеті військового планування, Іспанія не бере участь в інтегрованій командній структурі НАТО, проте вона є повноправним членом Північноатлантичної ради, Групи ядерного планування, Комітету оборонного планування і Військового комітету. Франція в 1966 році вийшла з інтегрованої військової структури НАТО, залишившись у його політичній організації.

У відповідності зі статтею 10 Північноатлантичного договору Альянс залишається відкритим для майбутнього вступу інших європейських держав, що готові втілювати в життя його принципи і сприяти безпеці Північноатлантичного регіону.

Північноатлантичний альянс був створений на основі договору між державами, кожна з яких добровільно приєдналася до нього після завершення публічних обговорень у своїй країні і відповідній парламентській процедурі. Договір поважає індивідуальні права всіх держав — членів Альянсу і їхні міжнародні обов'язки відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. Він ставить за обов'язок кожній державі взяти на себе ризик і відповідальність, пов'язані з загальною безпекою, і одночасно дає можливість кожному члену Альянсу користуватися перевагами спільної безпеки. Договір також зобов'язує держав-учасниць не приєднуватися ні до яких міжнародних зобов'язань, що йому суперечать.

Створений у відповідності зі статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, що підтверджує невід'ємне право на індивідуальну або колективну оборону, Альянс є союзом вільних держав, що спирається на взаємні гарантії і стабільні взаємовідносини з іншими державами.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) передбачає таку структуру, що дає можливість досягнення поставленої мети. Це — міжурядова організація, у якій усі держави-члени зберігають суверенітет і незалежність. Вона є форумом, де держави-члени консультуються з будь-яких виникаючих питань і затверджують рішення¹ з

політичних і військових проблем, що стосуються їхньої безпеки. Ця організація має необхідні органи, що забезпечують консультації і співробітництво між її членами в політичній, військовій, економічній, науковій та інших невоєнних галузях.

Першочергове завдання НАТО — захищати свободу і безпеку всіх її членів політичними і військовими засобами, відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй. Базуючись на ідеалах демократії, прав людини і верховенства права, Альянс від моменту заснування спрямовує свою діяльність на встановлення справедливого порядку і міцного миру в Європі. Ця його стратегічна мета залишається незмінною.

У відповідності зі статтею 4 Північноатлантичного договору НАТО служить трансатлантичним форумом для проведення союзниками консультацій з будь-яких питань, що торкаються життєво важливих інтересів його членів, включаючи події, здатні поставити під загрозу їхню безпеку, НАТО зберігає стратегічну рівновагу у всій Європі. Учасники Північноатлантичного договору зобов'язуються вирішувати всі міжнародні спори мирними засобами таким шляхом, щоб не були поставлені під загрозу міжнародний мир, безпека і справедливість. Вони утримуються у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або застосування сили яким-небудь засобом, несумісним із цілями ООН.

Відповідно до статті 5 Північноатлантичного договору збройний напад проти однієї або декількох країн НАТО в Європі або Північній Америці буде розглядатися як напад проти всіх таких країн. Процес політичних змін у Європі (розпуск Організації Варшавського Договору, об'єднання Німеччини, розпад соціалістичної системи і СРСР і т.д.) обумовив необхідність розробки нової стратегічної концепції. Елементи цієї концепції закріплені в Лондонській декларації «Північноатлантичний альянс у процесі змін* (1990 рік), Римської декларації про мир і співробітництво 1991 року, Новій стратегічній концепції альянсу 1991 року, Заяві Ради НАТО в Брюсселі «Партнерство в ім'я миру» (1994 рік). Україна активно бере участь у даній програмі.

Зокрема, Римська декларація Сесії Ради НАТО про мир і співробітництво 1991 року пропонує міністрам закордонних справ Болгарії, Чехії, Словаччини, Литви, Латвії, Естонії, Угорщини, Польщі, Румунії і Росії проводити щорічні зустрічі з Північноатлантичною радою і комітетами НАТО, включаючи політичний і економічний комітети.

Документ, прийнятий главами держав і урядів НАТО 11 січня 1994 року, стосується процедури заснування програми «Партнерство в ім'я миру». Ця програма здійснюється під керівництвом НАТО і створює умови для формування нових відносин у сфері безпеки між НАТО і його партнерами в ім'я миру. На основі прихильності цілям «Партнерства в ім'я миру» члени НАТО будуть розвивати разом з іншими державами процес планування і досліджень з метою закладання основи для виявлення й оцінки сил і потужностей, що можуть бути надані ними для міжнародного бойової підготовки, навчань і операцій у взаємодії із силами НАТО. Держави — члени Організації мають намір сприяти військовій і політичній координації в штаб-квартирі НАТО з метою забезпечення керівництва і управління відповідною діяльністю на основі партнерства з

іншими державами, включаючи планування, бойову підготовку, навчання і розробку доктрин. НАТО буде проводити консультації з будь-яким активним учасником партнерства, якщо цей партнер вважає, що існує пряма загроза його територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці.

Керівними органами НАТО є: Північноатлантична рада, Комітет оборонного планування, Група ядерного планування, інші комітети, Генеральний секретар.

Військова структура НАТО складається з Військових комітетів, Постійного військового комітету і Міжнародного військового штабу.

Основні принципи співробітництва України з НАТО закріплені в Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО, підписаній в Мадриді (Іспанія) 9 липня 1997 року. Відповідно до розділу II цього документа Україна і НАТО будуть будувати свої відносини на загальній схильності принципам і зобов'язанням, відповідно до міжнародного права і міжнародних механізмів, включаючи Статут ООН, Гельсінський Заключний акт і наступні документи ОБСЄ.

Відповідно до цього Україна і НАТО підтверджують свої зобов'язання:

— визнавати, що безпека всіх держав у регіоні ОБСЄ є нероздільною, що кожна країна не може будувати свою безпеку за рахунок безпеки іншої країни, і що кожна країна не може розглядати будь-яку частину регіону ОБСЄ як сферу свого впливу;

— утримуватися від погрози силою або використання сили проти будь-якої держави будь-яким чином, не сумісним із принципами Статуту ООН або Гельсінського Заключного акта, яким керуються країни-учасниці;

— визнавати невід'ємне право всіх держав вільно обирати і застосовувати власні засоби забезпечення безпеки, а також право свободи вибору або зміни своїх засобів забезпечення безпеки, включаючи союзницькі договори, у міру їхньої еволюції;

— поважати суверенітет, територіальну цілісність і політичну незалежність всіх інших держав, непорушність кордонів і розвиток добросусідських відносин;

— визнавати верховенство права, зміцнювати демократію, політичний плюралізм і ринкову економіку;

— визнавати права людини і права осіб, що належать до національних меншостей;

— перешкоджати конфліктам і врегульовувати спори мирними засобами відповідно до принципів ООН і ОБСЄ.

Будівництво розширених і глибоких відносин між Україною і НАТО базується на основі міцного, стабільного, довгострокового і рівноправного партнерства і співробітництва з метою зміцнення безпеки і стабільності в Північноатлантичному регіоні; визнання життєво важливої ролі, що грають демократія, політичний плюралізм, верховенство закону і повага прав людини і громадянських свобод.

Для здійснення діяльності та цілей, передбачених Хартією про особливе партнерство, розробки загальних підходів до європейської безпеки і політичних питань

наша країна відкрила в 1998 році Місію України при НАТО, основним завданням цього органу є формування більш високого рівня довіри, єдності цілей і навичок консультацій і співробітництва між Україною і НАТО.

З метою оперативного ознайомлення громадськості в столиці України в травні 1997 року був відкритий Центр інформації і документації НАТО. Указом Президента України від 3 квітня 1997 року створена Державна міжвідомча комісія з питань співробітництва України і НАТО.

6. МІЖНАРОДНІ КОНФЕРЕНЦІЇ

Міжнародні конференції є дуже поширеною формою міждержавного співробітництва і скликаються для розв'язання політичних, економічних, військових та інших проблем. Як інституціональний механізм міжнародного права і міжнародних відносин вони з'явилися в другій половині XIX сторіччя. В даний час щорічно на різноманітних рівнях міжнародних відносин проводиться більше 1000 конференцій, На думку деяких спеціалістів, у середині XXI сторіччя щорічно буде проходити приблизно 50 тисяч міжнародних конференцій.

У доктрині міжнародного права під **міжнародною конференцією** розуміють тимчасовий колективний орган держав — її учасників. Міжнародні конференції не є міжнародними організаціями і суб'єктами міжнародного права, їх частіше називають багатосторонньою або парламентською демократією.

Таким чином, **міжнародна конференція** — це зустріч офіційних представників двох або більше держав для обговорення питань, що представляють взаємний інтерес.

Слід мати на увазі, що розрізнення в найменуванні конференції (конгрес, нарада, зустріч і т.д.) не мають особливого юридичного значення.

Водночас слід враховувати, що як правовий інститут міжнародні конференції мають багато **спільного з міжнародними організаціями**:

— вони являють собою збори представників держав;

— для забезпечення діяльності конференції створюються робочі органи (комітети, комісії);

— ці органи діють на основі правил, установлених державами-учасницями конференції.

Основна відмінність конференцій від міжнародних організацій полягає в тому, що конференції — це тимчасові органи.

Крім того, зазвичай **цілями міжнародної конференції** є:

а) розроблення і прийняття тексту міжнародного договору (наприклад, прийняття Конвенції про право міжнародних договорів на Віденській конференції 1968-1969 років);

б) обговорення певної актуальної міжнародної проблеми або проблем і прийняття спільної заяви (наприклад, Декларація Ріо-де-Жанейро Конференції ООН з навколишнього середовищу);

в) обмін думками й інформацією з певної міжнародної проблеми або проблем і вироблення рекомендацій (наприклад, Гельсінський документ 1992 року «Виклик часу змін», прийнятий у рамках Конференції НБСЄ).

Конференції розрізняють за різними основами:

— *у залежності від суб'єкта, який скликає конференцію:*

а) конференції, що скликаються в рамках міжнародних організацій (наприклад, кодифікаційні конференції);

б) конференції, що скликаються поза міжнародними організаціями;

— *у залежності від представництва учасників конференції:*

а) універсальні;

б) регіональні конференції;

— *у залежності від рівня представництва держав, котрі приймають участь у конференціях:*

а) конференції за участю вищих керівників держав;

б) конференції міністрів закордонних справ;

в) конференції послів і т.д;

— *у залежності від питань, що входять до порядку денного:*

а) конференції мирні;

б) політичні; в) економічні;

г) дипломатичні;

д) змішані.

— *у залежності від періодичності скликання конференцій:*

а) періодичні, що скликаються через певний період часу (наприклад, конференції, що проводилися в рамках НБСЄ);

б) конференції ad hoc — що скликаються держа-вото-ініціатором (державами) або міжнародною організацією для одноразової роботи з метою вирішення певної проблеми. В даний час більшість конференцій, що скликаються, є конференціями ad hoc.

Слід зазначити, що в сучасному міжнародному праві право міжнародних конференцій не кодифіковано. Його джерелами є звичаєві норми й акти міжнародних організацій.

Конференції скликаються з ініціативи одної або декількох держав або міжнародної організації. Скликанню конференції передують переговори, під час яких узгоджуються час і місце проведення конференції, коло учасників, попередній порядок денний. У конференції можуть брати участь спостерігачі (без права вирішального голосу).

Порядок роботи конференції визначається регламентами, що затверджуються учасниками конференції або органами міжнародної організації, котра скликає. Регламенти містять у собі правила процедури, норми яких належать до внутрішнього права конференцій.

Правила процедури звичайно складаються з таких основних положень:

Представництво і повноваження. Делегація кожної держави-учасниці конференції включає повноважних представників, їхніх заступників і радників. На початку роботи конференції призначається комітет з перевірки повноважень, що, виконавши свою функцію, негайно представляє доповідь конференції.

Посадові особи. Конференція обирає з числа представників держав-учасниць конференції посадових осіб (голову, трьох заступників голови і доповідача).

Секретаріат конференції. Він забезпечує усний переклад виступів на засіданнях; одержує, перекладає, розмножує, видає і поширює документи; здійснює звукозаписи засідань і забезпечує їхнє збереження; забезпечує збереження і цілість документів конференції в архівах ООН; виконує всю іншу роботу, що необхідна для підготовки і проведення конференції.

Відкриття конференції. На своєму першому засіданні конференція обирає голову; підтверджує правила процедури, порядок денний; обирає посадових осіб конференції; приймає рішення про організацію своєї роботи.

Порядок ведення засідань. Ніхто не може виступати на конференції, не отримавши попереднього дозволу конференції. Слово ораторам голова надає в тому порядку, у якому вони заявили про своє бажання виступити. Упорядкування списку виступаючих доручається секретаріату. Конференція може встановити тимчасовий регламент для виступу. Будь-який представник у будь-який час може внести пропозицію про припинення дебатів. Пропозиції і поправки по суті питань представляються в писемній формі в секретаріат конференції, що розсилає їх усім делегаціям.

Прийняття рішень. Рішення конференції можуть прийматися шляхом голосування і консенсусу. Кожна делегація має на конференції один голос.

Допоміжні органи. На конференції звичайно створюються такі комітети: з перевірки повноважень; із забезпечення роботи конференції; з обговорюваних проблем; редакційний комітет із підготовки рішення та ін.

Мови і звіти про засідання. Зазвичай мовами всесвітньої міжурядової конференції є англійська, французька мови і мова держави, на території якої

провадиться конференція. При проведенні конференцій під егідою ООН її мовами будуть офіційні і робочі мови ООН. Але будь-який представник може виступати мовою, котра не є мовою конференції, якщо відповідна делегація забезпечує усний переклад на одну із таких мов.

Акти конференції можуть містити тексти міжнародних договорів (конвенції), розроблених на конференції, або бути самостійними джерелами міжнародного права.

Таким чином, діяльність конференції визначається діями і взаємодією трьох її основних компонентів: делегацій держав, керуючих посадових осіб, а також секретаріату і його виконавчого глави.

ВИСНОВКИ

Отже, міжнародна організація це об'єднання держав відповідно до міжнародного права і на основі міжнародного договору для здійснення співробітництва в політичній, економічній, культурній, науково-технічній, правовій та інших галузях, що має необхідну для цього систему органів, права й обов'язки, похідні від прав і обов'язків держав, і автономну волю, обсяг якої визначається волею держав-членів.

Незважаючи на те, що міжнародні організації, що є похідними суб'єктами міжнародного права, мають самостійну волю, відмінну від простої сукупності воль держав, що беруть участь в організації, їх воля, на відміну від волі держав, не є суверенною. Таким чином, право міжнародних організацій утворює сукупність норм, що регулюють правове становище, діяльність організації, взаємодію її з іншими суб'єктами міжнародного права, участь у міжнародних відносинах.

Тема 5. Дія міжнародного права в національній правовій системі України. Міжнародно-правові інструменти впливу правової системи Європейського Союзу на правопорядок України, зокрема питання наднаціональності.

План

- 1. *Поняття правової системи України. Співвідношення правової системи з близькими за змістом правовими категоріями.***
- 2. *Характеристика права ЄС. Система джерел Європейського Союзу.***
- 3. *Вплив правової системи Європейського Союзу на правопорядок України.***
- 4. *Наднаціональність права ЄС у функціонуванні інституційної системи Європейського Союзу.***
- 5. *Проблема співвідношення наднаціональності права міжнародних організацій і суверенітетом незалежних держав.***

1. *Поняття правової системи. Співвідношення правової системи з близькими за змістом правовими категоріями*

Поняття правової системи на відміну від поняття права є необхідним для дослідження проблем буття права, а не його сутності. Категорія «правова система» є основною для системного вивчення правової дійсності.

Відповідно до багатогранного змісту поняття правової системи варіюються й визначення цього поняття. Так, М.І. Матузов і В.К. Бабаєв визначили *правову систему* як сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава чинить необхідний вплив на суспільні відносини (закріплення, регулювання, охорона, захист).

На думку В.Д. Перевалова, *правова система* – це цілісний комплекс правових явищ, зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, усвідомлений і постійно відтворюваний людьми та їх організаціями (державою), що використовується ними для досягнення своїх цілей.

У свою чергу В.М. Синюков у своєму визначенні зосереджує основну увагу на національному характерові правової системи й представляє національну *правову систему* як «конкретно-історичну сукупність права (законодавства), юридичної практики та пануючої ідеології окремої країни (держави)» або як соціальну організацію, яка включає також основні компоненти національної правової культури.

Відповідно до позиції М.Й. Байтіна *правова система* – це сукупність внутрішньо організованих і взаємопов'язаних, класово однорідних і спрямованих зрештою до спільних цілей правових явищ, кожне з яких у межах єдиної структури виконує свою специфічну службову роль. У цьому визначенні правова система характеризується за допомогою власне системного підходу. З позицій системного підходу досліджує правову систему й Л.А. Луць, визначаючи *правову систему* як цілісну структурно впорядковану за допомогою норм права та інших правових засобів стійку взаємодію суб'єктів права, що забезпечує досягнення правопорядку як необхідної умови функціонування соціальної системи, акцентуючи увагу, що єдиними її елементами є суб'єкти права.

Водночас Ю.О. Тихомиров розглядає *правову систему* з точки зору її нормативного характеру і представляє правову систему держави як структурно організований нормативний масив, який орієнтується, формується і діє на основі загальних принципів,¹ у

якому можна виокремити цілі права, принципи побудови, порядок правотворчості, закони, підзаконні акти, акти місцевого самоврядування, схвалені міжнародні акти та норми, внутрішньо системні правові зв'язки і співвідношення.

Білоруські вчені поняття *правової системи* розглядають у широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні *правова система* – це закономірно пов'язана цілісність сталої правосвідомості, всіх правових норм, форм їх виразу (джерел) і реалізації, а також правотворчих, правовстановлюваних і правореалізуючих процедур, що забезпечують регулювання суспільних відносин на шляху їх прогресивного розвитку. У вузькому аспекті *правова система* являє собою закономірно зв'язану цілісність усіх правових норм, форм їх виразу (джерел), інститутів і галузей, що мають своїм призначенням упорядкування суспільних відносин з метою забезпечення соціального прогресу.

Відомі українські вчені визначають *правову систему* як систему всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або групі держав (П.М. Рабінович), або як комплекс взаємопов'язаних і узгоджених юридичних засобів, що мають своїм призначенням регулювати суспільні відносини, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності та її деформація, правопорядок та інші) (О.Ф. Скакун). Як зазначає Н.М. Оніщенко, *правова система* є складовою нормативно упорядкованої частини правового життя – процесу виробництва та відтворення правових відносин, що виникають між людьми з приводу задоволення тих чи інших інтересів, а правове життя – це неперервний процес діяльності численних індивідів, які спрямовують свої зусилля на вирішення суспільно значущих завдань за допомогою системи правових засобів.

У літературі представлена точка зору, згідно з якою *правова система* – це цілісна сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих правових явищ, що формуються суспільством, при необхідності опосередкованих державою, призначених особливими засобами і методами об'єднувати людей в єдиний соціум і регулювати їх відносини з метою самозбереження суспільства та його прогресивного розвитку.

У вітчизняному правознавстві зустрічається й така дефініція *правової системи* – це полісистемний комплекс внутрішньо узгоджених, взаємозалежних, соціально однорідних правових явищ, що відносяться до нормативного, інституціонального, ідеологічного рівнів правової дійсності, за допомогою яких виявляється регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на соціальні відносини з метою гармонійного розвитку суспільства.

На думку вітчизняних науковців, **правова система** – це комплекс взаємопов'язаних, взаємоузгоджених та взаємозалежних між собою правових явищ і процесів, які розвиваються системно, циклічно та послідовно, а також правових інститутів, які здійснюють управлінський вплив на суспільні відносини у відповідності з чітко визначеною процедурою.

Виходячи з запропонованого визначення, вчені виокремлюють такі **основні ознаки правової системи**:

- *системність* – з самого визначення «системи» слідує, що мається на увазі певне коло правових явищ і процесів, які до того ж пов'язані між собою кореляційними зв'язками;

- *циклічність функціонування* – передбачає те, що у правовій системі, в процесі регуляції, охорони та захисту суспільних відносин, взаємодія елементів відбувається за принципом «отриманий результат тягне за собою певні зміни, які у свою чергу створюють

підстави для досягнення якісно нового результату», іншими словами, відбувається постійне вдосконалення системи;

- *послідовність розвитку правових процесів у системі* – це визначений на основі здобутого досвіду та зумовлений необхідністю процесів регулювання та охорони суспільних відносин у різних умовах порядок переходу від одних елементів правової системи до інших, що зберігає при цьому зв'язки детермінізму і кореляції;

- *поєднання статичної та динамічної* – можна визначити з двох характерних взаємопов'язаних блоків елементів правової системи: постійних (система права, система законодавства, правова культура) і змінних (правовідносини, правотворчість, правореалізація);

- *інтегративність правової системи* – варто розглядати у двох значеннях:

- *внутрішній аспект* – це глибокі взаємозалежні зв'язки між елементами правової системи, які забезпечують її існування як цілісної структури;

- *зовнішній аспект* – можливість правової системи, наприклад певної держави, «зближатись» з метою взаємопроникнення з правовою системою іншої держави, результатом чого є виникнення нового утворення, яке органічно поєднує в собі елементи та властивості обох правових систем. Географія регулювання таких утворень збільшується, взаємозв'язки держав у сфері регуляції, охорони та захисту суспільних відносин – спрощуються;

- *постійність* – передбачає те, що саме в межах правової системи відбувається врегулювання суспільних відносин і їх розвиток неможливий без вдосконалення функціонування правової системи;

- *чіткість* – забезпечується тим, що правова система структурована, тобто в ній визначені конкретні елементи, що й забезпечують її функціонування;

- *внутрішня впорядкованість* – надає системі, при всій її динамічності, стійкого характеру. Мається на увазі те, що елементи всередині правової системи розвиваються та функціонують не хаотично, а на засадах взаємозв'язку і взаємозалежності одне від одного, вони являють собою ланки єдиного ланцюга, який називається «правова система».

Система – це впорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, яка має внутрішню цілісність і органічну єдність, відносну самостійність та автономність функціонування. Дослідження компонентів правової системи слід поєднувати з вивченням різноманітних процесів, що дають змогу досягнути її цілісності, виявити її внутрішні та зовнішні зв'язки. Кожен компонент правової системи виконує притаманні йому функції, що не заважає їм перебувати в логічному зв'язку один з одним. Тим самим, правова система представляє собою вмістилище та зосередження різних юридичних явищ, які існують у суспільстві одночасно і в одному й тому самому правовому просторі.

2. Характеристика права ЄС. Система джерел Європейського Союзу.

Європейський Союз (ЄС) є унікальним міжнародним утворенням, яке становить яскравий приклад успішного політичного та правового співробітництва та економічної інтеграції. 13 грудня 2007 р. у м. Лісабон (Португалія) главами держав-учасниць ЄС було підписано Договір про Реформи, так званий Лісабонський Договір, який значно підвищує демократичність та ефективність функціонування інститутів ЄС. Цей договір наділяє ЄС, до якого входить 28 держав-учасниць, міжнародною правосуб'єктністю. 1 грудня 2009 р. Лісабонський Договір набрав чинності.

Євросоюз є структурою, яка регулює здійснення економічної, політичної та правової інтеграції 28 європейських держав (Австрії, Бельгії, Болгарії, Великої

Британії, Голландії, Греції, Данії, Естонії, Ірландії, Іспанії, Італії, Кіпру, Латвії, Литви, Люксембургу, Мальти, Німеччини, Польщі, Португалії, Румунії, Словаччини, Словенії, Угорщини, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Швеції).

Право Європейського Союзу — це система правових норм, які регулюють процеси європейської інтеграції та діяльність ЄС.

За своєю структурою право Євросоюзу поділяється на первинне та вторинне.

До первинного права ЄС належать норми міжнародних договорів, які становлять правову основу функціонування всіх складових елементів, що формують Євросоюз. Первинне право ЄС створює правові засади для ухвалення законодавчих та інших правових актів Євросоюзу.

Вторинне право ЄС являє собою більш складну підсистему норм. До нього відносять норми, які закріплені в актах органів Євросоюзу, а також у міжнародних угодах, що уклали між собою європейські співтовариства та інші суб'єкти міжнародного права. Вторинне право не повинно суперечити первинному, яке є основою правопорядку ЄС.

До найважливіших рис права ЄС належать культуралізм, плюралізм, раціоналізм, динамізм, інтегралізм, професіоналізм, інструменталізм, легалізм, європеїзм. Унікальна за природою організація Європейського Союзу поєднує риси як типової міжнародної організації, так і федерації.

Право ЄС також є поєднанням рис національних правових систем держав-учасниць з рисами міжнародного права. Найбільший вплив на формування права ЄС, з-поміж національних систем, мають риси французького права (насамперед адміністративного, значною мірою також судового права) і німецького права (цивільного, господарського та торгового).

Право ЄС поєднує культуру континентального права та загального права (common law). Домінують риси права континентального, водночас наявність рис загального права (common law) виявляється в рецепції англійських засад проведення судового процесу (adversary system), заслуховування іншої сторони (audi alteram partem), сприйняття способу ведення судового діалогу і надання переваги позасудовим способам розв'язання спорів.

Прямування до уніфікації, інтеграції права в рамках ЄС є не вибудовуванням зовсім нової системи права, а зверненням до культурних традицій, сформованих раніше. Значна динаміка розвитку права ЄС спричиняє, з одного боку, те, що воно звертається до зразків з минулого, а з іншого, беручи до уваги сучасні потреби, — є правовим порядком, який піддається постійним змінам. У цьому розумінні право ЄС утворює певну цілісність, відокремлену однаково як від національних правових систем (континентальної та англійської культури), так і міжнародного права.

Право ЄС утворює таким чином наднаціональну правову систему і правову культуру загальноєвропейського зразка. Воно утворює організовану і структуровану систему правових норм, з її джерелами, власними інституціями, процедурами творення, інтерпретації і застосування, створюючи свого роду конгломерат норм держав-учасниць і міжнародних норм, та є "особливим правопорядком".

Система права Європейського Союзу – це новий правовий порядок, утворений засновницькими договорами, характеризується своєю автономністю та внутрішнім узгодженням власної системи правових джерел, а також специфічною природою взаємовідносин, що існують між правовими нормами Європейського Союзу та національними правовими системами держав-учасниць.

Необхідно вказати, що право ЄС є самостійною системою, яка функціонує поряд з національними системами права, а також системою універсального міжнародного права.

Суд ЄС зробив з цього приводу два принципові висновки:

1) це особлива система права, інтегрована в систему права держав-учасниць (і має обов'язковий характер для їх судових органів);

2) право ЄС – масив норм, що застосовується як до вихідців з цих країн так і до самих держав.

Згідно з рішенням суду ЄС Право Співтовариств утворює самостійну особливу систему, норми якої у рівній мірі є обов'язковими, як для держав-учасниць, так і для фізичних та юридичних осіб.

Право ЄС характеризується низкою ознак:

- це правові норми, породжені інтеграційними процесами, які знайшли свій вираз у джерелах права Європейської Співтовариства та Європейського Союзу;

- це правові норми, які об'єднують те, через що вони повинні забезпечити досягнення його цілей і вирішення завдань.

Система права ЄС включає галузі, інститути, принципи і норми.

До галузей права ЄС належать:

- сукупність правових норм, які визначають правове становище Євросоюзу;

- правове регулювання внутрішнього ринку;
- торгівельне та комерційне право;
- право конкуренції;
- право охорони навколишнього середовища;
- право щодо державних замовлень;
- трудове право;
- право зовнішніх відносин тощо.

Щодо **інститутів права Євросоюзу**, то можна говорити про два їх види. По-перше, це інститути, що є загальними для всієї системи права ЄС. До них належать інститути **визнання, правонаступництва, відповідальності**.

По-друге, у кожній галузі права Євросоюзу формуються свої інститути.

Наприклад, в межах **правового регулювання внутрішнього ринку ЄС** існують такі інститути, як:

- свобода пересування товарів;
- вільний рух людей;
- свобода економічної діяльності і надання послуг;
- вільний рух капіталів.

Право конкуренції охоплює:

- інститут забезпечення рівних можливостей для суб'єктів підприємницької діяльності на ринку ЄС;

- інститут державної допомоги.

У галузі торгівельного та комерційного права сформовані такі інститути, як:

- право компаній;
- право на промислову та інтелектуальну власність;
- банківське право;
- страхове право тощо.

Законодавство ЄС щодо захисту довкілля містить такі інститути:

- охорони живої природи;
- боротьби із забрудненням повітря та шумом;
- обмеження хімічного забруднення та утилізацію відходів;
- боротьби за чистоту води тощо.

У рамках права ЄС щодо державних замовлень є групи норм, які утворюють окремі інститути як:

- регулювання діяльності державних та комунальних установ у сферах виконання робіт;
- поставок та надання послуг.

Право зовнішніх відносин ЄС охоплює такі інститути:

- договірне право ЄС;
- дипломатичне право ЄС;
- норми, що регулюють здійснення СЗППБ (соціальної зовнішньої політики і політики безпеки), СПБО (соціальної політики безпеки і оборони), СТП (спільної торговельної політики).

Названі галузі та інститути права Євросоюзу, як правило, не охоплюють повністю правовідносини у тій чи іншій сфері правового регулювання, а лише доповнюють відповідні галузі національного права держав-учасниць. Винятками з цього правила є норми, що визначають правовий стан (статус) ЄС та право зовнішніх відносин ЄС.

Тому будь-яка стратегія на зближення законодавства третіх країн, включаючи Україну, до права ЄС повинна враховувати цю особливість системи права європейського інтеграційного об'єднання.

Система норм права Європейського Союзу.

Більш повне уявлення про систему права ЄС та закономірності її формування може дати класифікація його норм. Це пов'язано з тим, що регулювання процесів європейської економічної інтеграції в межах Євросоюзу здійснюється за допомогою системи норм, кожна з яких являє собою первинний складовий елемент цієї системи. Пізнання системи норм права Євросоюзу дає більш глибоке розуміння юридичної природи цього права та закономірностей функціонування всього організаційно-правового механізму європейської інтеграції даного типу.

При класифікації норм права Євросоюзу слід брати до уваги те, що її критеріями можуть бути:

- соціально-правові характеристики норм та їхня роль у здійсненні інтеграції;

- особливості предметної сфери дії норм або об'єкта їх регулювання;
- формально-юридичні ознаки норм;
- ступінь юридичної сили норм;
- зміст нормативних приписів та властивості їх регулятивних функцій;
- організаційно-цільова спрямованість норм та особливості їх регулюючого впливу;
- методи та способи здійснення приписів норм.

На підставі зазначених критеріїв класифікація має на меті: виявлення найбільш важливих суттєвих та формальних характеристик усіх різновидів норм, що наводяться; поділ норм на групи, шляхом встановлення порядку співвідношення та зав'язків між ними для того, щоб легше було пізнати закономірності побудови всієї системи даних норм; визначення ролі кожної з груп норм у функціонуванні механізму правового регулювання інтеграційних процесів у межах Євросоюзу з метою пізнання закономірностей регулятивного впливу цих норм як системи; встановлення тенденцій розвитку їх системи.

I. Види норм відповідно до їхніх соціально-правових характеристик та їх ролі у здійсненні інтеграції.

Відповідно до даного критерію норми, що регулюють відносини держав-учасниць Євросоюзу та самого інтеграційного об'єднання, є основними і служать найбільш важливим інструментом здійснення інтеграції.

Норми ж, якими регулюються відносини держав-учасниць та Євросоюзу з іншими суб'єктами міжнародного права, є допоміжними і лише частково впливають на здійснення інтеграції в рамках Євросоюзу. Важливо також, що ці норми можуть регулювати відносини як між однотипними за своєю соціальною суттю суб'єктами, так і різнотипними.

Таким чином, виходячи із соціально-правової характеристики й ролі цієї груп норм у здійсненні європейської інтеграції в рамках Євросоюзу, норми першої з них можна визначити як функціонально необхідні, а другої — як додаткові.

Функціонально необхідні норми створені однотипними за своєю соціальною суттю суб'єктами. Вони покликані регулювати відносини між переважно високорозвиненими європейськими державами.

Як приклад, можна вказати на норми установчих документів, які надають державам-учасницям Євросоюзу залежно від їхньої формату та рівня економічного розвитку різну кількість голосів при ухваленні в Раді Євросоюзу деяких постанов, що безпосередньо покладають на держави, яким вони адресовані, певні зобов'язання, без їхнього додаткового волевиявлення (ст. 238 Договору про функціонування ЄС).

Функціонально необхідні норми становлять основу всієї системи норм, які регулюють інтеграційні відносини в рамках Євросоюзу.

Додатковими є норми, які регулюють відносини держав-учасниць та самого Євросоюзу з іншими суб'єктами міжнародного права.

Вони покликані створити оптимальні зовнішні умови для функціонування механізму правового регулювання даного типу економічної інтеграції.

Прикладами допоміжних норм є норми угод про асоціацію (наприклад, норми Договору про ЄЕС або договорів про асоціацію і стабілізацію з

Балканськими країнами, норми угод з країнами, що розвиваються, норми торговельних угод з третіми країнами).

II. Види норм відповідно до особливостей предметної сфери їх дії чи об'єкта регулювання.

Предметною сферою дії правових норм, які регулюють процеси європейської інтеграції в рамках Євросоюзу, є вся система відносин, що існують між державами-учасницями, інтеграційним об'єднанням, фізичними та юридичними особами, задіяними у здійсненні інтеграційних заходів.

На підставі цих особливостей можна виділити такі основні групи норм:

- норми, які регулюють відносини між суб'єктами інтеграції в атомній промисловості;
- норми, які регулюють взаємовідносини учасників у галузі сільського господарства;
- норми, що регулюють здійснення митної політики;
- норми, спрямовані на забезпечення вільного пересування осіб, послуг та капіталів;
- норми, що регулюють здійснення спільної торгівельної політики;
- норми, які регулюють відносини суб'єктів інтеграції в галузі конкуренції;
- норми, які регулюють відносини у сфері соціальної політики;
- норми, що регламентують здійснення спільної валютної політики, тощо.

III. Види норм за формально-юридичними ознаками.

Така класифікація віддзеркалює індивідуальні особливості різних елементів юридичної форми даних норм. Вона дозволяє пізнати особливості та можливості регулювання, які закладені у формальних характеристиках цих норм.

До числа найважливіших *формально-юридичних ознак* правових норм, що регулюють процеси інтеграції в системі Євросоюзу, належать такі елементи:

- типи суб'єктів норм;
- типи форм (джерел) норм;
- кількісний склад суб'єктів норм;
- термін дії норм;
- об'ємно-функціональний характер зобов'язань, що фіксуються в нормах;
- спосіб вираження нормативних приписів.

Розглянемо найважливіші особливості цих груп норм.

За типом суб'єктів, що створюють норми права Євросоюзу, всі норми можна поділити на три групи:

Норми напрацьовані тільки державами.

Прикладами таких норм є:

- норми договорів про ЄС та функціонування Євросоюзу;
- норми, що вносять зміни до цих актів;
- норми угод, укладених з огляду на приписи установчих договорів, а також угод, укладених представниками держав-учасниць у рамках Ради Євросоюзу.

Норми, напрацьовані тільки інтеграційним об'єднанням.

Серед них необхідно розрізняти:

- норми юридичних актів ЄС, які регулюють діяльність його органів. Вони закріплюються в правилах процедури органів Євросоюзу, постановах щодо скасування тих або інших органів та створення нових тощо.
- норми юридичних актів інтеграційного об'єднання, що адресуються державам-учасницям Євросоюзу, фізичним і юридичним особам. До них можна віднести норми більшості постанов інститутів Євросоюзу та ЄС.
- норми угод, які укладаються між інститутами Євросоюзу (наприклад, норми міжінституційних угод про вдосконалення бюджетного процесу, фінансових прогнозів).

Норми змішаного характеру, напрацьовані державами-учасницями та ЄС. Прикладом можуть слугувати норми угод, які стосуються питань місцеперебування на території цих держав органів (інститутів) ЄС.

Відповідно до положень установчих договорів більшість інтеграційних заходів у рамках ЄС має здійснюватися за допомогою норм, що напрацьовуються органами об'єднання.

Відповідним чином зменшується значення норм, що напрацьовуються тільки державами і які становлять порівняно невелику частину всієї сукупності норм права Євросоюзу. Це посилює контроль за діяльністю суб'єктів права Євросоюзу з боку його інститутів.

За типом форм (джерел) норми, які регулюють інтеграційні процеси в рамках Євросоюзу, можна поділити на чотири групи:

- договірні;
- резолюційні;
- звичаєві;
- юдикаційні.

Відповідно до засобів вираження нормативних приписів правових норм, які регулюють інтеграційні процеси в рамках Євросоюзу, серед слід вирізняти:

- однозначні;
- альтернативні;
- відсилочні;
- бланкетні норми.

IV. Види норм відповідно до ступеня юридичної сили.

Як творці норм суб'єкти міжнародного права можуть надавати їм різний ступінь юридичної сили. Залежно від останнього правові норми, що регулюють інтеграційні процеси в рамках Євросоюзу поділяють на імперативні та диспозитивні.

Імперативним нормам надається найбільш важливе значення, і від них суб'єкти не в змозі відступати ані у своїх взаємовідносинах, ані у нормах, що ними приймаються.

Імперативні норми є критерієм оцінки юридичної чинності всіх інших норм і можуть бути скасовані лише наступною нормою, що має такий самий характер. Прикладами таких норм є безумовно-обов'язкові норми загального порядку, що встановлюють умови функціонування внутрішнього ринку в рамках Євросоюзу.

Імперативні норми — це, як правило, договірні, загальні, безстрокові, однозначні норми.

Диспозитивні норми здебільшого є договірними, двосторонніми або спільними, строкowymi нормами, які повинні відповідати імперативним нормам і які припускають можливість інших варіантів поведінки, ніж це передбачено їх приписами.

V. Види норм права Євросоюзу відповідно до змісту їх приписів та властивостей їх регулятивних функцій.

З огляду на зміст норм, який позначається на характері закріплених у них прав та обов'язків, норми слід поділити на дві загальні категорії:

- матеріальні правові;
- процесуальні правові.

Матеріальні правові норми є основою договірного та інституційного механізмів європейської інтеграції, що здійснюється у рамках Євросоюзу.

Для нормального функціонування цих механізмів самих лише матеріальних норм недостатньо. Необхідні також процесуальні норми, які є юридико-технічним засобом приведення їх у дію.

VI. Види норм щодо організаційно-цільової спрямованості та особливостей їх регулюючого впливу.

Виходячи з організаційно-цільової спрямованості норм та особливостей їх регулюючого впливу, можна здійснити внутрішньотиповий поділ матеріальних та процесуальних норм на види та визначити характерні особливості кожного з цих видів норм права Євросоюзу.

Залежно від організаційно-цільової направленості їх приписів та особливостей їх регулюючого впливу серед визначальних норм слід виділити:

- а) норми-принципи;
- б) норми-програми;
- в) норми-плани;
- г) оперативні норми.

Норми-принципи встановлюють загальний правовий режим типу європейської інтеграції та її організаційно-правові основи.

VII. Види норм за методами та способами здійснення їх приписів.

Залежно від методів та способів здійснення (імплементатії) приписів норм, що регулюють інтеграційні процеси в рамках Євросоюзу поділяють на:

- норми прямої дії;
- норми, які потребують національно-правової імплементатії;
- норми, які вимагають міжнародно-правової імплементатії;
- норми, які забезпечують імплементатію приписів права Євросоюзу.

Тема 6. Взаємовідносини України та Європейського Союзу

План

1. Східне партнерство Європейського Союзу
2. Історія відносин Україна – Європейський Союз
3. Угода про асоціацію між Україною та ЄС
4. Співробітництво України та ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки
5. Безвізовий діалог Україна – ЄС
6. Регіональне співробітництво між Україною та ЄС

1. СХІДНЕ ПАРТНЕРСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

“Східне партнерство” – зовнішньополітична ініціатива Європейського Союзу, яка поширюється на шість східноєвропейських сусідів Євросоюзу – Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну.

Ініціативу формально започатковано на Празькому установчому самміті “Східного партнерства” 7 травня 2009 р.

“Східне партнерство” передбачає можливість оновлення договірно-правової бази відносин ЄС зі східними сусідами шляхом заміни чинних угод про партнерство та співробітництво на угоди про асоціацію, створення поглиблених та всеохоплюючих зон вільної торгівлі (ЗВТ), лібералізацію візового режиму між ЄС та державами-партнерами тощо.

Окрім двосторонніх відносин ЄС з країнами-партнерами та низки двосторонніх програм “Східне партнерство” також передбачає багатосторонній вимір взаємодії.

Поява “Східного партнерства” привела до розмежування зовнішньополітичних підходів ЄС до відносин з південними та східними сусідами ЄС, які до цього перебували в однакових умовах Європейської політики сусідства. Це важливо, оскільки південні сусіди ЄС не є європейськими державами і тому навіть формально не мають права подавати заявку на членство в ЄС.

Реалізація “Східного партнерства” базується на принципах диференціації, спільної власності та спільної відповідальності, а також на основі підходу “більше за більше”.

Двосторонній вимір “Східного партнерства”.

ЄС розглядає “Східне партнерство” як невід’ємну частину Європейської політики сусідства, яка, у свою чергу, є рамковою політикою ЄС щодо країн-сусідів.

У зв’язку з цим, з точки зору ЄС, увесь масив двосторонніх відносин між Україною та ЄС становить двосторонній вимір “Східного партнерства”.

На відміну від ЄС, Україна не розглядає “Східне партнерство” як рамкову політику, позиціонуючи власні двосторонні відносини з ЄС як першоджерело ключових ініціатив “Східного партнерства”, в рамках його започаткування 7 травня 2009 року.

Це, зокрема, стосується таких провідних напрямів взаємодії з ЄС як переговори щодо Угоди про асоціацію (переговори щодо нової посиленої угоди між Україною та ЄС розпочалися на початку 2007 р., назва “угода про асоціацію” погоджена сторонами у вересні 2008 р.) та безвізовий діалог (започаткований між Україною та ЄС восени 2008 р.).

Таким чином, безумовний пріоритет для України – розвиток відносин з ЄС у двосторонньому форматі, який є більш всеохоплюючим та амбітним. Виходячи з цього, Україна передусім розглядає “Східне партнерство” як багатосторонній формат співпраці.

Багатосторонній вимір “Східного партнерства”.

Запровадження багатостороннього виміру політичного та експертного діалогу є однією з основних відмінностей “Східного партнерства” від класичної Європейської політики сусідства.

Багатосторонній вимір функціонує на чотирьох рівнях:

Саміти за участю глав держав та урядів держав-членів ЄС та країн-партнерів – проводяться раз на два роки.

Установчий саміт “Східного партнерства” відбувся 7 травня 2009 р. в Празі. За підсумками саміту прийнято спільну заяву.

Другий саміт відбувся 29-30 вересня 2011 р. у Варшаві.

Третій саміт попередньо був запланований на 28-29 листопада 2013 р. у Вільнюсі.

Засідання міністрів закордонних справ країн ЄС і східноєвропейських партнерів. Проводяться, як правило, раз на рік в Брюсселі.

Перше міністерське засідання “Східного партнерства” відбулося 8 грудня 2009 р., друге – 13 грудня 2010 р., третє – 23 липня 2012 р.

Засідання присвячені оцінці досягнутого прогресу та обговоренню перспектив подальшого розвитку “Східного партнерства”. Відбувається політичне схвалення основних цілей та робочих програм діяльності багатосторонніх тематичних платформ “Східного партнерства”.

За підсумками третього міністерського засідання було схвалено Дорожню карту “Східного партнерства” на період 2012-2013 років (див. нижче).

Тематичні платформи “Східного партнерства”

Мета тематичних платформ – обмін інформацією та досвідом країн-партнерів у контексті здійснення реформ та перетворень. Діяльність платформ також сприяє налагодженню безпосередніх зв’язків між експертами країн-партнерів та держав-учасниць ЄС. Засідання кожної з тематичних платформ відбуваються щонайменше двічі на рік. Платформи підзвітні щорічним зустрічам міністрів закордонних справ.

Українські делегації беруть участь у засіданнях чотирьох тематичних платформ “Східного партнерства”, які були започатковані в червні 2009 р. За підсумками другого раунду тематичних платформ у жовтні-листопаді 2009 р. схвалено т.зв. основні цілі та робочі програми їхньої діяльності на 2009-2011 рр. У рамках засідань тематичних платформ, що відбулися у другій половині 2011 р., затверджено робочі програми на 2012-2013 рр.

24 листопада 2017 року в Брюсселі відбувся саміт "Східного партнерства" на якому було затверджено переглянута систему платформ та тематичних

панелей – покликану сприяти ефективнішій реалізації «20 очікуваних досягнень Східного партнерства до 2020 року» та був підтриманий підхід, щодо поновлення інституційної структури "Східного партнерства".

Діють такі тематичні платформи:

1. “Демократія, належне врядування та стабільність”

Розглядає питання демократії та прав людини; юстиції, свободи та безпеки; безпеки та стабільності. Курує питання імплементації двох ініціатив-флагманів “Інтегроване управління кордонами” та “Попередження, підготовка та запобігання наслідкам природних та техногенних катастроф”.

Куратором платформи з української сторони визначено Міністерство юстиції України.

2. “Економічна інтеграція та зближення з політиками ЄС”

Розглядає питання торговельного та регуляторного наближення; соціально-економічного розвитку; довкілля та зміни клімату. Курує питання імплементації ініціативи-флагмана “Інструмент сприяння малому та середньому бізнесу”.

Куратором платформи з української сторони визначено Міністерство економічного розвитку та торгівлі України.

3. “Енергетична безпека”

Розглядає питання зміцнення солідарності; підтримки розвитку інфраструктури, взаємозв’язків та диверсифікації постачань; гармонізації політик у сфері енергетики. Курує питання імплементації ініціатив-флагманів “Розвиток регіональних ринків електроенергії, підвищення енергоефективності та використання відновлювальних енергоресурсів” та “Управління довкіллям”.

Куратором платформи з української сторони визначено Міністерство енергетики та вугільної промисловості України.

4. “Міжлюдські контакти”

Розглядає питання культури; освіти та науки; інформаційного суспільства та медіа. Куратором платформи з української сторони визначено Департамент європейської інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України.

Робочі групи (панелі) для підтримки роботи тематичних платформ у конкретних сферах.

Ініціативи-флагмани “Східного партнерства”

До ініціатив-флагманів, які мають на практиці продемонструвати переваги багатостороннього виміру “Східного партнерства”, належать:

1. “Інтегроване управління кордонами”;
2. “Інструмент сприяння малому та середньому бізнесу”;
3. “Розвиток регіональних ринків електроенергії, підвищення енергоефективності та використання відновлювальних енергоресурсів”;
4. “Управління довкіллям”;
5. “Посилення взаємодії у контексті попередження, підготовки та запобігання наслідкам природних та техногенних катастроф”.

Реалізацією ініціатив-флагманів опікується Європейська Комісія. Результати роботи представляються на засіданнях відповідних тематичних платформ, які і приймають формальне рішення про створення спеціальних робочих груп з реалізації тієї чи іншої ініціативи-флагмана.

Форум громадянського суспільства “Східного партнерства”

У світлі реалізації положень Спільної заяви Празького саміту „Східного партнерства” Європейською Комісією започатковано діяльність Форуму громадянського суспільства (ФГС) – метою якого є „...розвиток контактів між організаціями громадянського суспільства та сприяння їхньому діалогу з органами державної влади...” у країнах-партнерах.

16-17 листопада 2009 р. у Брюсселі відбулося установче засідання Форуму. У заході взяли участь представники близько 200 неурядових організацій та дослідницьких центрів з країн ЄС та країн-партнерів.

ФГС функціонує за принципом чотирьох тематичних платформ багатостороннього виміру „Східного партнерства”. Відповідно, з цією метою створено чотири тематичні робочі групи, а саме:

1. „Демократія, належне врядування та стабільність”;
2. „Економічна інтеграція та зближення з політиками ЄС”;
3. „Навколишнє природне середовище, зміна клімату та енергетична безпека”;
4. „Міжлюдські контакти”.

За підсумками установчого засідання обрано координаторів робочих груп, які також є членами Керуючого комітету ФГС – колегіального органу, що

відповідає за роботу з організаціями-учасниками Форуму та підготовку пленарних засідань.

Під егідою ФГС у кожній з країн-партнер відбулося формування національних платформ Форуму. Учасники Форуму виходять з того, що Уряди країн-партнерів мали б розглядати національні платформи ФГС як основних „співрозмовників” з питань реалізації внутрішніх реформ, спрямованих на досягнення цілей „Східного партнерства”.

Зустрічі ФГС у форматі пленарних засідань відбуваються щонайменше раз на рік. У 2010 р. Форум відбувся 18-19 листопада у Берліні, у 2011 р. - 28-30 листопада у Познані. У 2012 р. засідання Форуму відбулося 29-30 листопада в Стокгольмі.

Дорожня карта “Східного партнерства”

Дорожня карта “Східного партнерства” була оприлюднена 15 травня 2012 року у вигляді Спільної комунікації Високого представника ЄС у закордонних справах та політиці безпеки та Європейської Комісії (офіційна назва – “Східне партнерство: Дорожня карта до Саміту восени 2013 року”).

Дорожня карта була підготовлена на виконання рішень Варшавського саміту “Східного партнерства” 29-30 вересня 2011 року. Предметна робота щодо документа тривала з грудня 2011 по травень 2012 року під координацією профільного підрозділу Європейської служби зовнішньої діяльності.

Документ складається з трьох частин – оглядового документа та двох таблиць щодо двостороннього та багатостороннього вимірів “Східного партнерства”, сформованих за принципом “пріоритет – кроки/реформи з боку партнера – сприяння з боку ЄС – очікуваний результат станом на осінь 2013 року”.

У Комунікації підкреслюється, що Дорожня карта окреслює спільно узгоджені між ЄС та країнами-партнерами цілі, не визначає наперед прагнення або порядок денний європейської інтеграції партнерів. Звертається увага, що до роботи над Дорожньою картою були залучені держави-члени ЄС та країни-партнери.

Політичне схвалення державами-членами ЄС та країнами-партнерами Дорожньої карти стало ключовим підсумком міністерського засідання “Східного партнерства” 23 липня 2012 року.

У цілому Дорожню карту можна охарактеризувати як доволі об'єктивний комплексний документ. Водночас, Дорожня карта лише узагальнює увесь масив відносин між ЄС та країнами-партнерами та раніше досягнуті між ними домовленості.

2. ІСТОРІЯ ВІДНОСИН УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ

Відносини між Україною та Європейським Союзом були започатковані в грудні 1991 року, коли Міністр закордонних справ Нідерландів, як представник головуєчої в ЄС країни, у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України.

Політика України щодо розбудови відносин з Європейським Союзом впроваджується на основі Закону України від 1 липня 2010 року «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». Відповідно до статті 11 Закону однією з основоположних засад зовнішньої політики України є «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС».

Разом з цим, намір України розбудовувати відносини з ЄС на принципах інтеграції був проголошений набагато раніше. Так, у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України». Україна вперше заявила про власні євроінтеграційні прагнення. У документі закріплювалося, що «перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна підпише Угоду про партнерство і співробітництво, реалізація якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом - до повного її членства у цій організації».

У подальшому стратегічний курс України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у Стратегії інтеграції України до ЄС, схваленій Указом Президента України 11 червня 1998 року, та Програмі інтеграції України до ЄС, схваленій Указом Президента України 14 вересня 2000 року. Зокрема, у

Стратегії набуття повноправного членства в ЄС проголошено довготерміновою стратегічною метою європейської інтеграції України.

Підтримка курсу на інтеграцію до ЄС традиційно надається й на рівні Верховної Ради України, зокрема відповідні положення містяться в Постанові Верховної Ради України з приводу рекомендацій парламентських слухань про співробітництво України та ЄС, ухваленій 28 листопада 2002 року, Заяві Верховної Ради України від 22 лютого 2007 року з приводу підготовки до початку переговорів щодо нової угоди між Україною та ЄС, Постанові Верховної Ради України з приводу рекомендацій парламентських слухань про стан та перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС та Митним союзом, ухваленій 19 травня 2011 року, а також в Постанові Верховної Ради України від 20 березня 2012 року.

Договірно-правова співробітництва Україна-ЄС

Чинною правовою основою відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво (УПС) від 14 червня 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.), яка започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Укладення УПС дозволило встановити регулярний двосторонній діалог між Україною та ЄС на політичному та секторальних рівнях, впровадити впорядкований режим торгівлі між обома сторонами на основі принципів ГАТТ/СОТ, визначити пріоритети адаптації законодавства України до стандартів та норм Європейського Співтовариства (*acquis communautaire*) у пріоритетних секторах української економіки.

У рамках УПС визначено 7 пріоритетів співпраці між Україною та ЄС: енергетика, торгівля та інвестиції, юстиція та внутрішні справи, наближення законодавства України до законодавства Євросоюзу, охорона навколишнього середовища, транспортна сфера, транскордонне співробітництво, співпраця у сфері науки, технологій та космосу.

На основі УПС розвивається політичний діалог Україна-ЄС у формах щорічних зустрічей на найвищому рівні: Саміт Україна-ЄС (за участю Президента України, Президента Європейської Ради та Президента Європейської Комісії); засідань Ради з питань співробітництва (за участю Прем'єр-міністра України, Високого Представника ЄС із закордонних справ та безпекової політики, міністра

закордонних справ головуючої в ЄС країни); Комітету та галузевих підкомітетів з питань співробітництва Україна-ЄС; Комітету парламентського співробітництва; зустрічей політичного діалогу на рівні міністрів закордонних справ; засідань в рамках секторальних діалогів; регулярних консультацій на рівні робочих груп. Щороку здійснюється обмін візитами на високому та найвищому рівнях.

З метою надання двостороннім відносинам нового імпульсу і для врахування нових умов співробітництва, зокрема в контексті розширення ЄС 2004 року, сторони розробили та 21 лютого 2005 року під час засідання Ради з питань співробітництва схвалили План дій Україна-ЄС – двосторонній політичний документ, який дав змогу суттєво розширити двостороннє співробітництво України до ЄС без внесення змін до чинної договірно-правової бази. За своїм змістом План дій містив перелік конкретизованих зобов'язань України у сфері зміцнення демократичних інституцій, боротьби з корупцією, структурних економічних реформ та заходів по розвитку співпраці з ЄС в секторальних сферах. Серед ключових здобутків у розвитку відносин протягом терміну Плану дій: надання Україні статусу країни з ринковою економікою в рамках антидемпінгового законодавства ЄС, надання Україні права приєднуватися до зовнішньополітичних заяв і позицій ЄС, укладення Угоди про спрощення оформлення віз та Угоди про реадмісію осіб, поширення на Україну фінансування Європейського інвестиційного банку (Рамкова угода між Україною та Європейським інвестиційним банком), поглиблення секторальної співпраці, започаткування переговорів щодо укладення нового базового договору на заміну УПС.

З огляду на завершення у березні 2008 року 10-річного терміну дії УПС, 5 березня 2007 року Україна та ЄС розпочали переговорний процес щодо укладення нової угоди між Україною та ЄС. На період до укладення нової угоди чинність УПС щороку автоматично продовжується за взаємною згодою сторін. Після завершення вступу України до Світової організації торгівлі 18 лютого 2008 року були започатковані переговори в частині створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, що відкриває шлях до лібералізації руху товарів, капіталів та послуг та широку гармонізацію нетарифних інструментів економічного регулювання. 9 вересня 2008 року на

Паризькому саміті Україна та ЄС досягли політичної домовленості про укладення майбутньої угоди в форматі Угоди про асоціацію, яка будуватиметься на принципах політичної асоціації та економічної інтеграції. У ході 15-го Саміту Україна-ЄС в Києві 19 грудня 2011 сторони оголосили про завершення переговорів по майбутній Угоді про асоціацію, а 30 березня 2012 текст майбутньої Угоди було парафровано главами переговорних команд України та ЄС.

Система координації співробітництва між Україною та ЄС

Основними документами, якими на сьогодні визначається форма, зміст, а також процедура та механізми координації співробітництва між Україною та ЄС, є Угода про партнерство та співробітництво (УПС) від 16.06.1994 р. та Порядок денний асоціації між Україною та ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію (ПДА) від 20.11.2009 р.

Згідно із зазначеними документами основними координуючими органами є: Саміти Україна-ЄС (консультації на вищому політичному рівні), проведення яких передбачено статтею 7 УПС;

Консультації на рівні профільних міністрів, які проводяться в рамках Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, а також в інших випадках за взаємною згодою сторін (стаття 7 УПС);

Рада з питань співробітництва між Україною та ЄС (утворена згідно статті 85 УПС), яка здійснює нагляд за виконанням положень УПС. До складу Ради входять представники Ради ЄС, Європейської служби зовнішньої діяльності і Європейської Комісії та члени Уряду України. У своїй діяльності Рада керується Правилами процедури, затвердженими на засіданні Ради 03.06.1998 р. у Брюсселі.

Комітет з питань співробітництва між Україною та ЄС як допоміжний орган Ради (утворений рішенням Ради від 03.06.1998 р. відповідно до статті 87 УПС). Комітет відповідає за належне виконання УПС, підготовку засідань Ради та виконання її рекомендацій, а також забезпечує безперервність партнерських відносин між Україною та ЄС. У своїй діяльності Комітет керується Правилами процедури, які є додатком до Правил Процедури Ради, затверджених на засіданні Ради 03.06.1998 р. у Брюсселі.

В рамках Комітету у відповідності до статті 10 його Правил процедури утворено 7 підкомітетів:

- «Торгівля та інвестиції»,
- «Економічні та соціальні питання, фінанси та статистика»,
- «Політика в сфері підприємств, конкуренція, співробітництво в регуляторній сфері»,
- «Енергетика, транспорт, ядерна безпека та екологія»,
- «Митне та транскордонне співробітництво»,
- «Юстиція, свобода та безпека»,
- «Наука та технології, дослідження та розробки, освіта, культура, громадське здоров'я та медіа».

У своїй діяльності Підкомітети керуються затвердженими ними Правилами процедури, типовий текст яких є додатком до Правил процедури Ради і Комітету, затверджених на засіданні Ради 03.06.1998 р. у Брюсселі.

Комітет старших посадових осіб (КСПО) Порядку денного асоціації Україна-ЄС (утворений згідно пункту 9 ПДА), який готує оцінку прогресу імплементації ПДА, а також пропозиції щодо визначення майбутніх пріоритетів та будь-яких необхідних доповнень до ПДА. КСПО очолюють: з боку ЄС – керівник профільного підрозділу Європейської служби зовнішньої діяльності, з боку України – керівник профільного підрозділу Секретаріату Кабінету Міністрів України.

Схема двосторонніх взаємовідносин України-ЄС

2 грудня 1991 р.	Були започатковані відносини між Україною та ЄС, коли Міністр закордонних справ головуючих в ЄС Нідерландів, від імені ЄС офіційно визнав незалежність України.
жовтень 1993 р. м. Київ	Відкрито Представництво Європейської Комісії в Україні.
14 червня 1994 р. м. Люксембург	Підписано Угоду про партнерство та співробітництво між Україною, з одного боку, і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, з іншого боку.
24 березня 1995 р. м. Брюссель	Перше засідання Спільного комітету Україна – ЄС. Обговорено перспективи розвитку відносин Україна – ЄС.

<p>01 червня 1995 р. м. Люксембург</p>	<p>Зустріч Президента України Л.Д.Кучми з Головою Європейської Комісії Ж.Сантером. Підписано Тимчасову угоду про торгівлю та питання, пов'язані з торгівлею, між Україною, з одного боку, та Європейським Співтовариством, Європейським Об'єднанням Вугілля і Сталі, Європейським Співтовариством з Атомної Енергії, з іншого боку.</p>
<p>липень 1995 р. м. Брюссель</p>	<p>Відкрито Представництво України при Європейських Співтовариствах (Європейському Союзу).</p>
<p>19 травня 1996 р.</p>	<p>Меморандум про Взаєморозуміння між Європейським Співтовариством та Україною.</p>
<p>21 травня 1996 р. м. Рим</p>	<p>Зустріч Україна – Трійка ЄС на рівні міністрів закордонних справ. ЄС оприлюднив свою Заяву щодо політичної підтримки України.</p>
<p>05 лютого 1997 р.</p>	<p>Зустріч Україна – Трійка ЄС на рівні міністрів закордонних справ Обговорено питання імплементації Плану дій ЄС щодо України від 6 грудня 1996р.</p>
<p>05 вересня 1997 р. м. Київ</p>	<p>Перший Саміт Україна – ЄС. Обговорено стан і перспективи розвитку відносин Україна – ЄС.</p>
<p>01 березня 1998 р.</p>	<p>Набуття чинності Угодою про партнерство та співробітництво між Європейськими Співтовариствами і Україною.</p>
<p>08-09 червня 1998 р. м. Люксембург</p>	<p>Перше засідання Ради з питань співробітництва між Україною та Європейським Союзом у рамках УПС.</p>
<p>16 жовтня 1998 р. м. Відень</p>	<p>Другий саміт Україна – ЄС після набуття чинності УПС. Відносини між Україною та ЄС визначено як "стратегічне партнерство", обговорено питання співробітництва у сфері зовнішньої і безпекової політики.</p>
<p>05 листопада 1998 р. м. Брюссель</p>	<p>Перше засідання Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС в рамках УПС (засновано 6 галузевих підкомітетів: з питань торгівлі та інвестицій; фінансів, економіки та статистики; енергетики, ядерних питань і навколишнього природного середовища; митного і прикордонного співробітництва, боротьби з "відмиванням" коштів і наркобізнесом; транспорту, телекомунікацій,</p>

	науки та технологій, освіти та навчання; вугілля, сталі, гірничої промисловості та сировинних матеріалів).
03-04 червня 1999 р.	Кельнський саміт ЄС. ЄС визнав досягнення якісно нового рівня у стосунках з Україною.
23 липня 1999 р. м. Київ	Третій саміт Україна – ЄС (досягнуто прогресу у визнанні Євросоюзом євроінтеграційного курсу України, ЄС підтвердив наміри сприяти вступу України до СОТ).
16 липня 1999 р. м. Київ	Постановою Кабінету Міністрів України №1496 затверджено Концепцію адаптації законодавства України до законодавства ЄС.
10 грудня 1999 р. м. Хельсінкі	Європейська Рада ухвалила Спільну стратегію ЄС щодо України, спрямовану на зміцнення відносин "стратегічного партнерства" між Україною та ЄС (у документі відзначаються європейські прагнення України і вітається її проєвропейський вибір; ЄС підтвердив свої зобов'язання щодо підтримки політичних та економічних перетворень в Україні, які мають забезпечити подальше її наближення до ЄС).
15 вересня 2000 р. м. Париж	Четвертий саміт Україна – ЄС (українською стороною запропоновано реформування спільних органів Україна – ЄС, створених на основі УПС, а також інституціоналізацію відносин у сфері зовнішньої політики, безпеки, військового та військово-технічного співробітництва, юстиції та внутрішніх справ).
11 жовтня 2000 р.	Набула чинності постанова Ради ЄС, згідно з якою Україна була вилучена з переліку країн з неринковою економікою в рамках антидемпінгового законодавства ЄС.
15 березня 2001 р. м. Страсбург	Європейський Парламент ухвалив Резолюцію стосовно Спільної стратегії Європейського Союзу щодо України (визнається право України стати членом ЄС).
10-11 вересня 2001 р. м. Ялта	П'ятий Саміт Україна – ЄС став важливою подією у відносинах між Україною та Європейським Союзом, надав новий імпульс розвитку співробітництва в енергетичному секторі, сфері юстиції та внутрішніх справ, європейської політики безпеки і оборони. На кожному з цих напрямків розпочалася конкретна робота.

<p>04 липня 2002 р. м. Копенгаген</p>	<p>Шостий саміт Україна – ЄС (Спільна заява за результатами Саміту охоплює значний спектр співробітництва та визначає подальші шляхи його розвитку; підписано Угоду про наукове та технологічне співробітництво між Україною та ЄС; прийнято рішення про підготовку сторонами Спільної доповіді з оцінки стану виконання УПС).</p>
<p>11 грудня 2003 р. м. Київ</p>	<p>Засідання Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС. У ході засідання сторони обговорили ініціативу ЄС “Ширша Європа – нові сусіди” та підходи щодо спільної роботи над новими інструментами розвитку відносин сторін – Планом дій Україна – ЄС та Програмами сусідства (Україна-Румунія, Україна-Угорщина-Словаччина, Україна-Польща-Білорусь, програма CADSES).</p>
<p>15 червня 2004 р. м. Брюссель</p>	<p>Четвертий раунд консультацій щодо підготовки Плану дій Україна – ЄС. Досягнуто прогресу при узгодженні більшості положень та вироблено ряд компромісних формулювань заходів проекту Плану дій.</p>
<p>7-8 жовтня 2003 р. м. Ялта</p>	<p>Сьомий Саміт Україна – ЄС. Двостороння зустріч Президента України Л.Кучми і Президента Італійської Республіки С.Берлусконі „віч-на-віч”.</p>
<p>08 липня 2004 р. м. Гаага</p>	<p>Восьмий Саміт Україна – ЄС. Сторони обговорили питання внутрішнього розвитку в Україні та в ЄС, стан та перспективи поглиблення двостороннього співробітництва у торгівельно-економічній, безпековій сферах, а також юстиції та внутрішніх справ. Пріоритетну увагу приділено питанню надання економіці України ринкового статусу у рамках антидемпінгового законодавства ЄС. Підписано Угоду про участь України у Поліцейській місії ЄС у Македонії, схвалено План дій Україна – ЄС щодо співробітництва у сфері науки та технологій, розглянуто перспективи відносин між Україною та ЄС у контексті реалізації Європейської політики сусідства, зокрема, питання підготовки Плану дій Україна – ЄС.</p>

<p>20 липня 2004 р. м. Брюссель</p>	<p>П'ятий раунд консультацій щодо проекту Плану Україна – ЄС. Сторони вийшли на завершальний етап підготовки зазначеного документу.</p>
<p>20 вересня 2004 р. м. Брюссель</p>	<p>План дій Україна – Європейський Союз погоджено на експертному рівні.</p>
<p>17 грудня 2004 р.</p>	<p>Декларація Європейської Ради щодо України. Рада наголосила на повній підтримці Президента Ющенка та Українського народу з боку ЄС і хотіла б підкреслити, що ЄС готовий посилювати свої відносини з Україною, таким чином якнайповніше використовуючи нові можливості, що пропонуються Планом дій.</p>
<p>10 лютого 2005 р. м. Брюссель</p>	<p>Засідання Україна-Трійка ЄС з питань ОБСЄ та Ради Європи. В центрі дискусії були питання поглиблення співпраці між Україною та Євросоюзом у вирішенні актуальних проблем загальноєвропейської безпеки, впровадженні європейських стандартів демократії і прав людини.</p>
<p>12 лютого 2005 р. м. Київ</p>	<p>План дій "Україна - Європейський союз". Схвалено Кабінетом Міністрів України.</p>
<p>16 березня 2005 р. м. Київ</p>	<p>Україна Ратифікувала Цивільну Конвенцію РЄ проти корупції і готується до ратифікації кримінальної конвенції проти корупції.</p>
<p>1 квітня 2005 р. м. Київ</p>	<p>Президент України підписав указ про тимчасове запровадження безвізового режиму для громадян ЄС.</p>
<p>13 червня 2005 р. м. Брюссель</p>	<p>Дев'яте засідання Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, під час якого позитивно оцінено інтенсифікацію розвитку співробітництва у першому півріччі 2005 року та помітний прогрес, досягнутий Україною в імплементації Плану дій Україна – ЄС. Підписані Угоди між Україною та ЄС щодо процедур безпеки обміну інформацією з обмеженим доступом, а також щодо визначення загальних рамок участі України в операціях ЄС по врегулюванню кризових ситуацій, а також Угода про співробітництво між Україною та Європейським інвестиційним банком.</p>

13 червня 2005 р.	Угода між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз.
27 липня 2005 р. м. Брюссель	Підписано Угоду між Урядом України та Європейським Співтовариством про торгівлю деякими сталеливарними виробами на 2005 – 2006 роки, яка зокрема передбачає збільшення до кінця 2005 року квоти на імпорт до ЄС українського плоского та сортового прокату до 980 тис. тон.
01 грудня 2005 р. м. Київ	Дев'ятий Саміт Україна – ЄС. В рамках Саміту розглянуті питання розвитку внутрішньої ситуації в Україні та ЄС, відносин Україна – ЄС та міжнародні питання. За результатами проведення саміту було підписано ряд двосторонніх угод, зокрема: Угоду про співробітництво щодо цивільної глобальної навігаційної супутникової системи (ГНСС) між ЄС, його державами-членами та Україною; Угоду між Україною та ЄС про деякі аспекти повітряного сполучення; Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі між Європейським Союзом та Україною.
23 грудня 2005 р.	Рада Європейського Союзу надала Україні статус країни із ринковою економікою.
30 грудня 2005 р.	Набуло чинності рішення ЄС надати Україні статус країни з ринковою економікою в рамках антидемпінгового законодавства ЄС.
17 березня 2006 р. м. Братислава	Підписання двостороннього документу “Словацько-українське співробітництво з виконання Плану дій Україна – ЄС у 2006 р.”, який містить конкретний план українсько-словацького співробітництва щодо імплементації Плану дій Україна – ЄС.
14 вересня 2006 р. м. Брюссель	Підписання Пам’ятної записки в контексті Меморандуму між Україною та ЄС про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі, яка передбачає фінансування Європейською Комісією спільних з Україною енергетичних проєктів, а також заохочення європейських фінансових структур

	(Європейський інвестиційний банк та Європейський банк реконструкції та розвитку) до надання відповідної фінансової підтримки Україні.
18 жовтня 2006 р. м. Брюссель	Між Україною та ЄС підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо діалогу у сфері сільського господарства та розвитку сільської місцевості.
27 жовтня 2006 р. м. Хельсінки	Десятий Саміт Україна – ЄС під головуванням Президента України Віктора Ющенка та Голови Європейської Ради Прем'єр-міністра Фінляндської Республіки Матті Ванганена.
05 березня 2007 р. м. Брюссель	Відбувся перший раунд переговорів між Україною та ЄС щодо нової посиленої угоди. Раунд був присвячений переважно організаційним аспектам переговорного процесу. Зокрема, сторони обговорили графік переговорів на 2007 рік, створення переговорних робочих груп.
02-03 квітня 2007 р. м. Брюссель	Відбувся другий раунд переговорів між Україною та ЄС щодо нової посиленої угоди. Погоджено орієнтовний графік переговорного процесу, а також створення чотирьох робочих переговорних груп, а саме: з питань зовнішньої і безпекової політики; юстиції, свободи та безпеки; секторального співробітництва; зони вільної торгівлі, яка розпочне роботу після завершення формальних процедур вступу України до СОТ.
18 червня 2007 р. м. Люксембург	Підписання у пакетному порядку Угоди між Україною і ЄС про реадмісію, Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз. Угода про спрощення оформлення віз вносить полегшення в режим видачі шенгенських віз для багатьох категорій українських громадян: офіційних делегацій, бізнесменів, науковців, журналістів. Угода про реадмісію запроваджує чіткий, прозорий та цивілізований порядок видачі нелегальних мігрантів між сторонами.
14 вересня 2007 р. м. Київ	Одинадцятий Саміт Україна – ЄС за участю Президента України Віктора Ющенка, Міністра закордонних справ України Арсенія Яценюка. Європейський Союз представляли Прем'єр-Міністр

	<p>Португалії Жозе Сократеш як Голова Європейської Ради спільно з Генеральним Секретарем – Високим Представником Хав'єром Соланою, а також Голова Європейської Комісії Жозе Мануель Баррозу.</p>
1 січня 2008 р.	<p>Набуття чинності угод про спрощення видачі віз та реадмісію між Україною та ЄС</p>
11 травня 2008 р.	<p>Дні Європи в Україні</p>
16 травня 2008 р.	<p>Україна стала 152-им членом СОТ</p>
9 вересня 2008 р. м. Париж	<p>Відбувся Дванадцятий Саміт Україна - ЄС за участю Президента України В. Ющенка, Головуючого у Європейському Союзі Президента Французької Республіки Н. Саркозі, Президента Європейської Комісії Ж. Баррозу. Головними результатами чергового саміту Україна-ЄС стали досягнення домовленостей на вищому політичному рівні про укладення нової посиленої Угоди Україна – ЄС на принципах асоціації (з відповідним їх фіксуванням у назві документа), а також започаткування діалогу щодо умов запровадження безвізового режиму поїздок громадян України до держав – членів Євросоюзу. За підсумками саміту було ухвалено Спільну декларацію щодо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та Спільний заключний документ щодо співробітництва України з ЄС. Лідери України та ЄС також схвалили Другий спільний звіт, присвячений прогресу в переговорах між Україною та ЄС відносно укладення нової посиленої угоди та прийняли окрему політичну декларацію щодо Грузії.</p>
17 вересня 2008 р. м. Київ	<p>В рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства між Україною та Європейською Комісією була укладена Угода про фінансування програми бюджетної підтримки "Підтримка впровадження Енергетичної стратегії України" (розпорядження КМУ від 17.09.08 №1234-р).</p>
5 листопада 2008 р. м. Київ	<p>В рамках Європейського інструменту сусідства та партнерства між Україною та Європейською Комісією була укладена Угода про фінансування Щорічної програми дій з</p>

	ядерної безпеки 2007 року (розпорядження КМУ від 05.11.08 №1394).
7 травня 2009 р.	Україна стала учасницею ініціативи ЄС «Східне партнерство»
16 травня 2009 р.	День Європи в Україні
22 липня 2009 р.	Підписано Меморандум про взаєморозуміння для започаткування діалогу про регіональну політику та розвиток регіонального співробітництва між Міністерством регіонального розвитку та будівництва України та Європейською Комісією
24 листопада 2009 р.	Набуття чинності Порядку денного асоціації Україна-ЄС після обміну нотами відповідно до правил процедури Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС
25 лютого 2010р.	Європарламент схвалив резолюцію про ситуацію в Україні в якій, зокрема, визнається право України на приєднання до ЄС. Також Єврокомісії надається мандат задля роботи над “дорожньою картою” безвізових подорожей між Україною та країнами ЄС
15 травня 2010 р. м. Київ	Офіційна церемонія з нагоди святкування Дня Європи в Україні. У заході взяли участь Міністр закордонних справ України К. Грищенко, Глава Представництва Європейського Союзу в Україні Ж. М. П. Тейшейра, заступник Голови Київської міськдержадміністрації І. Добруцький, представники дипломатичних місій держав-членів ЄС та інші високопосадовці
19 травня 2010 р. м. Київ	На засіданні Уряду прийнято розпорядження Кабінету Міністрів № 1073 “Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до ЄС на 2010 рік”.
10 серпня 2010 р. м. Київ	Президент України Віктор Янукович підписав Указ № 804/2010 “Про деякі питання переговорів з Європейським Союзом щодо укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом”. Зазначеним Указом затверджений новий персональний

	склад делегації України для участі у переговорах з Європейським Союзом щодо укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС
24 вересня 2010 р.	Україна вступила до Європейського енергетичного співтовариства
22 листопада 2010 р. м. Брюссель	14-й Саміт Україна-ЄС. Голоували на Саміті з боку Європейського Союзу Президент Ради ЄС Герман Ван Ромпей та Президент Європейської Комісії Жозе Мануель Баррозу, з боку України – Президент України Віктор Федорович Янукович. Лідери відмітили прогрес, досягнутий у відносинах Україна – ЄС, було наголошено на важливості прискорення переговорного процесу щодо Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Ключовим результатом Чотирнадцятого Саміту Україна-ЄС стало представлення Плану дій щодо запровадження безвізового режиму, було підписано Протокол до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС про загальні принципи участі України у програмах Співтовариства, який дозволить Україні брати участь в програмах ЄС у таких сферах, як бізнес, підприємництво, енергетика, інформація, комунікація, технологія та ін.
25 листопада 2010 р.	Резолюція Європарламенту щодо України
1 лютого 2011 р.	Україна стає повноправним членом Енергетичного Співтовариства
20 травня 2011 р.	Прийняття Пріоритетів Порядку денного асоціації Україна-ЄС на 2011 рік
25 травня 2011 р.	Публікація регулярного Звіту щодо прогресу України та Повідомлення «Нова відповідь на зміни у країнах-сусідах»
30 березня 2012 року в м. Брюссель (Королівство Бельгія)	Парафовано Угоду про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом
28-29 листопада 2013 р.	Саміт Україна-ЄС в м. Вільнюс (Литва). Відмова України від писання Угоди про асоціацію з ЄС

В листопаді 2013 року на саміті у Вільнюсі очікувалось підписання угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Однак, 9 листопада в Росії відбулася таємна зустріч президентів Януковича і Путіна, зміст якої залишається невідомим. Після цього українська влада різко змінила риторичку і 21 листопада 2013 року Кабінет міністрів України вирішив призупинити процес підготовки до підписання угоди з Євросоюзом. Внаслідок цього, по всій Україні розпочались масові акції протесту.

21 березня 2014 року у Брюсселі було підписано політичну частину Угоди про асоціацію з Європейським Союзом за участі українського Прем'єр-міністра Арсенія Яценюка.

27 червня 2014 р. – підписання економічної (тобто вже повністю) Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом. 27 червня 2014 р. президент Єврокомісії Жозе-Мануел Баррозу заявив, що Угода про асоціацію є початком вступу України в ЄС.

16 вересня 2014 р. – Верховна Рада України синхронно з Європейським Парламентом ратифікували Угоду про асоціацію. Завершення Україною та ЄС усіх необхідних внутрішніх процедур дозволило розпочати з 1 листопада 2014 року тимчасове застосування значної частини Угоди про асоціацію на період до набуття нею чинності у повному обсязі після завершення процесу ратифікації усіма державами-членами ЄС.

24 жовтня 2014 року Рада ЄС прийняла зміни до Регламенту ЄП та Ради ЄС №374/2014 від 16 квітня 2014 року про скасування або зниження мит на товари, що походять з України (Регламент ЄП та Ради ЄС №1150/2014, 29.10.2014), які набули чинності з 2 листопада 2014 року.

1 листопада 2014 р. – вступило в силу тимчасове застосування Угоди про Асоціацію України з ЄС.

18 грудня 2015 р. – Європейська комісія підтвердила готовність України до безвізового режиму з ЄС.

23 лютого 2017 р. – Верховна Рада ратифікувала Угоду між Урядом України і Європейським Союзом про участь України у програмі COSME (англ. Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises) — «Конкурентоспроможність підприємств малого і середнього бізнесу (2014—2020)» COSME — одна з ключових програм Євросоюзу з бюджетом 2,3 млрд євро, яка спрямована на створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього

підприємництва, обмін досвідом, підвищення ділової активності підприємців, розширення торговельно-економічних зав'язків і формування культури ведення бізнесу відповідно до найкращих світових стандартів).

6 квітня 2017 р. – Європарламент проголосував за введення безвізового режиму між Україною та ЄС.

26 квітня 2017 р. – Безвізовий режим для України затвердили на засіданні Комітету постійних представників ЄС (COREPER).

11 травня 2017 р. – Рада міністрів Європейського Союзу затвердила рішення про надання безвізового режиму для України. Сталося це на засіданні колегії міністрів сільського господарства і рибальства ЄС

17 травня 2017 р. – в Страсбурзі урочисте підписання відповідного законодавчого акта (Українці зможуть в'їжджати без віз в наступні країни: Австрія, Бельгія, Болгарія, Німеччина, Греція, Данія, Естонія, Ісландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія і Швеція).

Вступ до ЄС відбувається в кілька етапів:

1. Підписання Угоди про асоціацію;
2. Включення в офіційну програму розширення ЄС;
3. Подача заявки на вступ;
4. Отримання статусу кандидата в члени ЄС;
5. Вступ до ЄС.

Україна знаходиться на першому з цих етапів.

3. УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Переговори щодо нового базового договору між Україною та ЄС на заміну чинної Угоди про партнерство та співробітництво були започатковані у березні 2007 року (у 2008 році сторони узгодили назву майбутньої угоди – Угода про асоціацію). 11 листопада 2011 року у Брюсселі відбувся завершальний двадцять

перший раунд переговорів щодо укладення Угоди про асоціацію, у ході якого були узгоджені всі положення тексту Угоди.

Під час ході П'ятнадцятого Саміту Україна-ЄС (19 грудня 2011 р., м. Київ) лідери України та ЄС офіційно заявили про завершення переговорів щодо Угоди про асоціацію. 30 березня 2012 року у Брюсселі глави переговорних делегацій парафували Угоду.

Угода про асоціацію покликана забезпечити якісно новий, поглиблений формат відносин між Україною та ЄС. Вона стане унікальним двостороннім документом, який виходитиме далеко за рамки подібних угод, укладених ЄС свого часу з країнами Центральної та Східної Європи. Угода не лише закладе якісно нову правову основу для подальших взаємин між Україною та ЄС, але й слугуватиме стратегічним орієнтиром для проведення системних соціально-економічних реформ в Україні, широкомасштабної адаптації законодавства України до норм і правил ЄС.

З укладенням Угоди відносини між Україною та ЄС будуть переведені на новий рівень – від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції. Важливим елементом Угоди є положення про створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі. Україна розглядає Угоду про асоціацію як важливий крок на шляху наближення в перспективі до наступного етапу – підготовки до вступу в ЄС.

Угода про асоціацію налічує понад тисячу сторінок, а за своєю структурою складається з преамбули, семи частин, 43 додатків та 3 протоколів.

У частині „Преамбула, загальні цілі та принципи” окреслюється підґрунтя, яке існує сьогодні для укладення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема визнання з боку ЄС європейського вибору та європейських устремлінь України як європейської країни, що поділяє з ЄС спільну історію і спільні цінності, а також визначені цілі Угоди, серед яких – створення асоціації, поступове зближення між Україною та ЄС на основі спільних цінностей, поглиблення економічних та торгівельних відносин, зокрема шляхом створення ЗВТ, посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи і безпеки. Закріплюються основні принципи, які лежатимуть в основі асоціації, передусім забезпечення прав людини та основоположних свобод, повага до принципу

верховенства права, дотримання принципів суверенітету і територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності. Підкреслюється, що подальші відносини між Україною та ЄС базуватимуться також на принципах вільної ринкової економіки, верховенства права, ефективному урядуванні тощо.

Частина „Політичний діалог і реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері закордонних справ та політики безпеки” містить положення, реалізація яких має сприяти розвитку і зміцненню політичного діалогу у різних сферах, у т.ч. поступовій конвергенції позицій України з ЄС у сфері зовнішньої та безпекової політики.

У розділі визначені цілі політичного діалогу, ключовою з яких є запровадження політичної асоціації між Україною та ЄС. Серед інших цілей - поширення міжнародної стабільності та безпеки, зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та належного урядування, прав людини та фундаментальних свобод, поширення принципів незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів, співробітництво у сфері безпеки і оборони.

У цій частині визначені рівні та формати політичного діалогу, зокрема передбачено проведення самітів, зустрічей на міністерському та інших рівнях.

Серед ключових напрямків взаємодії – співробітництво з метою поширення регіональної стабільності; зміцнення миру та міжнародного правосуддя, зокрема шляхом імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду; забезпечення поступової конвергенції у сфері зовнішньої і безпекової політики, включаючи Спільну політику безпеки та оборони, попередження конфліктів, нерозповсюдження, роззброєння та контроль за озброєнням, боротьбу з тероризмом тощо.

У частині Угоди „Юстиція, свобода і безпека” визначені напрямки взаємодії у відповідних сферах. Важливою метою співробітництва є утвердження верховенства права та зміцнення відповідних інституцій, зокрема у сфері правоохоронної діяльності та встановлення правосуддя, насамперед зміцнення судової системи, покращення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості.

Одним з елементів співпраці є забезпечення належного рівня захисту персональних даних у відповідності до кращих європейських та міжнародних стандартів.

З метою управління міграційними потоками Угодою передбачається запровадження всеохоплюючого діалогу щодо ключових питань у сфері міграції, включаючи нелегальну міграцію, протидію торгівлі людьми тощо.

Окремі статті присвячені створенню належних умов для працівників, які на законних підставах працюють за кордоном.

Важлива увага приділяється забезпеченню мобільності громадян і поглибленню візового діалогу, зокрема шляхом запровадження безвізового режиму після виконання відповідних критеріїв, передбачених у Плані дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України.

Положеннями розділу передбачається поглиблення співпраці з метою боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму, незаконним обігом наркотиків, організованою злочинністю, тероризмом, а також розвиток співробітництва у сфері надання правової допомоги у цивільних та кримінальних справах.

Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі Україна-ЄС (ЗВТ) є невід'ємною складовою Угоди про асоціацію і передбачає лібералізацію торгівлі як товарами, так і послугами, лібералізацію руху капіталів та до певної міри – руху робочої сили. Відмінною рисою ЗВТ Україна-ЄС є комплексна програма адаптації регуляторних норм у сферах, пов'язаних з торгівлею, до відповідних стандартів ЄС. Це дозволить значною мірою усунути нетарифні (технічні) бар'єри у торгівлі між Україною та ЄС та забезпечити розширений доступ до внутрішнього ринку ЄС для українських експортерів і навпаки – європейських експортерів до українського ринку. Таким чином поглиблена та всеохоплююча ЗВТ має забезпечити поступову інтеграцію економіки України до внутрішнього ринку ЄС.

Частина Угоди, яка стосується створення ЗВТ, охоплює такі основні сфери: торгівля товарами, в т. ч. технічні бар'єри в торгівлі; інструменти торговельного захисту; санітарні та фітосанітарні заходи; сприяння торгівлі та співробітництво в митній сфері; адміністративне співробітництво в митній сфері; правила походження товарів; торговельні відносини в енергетичній сфері; послуги,

заснування компаній та інвестиції; визнання кваліфікації; рух капіталів та платежів; конкурентна політика (антимонопольні заходи та державна допомога); права інтелектуальної власності, в т. ч. географічні зазначення; державні закупівлі; торгівля та сталий розвиток; транспарентність; врегулювання суперечок.

Частина Угоди „Економічне та секторальне співробітництво” містить положення про умови, модальності та часові рамки гармонізації законодавства України та законодавства ЄС, зобов’язання України щодо реформування інституційної спроможності відповідних установ та принципи співробітництва між Україною, ЄС та його державами-членами у низці секторів економіки України та напрямків реалізації державної галузевої політики. 28 глав цього розділу Угоди передбачають відповідні заходи у таких секторах як енергетика, у т.ч. ядерна, транспорт, захист навколишнього середовища, промислова політика та підприємництво, сільське господарство, оподаткування, статистика, надання фінансових послуг, туризм, аудіовізуальна політика, космічні дослідження, охорона здоров’я, науково-технічна співпраця, культура, освіта тощо.

Імплементація цього розділу Угоди дасть змогу, по-перше, забезпечити більш поглиблене виконання положень Угоди щодо зони вільної торгівлі, оскільки сприятиме наближенню законодавства та регуляторного середовища України та ЄС, а відтак усуненню нетарифних торговельних бар’єрів, а, по-друге, сприятиме інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС та єдиного нормативного простору в переважній більшості секторів економіки та суспільного життя України.

Частина „Фінансове співробітництво” окреслює механізм і шляхи отримання Україною фінансової допомоги з боку ЄС, у т.ч. з метою сприяння реалізації Угоди про асоціацію, пріоритетні сфери її надання, порядок моніторингу та оцінки ефективності її використання. Крім цього, положення цієї частини передбачають поглиблення співпраці України та ЄС з метою попередження та боротьби з шахрайством, корупцією та незаконною діяльністю, зокрема шляхом поступової гармонізації українського законодавства у цій сфері із законодавством ЄС, обміну відповідною інформацією тощо.

Відповідно до „Інституційних, загальних та прикінцевих положень” передбачається запровадження нових форматів та рівнів співробітництва між

Україною та ЄС після набуття чинності Угодою про асоціацію, зокрема створення Ради та Комітету з питань асоціації, Парламентського комітету з питань асоціації. З метою залучення до реалізації Угоди громадянського суспільства буде створена Платформа громадянського суспільства.

У контексті забезпечення належного виконання Угоди буде впроваджений відповідний механізм моніторингу та врегулювання спорів, які можуть виникати у ході виконання Угоди.

У зв'язку з необмеженим терміном дії Угоди було передбачено можливість здійснення всебічного її перегляду, у т.ч. що стосується її цілей протягом п'яти років від набрання нею чинності, а також у будь-який час за взаємною згодою Сторін.

Угода буде перекладена українською мовою та всіма мовами ЄС, а після її підписання всі тексти матимуть однакову юридичну силу.

Угоду було підписано в два етапи: 21 березня та 27 червня 2014 року. Вона прийшла на зміну попереднім рамкам співпраці між Україною та ЄС. Угода про асоціацію є головним інструментом для зближення ЄС та України: вона сприяє **розвитку глибших політичних відносин, міцніших економічних зв'язків та повазі до спільних цінностей.**

Від 1 листопада 2014 року почали тимчасово застосовуватися деякі частини **Угоди про асоціацію**. Це зміцнило співпрацю ЄС та України у питаннях прав людини, засадничих свобод та верховенства права; політичного діалогу та реформ, а також переміщення осіб. Це також посилює співпрацю в цілій низці сфер, зокрема сферах енергетики; довкілля; протидії змінам клімату; транспорту; фінансових послуг; державних фінансів, зокрема протидії шахрайству; сільського господарства та розвитку сільської місцевості; риболовства та морської політики; захисту прав споживачів та громадянського суспільства.

Для остаточного набуття чинності Угодою була необхідна її ратифікація усіма країнами-членами Євросоюзу. Цей процес доволі швидко відбувся в усіх європейських столицях, окрім однієї. Єдиним членом ЄС, який затягував з ратифікацією документа, виявилися Нідерланди. Причиною стала ініціатива провести з цього питання в країні консультативний референдум, що була просунута євроскептиками країни.

Референдум відбувся 6 квітня 2016 року та завершився цілковитою перемогою ініціаторів - понад 61 відсоток виборців, що взяли участь у волевиявленні, проголосували проти ратифікації угоди з Україною.

Прагнучи задовольнити думку більшості на референдумі, уряд Нідерландів зажадав ухвалити додаток до Угоди про асоціацію з Україною, у якому було проголошено, що асоціація не дає перспективу членства в ЄС Україні, не дає українцям права проживати й працювати на території ЄС, не надає Україні гарантій колективної безпеки та наданні військової допомоги та не зобов'язує ЄС до фінансової підтримки України. У грудні 2016 року Євросоюз ухвалив відповідний додаток до угоди.

Таким "коригуванням" Угоди Нідерланди, що перебували під тиском з боку Брюсселя, який квапив їх завершити процес ратифікації, продемонстрували, що врахували думку занепокоєних громадян. Це дозволило поновити політичний діалог щодо ратифікації документа у парламенті країни. За день до припинення своєї роботи у зв'язку з черговими виборами Нижня палата парламенту Нідерландів 23 лютого 2017 року проголосувала за ратифікацію угоди з Україною. Ратифікація Сенатом була відкладена на час після парламентських виборів 15 березня 2017 року, на яких євроскептикам не вдалося отримати достатньо голосів для формування уряду.

30 травня 2017 року парламент Нідерландів нарешті завершив процес ратифікації Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною.

Угода набрала чинності 1 вересня 2017 року. Щороку подаються звіти щодо стану її імплементації.

З 1 вересня 2017 року повністю набрала чинності **глибока та всеосяжна зона вільної торгівлі (ГВЗВТ) між ЄС та Україною**. Вона є частиною Угоди про асоціацію. Попередньо з 1 січня 2016 року ГВЗВТ застосовувалась тимчасово. Це є потужною віхою в двосторонніх торгових відносинах і відкриває нові економічні можливості як для ЄС, так і для України. Український бізнес отримує **стабільний та передбачуваний преференційний доступ до найбільшого ринку у світі**, в якому мешкають понад 500 мільйонів споживачів. Водночас, бізнес з ЄС дістає можливість скористатися простішим доступом до українського ринку та будувати нові відносини з українськими постачальниками та партнерами. ЄС є торговим

партнером номер один для України. За перші вісім місяців 2017 року експорт з України до ЄС та імпорт з ЄС до України зросли на 27%. якщо порівнювати з відповідним періодом 2016 року.

Угода про асоціацію також спонукає до реформи українського законодавства, аби сприяти його узгодженню з законодавством Європейського Союзу (так званим *acquis* ЄС). У довгостроковій перспективі це означатиме рівне ставлення до товарів з України поряд із товарами ЄС на всьому внутрішньому ринку Європейського Союзу. Поступове ухвалення Україною законодавчих актів ЄС та стандартів ЄС у виробництві та сфері послуг, визнаних на міжнародному рівні, даватиме можливість Україні **простіше експортувати** свою продукцію не тільки до ЄС, але й також до інших країн світу – зокрема на традиційні для України ринки. Окрім цього, реформи, пов'язані з ГВЗВТ, **покращать загальний бізнесовий клімат** в Україні, зокрема щодо **боротьби проти корупції**, що своєю чергою **збільшить довіру інвесторів**.

Інвестиції та бізнес з ЄС, які прийдуть до України, сприятимуть поширенню в Україні нових технологій та методів менеджменту, що поліпшить ефективність та якість українського виробництва та бізнесового управління. Модернізація технологій виробництва зменшить виробничу вартість для українського бізнесу, що дозволить йому конкурувати з фірмами з Євросоюзу.

Україна має можливість диверсифікувати свою економіку, яка сьогодні спирається на великі підприємства, що працюють в базових товарних галузях (наприклад, металургії), та вести її до модернішої моделі, зокрема до розвитку потужного сектору послуг та малих та середніх підприємств (МСП).

Окрім цього, 1 жовтня 2017 року набув чинності регламент Європейського Парламенту та Ради щодо тимчасових “автономних торгових преференцій” для України. Це дозволить Україні експортувати більше сільськогосподарської продукції до ЄС відповідно до Угоди про асоціацію та глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі без плати митних зборів. Також цей крок пришвидшить скасування митних тарифів для кількох промислових груп товарів відповідно до Угоди про асоціацію. Це має сприяти збільшенню експорту з України до ЄС та допомогти у протистоянні наслідкам російських обмежувальних заходів проти України.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС налічує 1200 сторінок і складається з Преамбули, семи розділів, додатків і трьох протоколів.

Преамбула – вступна декларація до Угоди, яка визначає мету і базові її засади.

Сім розділів: "Загальні принципи", "Політичне співробітництво і зовнішня політика та політика безпеки", "Юстиція, свобода і безпека", "Торгівля та суміжні питання (ГВЗВТ)", "Економічна та галузева співпраця", "Фінансове співробітництво та боротьба з шахрайством".

Текст Угоди також містить інституційні, загальні та прикінцеві положення.

Угода має 43 Додатки, в яких визначені нормативні акти ЄС, що мають бути ухвалені до визначеної дати, і Три Протоколи.

У Преамбулі відображені найважливіші аспекти відносин між ЄС і Україною. Попри свій необов'язковий вступний характер, Преамбула містить істотні посилання на спільні цінності та визначає рамки всієї Угоди.

Розділ I. Загальні принципи.

У Розділі I визначені загальні принципи, які є основою для внутрішніх і зовнішніх процедур Асоціації між ЄС та Україною. Такі принципи, як дотримання принципів демократії, прав і свобод людини, верховенства права; забезпечення дотримання принципів суверенності та територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності, а також боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення. Ключовими елементами підтримки та розширення відносин між ЄС і Україною є принципи вільної ринкової економіки, належного державного управління, боротьби з корупцією та різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку та ефективним багатостороннім контактам.

Розділ II. Політичний діалог і реформи, політична асоціація, співробітництво і зближення у сфері зовнішньої політики і політики безпеки.

Розділ передбачає посилення політичного діалогу і співробітництва між ЄС і Україною з огляду на поступового зближення у сфері Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Спільної політики безпеки та оборони. У ньому охоплюються такі питання як цілі політичного діалогу, діалог і співробітництво щодо внутрішніх реформ, а також зовнішню політику та політику безпеки.

За положеннями Угоди, співпраця у цьому напрямку передбачає низку форумів для проведення політичного діалогу: Самміт Україна-ЄС та Рада з питань асоціації.

Окрему статтю Розділу II присвячено Міжнародному кримінальному суду із закликом до співпраці між ЄС і Україною у забезпеченні миру та міжнародної справедливості шляхом ратифікації та впровадження Римського статуту Міжнародного кримінального суду і його відповідних інструментів.

Розділ III. Юстиція, свобода і безпека.

Стосується таких питань як верховенство права та повага до прав людини, захист персональних даних, співробітництво у сфері міграції, надання притулку та прикордонного контролю, поводження з робітниками, мобільність робочої сили, рух осіб, відмивання грошей і фінансування тероризму, співпраця у боротьбі з незаконним обігом наркотиків, боротьба зі злочинністю та корупцією, співробітництво у боротьбі з тероризмом, а також співпраця у галузі права. У рамках Угоди ЄС та Україна зобов'язалися посилити діалог і співробітництво з питань міграції, надання притулку та прикордонного контролю.

Розділ IV. Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею.

Розділ присвячений торгівлі та суміжним питанням. Економічна інтеграція у рамках Глибокої та всеосяжної Зони вільної торгівлі (ГВЗВТ) покликана стати потужним стимулом для економічного зростання країни, сприяти реальній економічній модернізації та інтеграції з ЄС.

ГВЗВТ має забезпечити сприятливий клімат для економічних відносин між Україною та ЄС.

Розділ V. Економічне та галузеве співробітництво.

Розділ містить 28 глав, які стосуються питань енергетичної співпраці, макроекономічного співробітництва, управління державними фінансами, оподаткування, статистики, екології, транспорту, співробітництва у космічній сфері, науково-технічної співпраці, промислової політики та політики підприємств, видобувної та металургійної промисловості, фінансових послуг, корпоративного права, корпоративного управління, бухгалтерського обліку й аудиту, інформаційного суспільства, аудіовізуальної політики, туризму, сільського господарства та розвитку сільських районів, рибальства і морські

політики, річки Дунай, захисту прав споживачів, співробітництва у сфері зайнятості, соціальної політики та політики рівних можливостей, охорони здоров'я, освіти, навчання і молоді, культури, спорту і фізичної активності, громадянського суспільства, транскордонного та регіонального співробітництва, участі у проектах і програмах європейських агенцій на основі поступового наближення законодавства України до правил ЄС, а також, де доцільно, до міжнародних норм і стандартів.

Розділ VI. Фінансове співробітництво і боротьба з шахрайством.

Угода передбачає можливості для України отримати переваги від фінансової допомоги ЄС завдяки існуючим механізмам та інструментам фінансування для досягнення цілей Угоди про асоціацію. Пріоритетні сфери фінансової допомоги ЄС Україні визначаються відповідними індикативними програмами, які відображатимуть узгоджені ЄС і Україною пріоритети політики.

Розділ VII. Інституційні, загальні та кінцеві положення

Угода про асоціацію передбачає спеціальне інституційне утворення для відносин ЄС та України. На найвищому рівні – Самміт ЄС-Україна, що забезпечує діалог найвищого рівня і платформу для зустрічей президентів. На міністерському рівні – діалог у рамках Ради з питань асоціації, яка може проводити зустрічі у будь-якому форматі. Допомогу Раді з питань асоціації надає Комітет з питань асоціації з підкомітетами з галузевого співробітництва. Угода про асоціацію передбачає і парламентську співпрацю, зокрема, у рамках Парламентського комітету з питань асоціації. У рамках Угоди було передбачено і вже функціонує Платформа громадянського суспільства, яка має змогу надавати рекомендації Раді з питань асоціації.

Текст Угоди містить такі загальні та кінцеві положення.

Угода встановлює конкретні строки для узгодження українського законодавства з відповідним законодавством ЄС, які коливаються у межах від 2 до 10 років після набуття Угодою чинності.

Для перевірки виконання встановлених зобов'язань в Угоді передбачені спеціальні положення щодо моніторингу, що означає здійснення постійного оцінювання стану виконання і реалізації заходів та зобов'язань, передбачених Угодою.

Угода передбачає і механізм вирішення суперечок, який використовуватиметься, якщо якась зі сторін не виконає свої зобов'язання. У частині ГВЗВТ додатковий обов'язковий механізм вирішення спорів створено у вигляді спеціального протоколу, який спирається на традиційний спосіб вирішення спорів у рамках СОТ. Термін дії Угоди про асоціацію між ЄС і Україною необмежений.

Угода про асоціацію перекладена 22 мовами ЄС і українською.

4. СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ЄС У СФЕРІ ЮСТИЦІЇ, СВОБОДИ ТА БЕЗПЕКИ

I. Юстиція

Основними документами, що регламентують співробітництво між Україною та ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки є План дій Україна – ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, затверджений на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС (18 червня 2007 р., м. Люксембург) та План-графік його імплементації, затверджений на засіданні Підкомітету № 6 „Юстиція, свобода та безпека” Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС (10 квітня 2008 р., м. Київ).

План дій у сфері ЮСБ та План-графік його імплементації охоплюють співробітництво по 15 ключових напрямках, зокрема: міграція, притулок, управління кордонами, візи, безпека документів, боротьба з організованою злочинністю та тероризмом, боротьба з відмиванням грошей, включаючи протидію фінансуванню тероризму, боротьба з торгівлею людьми, наркотиками, корупцією, правове співробітництво у цивільних та кримінальних справах тощо.

Аналіз виконання спільних заходів, визначених Планом-графіком, проводиться щорічно у рамках засідання Підкомітету № 6, які проводяться по черзі в Україні та Брюсселі (останнє відбулося 31 травня – 1 червня 2012 р. у м. Київ).

Взаємодія з ЄС на зазначеному напрямі координується Міністерством юстиції України.

Співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європол)

Співробітництво з Європейською організацією з питань юстиції (Євроюст)

Співробітництво з Європейським моніторинговим центром з наркотиків та наркотичної залежності (EMCDDA)

Співробітництво з Місією Європейської Комісії з надання допомоги в питаннях кордону в Україні та Республіці Молдова (EUBAM)

Співробітництво між Україною та ЄС в рамках Угоди про реадмісію осіб

Співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європол)

4 грудня 2009 р. у м. Київ під час Саміту Україна – ЄС була підписана Угода між Україною та Європолем про стратегічне співробітництво.

Цей документ покликаний сприяти координації зусиль держав-членів ЄС та України в запобіганні і протидії будь-яким формам міжнародної злочинності, проявам терористичних загроз, торгівлі людьми, наркотиками та іншими психотропними речовинами, нелегальній міграції.

Зазначена робота здійснюється у безпосередній взаємодії між Міністерством внутрішніх справ України та Секретаріатом Європолу

14 грудня 2016 року підписано **Угоду про стратегічне і оперативне співробітництво між Україною та Європолем**. (Дата вступу в силу: 18 серпня 2017 р.).

- А. Співробітництво між Україною та ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ вже достатньо розвинуте і сприяє зміцненню їх співпраці в рамках Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) та їх державами-членами (УПС) і загального Плану дій Україна — ЄС, затвердженого на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, що відбулося 21 лютого 2005 р. (далі — План дій Україна — ЄС 2005 року).

План дій ЄС у сфері юстиції та внутрішніх справ в Україні від 12 грудня 2001 р. заклав фундамент для такого співробітництва, передбачаючи широкий спектр дій, зокрема за напрямками управління кордонами та віз, міграції і притулку, боротьби із злочинністю і тероризмом, а також зміцнення судової влади, верховенства права та належного управління. Цей документ сформував розділ “Юстиція, свобода і безпека” Плану дій Україна — ЄС 2005 року. До нього

також додається План-графік, який дає змогу відслідковувати виконання Плану дій у сфері юстиції, свободи та безпеки.

Після розширення Європейського Союзу, яке відбулося 1 травня 2004 р., ЄС і Україна вперше стали межувати між собою і як безпосередні сусіди почали стикатися зі спільними викликами у боротьбі із злочинністю, тероризмом та іншими видами незаконної діяльності транскордонного характеру.

Відповідно до своїх положень План дій у сфері юстиції, свободи та безпеки повинен бути переглянутий з метою посилення у конкретний спосіб співробітництва між Україною та ЄС з урахуванням розвитку зони свободи, безпеки і юстиції у ЄС та безпосереднього сусідства.

- В. Співробітництво, що здійснюється на основі спільних цінностей, яке передбачено УПС і Преамбулою до розділу 2.1 Плану Дій Україна — ЄС 2005 року, повинне відображати баланс між безпекою, з одного боку, і юстицією та свободою, з іншого. Оновлений План дій у сфері юстиції, свободи та безпеки розроблено з урахуванням:

- положень Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) та їх державами-членами від 16 червня 1994 р., яка набрала чинності у березні 1998 року;

- загального Плану Дій Україна — ЄС, затвердженого на засіданні Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, що відбулося 21 лютого 2005 року;

- Гаазької Програми, затвердженої Радою ЄС 4 листопада 2004 р., та Плану дій з її виконання від 16 червня 2005 року;

- Глобальної стратегії розвитку зовнішнього виміру співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки, й затвердженої Радою міністрів закордонних справ та загальних питань країн — членів ЄС 12 грудня 2005 р.

Основними викликами і стратегічними цілями такого співробітництва є:

- зміцнення партнерства і практичного співробітництва між Європейським Союзом, його країнами-членами та Україною у сфері юстиції, свободи і безпеки;

- підтримка зусиль України у зміцненні демократії, забезпеченні захисту прав і фундаментальних свобод людини. Сприяння посиленню стабільності і

ефективності відповідних державних установ для загального зміцнення верховенства права;

- продовження роботи з Україною для забезпечення застосування принципів верховенства права, незалежності та ефективності судової влади, включаючи доступ до правосуддя і належного управління;
- забезпечення ратифікації і повної імплементації найбільш важливих міжнародних інструментів у сфері юстиції та внутрішніх справ;
- продовження створення відповідної законодавчої бази для ефективної співпраці у сфері юстиції, свободи і безпеки відповідно до міжнародних та стандартів ЄС, а також проведення роботи для забезпечення ефективної імплементації і застосування таких стандартів;
- посилення зусиль у напрямі зміцнення інституційних спроможностей із залученням у разі потреби громадськості, включаючи використання можливостей неурядових організацій та представників ділових кіл;
- С. Оновлений План дій встановлює ряд погоджених завдань і напрямів співробітництва та імплементації:

Свобода: вдосконалення управління міграцією, включаючи притулок і боротьбу з нелегальною міграцією; сприяння людським контактам та подорожам при посиленні співпраці у сфері управління кордонами і безпеки документів.

Безпека: протидія тероризму і організованій злочинності, в тому числі шляхом зміцнення правоохоронного співробітництва, зокрема у напрямі боротьби з проявами торгівлі людьми, незаконного ввозу мігрантів, незаконного переміщення наркотиків та інших заборонених товарів, корупції, підробки документів, відмивання грошей та іншими видами протиправної діяльності.

Юстиція: реформування судової системи для забезпечення її незалежності, неупередженості і ефективності та посилення правового співробітництва між ЄС і Україною у цивільних і кримінальних справах.

II. Свобода

1. Міграція і притулок

Міграція

- Розроблення відповідних законодавчих рамок у сфері управління міграцією;
- утворення Державної міграційної служби України для забезпечення належного міжвідомчого співробітництва на центральному, регіональному і місцевому рівні шляхом поєднання існуючих структур;
- укладення Угоди про реадмісію між Україною і ЄК з метою забезпечення набрання нею чинності та виконання її положень одночасно з набранням чинності і виконанням положень Угоди між Україною і Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз; проведення моніторингу імплементації Угоди про реадмісію Спільним реадмісійним Комітетом, створеним відповідно до цієї Угоди;
- обговорення ключових статистичних даних та інформації про управління міграцією, включаючи нелегальну міграцію, а також прикладів кращої практики у цій сфері;
- проведення оцінки масштабів нелегальної міграції через територію України та відслідковування міграційних потоків. Розроблення оцінки ризиків, участь у міжнародних оцінках переміщення нелегальних мігрантів, що становлять інтерес для України, запровадження системи раннього запобігання нелегальній міграції;
- створення належних умов у центрах для утримання нелегальних мігрантів; забезпечення відповідності європейським стандартам адміністративного законодавства щодо осіб, затриманих за незаконний перетин кордонів України; забезпечення здійснення судового контролю за усіма рішеннями про затримання, тривалість яких перевищує 72 години;
- розгляд разом з країнами — членами ЄС та Єврокомісією можливостей для зміцнення співпраці у вдосконаленні управління міграційними потоками, в тому числі шляхом оцінки статистичних даних та заходів, спрямованих на протидію нелегальній міграції;
- активізація участі у регіональних і міжнародних мережах та форумах, пов'язаних з міграцією.

Притулок

- Імплементация Конвенції ООН про статус біженців 1951 року та Протоколу, що стосується статусу біженців, 1967 року, включаючи право на притулок та повагу до принципу не вислання усіма країнами відповідно до європейських стандартів та за співробітництвом у разі потреби з УВКБ ООН;
- подальший розвиток законодавства з питань притулку відповідно до європейських стандартів та за співробітництвом у разі потреби з УВКБ ООН;
- вдосконалення процедур розгляду заяв про надання статусу біженців і шукачів притулку відповідно до європейських стандартів;
- реєстрація і ефективне документування всіх осіб, які звернулися з проханням надати статус біженця;
- вирішення питань, пов'язаних з допоміжним, гуманітарним і тимчасовим захистом, шляхом прийняття та імплементации відповідного законодавства;
- покращення умов в центрах тимчасового розміщення біженців;
- надання підтримки у разі потреби у виконанні згаданих завдань, у тому числі шляхом виконання пілотної програми регіонального захисту.

2. Управління кордонами і візи

Управління кордонами

- Затвердження, розвиток і імплементация стратегії інтегрованого управління кордонами;
- посилення міжвідомчого співробітництва між державними органами, причетними до управління кордонами, включаючи чітке розмежування відповідальності і компетенції всіх цих відомств. Зміцнення інституційних і адміністративних спроможностей та здатності здійснювати прикордонний контроль і вдосконалювати нагляд за кордонами;
- удосконалення існуючої правової бази і процедур інтегрованого управління кордонами, зокрема у пунктах пропуску через державний кордон;
- підтримка процесу делімітації і демаркації відповідно до міжнародних стандартів частин українського кордону;
- підтримка у запровадженні системи мобільних прикордонних груп на кордоні та всередині країни;

- продовження надання підтримки у вдосконаленні роботи пунктів пропуску, в тому числі шляхом оцінки переваг від спільного використання інфраструктури;
- перегляд існуючих у Державній прикордонній службі процедур прийняття та проходження служби; найшвидше скорочення кількості військовослужбовців, які виконують завдання, пов'язані з управлінням кордонами;
- розроблення програм базового та спеціалізованого навчання для персоналу, що виконує завдання, пов'язані з управлінням кордонами;
- посилення співробітництва з питань управління кордонами і вдосконалення співпраці між підрозділами на спільному кордоні. Спрощення порядку обміну інформацією шляхом запровадження системи спільних контактних офісів;
- підготовка робочих угод для забезпечення оперативного співробітництва з Агентством ЄС з управління зовнішніми кордонами (FRONTEX), включаючи оцінку, аналіз та управління ризиками;
- продовження співпраці з Молдовою з прикордонних питань та співробітництва з Місією ЄС з надання допомоги на українсько-молдовському кордоні;
- активна участь у тристоронніх зустрічах експертів України, Молдови і Європейської Комісії з прикордонних питань та у реалізації рішень, прийнятих на таких зустрічах.

Візи

- Укладення Угоди між Україною та Європейським співтовариством про спрощення оформлення віз, забезпечення набрання нею чинності та виконання її положень одночасно з набранням чинності і виконанням положень Угоди між Україною та ЄК про реадмісію; усвідомлення того, що запровадження безвізового режиму поїздок українських громадян є довгостроковою перспективою;
- заохочення країн — членів ЄС до застосування Спільних консульських інструкцій у частині, що стосується документів, які повинні бути представлені при поданні заявок для оформлення короткострокових віз;

- запровадження за підтримки національного візового реєстру зв'язку в режимі он-лайн між Міністерством закордонних справ, пунктами пропуску через державний кордон, Міністерством внутрішніх справ, закордонними дипломатичними представництвами і консульськими установами;
- виконання вже прийнятих рішень про скорочення переліку документів, які дозволяють в'їзд на територію України громадянам третіх країн.

Безпека документів

- надання підтримки зусиллям України, спрямованим на забезпечення видачі безпечних проїзних документів та розроблення порядку видачі таких документів, який відповідатиме мінімальним стандартам безпеки, прийнятим у ЄС;
- кримінальне переслідування осіб, які використовують кілька ідентифікаційних документів, оформлених на різні імена та прізвища;
- сприяння запровадженню машинозчитувальних паспортів і проїзних документів, заохочення до подальшої гармонізації їх елементів безпеки, включаючи біометричні ідентифікатори, що засновані на стандартах ІКАО (ICAO);
- активізація роботи з використання бази даних Інтерполу про втрачені, викрадені бланки проїзних документів та оформлені проїзні документи (ASF-STD) національними правоохоронними органами.

III. Безпека

1. Боротьба з організованою злочинністю і тероризмом

- Забезпечення імплементації Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності та додаткових протоколів до неї з питань протидії незаконному ввозу мігрантів та торгівлі людьми;
- підписання, ратифікація та виконання положень Протоколу проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових і компонентів, а також боєприпасів до неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності;

- забезпечення імплементації 13 конвенцій ООН та протоколів до них щодо боротьби з тероризмом, а також відповідних резолюцій Ради Безпеки ООН, включаючи резолюції № 1373, 1540, 1267, 1566 та 1624;
- заохочення регулярного діалогу щодо боротьби з тероризмом у рамках існуючих структур;
- укладення та імплементація стратегічної Угоди з Європолем для посилення співробітництва у боротьбі з організованою злочинністю. Ратифікація та виконання положень Конвенції Ради Європи про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру 1981 року як важливого кроку в напрямі укладення оперативної Угоди з Європолем;
- заохочення обміну технічною, оперативною і стратегічною інформацією між правоохоронними органами країн — членів ЄС та України при дотриманні вимог про захист персональних даних;
- вжиття необхідних заходів для забезпечення систематичного співробітництва між поліцією, митною і прикордонною службами, службами розвідки та безпеки з метою запобігання і протидії протиправній діяльності, що має міжнародний характер;
- більш широке використання можливостей офіцерів зв'язку
- з правоохоронних питань країн — членів ЄС, що перебувають в Україні, для боротьби з організованою злочинністю; більш широке використання українських офіцерів зв'язку з правоохоронних питань у країнах — членах ЄС;
- посилення інституційних спроможностей правоохоронних органів шляхом створення структур та розроблення порядку вдосконаленого обміну інформацією під час розслідування кримінальних справ через забезпечення віддаленого доступу до інформаційних ресурсів з використанням мережі Інтерполу;
- надання належної допомоги жертвам злочинів та забезпечення належного захисту свідків з метою нейтралізації впливу кримінальних угруповань і досягнення належного рівня взаємодії в рамках судових процесів;
- співробітництво у сфері протидії новим видам злочинів, які, наприклад, передбачають використання інформаційних і комунікаційних технологій, зокрема у боротьбі з дитячою порнографією; заохочення держав 1—

членів ЄС до підтримки посилення спроможностей протидії злочинам у сфері високих технологій.

2. Боротьба з відмиванням грошей, включаючи протидію фінансуванню тероризму

- подальша імплементація відповідного законодавства згідно з міжнародними стандартами (наприклад стандартами ФАТФ), європейськими і стандартами ЄС;
- продовження взаємодії підрозділів фінансових розвідок країн — членів ЄС та України відповідно до стандартів групи Егмонта;
- подальше співробітництво у сфері відвернення використання фінансових систем для відмивання грошей і фінансування тероризму шляхом імплементації Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму і Конвенції ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму;
- збільшення спроможностей державних установ з визначення порядку та здійснення ефективного нагляду за фінансовими посередниками і представниками нефінансових професій;
- продовження обміну інформацією між підрозділами фінансових розвідок країн — членів ЄС та України про підозрілі фінансові операції, що можуть мати відношення до відмивання грошей і фінансування тероризму, з дотриманням вимог щодо захисту персональних даних;
- продовження надання підтримки у навчанні суддів, працівників прокуратури, митників, співробітників правоохоронних органів та інших фахівців з фінансового моніторингу;
- продовження співробітництва в рамках роботи Комітету Moneyval Ради Європи для забезпечення підтримки високих стандартів у процесі спільної оцінки всіх його членів та у типологічній роботі.

3. Торгівля людьми

- Заохочення до співпраці, включаючи обмін статистичними даними і досвідом, з Європолем і заінтересованими країнами — членами ЄС, а також співробітництва в рамках міжнародних та регіональних правоохоронних заходів з боротьби з торгівлею людьми і, насамперед, торгівлею жінками і дітьми;

- виконання державної програми боротьби з торгівлею людьми шляхом визначення відповідальності кожного із заінтересованих державних органів;
- надання підтримки у створенні постійного секретаріату Міжвідомчої Координаційної Ради по боротьбі з торгівлею людьми;
- сприяння запровадженню підходів, згідно з якими особлива увага приділялася б протидії торгівлі дітьми; імплементація Конвенції ООН про права дитини та інших відповідних міжнародних інструментів;
- підвищення рівня фахової підготовки співробітників відповідних органів шляхом проведення спеціалізованого навчання;
- проведення попереджувальних та інформаційних кампаній щодо торгівлі людьми для груп ризику і широкого загалу.

4. Наркотики

- Сприяння міжнародним і внутрішнім зусиллям, координація дій в межах існуючих форумів і особливо в рамках структури ООН для боротьби з глобальною загрозою переміщення та споживання наркотиків, у тому числі шляхом підписання та ратифікації відповідних міжнародних угод;
- посилення співпраці у сфері протидії незаконному переміщенню наркотиків на основі положень стратегічної Угоди між Європолем і Україною;
- реалізація національної стратегії по боротьбі з переміщенням наркотиків, включаючи розвиток збалансованих підходів, які відповідно до Стратегії та Плану дій ЄС з протидії наркоманії враховують необхідність скорочення пропозиції, попиту і шкоди;
- надання підтримки у створенні національної координаційної міжвідомчої розвідувальної системи щодо наркотиків, вдосконалення процедури збору даних, навчання експертів у сфері епідеміології, посиленні громадської безпеки;
- сприяння співробітництву між компетентними державними органами, відповідними неурядовими і міжнародними організаціями для вирішення соціальних аспектів проблеми наркоманії і, зокрема, профілактики, лікування і реабілітації споживачів наркотиків;
- посилення співпраці у запобіганні виробництву і переміщенню синтетичних наркотиків і запобіганні розповсюдженню прекурсорів;

- заохочення до співпраці і обміну стратегічною інформацією між правоохоронними органами України та ЄС.

5. Митниця (правоохоронні аспекти)

- Здійснення кроків у напрямі прийняття та імплементації правових засад, які надаватимуть можливість митним органам проводити розслідування кримінальних справ у повному обсязі, за умови проведення необхідної реформи законодавства;

- консолідація і розширення каналів інформаційного обміну між Україною, митними адміністраціями країн — членів ЄС, Європейським Офісом по боротьбі з шахрайством (OLAF) для вдосконалення координації і збільшення ефективності спільних зусиль у боротьбі з порушеннями митного законодавства;

- імплементація концепцій оцінки, аналізу і управління ризиками;
- реалізація принципу здійснення митного контролю на основі аналізу ризиків.

6. Корупція

- Ратифікація і імплементація Кримінальної конвенції проти корупції, Додаткового протоколу до неї та Конвенції ООН проти корупції;

- підтримка ефективного функціонування спеціального органу, відповідального за боротьбу проти корупції;

- імплементація нової антикорупційної стратегії з метою суттєвого зменшення рівня корупції відповідно до рекомендацій експертів Ради Європи;

- співробітництво з неурядовими організаціями, зокрема організацією Transparency International та громадськістю, в тому числі діловими колами для забезпечення ефективності заходів з боротьби з корупцією; забезпечення наявності незалежної установи для отримання скарг і ініціювання переслідування за неефективне управління та корупцію в органах управління.

IV. Юстиція

1. Судочинство

(Цілі цього розділу засновуються і співвідносяться з положеннями Плану дій Україна-ЄС 2005 року, які включено до розділу “Демократія, верховенство права, права людини та основні свободи”).

- заохочення зусиль України, спрямованих на забезпечення неупередженості, незалежності і компетентності суддів; імплементація стратегії правової реформи під назвою “Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів”;
- перегляд законодавства стосовно Конституційного Суду України в світлі висновку Венеціанської Комісії Ради Європи;
- підтримка зусиль України щодо запровадження системи адміністративних судів;
- посилення спроможностей судової системи виконувати значні обсяги роботи та посилення адміністративних можливостей;
- поліпшення доступу до правосуддя і запровадження належної системи правової допомоги;
- запровадження спеціального навчання для суддів та осіб, що претендують на посади суддів; вдосконалення системи набору та просування суддів на основі об’єктивних критеріїв з метою підвищення рівня їх незалежності та неупередженості; розгляд питання щодо розроблення Кодексу судової етики; створення незалежної комісії для проведення дисциплінарних слухань стосовно суддів;
- вжиття рішучих заходів з реформування системи прокуратури згідно з відповідним Планом дій Ради Європи;
- надання підтримки функціонуванню національної української електронної бази даних, яка міститиме інформацію про всі судові рішення;
- надання підтримки у створенні єдиної, впливової і незалежної професійної асоціації адвокатів;
- вдосконалення професійного навчання суддів, працівників прокуратури і співробітників правоохоронних органів на основі дотримання прав людини відповідно до Європейської конвенції про права людини.

Співробітництво у кримінальних провадженнях

- Прийняття нормативно-правових актів, що сприятимуть розвитку правового співробітництва з іншими державами;
- ратифікація і повне виконання міжнародних інструментів, які мають особливе значення для посилення правового співробітництва, зокрема Другого протоколу до Конвенції Ради Європи про взаємну допомогу у кримінальних справах;
- створення мережі контактних пунктів для швидкого обміну інформацією про взаємну правову допомогу та правове співробітництво стосовно злочинів транскордонного характеру;
- розвиток співробітництва між контактними особами у Євроюсті і Генеральній прокуратурі України та укладення Угоди між Україною і Євроюстом;
- продовження співпраці щодо розроблення відповідних проектів законів, необхідних для ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду; підписання і ратифікація Угоди про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду.

Співробітництво щодо цивільних справ

- Сприяння практичному втіленню правової допомоги у цивільних справах, повна імплементація Гаазької Конвенції про збір доказів (1970) і Гаазької Конвенції про використання документів (1965);
- посилення співробітництва у сфері захисту прав дітей, у тому числі шляхом вивчення можливостей для приєднання до міжнародних конвенцій, зокрема щодо відповідальності батьків, усиновлення, стягнення аліментів і виконання рішень про утримання, а також заповітів та спадкоємства;
- забезпечення імплементації Гаазької Конвенції 1980 року про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей.

3. Затримання та ув'язнення

- Заохочення України до реформування її пенітенціарної системи відповідно до Європейських тюремних правил (Рекомендація Ради Європи № R(87)3 від 12 лютого 1987 р. в оновленій 11 січня 2006 р. версії) і вжиття рішучих заходів, спрямованих на подолання проблеми неналежного поведіння співробітників правоохоронних органів з ув'язненими особами;

- продовження реформування пенітенціарної системи України, включаючи покращення умов у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань;
- врегулювання прав усіх затриманих осіб, умов їх утримання та поводження з ними в одному законодавчому акті;
- забезпечення повного дотримання стандартів ювенального правосуддя згідно з відповідними європейськими стандартами;
- виконання рекомендацій Європейського Комітету щодо запобігання тортурам (СРТ);
- посилення навчання співробітників правоохоронних органів і персоналу установ виконання покарань з питань дотримання прав людини; розгляд питання щодо поновлення організації навчальних курсів для професійної підготовки персоналу тюрем, а також підвищення рівня стандартів пенітенціарних установ;
- забезпечення доступу організацій з дотримання прав людини до пунктів утримання ув'язнених, посилення їх ролі у зусиллях з дотримання прав людини у рамках кримінальної системи;
- підвищення рівня ресоціалізації та підтримки осіб, особливо неповнолітніх, після закінчення ув'язнення шляхом надання їм можливостей для професійного навчання та підтримки їх сімей.

V. Імплементация

1. На основі цього Плану дій разом з українськими органами влади буде розроблено План-графік, як інструмент імплементации, моніторингу та визначення щорічних пріоритетів. План-графік буде “живим” документом, який оновлюватиметься принаймні один раз на рік. Пріоритети співробітництва переглядатимуться Підкомітетом № 6 “Юстиція, свобода та безпека” і міністрами юстиції і внутрішніх справ ЄС та України в ході проведення засідань у форматі Україна — Трійка ЄС.

2. Підкомітет № 6 “Юстиція, свобода та безпека” збиратиметься принаймні один раз на рік для обговорення питань моніторингу і оцінки виконання Плану дій, як це відображено у Плані-графіку.

3. На зустрічах міністрів юстиції і внутрішніх справ України та ЄС у форматі Україна — Трійка ЄС, які з 2002 року проводяться щороку, триватиме обговорення питань виконання Плану дій Україна — ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки та визначення пріоритетів.

4. Група з питань юстиції, свободи та безпеки у Києві, яка складатиметься з представників країн — членів ЄС (аташе з питань ЮСБ, офіцери зв’язку, консульський персонал) та Європейської Комісії, може проводити регулярні зустрічі з метою обговорення питань, передбачених цим Планом дій.

5. Для підтримки заходів, визначених у цьому документі, буде доступна фінансова допомога ЄС. Допомога надаватиметься в межах існуючих пріоритетів.

28 січня 2010 р. у м. Київ підписано Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством охорони здоров’я України та Європейським моніторинговим центром з наркотиків та наркотичної залежності (EMCDDA). 8 грудня 2011 р. у м. Гаага було завершено узгодження проекту Угоди про співробітництво між Україною та Євросоюзом, організацією з питань юстиції.

Угода про співробітництво між Євросоюзом та Україною підписана 27 червня 2016 р. Набрала чинності 2 вересня 2017 р.

5. БЕЗВІЗОВИЙ ДІАЛОГ УКРАЇНА – ЄС

Домовленість про започаткування діалогу між Україною та ЄС щодо запровадження безвізового режиму для короткострокових поїздок українських громадян до країн Євросоюзу (безвізового діалогу) була досягнута на засіданні Україна–Трійка ЄС на рівні міністрів юстиції та внутрішніх справ 28-29 травня 2008 р. у м. Київ. Політичне рішення з цього приводу було ухвалено під час Саміту Україна–ЄС 9 вересня 2008 р. у м. Париж. Безвізовий діалог Україна–ЄС був офіційно започаткований 29 жовтня 2008 р. у м. Брюссель.

Безвізовий діалог відбувався на рівні старших посадових осіб (від України – заступник Міністра закордонних справ, від ЄС – Генеральний директор Генерального Директорату „Внутрішні справи” Європейської Комісії) та профільних експертів.

Безвізовий діалог Україна – ЄС охоплював чотири напрями:

1. безпека документів, включаючи впровадження біометричних даних;
2. управління міграцією, у т.ч. протидія нелегальній міграції та реадмісія;
3. громадський порядок та безпека;
4. забезпечення фундаментальних прав і свобод людини.

Результати роботи експертів та старших посадових осіб у рамках безвізового діалогу виносились на розгляд та/або ухвалення на міністерських засідань Україна-ЄС з питань юстиції, свободи та безпеки, а також обговорювались на засіданнях Підкомітету № 6 „Юстиція, свобода та безпека” Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС.

Основним підсумком роботи в рамках безвізового діалогу у першому півріччі 2010 році стало узгодження старшими посадовими особами рекомендації щодо переходу до т.зв. «оперативного» етапу діалогу на основі Плану дій з чіткими критеріями для запровадження ЄС безвізового режиму поїздок для громадян України.

Ця домовленість старших посадових осіб була підтримана на засіданні постійних представників держав-членів ЄС (COREPER) 19 травня 2010 р. та схвалена під час Міністерського засідання Україна-ЄС з питань юстиції, свободи та безпеки 9 червня 2010 р. у м. Брюссель. На останньому заході також було прийнято рішення про підготовку проекту Плану дій для України.

25 жовтня 2010 р. Радою ЄС на рівні міністрів закордонних справ було прийняте політичне рішення стосовно того, що безвізовий діалог з Україною надалі розвиватиметься на основі Плану дій з переліком критеріїв, які мають бути досягнуті нашою державою перед запровадженням безвізового режиму.

На саміті Україна-ЄС 22 листопада 2010 р. у Брюсселі нашій державі було надано План дій з лібералізації візового режиму. Україна стала першою країною з-поза Балканського регіону, якій Євросоюз надав подібний документ.

План дій з лібералізації візового режиму

План дій розроблено за логікою та філософією „дорожніх карт”, що декілька років тому були надані ЄС балканським країнам і вже привели їх до скасування Євросоюзом візового режиму.

План дій створює належні рамки для продовження цілеспрямованої роботи з адаптації національної політики та практики у відповідних сферах до європейських стандартів.

Документ містить набір нормативних та практичних критеріїв ЄС у чотирьох сферах:

1. безпека документів, що посвідчують особу, у т.ч. біометрика;
2. управління міграцією, у т.ч. протидія нелегальній міграції та реадмісія;
3. громадський порядок та безпека;
4. забезпечення фундаментальних прав і свобод. Цих критеріїв Україна має досягти перед запровадженням ЄС безвізового режиму для короткострокових поїздок українських громадян до країн Євросоюзу.

Виконання Плану дій має бути здійснене Україною в два етапи. На першому етапі має бути прийняте необхідне законодавство, концептуальні та програмні документи у визначених сферах. На другому - вжиті практичні кроки з імплементації зазначених законодавчих і програмних документів, забезпечено адаптацію національної практики до європейських стандартів.

Після виконання Україною всіх критеріїв Плану дій Європейська Комісія, відповідно до законодавчої процедури, передбаченої у Договорі про функціонування Європейського Союзу («Лісабонському договорі»), внесе до Європейського Парламенту та Ради ЄС пропозицію щодо скасування візового режиму для короткострокових поїздок українських громадян (власників біометричних паспортів) шляхом внесення змін до Регламенту ЄС № 539/2001.

Виконання Україною Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму

Робота з виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України ведеться дуже активно. Основний документ – Національний план з виконання Плану дій, затверджений Указом Президента України № 494 від 22.04.2011 р. Основний робочий орган – Координаційний центр з виконання Плану дій на чолі з Першим віце-прем’єр-міністром України, утворений Постановою Кабінету Міністрів України № 77 від 07.02.2011 р.

На сьогодні досягнуто відчутних результатів у виконанні критеріїв I-ї (законодавчої) фази Плану дій.

16 вересня 2011 р. Європейська Комісія та Європейська служба зовнішньої діяльності затвердили першу оцінку досягнутого Україною прогресу. Оцінка загалом позитивна, має збалансований характер, відображає реальний прогрес у виконанні Україною завдань I-ї фази Плану дій.

24-28 жовтня та 8-10 листопада 2011 р. в Україні перебували 3 експертні місії ЄС з метою оцінки відповідності стандартам Євросоюзу результатів, досягнутих нашою державою в рамках виконання завдань сфери 2 „Управління міграцією”, сфери 3 „Громадський порядок та безпека” та сфери 4 „Зовнішні зносини та основоположні права” I-ї фази Плану дій. До складу експертних місій увійшли представники профільних підрозділів Європейської Комісії, Делегації ЄС в Україні, а також Бельгії, Великобританії, Італії, Латвії, Румунії, Словенії та Фінляндії.

Перші висновки, зроблені експертами ЄС за підсумками роботи в Україні, в цілому мають позитивний та збалансований характер, а також відображають реальний стан речей на відповідних напрямках. Водночас, експертами ЄС привернуто увагу до того, що на фоні очевидних позитивних зрушень в нашій державі ще існує низка недостатньо або неповністю врегульованих питань. Насамперед це стосується проблематики боротьби з корупцією, торгівлею людьми, дискримінацією, захисту персональних даних, управління міграцією та політики притулку.

Позитивна оцінка прогресу України у виконанні Плану дій міститься в Спільній заяві за підсумками саміту Україна – ЄС 19 грудня 2011 р. В проекті Угоди про асоціацію між Україною та ЄС знято „довгостроковість” з перспективи запровадження безвізового режиму для українських громадян.

15 листопада 2011 року Європейській Комісії передано Другу національну доповідь про прогрес України у виконанні I-ї фази Плану дій.

У лютому 2012 року Європейська Комісія оприлюднила другу офіційну оцінку прогресу України у виконанні I-ї фази Плану дій. Оцінка є в цілому позитивною.

У липні 2012 року Європейській Комісії передано оновлену інформацію про виконання завдань I-ї фази Плану дій.

Угода між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз

Угоду між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз було укладено 18 червня 2007 р. (набрала чинності з 1 січня 2008 р.)

Положеннями Угоди встановлено преференції для всіх категорій громадян України в частині, що стосується візового збору (35 євро) та тривалості візових процедур (10 діб у звичайних випадках, 2 доби – у термінових), а також спрощення візових процедур для окремих категорій громадян України. Це, зокрема, стосується уніфікації документів, що підтверджують мету поїздки, критеріїв видачі багаторазових віз. Було також скасовано візові вимоги для власників дипломатичних паспортів. Право на безоплатне отримання шенгенських віз отримали 14 категорій українських громадян.

П'ятирічні багаторазові візи вправі отримувати дружина/чоловік, батьки та діти громадян України, які мають дозвіл на перебування в державах-членах ЄС, бізнесмени, журналісти, офіційні особи центральних та місцевих органів влади, конституційного та верховного судів, постійні члени офіційних делегацій.

Однорічні багаторазові візи видаються діячам науки, культури, спортсменам, професійним перевізникам, членам екіпажів поїздів, учасникам програм обміну між містами-побратимами. У разі використання протягом останніх двох років однорічних багаторазових віз, зазначені категорії громадян матимуть право на отримання багаторазових віз терміном дії від 2 до 5 років.

Безкоштовні візи отримують дружина/чоловік, батьки та діти громадян України, які мають дозвіл на перебування в державах-членах ЄС, учні, студенти, громадяни, які подорожують з гуманітарною метою, інваліди та супроводжуючі особи, спортсмени та супроводжуючі особи, журналісти, професійні перевізники, члени екіпажів поїздів, пенсіонери, діти віком до 18 років та залежні особи віком до 21 року, члени офіційних делегацій, представники центральних та місцевих органів влади, учасники програм обміну між містами-побратимами.

Ключовим елементом Угоди є положення про перспективу запровадження безвізового режиму для громадян України.

З метою моніторингу виконання положень Угоди створено Спільний комітет експертів з реалізації Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз (СВК), засідання якого відбуваються двічі на рік по черзі в Україні та Брюсселі.

23 липня 2012 р. у Брюсселі було підписано Угоду між Україною та ЄС про внесення змін до Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз.

Згадана Угода передбачає:

- подальше розширення категорій громадян України, які матимуть право на спрощене оформлення безкоштовних, багаторазових віз (представники неурядових громадських організацій, релігійних громад, професійних об'єднань, студенти та аспіранти, учасники офіційних програм ЄС з транскордонного співробітництва);
- подальше удосконалення порядку оформлення віз для представників засобів масової інформації;
- чітке визначення термінів дії багаторазових віз та призначення співбесід з аплікантами;
- удосконалення регулювання діяльності візових посередників;
- введення безвізового режиму для власників службових паспортів України після запровадження в них біометричних даних.

Наразі в Україні та Європейському Союзі виконуються внутрішні процедури щодо ратифікації Угоди між Україною та ЄС про внесення змін до Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз.

27 червня 2014 року Рада ЄС із закордонних справ схвалив перехід до другої фази виконання Плану дій щодо лібералізації візового режиму для громадян України.

В ЄС визнали, що всі необхідні законодавчі документи (перша фаза) українська сторона розробила і прийняла.

Труднощі другого етапу

В цілому План дій з візової лібералізації складався з чотирьох пунктів:

- Безпека документів, включаючи біометрику;
- Протидія нелегальній міграції, включаючи реадмісію;
- Забезпечення громадського порядку та безпеки;
- Забезпечення основних прав і свобод людини.

Виконання вимог за всіма чотирма пунктами може дозволити говорити про можливість введення безвізового режиму.

Перейшовши в другу фазу візової лібералізації, першочерговими для України в даний етап є три напрямки:

- Введення Україною "біометричних" паспортів громадянина України для виїзду за кордон;
- Створення незалежного антикорупційного органу, а також виконання інших рекомендацій GRECO;
- Подальше вдосконалення законодавства та державної політики України у сфері протидії дискримінації.

У 2014 році Україна посіла 25-е місце серед найбільших торговельних партнерів ЄС і 22-е місце серед країн з найбільшим експортним ринком (1,0%).

ЄС є найбільшим торговельним партнером України: протягом перших 9 місяців 2015 року експорт українських товарів до ЄС склав 32,9%, а імпорт з ЄС - 39,1%. За перші 9 місяців 2015 року загальний товарообіг між Україною та ЄС сягнув 20,4 млрд євро.

Україна експортує до ЄС головним чином чорні метали, залізну руду, електромашини та зернові культури. ЄС експортує до України в основному механізми, транспортне обладнання, хімічні речовини, текстиль та одяг, а також сільськогосподарську продукцію.

У квітні 2014 року ЄС ухвалив Автономні торговельні заходи (АТЗ), завдяки яким було знято обмеження на експорт з України до ЄС відповідно до положення Угоди про асоціацію. Більшість українських товарів зараз можуть продаватися на ринку ЄС безмитно.

Європарламент 6 квітня 2017 року проголосував за надання Україні безвізового режиму з ЄС. За це рішення проголосував 521 європарламентар. Проти - 75, 36 утрималися. 26 квітня 2017 року послы ЄС схвалили безвізовий режим для українців. 11 травня 2017 р. це питання було затверджено Радою ЄС.

17 травня 2017 р. під час урочистої церемонії в Європейському Парламенті у м. Страсбург за участі Президента України П. Порошенка Президент Європарламенту Антоніо Траяне та представник Мальтійського Головування в Раді ЄС К. Абела **підписали законодавче рішення про лібералізацію ЄС**

візового режиму для України, яке було офіційно опубліковане 22 травня 2017 р.

11 червня 2017 року набув чинності режим безвізових подорожей для громадян України, що є власниками біометричних паспортів. Це стало результатом виконання Україною вимог Плану дій з лібералізації візового режиму. Мета режиму короткострокових безвізових подорожей українських громадян з біометричними паспортами - сприяти **прямим контактам між людьми** та посилювати бізнесові, соціальні та культурні зв'язки ЄС та України.

6. РЕГІОНАЛЬНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Правова основа співробітництва між Україною та ЄС у сфері регіонального розвитку.

Правова основа співробітництва між Україною та ЄС у сфері регіонального розвитку, регіонального та транскордонного співробітництва визначена положеннями статті 70 Угоди про партнерство і співробітництво (УПС) та розділом „Прикордонне та регіональне співробітництво” Порядку денного для Асоціації між Україною та ЄС.

22 липня 2009 року між Україною та ЄС було підписано Меморандум про взаєморозуміння для встановлення діалогу про регіональну політику між Міністерством регіонального розвитку та будівництва України та Європейською Комісією.

Напрямки співробітництва між Україною та ЄС у сфері регіонального розвитку:

- Імплементация Меморандуму про взаєморозуміння для встановлення діалогу у сфері регіональної політики;
- Налагодження взаємодії між представниками місцевої та регіональної влади України та ЄС в рамках Комітету регіонів ЄС (КР);
- Реалізація Спільної ініціативи ЄС щодо Криму (відкликана Україною);
- Реалізація на регіональному рівні проектів за рахунок фінансових інструментів ЄС (Європейський інструмент сусідства і партнерства) та

фінансових установ ЄС (Європейський інвестиційний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку);

- Участь в реалізації Пілотної програми регіонального розвитку Східного партнерства (ППРР СхП);
- Участь в реалізації Стратегії ЄС щодо Дунайського регіону;
- Залучення регіонів України до діяльності європейських регіональних асоціацій, зокрема Асамблеї європейських регіонів (Assembly of European Regions), Ради європейський муніципалітетів та регіонів (Council of European municipalities and regions), Конференції європейських законодавчих асамблей (Conference of European Regional Legislative Assemblies), Асоціації європейських прикордонних регіонів (Association of European Border Regions), Конференції периферійних морських регіонів (Conference of Peripheral Maritime Regions), Конференції президентів регіонів із законодавчими повноваженнями (Conference of President of Regions with legislative power), Європейської асоціації представників місцевого самоврядування гірських регіонів (European Association of elected representatives from Mountain Areas) та Європейських міст (EUROCITIES).

Співробітництво в рамках Комітету регіонів ЄС

З метою посилення співпраці між регіонами ЄС та регіонами країн ініціативи ЄС „Східне партнерство” (СхП) у травні 2011 року політичним Бюро Комітету регіонів ЄС (КР ЄС) було ухвалено рішення щодо створення Конференції регіональних і місцевих влад СхП (Conference of regional and local authorities for the Eastern Partnership - CORLEAP).

Установче засідання CORLEAP відбулось 8-9 вересня 2011 року в м. Познань (Польща). До складу CORLEAP входять 36 представників (18 представників КР ЄС та 18 представників місцевих та регіональних влад країн СхП: по 3 представника від кожної з 6 країн СхП, у тому числі 3 представника від України).

До складу делегації України в CORLEAP входять голова Харківської обласної ради С. Чернов (глава делегації), депутат Рівненської міської ради С. Богатирчук та депутат Хмельницької обласної ради В. Олуйко. Підтриманням

практичної взаємодії між Україною та CORLEAP опікується Українська асоціація районних та обласних рад.

Крім цього, КР ЄС сприяє реалізації різноманітних програм регіональної співпраці, спрямованих на посилення інституційної спроможності представників регіонів сусідніх країн. Така підтримка здійснюється шляхом проведення різноманітних обмінів, трейнінгів, ознайомчих візитів, семінарів, які ініціюються членами КР або регіональними представництвами країн-членів ЄС у Брюсселі.

Водночас КР ЄС забезпечує поширення інформації про соціально-економічний потенціал регіонів країн-учасниць СхП у Брюсселі (шляхом проведенні відповідних презентацій).

В травні 2011 р. у КР ЄС була проведена презентація Автономної Республіки Крим, у вересні 2011 р. – Вінницької області, у квітні 2012 р. – Дніпропетровської області. Реалізація проектів у сфері регіонального розвитку за рахунок фінансових інструментів ЄС. Фінансова допомога ЄС у цьому контексті надається Україні за рахунок коштів Європейського інструменту сусідства та партнерства (ЄІСП) на 2007-2013 рр.

Україна має доступ до трьох програм прикордонного співробітництва (ППС) в рамках ЄІСП: „Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна” (бюджет 68,6 млн. євро), „Україна-Польща-Білорусь” (бюджет 186, 2 млн. євро), „Україна-Румунія-Молдова” (бюджет 126, 7 млн. євро), „Чорне море” (бюджет 21, 3 млн. євро).

Зазначені ППС охоплюють Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Одеську, Львівську, Рівненську, Тернопільську та Чернівецьку області України, а також АРК.

Загальна координація роботи здійснюється Міністерством економіки і торгівлі України.

Спільна ініціатива ЄС щодо Криму (відкликана Україною)

Спільна ініціатива ЄС щодо Криму була офіційно представлена у лютому 2009 року. До реалізації ініціативи долучилися профільні інституції ЄС, а також окремі держави-члени Євросоюзу, а саме Великобританія, Естонія, Литва, Німеччина, Нідерланди, Польща, Угорщина, Фінляндія, Швеція та Чехія.

На в рамках Ініціативи сторона ЄС надає допомогу за наступними напрямками:

- Європейський банк реконструкції та розвитку – розвиток муніципальної інфраструктури (позика в сумі 10 млн. євро);
- Швеція – охорона навколишнього середовища (500 тис. євро), розвиток муніципальної інфраструктури (3,5 млн. євро);
- ФРН – покращення адміністративних можливостей місцевих громад та органів місцевої влади (6 млн. євро);
- Великобританія - відновлення міст, економічний розвиток (до 1 млн. євро);
- Фінляндія – проект, спрямований на попередження конфліктів (1,2 млн. євро), проекти щодо прав людини, гендерної політики, депресивних регіонів та охорони навколишнього середовища (200 тис. євро);
- Нідерланди – розвиток громадського суспільства та приватного сектора (100 тис. євро);
- Польща – місцеве урядування (50 тис. євро).

Стратегія ЄС для Дунайського регіону

8 грудня 2010 р. Європейська Комісія ухвалила Стратегію ЄС для Дунайського регіону (СДР) відповідно до звернення країн-членів ЄС. Після схвалення Європарламентом у лютому 2011 р. та затвердження Радою ЄС 24 червня 2011 року країни дунайського регіону розпочали взаємодію навколо імплементації Дунайської стратегії, розподіливши функції координації 11-и її пріоритетних напрямів. Інтереси української сторони були враховані в пріоритетному напрямі “Поліпшення ситуації у транспортній сфері та розвиток єдиного транспортного комплексу”, який передбачає заходи з метою розвитку водної, залізничної та дорожньо-транспортної інфраструктури Дунайського регіону.

Україна активно долучилась до процесу розробки змістовної частини згаданої ініціативи ЄС. Зокрема, було розроблено позиційний документ „Бачення Україною майбутньої Стратегії ЄС для Дунайського регіону (СДР)”, який було передано стороні ЄС з метою забезпечення належного врахування інтересів країн регіону, які не є членами ЄС. Зазначена позиція відстоювалася українською стороною також в рамках консультацій з питань ухвалення СДР.

6 липня 2011 р. відповідним рішенням КМУ функції координації діяльності, пов'язаної з участю України в реалізації СДР, були покладені на Міністерство економічного розвитку і торгівлі. У жовтні 2011 р. відбулося перше засідання Координаційного центру з провадження діяльності, пов'язаної з участю України реалізації СДР за результатами якого було визначено подальші кроки ЦОВВ у контексті імплементації СДР, розглянуто перелік з 22 перспективних проектів української сторони за кожним напрямом Стратегії. Друге засідання Коорцентру відбулося у травні 2012 р.

Наразі здійснюється робота навколо просування проектів української сторони, які отримали Рекомендаційні листи від Координаторів пріоритетних напрямів Стратегії (відновлення та подальший розвиток транзитного потенціалу України між основними вузлами Пан-європейської транспортної мережі (TEN-T), транскордонна співпраця із запровадження ефективної системи поводження з муніципальними та промисловими поводження з відходами на основі їх сортування).

Список рекомендованих джерел

1. Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу: Навчальний посібник / І. А. Грицяк . – К. : К.І.С., 2004. – 260 с.
2. Довгань В. М. Європейський Парламент. Правовий статус і компетенція в системі органів Європейського Союзу: Монографія / В. М. Довгань. – К. : КНТ, 2007. – 204 с.
3. Дэйвис К. Право Европейского Союза / К. Дэйвис; пер. со 2-го англ. изд. – К. : Знання, 2005. – 406 с.
4. Европейское право: учебник для вузов / под ред. проф. Л. М. Энтина. – М. : Норма, 2004. – 720 с.
5. Кернз В. Вступ до права Європейського Союзу: Навч. посіб. / В. Кернз. Пер. з англ. – К. : “Знання”, 2002. – 381 с.
6. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Геннадія Друзенка та Світлани Друзенко, за заг. ред. Геннадія Друзенка. – К. : «К.І.С.», 2010. – 536 с.

7. Копійка В. В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : Ін Юре, 2001. – 448 с.
8. Опришко В. Ф. Право Європейського Союзу: Загальна частина: Підручник для вищих навчальних закладів / В. Ф. Опришко, А. В. Омельченко, А. С. Фастовець. – К. : Вид. КНЕУ., 2002. – 460 с.
9. Право Європейського Союзу : навч. посіб. / В. М. Бесчасний, В. П. Філонов, О. В. Філонов, В. М. Субботін та ін. ; за ред. В.М. Бесчасного. – 2-ге вид., стер. – К. : Знання, 2011. – 366 с.
10. Право Європейського Союзу : навч. посіб. / За заг ред. Р.А. Петрова. – 3-тє видання, змінене і доповнене. – К. : Істина, 2010. – 376 с.
11. Право Європейського Союзу : підр. / за ред. В. І. Муравйова. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 704 с.
12. Право Європейського Союзу: підручн. / за ред. О. К. Вишнякова. – Одеса : Фенікс, 2013. – 883 с.
13. Топорнин Б. Н. Европейское право: Учебник / Б. Н. Топорнин. – М. : Юристь, 2001. – 456 с.
14. Тюшка А. В. Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність (Монографія) / А. В. Тюшка. – К. : К.І.С., 2007. – 228 с.

Атестація 2

Міжнародно-правові засоби вирішення спорів

Тема 7. Міжнародно-правові підстави та засоби зміни державної території.

План

Вступ.

1. Міжнародно-правові питання території. Правовий режим території.

2. Державна територія та її складові частини.

3. Правові підстави та засоби зміни державної території.

4. Державні кордони, види, способи встановлення, правовий режим.

Висновки.

Рекомендована література:

1. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.
3. Закон України "Про дипломатичну службу" від 20 вересня 2001 року.
4. Закон України „Про правонаступництво України”: від 12 вересня 1991 року.
5. Закон України „Про державний кордон України”, від 4 листопада 1991 року.
6. Закон України „Про міжнародні договори України”. від 29 червня 2004 року.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року.
8. Алямкін Р.В. Мирне вирішення міжнародних територіальних спорів: практика міжнародних судових органів [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Алямкін Руслан Володимирович ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. - К., 2011. - 196 арк.
9. Будзінський Т. Державний кордон України: нормативно-правове забезпечення ефективного управління та захисту / Т. Будзінський, Б. Гудь // Вісник Львівського університету. Серія : Міжнародні відносини. - 2012. - Вип. 30. - С. 33-43.
10. Головченко В. Дипломатичні обставини договірної оформлення українсько-польського кордону / В. Головченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. - 2013. - Вип. 2. - С. 8-15.
11. Кривак В.В. Міжнародно-правовий режим територіального моря [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Кривак Володимир Віталійович ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. - К., 2012. - 195 арк.
12. Кулик М. Встановлення критеріїв справедливості правового регулювання делімітації континентального шельфу// Право України.- 2001.-№ 7.-С.106-109.
13. Мостиський А.Б. Міжнародно-правова основа державних кордонів України [Текст] : дис...канд.юрид.наук:12.00.10 / Мостиський Андрій Богданович ; Київський ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 1993. - 189 л.
14. Стешенко В.М. Оренда території в міжнародному публічному праві [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Стешенко Володимир Миколайович ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2001. - 196 арк.
15. Цимбрівський Т.С. Дотримання принципів територіальної цілісності та непорушності кордонів у міжнародному праві [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Цимбрівський Тарас Степанович ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Л., 2008. - 244 арк.
16. Шемякін О. Міжнародно-правові основи режиму континентального шельфу України/ О.Шемякін, С. Благодельський // Право України.- 2002.-№3.-С.158-161.

ВСТУП

Згідно з Конвенцією Монтевідео про права та обов'язки держав 1933 р. територія є необхідною ознакою держави і контроль над територією – необхідний елемент державності. Юрисдикція над територією передбачає компетенцію держави приймати та втілювати норми стосовно даної території. Суверенітет держави передбачає здатність держави здійснювати виключну юрисдикцію над своєю територією.

Питання, що стосуються правового режиму території, мають у міжнародному праві величезне значення. На Землі давно не існує нічийних територій (terra nullius). Територія або знаходиться під державним суверенітетом, або її статус визначають численні міжнародні договори. Території можуть мати різний міжнародно-правовий статус. Міжнародне право дуже жорстко регулює питання зміни правового статусу території.

1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ТЕРИТОРІЇ. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТЕРИТОРІЙ.

В міжнародному праві вже цілком чітко склалися загальноновизнані поняття, що стосуються території.

У широкому значенні слова, під територією в міжнародному праві розуміються різноманітні простори земної кулі з її сухопутною і водною поверхнею, надрами і повітряними просторами, а також космічний простір і небесні тіла, що знаходяться в ньому.

Таким чином, термін «територія» використовується в міжнародному праві для позначення земного, а також позаземного простору, відмежованого від інших просторів певними межами, і такого, що має визначений юридичний статус (наприклад, статус державної території) і відповідний йому правовий режим.

Поняття «правовий статус» і «правовий режим» використовуються в якості критерію для юридичної класифікації територій. Хоча багато юристів-міжнародників ототожнюють ці поняття, Вважається, що вони усе ж мають різне тлумачення.

Під правовим статусом території слід розуміти її базисну правову характеристику, визначення її основної приналежності відповідно до міжнародно-правової класифікації територій (наприклад, державна територія, міжнародна територія й ін.).

Правовий режим виступає у виді визнаних міжнародному праві й у законодавстві держав специфічних рис і характеристик певної території, що в сукупності визначають і обумовлюють певний, відмінний від інших, порядок її використання.

Підтвердженням наших висновків є те, що території, які мають однакову юридичну природу й утворюють єдину просторову категорію, можуть відрізнятися специфічними особливостями свого правового режиму.

Наприклад, у категорії державної території можуть існувати такі правові режими, як:

- внутрішні морські води
- територіальні води (територіальне море),

В категорії міжнародних просторів:

- відкрите море,
- морське дно за межами національної юрисдикції і т.д.

І навпаки, правовий режим територій, що мають різну юридичну природу, може мати багато спільного, наприклад, правовий режим міжнародних каналів і відкритого моря.

Слід зазначити, що розуміння міжнародним правом території переважно в просторовому аспекті не має нічого спільного з поняттям території в її природному значенні, як середовища існування земної фауни і флори, місцезнаходження природних багатств і ресурсів, середовище проживання людини і матеріальної основи її існування, хоча останнє і враховується в нормах міжнародного і національного права, що стосуються природокористування.

Більшість авторів сходяться в тому, що територія в міжнародному праві відіграє важливу роль із позицій її приналежності або неприналежності визначеному територіальному суверену (державі) або можливості її використання всіма державами — членами світового співтовариства.

Звідси виділяють два види територій:

- а) державну;
- б) міжнародну.
- в) території зі змішаним
- г) території з особливим режимом.

Державна територія — це територія, що правомірно знаходиться під суверенітетом конкретної держави, над якою нею здійснюється територіальне верховенство.

Міжнародна територія — це територія, на яку не поширюється суверенітет якоїсь держави.

Це наступні території:

- відкрите море;

- міжнародний район морського дна;
- морське дно і його надра за межами континентального шельфу прибережних держав (за межами національної юрисдикції);
- повітряний простір за межами державних територій;
- Антарктика;
- космічний простір,
- Місяць та інші небесні тіла.

На території, що знаходиться в загальному користуванні держав, діють загальновизнані принципи і норми міжнародного права. Наприклад

Правовий статус Антарктики визначається договором про Антарктику від 1 грудня 1959 р., учасниками якого є 26 держав, у тому числі Україна. До Антарктиди належить район на півдні 60-ї паралелі південної широти, включаючи всі шельфові льодовики. Відповідно до п. 2 ст. IV договору "ніякі дії або діяльність, які мають місце поки даний договір набирає чинності, не утворюють основи для заяви, підтримання або заперечування будь-якої претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці і не утворюють ніяких прав суверенітету в Антарктиці. Ніяка нова претензія або розширення існуючої претензії на територіальний суверенітет в Антарктиці не заявляються, поки даний Договір набирає чинності". Саме так держави, що домовляються, прийняли на себе зобов'язання зберігати на період дії договору статус Антарктики як міжнародної (нічийної) території. Договір про Антарктику було укладено на 30 років, але він продовжує діяти, оскільки ніхто з учасників не заявив про намір припинити його дію.

У міжнародно-правовій літературі висловлювалась думка, що з 1983 р., після ініціативи VII конференції країн, що не приєдналися, в Нью-Делі почався новий період регулювання статусу Антарктики, викликаний її величезними багатствами мінеральних ресурсів і спробами ці ресурси розподілити між всіма державами таким же чином, як ресурси Світового океану.

У 1989 р. близько берегів Антарктики сталося декілька екологічних катастроф у зв'язку з розливом нафти з танкерів. Незадовго до того, 2 червня 1988 р., у Веллінгтоні було підписано конвенцію, яка регулювала порядок експлуатації мінеральних ресурсів Антарктики, котру ряд держав піддали різкій критиці. Під впливом цих факторів, за ініціативою Австралії і Франції, було прийнято рішення відмовитися від Веллінгтонської конвенції й укласти нову, в рамках договору 1959 р., яка б заборонила будь-яку діяльність на континенті і оголосила б його "природною резервацією, континентом миру і науки".

У результаті проведених дискусій 4 жовтня 1991 р. був підписаний Протокол до Договору 1959 р. про охорону навколишнього середовища, котрий встановив, що всіляка діяльність в Антарктиці буде здійснюватися на підставі визнання унікального характеру континенту і що будь-яка діяльність людини на континенті є допустимою

лише за наявності інформації про наслідки такої діяльності. Протокол заснував Комітет з охорони навколишнього середовища для Антарктики.

Антарктика — це материк Антарктида, розташований навколо Південного полюса Землі, що обмежений із півночі 60* південної широти і включає прилягаючі до нього шельфові льодовики, острови і прилягаючі моря.

Антарктика була відкрита в ході експедиції російських судів під командою М.П. Лазарєва і Ф.Ф. Беллінс-гаузена в 1818-1821 рр..

Правовий режим цієї зони визначається Вашингтонським договором про Антарктику від 1 грудня 1959 р, що спочатку був підписаний 12 державами, включаючи СРСР. Договір про Антарктику носить безстроковий і відкритий характер. Він відкритий для приєднання до нього будь-якої держави-члена ООН або будь-якої іншої держави, що може бути запрошена приєднатися до Договору за згодою всіх договірних сторін, представники яких мають право брати участь у Консультативних нарадах.

За цим договором (ст. 1) Антарктида оголошена демілітаризованою і нейтралізованою територією. Там не можна проводити ядерні випробування і здійснювати викидання радіоактивних відходів (ст. 5). Проте договір не забороняє використання військового персоналу або устаткування для наукових досліджень або для будь-яких мирних цілей. Антарктида повинна використовуватися міжнародним співтовариством у мирних цілях. Встановлено свободу наукових досліджень і співробітництва. Спостерігачі та науковий персонал станцій в Антарктиці знаходиться під юрисдикцією держави, що направляє. Води Антарктики є відкритим морем.

Відповідно до положень Договору 1959 року всі територіальні претензії держав в Антарктиці «заморожувалися». Але після підписання договору вони були заявлені. Причиною стало припущення, що надра континенту містять великі мінеральні багатства. На претензіях особливо наполягають Великобританія, Франція, Аргентина, Австралія, Чилі, Норвегія і Нова Зеландія. Положення загострилося в зв'язку зі зростанням кількості учасників Договору: на 1 липня 1996 року в договорі вже брала участь 41 держава. Вихід був знайдений досить оригінальний: держави-учасниці Договору на спеціальній Консультативній нараді 4 жовтня 1991 р. підписали в Мадриді (Іспанія) документ по врегулюванню освоєння мінеральних ресурсів Антарктики Протокол про охорону навколишнього середовища, що став практично складовою частиною Договору про Антарктику. Ним фактично заморожується (забороняється) ведення в Антарктиці усіх видів геологорозвідувальних робіт, включаючи експлуатаційні, терміном на 50 р., а сама Антарктида проголошена міжнародним заповідником.

Україна, відповідно до положень Договору 1959 р., із 1996 р. має на цьому материка свою науково-дослідну станцію «Академік Вернадський» (колишню «Фарадей»), розташовану на острові Галінцес (архіпелаг Арджентайн), що була подарована їй Великобританією.

Правовий статус відкритого моря визначається ч. VII ст. 89 Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 р.: "Ніяка держава не має права претендувати на підкорення будь-якої частини відкритого моря своєму суверенітету".

Аналогічна норма міститься у ст. II Договору від 27 січня 1967 р. "Про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла": "Космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, не підлягає національному присвоєнню ані шляхом проголошення на них суверенітету, ані шляхом використання або окупації, ані будь-якими іншими засобами". Саме цим встановлюється **міжнародний статус космічного простору**.

Міжнародний характер повітряного простору над міжнародними територіями визначається, зокрема, п. "Б" ст. 87 Конвенції з морського права та іншими правовими актами.

Територія зі змішаним режимом — це територія, на якій діють одночасно як **норми міжнародного права, так і норми національного законодавства прибережних держав**.

Території зі змішаним режимом умовно можна розділити на дві групи:

1) ті, що прилягають, і виняткові економічні зони і континентальний шельф прибережних держав, що не входять до складу державної території прибережних держав;

2) міжнародні ріки, міжнародні протоки, що перекриваються територіальними водами прибережних держав, і міжнародні канали, що входять до складу територій прибережних держав.

Континентальний шельф. Континентальний шельф (іноді його називають "епіконтинентальний пояс") визначається як морське дно і надра підводних районів, що простираються за межі його територіального моря уздовж природного продовження сухопутної території до зовнішньої межі підводної окраїни материка не далі 350 морських миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря (ст. 76 Конвенції 1982 р.).

На континентальному шельфі існують два види режиму: один — в межах 200-мильної зони, інший — за її межами, права інших держав у цих районах визначаються по-різному. На шельфі в межах 200-мильної зони прибережна держава має право самостійно визначати обсяг прав, що надаються іноземній державі, й зокрема забороняти здійснення будь-якого науково-дослідницького проекту, якщо він пов'язаний з бурінням або підривними роботами, що тягнуть привнесення шкідливих речовин у морське середовище, або пов'язаний з розвідуванням і розробленням живих чи неживих природних ресурсів, або передбачає будівництво чи експлуатацію островів, установок чи споруд.

Разом з тим, згідно зі ст. 82 Конвенції 1982 р. прибережна держава має робити відрахування або внески натурою у зв'язку з розробленням неживих ресурсів континентального шельфу за межами 200 морських миль. Розмір цих відрахувань

визначається залежно від часу експлуатації і на шостий рік складає один процент вартості чи об'єму продукції на даній ділянці. Ці відрахування надходять у розпорядження особливого органу (міжнародний орган з морського дна), і він розподіляє їх між державами — учасниками Конвенції на підставі критеріїв справедливості.

У разі, коли протилежні держави стикаються континентальним шельфом, виникає проблема його справедливого поділу (делімітації). Так, наприклад, ця проблема стосується Польщі і Швеції, оскільки дно Балтійського моря — суцільний континентальний шельф, а відстань між протилежними країнами не укладається в норми, передбачені ст. 76 Конвенції. Згідно зі ст. 83 Конвенції делімітація здійснюється шляхом узгодження "на основі міжнародного права, як це указується в статті 38 Статуту Міжнародного Суду, з метою досягнення справедливого рішення".

Одним зі складних питань сучасного міжнародного права є питання про способи розмежування морських просторів, насамперед континентального шельфу. Така проблема виникла практично перед всіма державами, що мають морське узбережжя. Більшість проблем вирішується міжнародними угодами. Рішення про розмежування в Ла-Манші між Великобританією і Францією було прийняте у 1977 р., з спору про шельф між Лівією і Тунісом — у 1982 р.; зі спору між США і Канадою стосовно затоки Мен — у 1984 р. Основний принцип, який застосовується при вирішенні спорів, — принцип рівновіддалених точок (однакового віддалення), від якого можна відступити за наявності "особливих обставин". До них належать економічні, географічні, демографічні та інші. Ці фактори необхідно враховувати, оскільки Україна стикається з проблемами делімітації континентального шельфу в Чорному морі.

Виняткова економічна зона являє собою район, що знаходиться за межами територіального моря і прилягає до нього. Ширина економічної зони не повинна перевищувати 200 морських миль, що відраховуються від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря. (Конвенція 1982 р.)

Згідно зі ст. 56 Конвенції у винятковій економічній зоні прибережна держава має суверенні права на розвідування, розроблення і зберігання природних ресурсів, живих і неживих, у водах, які покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, так само як і на розроблення ресурсів з метою виробництва енергії шляхом використання води, течій і вітру. У цій зоні прибережні держави мають право на утворення і використання штучних островів, установок і споруд; проведення морських наукових досліджень; захист і зберігання морського середовища.

Суверенні права прибережної держави на ресурси виняткової економічної зони не анулюють свободи відкритого моря, тобто не можуть слугувати перешкодою для свободи судноплавства, прокладення кабелів і трубопроводів тощо, але вочевидь виключають свободу риболовства.

Як і континентальний шельф, виняткова економічна зона може бути піддана делімітації між державами з протилежними або суміжними узбережжями на підставі узгодження з нормами міжнародного права і дотримання принципів справедливості. 2

Своєрідним різновидом територій є території з особливим міжнародним режимом:

- демілітаризовані
- нейтралізовані зони
- зони миру (у разі їхнього встановлення).

Виділення таких територій носить суто функціональний характер із метою визначення ступеня їхньої мілітаризації.

До складу цих територій можуть входити державні території або державні, міжнародні території і території зі змішаним режимом одночасно: наприклад, архіпелаг Шпіцберген, Аландські острови, Панамський і Суецький канали, Місяць та інші небесні тіла та ін.

2. ДЕРЖАВНА ТЕРИТОРІЯ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ ЧАСТИНИ.

У міжнародній доктрині існує безліч визначень державної території. Але найбільш вдалою вважається наступна:

державною територією, відповідно до міжнародного права, є частина земної кулі, що належить певній державі і в межах якої вона здійснює своє територіальне верховенство.

Це формулювання характеризується комплексним підходом, тому що в ньому закріплюється двоїстий характер державної території:

- з одного боку, державна територія виступає як об'єкт права власності,
- з іншого боку — вона визначає просторову межу державної влади.

У Конституції України закріплено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу (стаття 13 Конституції України).

Основним Законом держави передбачене право народу на володіння, користування і розпорядження як самою територією, так і всіма її природними ресурсами і багатствами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають із міжнародного співробітництва держав на принципі взаємної вигоди і міжнародного права.

Таким чином, територія виступає не тільки в якості матеріальної бази й екологічного середовища існування народу, але і є матеріальною базою суверенітету як основної властивості державної влади. Недарма міжнародне право передбачає, що

жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування.

Слід також враховувати, що як об'єкт права власності державна територія може бути предметом цивільно-правових угод:

- купівлі-продажу,
- міни,
- дарування,
- оренди та ін.

Територіальне верховенство держави прямо зв'язане з державним суверенітетом і виступає в якості одного з його складових елементів. Стаття 2 Конституції України проголошує, що суверенітет України, поширюється на всю її територію.

У міжнародному праві, відповідно до визначення Міжнародного суду, територіальне верховенство розуміється як територіальний суверенітет.

Територіальний суверенітет можна визначити як право держави здійснювати виняткову юрисдикцію стосовно всіх осіб і предметів на своїй території.

Отже, правовий режим усіх суб'єктів і об'єктів, що знаходяться на території держави, визначається і регулюється винятково її законами, і держава вправі не допускати на своїй території діяльності будь-якої іншої держави або організації.

Територіальний суверенітет це дуже складне і комплексне поняття, що має системоутворюючі характеристики. При практичній реалізації він виявляється у виді територіального верховенства народу і держави.

Таке верховенство передбачає:

— право народу на самовизначення, тобто право кожного народу вільно установлювати свій політичний статус, вільно вибирати і забезпечувати свій політичний, економічний і культурний розвиток без будь-якого втручання ззовні (див. статті 1 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року);

— визнання того, що будь-які територіальні зміни статусу державної території або її частини як у бік збільшення, так і у бік зменшення, будь-яка зміна державних кордонів повинні провадитися винятково у відповідності з прямим волевиявленням народу, згодою держави і міжнародного права без будь-якого втручання ззовні, погрози силою або її застосування, з обов'язковим наступним затвердженням будь-яких територіальних змін вищим законодавчим органом держави. Будь-які територіальні спори повинні вирішуватися винятково мирними способами шляхом переговорів у відповідності зі статтею 33 Статуту ООН і чинними міжнародними угодами;

— право держави на прийняття законів і правил, що регулюють режим державної території й окремих її складових частин, питання громадянства, місця проживання, переміщення, в'їзду і виїзду з країни й інших прав і свобод людини;

— виняткову й абсолютну владу держави в межах державної території, що виключає владу будь-якої іншої держави, якщо інше не встановлено спеціальною міжнародною угодою. Це означає, що на території держави виключається будь-яка діяльність публічної влади іншої держави і що вища влада держави здійснюється системою державних органів у законодавчій, виконавчій, адміністративній і судовій сферах;

— невтручання у внутрішні справи держави з боку інших держав, міжнародних організацій, іноземних фізичних і юридичних осіб;

— визнання недоторканності державної території, що виключає будь-які дії інших держав проти територіальної цілісності, політичної незалежності або єдності будь-якої держави, застосування сили або погрози силою, а також будь-яку воєнну окупацію в порушення міжнародного права;

— наявність невід'ємного права держави всіма наявними законними способами захищати недоторканність своєї території і державних кордонів, політичну незалежність і цілісність своєї держави, а також життя, майно, честь і гідність громадян, майнові та інші немайнові права фізичних і юридичних осіб;

— право держави на застосування всіх законних способів владного примусу для дотримання законів і правил як до власних фізичних і юридичних осіб, так і до іноземців, що знаходяться на її території, якщо інше не встановлено чинними міжнародними угодами. Отже, влада даної держави є вищою владою стосовно всіх фізичних і юридичних осіб, що знаходяться в межах її території;

— виключне право територіального суверена на надання дозволу із використання державної території і її природних ресурсів іноземними фізичними і юридичними особами і здійснення безпосереднього контролю за цим. Отже, ніхто не вправі насильно позбавляти державу в належній їй території відповідних природних ресурсів і змінювати державні кордони. Земля і державні надра не можуть використовуватися іншими державами або їхніми представниками в промислових цілях без згоди територіального суверена.

Межі дії територіального верховенства кожної держави обмежуються її державними кордонами.

Правда, у ряді випадків держави вправі здійснювати свою юрисдикцію стосовно осіб і дій, вчинених за межами своєї території.

Є загальновизнаним, що юрисдикція держави може поширюватися за межами її кордонів тільки на свої військові кораблі у відкритому морі, повітряні судна поза своєю територією і на космічні об'єкти та їхні екіпажі.

Крім того, в ординарних умовах за межами державних кордонів держави можуть здійснювати лише визначені права на живі і мінеральні ресурси окремих морських районів (наприклад, у межах своїх економічної зони і континентального шельфу) та іншу точно обмежену цілеспрямовану юрисдикцію, що допускається міжнародними

угодами і міжнародними порядками (наприклад, у межах зони, що прилягає, та виняткової економічної зони, в Антарктиці і т.д.).

Слід пам'ятати, що сучасне міжнародне право забороняє зловживання територіальним верховенством. У якості таких зловживань розцінюються:

- підготовка і засилання збройних формувань на територію іншої держави;
- перенос морського, річкового і повітряного забруднення на територію іншої держави;
- пропаганда війни і расизму, розпал ненависті до народів сусідніх держав;
- попуск і неприйняття заходів для припинення злочинів, наслідки яких поширюються або можуть поширюватися на територію іншої держави, та ін.

Державна територія складається із:

- сухопутної,
- водної,
- повітряної території,
- надр.

Сухопутною територією держави є вся суша в межах державних кордонів, острови й анклавні незалежно від їхнього місцезнаходження.

Водна територія держави містить у собі водні простори, що знаходяться на сухопутній території й островах (озера, ріки, канали, водоймища), а також внутрішні води і територіальне море.

Повітряна територія держави являє собою стовп повітря визначеної висоти і включає весь повітряний простір над її сухопутною і водною територіями.

Надра — частина земної кори, розташована нижче ґрунтового прошарку і дна водойм, що простирається до глибин, технічно доступних геологічному вивченню й освоєнню.

Тепер охарактеризуємо зазначені види державної території докладніше.

Прийнято вважати, що сухопутна територія включає всю сушу, незалежно від місця розташування її окремих складових частин. Будинки і споруди, що спираються на ґрунт або проникають усередину його, розглядаються як приналежність території, і усе, що відбувається на них або в них, відбувається в межах державної території.

Острівні території або анклавні характеризують окреме розташування частин сухопутної території.

Острів, відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року — це природно утворений простір суші, оточений водою, що знаходиться вище рівня води під час приливу (ч. I статті 121).

За винятком скель, не придатних для підтримки життя людини або самостійної господарської діяльності, острови в однаковій мірі з іншими частинами сухопутної території держави можуть мати територіальні води, зону, що прилягає, або континентальний шельф, економічну зону.

У певних випадках наявність острова поруч із континентальним узбережжям може стати фактором, що впливає на проходження прямих вихідних ліній для відліку ширини територіальних вод.

При перебуванні острова поблизу території іншої держави або у вузькому морському проході нерідко виникає необхідність у міжнародних угодах для визначення статусу морських проходів (наприклад, шведсько-датська конвенція 1938 року в зв'язку з наявністю в протоці Зунд острова Кіркхольм).

Відповідно до діючого в Україні законодавства, острови, що належать Україні (зокрема, острів Зміїний, розташований у Чорному морі), мають територіальні води, економічну зону і континентальний шельф.

Анклав — частина території однієї держави, оточена зі всіх боків сухопутною територією іншої держави і яка не має морського берега.

Анклав складає невід'ємну частину території тієї держави, якій належить. В даний час відомі лише декілька анклавів:

- на території Швейцарії розташовані анклави Бюзінген (ФРН) і Кам-шоне-д'Італія (Італія),

- на території Нідерландів — Бар-ле-Нассау, Барле-Хорті (Бельгія) і, навпаки, — Варле-Дус (Бельгія) у Нідерландів, іспанське місто Олівія розташоване у межах французького департаменту Східних Піренейів і відділене від Іспанії французькою сухопутною територією.

Існування анклавів зумовлює необхідність забезпечення доступу до них (вирішення питань проїзду в них через територію іншої держави, інших життєво важливих питань існування території і її населення), що звичайно вирішується міжнародними угодами.

Якщо частина території однієї держави відрізана частково сухопутною територією і частково морською територією іншої держави, вона розглядається в якості **напіванклава**, оскільки є морський берег, до якого можливий доступ із боку моря. (наприклад, Калінінград і Калінінградська область Росії", що мають вихід до Балтійського моря; іспанські території Сеута і Мелілья, оточені територією Марокко, але які мають вихід до Середземного моря).

Деякі автори включають до складу сухопутної території держави також надра на технічно доступну для геологічного вивчення й освоєння глибину, не виділяючи їх в окремий вид державної території.

Теоретично глибина надр не обмежена і поширюється до центру земної кулі у вигляді сегмента земної кулі з вершиною в центрі планети й основою у вигляді поверхні

території кожної даної держави. Правовий режим надр регламентується в Україні Конституцією України і Кодексом України про надра.

Надра є виключною власністю народу України і даються тільки в користування. Угоди або дії, що у прямій або непрямій формі порушують право власності народу України на суверенітет прибережної держави. Вів поширюється також на повітряний простір над територіальним морем, на його дно і надра.

У відповідності зі статтею 5 зазначеного вище Закону України «Про державний кордон» **до територіальних вод України належать морські води шириною 12 морських миль, що відраховуються від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, що з'єднують відповідні точки.**

Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватися міжнародними договорами України, а при відсутності договорів — відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Повітряна територія держави. — це стовп повітря над сухопутною і водною територією держави в межах її державних кордонів.

Таким чином, нижньою межею повітряної території держави є ІЗ сухопутний і водний кордони.

Слід зауважити, що верхня межа повітряного кордону, що відокремлює державну територію від космічного простору, котрий є міжнародною територією, дотепер конвенційно не визначена. У законодавстві України це питання також не урегульоване.

Проблема визначення верхньої межі повітряної території особливо актуалізувалася в останні десятиліття й обумовлена появою літаків, що літали за межами досяжності протиповітряної оборони держав, і появою супутників та космічних кораблів, орбіта яких знаходилася над територією багатьох держав і змінити яку було практично неможливо. Існує звичайна норма міжнародного права, відповідно до котрої верхня межа повітряної території держави знаходиться на висоті 100-130 км над рівнем моря, оскільки саме на такій висоті знаходяться мінімальні перигеї орбіт штучних супутників Землі (найближча до Землі точка орбіти, що знаходиться на межі космічного і повітряного простору, після перетинання котрої космічні апарати згорають у повітряних шарах атмосфери).

Правовий режим її повітряного простору устанавлюється винятково даною державою. Але держави на засадах взаємності і за взаємною згодою беруть на себе міжнародні зобов'язання про польоти на їхню територію і через їхню територію (транзитом) іноземних повітряних апаратів. Ці зобов'язання складають предмет регулювання міжнародного повітряного права.

Слід пам'ятати, що повітряний простір над сухопутною територією, внутрішніми водами і територіальним морем держави — невід'ємна частина її державної території.

Під умовною (квазі) територією держави в міжнародному праві розуміють:

- територію її дипломатичних представництв, розташованих у закордонних державах,
- територію торгових суден у відкритому морі,
- повітряних суден і космічних апаратів, що несуть прапор або знак якоїсь держави,
- підводні кабелі,
- трубопроводи,
- надводні споруди у відкритому морі (над шельфом).

Така територія деякими авторами іноді іменується «плавучою», «літаючою», «космічною» та іншими територіями.

Вони ж виділяють абсолютну і відносну (умовну) території. Під абсолютною розуміють, наприклад, військові судна, що повсюдно прирівнюються до території власної держави; до відносної деякі автори прираховують, наприклад, транспорт глави дипломатичного представництва і навіть автотранспорт громадянина конкретної держави, що знаходиться за кордоном.

У міжнародному праві розрізняють демілітаризовані і нейтралізовані території.

Демілітаризована територія — це така частина державної території, у відношенні якої дана держава прийняла міжнародне зобов'язання скоротити або не мати в її межах військових укріплень і споруд, визначених видів озброєнь і збройних сил.

Такі території створюються на основі міжнародних угод (договорів) між заінтересованими державами з метою забезпечення взаємної міжнародної безпеки.

Демілітаризація може застосовуватися:

а) стосовно передбачених відповідними актами частин територій (районів) тієї або іншої держави або стосовно самостійних політико-територіальних одиниць;

б) стосовно держави в цілому в якості способу міжнародного примусу, покарання за агресивну війну;

в) стосовно певних просторових сфер, що не знаходяться під державним суверенітетом і якими можуть користуватися в мирних цілях усі держави. У своєму обов'язку демілітаризація може бути повною або частковою.

Повна демілітаризація являє собою:

- ліквідацію всіх наявних військових об'єктів,
- заборону спорудження нових військових об'єктів і укріплень,

- заборону усіх видів зброї,
- виведення і заборону утримання збройних сил, крім поліцейських,
- заборону ввозу і провозу військових матеріалів,
- заборону прольотів військових літаків і т.д.

У цілому все це зводиться до заборони використання даної території у військових цілях.

Часткова демілітаризація полягає в тому, що на таких територіях реалізується один або декілька з таких заходів:

- ліквідація визначених військових об'єктів,
- заборона будівництва таких нових об'єктів,
- заборона використання нових видів озброєнь,
- обмеження контингенту збройних сил і заборона введення нових частин і т.п.

Приклади демілітаризації певних територій дуже різноманітні.

Так, за Угодою між СРСР і Фінляндією від 11 жовтня 1940 року і за Мирним договором країн антигітлерівської коаліції з Фінляндією від 10 лютого 1947 року, режим повної демілітаризації встановлений для Аландських островів, що належать Фінляндії.

Згідно з багатостороннім Паризьким договором від 9 лютого 1920 року, до якого в 1935 році приєднався СРСР, демілітаризованою територією є архіпелаг Шпіцберген, що знаходиться під суверенітетом Норвегії.

Цілком демілітаризовані на підставі міжнародних угод Місяць та інші небесні тіла.

Заходи для часткової демілітаризації Суецького каналу були передбачені Константинопольською конвенцією 1888 року.

У Кореї в зв'язку з укладанням перемир'я в 1953 році була утворена демілітаризована зона вздовж 38-ї паралелі, що розділяє КНДР і Південну Корею.

Демілітаризація території нерідко супроводжується її нейтралізацією.

Нейтралізована територія — поняття більш широке, ніж демілітаризована територія, оскільки під нею розуміється встановлення міжнародними угодами такого статусу території, при якому забороняється її використання в якості театру воєнних дій або в якості бази для ведення воєнних дій в інших районах світу.

Нейтралізація частини державної території не накладає на державу зобов'язання бути нейтральною у процесі ведення воєнних дій, але при цьому з театру воєнних дій повинна бути виключена нейтральна територія.

Прикладом нейтралізованої території може слугувати Магелланова протока, що за договором між Аргентиною і Чилі від 23 липня 1881 року оголошена «нейтралізованою назавжди».

Договором між США і Панамою від 7 вересня 1997 року Панамський канал оголошений «постійно нейтральним».

Нейтралізація Антарктики впливає зі змісту і духу Вашингтонського договору від 1 грудня 1959 року, у якому закріплено, що Антарктика використовується винятково в мирних цілях і в її межах забороняються будь-які заходи воєнного характеру.

3. ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ЗАСОБИ ЗМІНИ ДЕРЖАВНОЇ ТЕРИТОРІЇ.

Питання, що стосуються придбання державної території, завжди належали до числа найважливіших, найскладніших і особливо делікатних міжнародних проблем, що протягом всієї історії людства призводили до кривавих сутичок і війн між державами, гострих міжнаціональних конфліктів навіть у рамках однієї держави. Гострота цих питань виявляється і в даний час, наприклад на територіях колишнього Союзу РСР і Югославії, в Анголі, Руанді, Грузії та Абхазії, Палестині та Ізраїлі та ін..

Слід зазначити, що сучасне міжнародне право визнає лише законні способи придбання територій. Хоча поняття правомірності таких способів, як і вироблення самих способів, пройшли період еволюційного розвитку.

У міжнародному праві здавна склалося, що держава володіє територією, якщо:

- здійснює над нею державну владу;
- організує на ній господарську діяльність;
- повідомляє іншим державам про приєднання цієї території (нотифікує територію).

Одні з перших «легальних» способів придбання земель, що установилися в міжнародному праві середніх віків, були пов'язані з епохою великих географічних відкриттів.

Саме тоді в якості правової підстави для приєднання нових земель з'явився титул «первинного присвоєння». У подальшому цей спосіб придбання території, що полягав у тому, що держава приєднує всі відкриті нікому раніше не приналежні території (наприклад, відкриття Христофора Колумба), — хто перший відкрив невідому до того землю і хоча б номінально нею заволодівав, одержував на неї право власності («прийшов, побачив і ... привласнив»), одержав найменування «окулярної окупації». Пізніше було визнано, що сам по собі факт окулярної окупації, що обмежувався лише нотифікацією, тобто публічним оголошенням про відкриття і приєднання земель, не

може створювати титулу на такі землі. У міжнародному праві з'явилася вимога «ефективної окупації», тобто практичного, господарського освоєння таких територій.

Незважаючи на те що таке заняття «нічийної» території означало пряме насильницьке захоплення територій «нецивілізованих» народів, що супроводжувалося повним ігноруванням законних прав і інтересів корінного населення, така практика продовжувалася сторіччями, набуваючи часом нових форм.

Такі, наприклад, як придбання території шляхом тривалого і непорушного володіння («давнина набувача»), захоплення і приєднання території або її частини в більш слабкої держави. Користуючись цими способами, протягом XV-XIX століть найбільш розвинені капіталістичні держави — Англія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Іспанія, а наприкінці цього періоду — США і Японія захопили й оголосили своїми володіннями величезні простори Африки, Азії, Америки й Австралії, встановивши там колоніальний режим і позбавивши місцеве населення елементарних людських прав,

У цей же період з'являється ще один початковий спосіб придбання державної території — в результаті збільшення території, що полягає у встановленні державою суверенітету над знов утвореними новими ділянками суші (частіше усього островами), поява яких пов'язана з природними катаклізмами). В даний час збільшення території в більшості випадків пов'язане з цілеспрямованою діяльністю людини, спрямованою на збільшення території держави (намивання нових ділянок території в морі» будівництво штучних островів і т.д.).

У процесі історичного розвитку на зміну початковому присвоєнню земель прийшли похідні способи придбання державної території, значення яких полягало у переході території однієї держави до складу території іншої. Такий перехід міг здійснюватися як на договірній, так і на позадоговірній основі. Такою градацією практично було покладено початок класифікації законних і незаконних способів придбання території.

До договірних способів придбання державної території належать:

- цесія,
- обмін,
- дарування території, у тому числі за шлюбним контрактом між царюючими особами,
- продаж території.

Цесія (поступка території) — передача території однієї держави іншій за згодою між ними.

Історично цесія є односторонньою угодою заінтересованих держав на територіальну зміну. Раніше держава поступалася частиною своєї території під певним тиском і практично без усякої компенсації.

Пізніше цесія стала здійснюватися на відплатних печатках, тобто супроводжуватися компенсацією в грошовій або іншій формі. Крім того, цесія потребує укладання між відповідними державами міжнародного договору, що повинний відповідати всім основним принципам сучасного міжнародного права.

Прикладом цесії може служити поступка в 1867 році Росією США Аляски (1519 тис. кв. км; для порівняння: площа України складає 603,7 тис. кв. км) за 7,2 млн. доларів.

Є приклади цесії й у більш пізній практиці міждержавних відносин. Так, у 1946 році СРСР уступив Афганістану частину водної території Амудар'ї, а роком пізніше Фінляндія цесувала СРСР за 700 млн. фінляндських марок 176 кв. км своєї території в районі гідроелектростанції Янікоскі і греблі Ніскакоскі на ріці Паатсо-йокі,

Міжнародному праву відома подвійна цесія або обмін територіями.

Так, у 1951 році СРСР і Польща на основі угоди обмінялися ділянками своїх територій у районах Люблинського воєводства ПНР і Дрогобицької (нині Львівської) області УРСР, тому що населення цих територій історично тяжіло до суміжних районів СРСР і Польщі.

У 1999 році прийняте рішення про обмін територіями між Одеською областю України і Молдавією (район села Паланка), у результаті якого Молдавія одержує доступ до ріки Дунай і віддає приналежну їй ділянку, що проходить територією України.

Одним із видів договірної поступки є **плебісцит** — всенародне голосування з питання про територіальні зміни (державної приналежності визначеній території).

Плебісцит може проводитися як на підставі внутрішньодержавного акту, так і відповідно до міжнародного договору. У залежності від цього його проведення може поручатися державному органу або міжнародній організації.

Плебісцит уперше був проведений у період Великої французької революції 1789-1894 років. За підсумками Першої світової війни, відповідно до рішень Паризької мирної конференції 1919-1920 років була проведена ціла серія плебісцитів.

У 1944 році Ісландія на основі плебісциту вийшла з Датського королівства і стала незалежною державою. На підставі плебісциту, проведеного в 1967 році, був вирішений територіальний спір між Іспанією і Великобританією щодо Гібралтару.

У сучасній міжнародній практиці також є випадки входження однієї держави до складу якоїсь іншої держави, відділення від будь-якої держави зі створенням власної державності.

Так, на підставі волевиявлення населення в 1990 році відбулося об'єднання ФРН і НДР у єдину німецьку державу ФРН.

У 1965 році Сінгапур вийшов із складу Федерації Малайзії й утворив самостійну державу — член ООН.

Слід зазначити, що реалізація принципу самовизначення народів можлива тільки в тісному взаємозв'язку з іншими основними принципами міжнародного права.

Отже, при його реалізації не повинний бути порушений принцип територіальної цілісності держав. Водночас на практиці дуже важко досягти гармонічного сполучення цих принципів.

Проблема Чечні в Росії, Придністров'я в Молдавії, Нагірного Карабаху в Азербайджані, Тибету в Китаї є яскравим тому підтвердженням.

До договірних способів придбання державної території належить **продаж території**.

Так, наприклад, США в 1803 році купили у Франції Луїзіану, у 1916 році — у Данії групу Антильських островів.

До правомірних способів територіальних змін сучасна міжнародна доктрина відносить **відторгнення частини території держави-агресора в якості санкції**.

Така міра застосовується до конкретної держави не тільки як форма відповідальності за розв'язану агресію проти іншої держави або держав, але й у якості превентивної міри, спрямованої на запобігання агресії з територій, що відриваються, у майбутньому.

Така практика мала місце після Другої світової війни, коли відповідно до рішень Берлінської (Потсдамської) конференції 1945 року в Німеччині була відірвана північна частина Східної Пруссії з містом Кенігсбергом і передана СРСР, — у даний час місто Калінінград і однойменна область у складі Російської Федерації, а південна частина Східної Пруссії була передана Польщі; за Мирним Договором з Італією 1947 року Греції на правах повного суверенітету були передані Додеканезькі острови, а Югославії — острів Пелагоза і прилягаючі острівці.

Міжнародному праву відомо **тимчасове користування територіями**.

Під цим розуміють оренду територій, транзит через території, кондомініум, територію загального користування та ін. У «старому» міжнародному праві це іменувалося міжнародними сервітутами (ще в римському цивільному праві під сервітутами розумілося право обмеженого користування чужою земельною ділянкою).

Слід зазначити, що ряд учених-міжнародників ставилися до цього поняття негативно. Так, у 1920 році комісія юристів, призначена Лігою Націй для з'ясування питання про Аландські острови, у своєму висновку відзначила, що існування міжнародних сервітутів не є загальновизнаним. Проте цей термін продовжує вживатися в закордонній літературі, для позначення закріпленого договором або в деяких випадках звичаєм права однієї, декількох або всіх держав на певну форму користування територією іншої держави або на певний стан ділянки такої держави. При цьому об'єктом сервітуту виступає саме територія, і обов'язки по ньому, що носять постійний характер, переходять до іншої державі при правонаступництві.

Розрізняють сервітути позитивного характеру, що полягали в обов'язку держави допускати на своїй території дію влади іншої держави (наприклад, право проходу або проїзду, право користування водоймищем іншою державою) і сервітути негативного

характеру — під ними розуміється обов'язок держави утримуватися від певних дій на своїй території (найбільш показовим прикладом є демілітаризовані і нейтралізовані зони).

Практично цей термін нині застосовується до права транзиту або прольоту через визначену зону, до права проходу деякими ріками і до права оренди державної території. Під орендою в міжнародному праві розуміють тимчасове використання одною державою частини території іншої держави для цілей, що не суперечать основним принципам міжнародного права, і не пов'язаних із установами політичного панування на даній території.

Договір міжнародної оренди відрізняється від інших видів тимчасового користування територією тим, що:

— він укладається на певний строк і є відплатним;

— він має суто цільовий характер використання орендованої території, і тому вона не може бути використана в інших цілях, крім зазначених у договорі (будівництво й експлуатація транспортних шляхів, створення вільних економічних зон, розміщення наукових об'єктів і т.д.);

— цілі, закріплені в договорі, не можуть суперечити основним принципам міжнародного права;

— в міжнародному договорі про оренду застерігається, що суверенітет над орендованою територією зберігається за державою-орендодавцем або таке положення саме впливає зі змісту даного договору.

Прикладом міжнародно - правової оренди території може служити Договір між СРСР і Фінляндією про передачу в оренду Фінляндії радянської частини Сайменського каналу й острова Малий Висоцький від 27 вересня 1962 року.

Кондомініум — це спільне володіння двох і більше держав визначеною територією, на яку поширюється їхній суверенітет.

В даний час кондомініуми практично не зустрічаються, колись вони були єдиним компромісним заходом для задоволення домагань декількох держав на право володіння визначеною територією. Тому правовою основою створення кондомініумів була угода між заінтересованими державами, що визначало характер і межі адміністративної влади кожної з них. Наприклад, на підставі Віденського договору 1864 року земля Шлезвіг-Гольштейн і Лауенбург знаходилися під кондомініумом Австрії і Пруссії з 1864 по 1866 роки; на основі угоди між Бельгією і Пруссією, укладеної на початку XIX сторіччя, був утворений кондомініум у Морені, що, проіснувавши більше ста років, припинив своє існування в 1919 році відповідно до Версальського мирного договору, який признав повний суверенітет Бельгії над цією територією.

У сучасний період існує єдина сухопутна державна територія загального користування — відповідно до Паризького договору про Шпіцберген (архіпелаг Сваль-

бард) від 9 лютого 1920 року, він, з одного боку, є суверенною частиною Королівства Норвегії, а, з іншого боку — на ньому діє режим спільного користування.

Нарешті, міжнародному праву відомі деякі інші правомірні засоби придбання державної території, зокрема, на підставі рішення арбітражу або суду у разі мирного вирішення територіального спору.

Таким способом є **ад'юдикація** — передача частини території однієї держави іншій на підставі рішення судового органу.

Вона буде вважатися правомірною тільки в тому випадку, якщо, по-перше, при зверненні в судовий орган держави, що сперечаються, мають у сукупності достатні правові підстави на володіння територією, що оспорується і, по-друге, якщо обидві держави визнають вад собою юрисдикцію даного суду.

Сучасне міжнародне право, що спирається на загальновизнані принципи, повністю заперечує усяку можливість насильницької зміни території держав з порушенням положень Статуту ООН, не визнає переходу суверенітету від переможеної держави до держави-переможниці навіть при тривалій фактичній окупації території переможеної держави (наприклад, окупація Іраком території Кувейту), заперечує давнину набувача.

Не признаються правомірними і такі способи придбання території, як дебелиція (завоювання, захоплення території за допомогою сили) і анексія (подарунок переможцю, незаконне відторгнення території). Ніяка окупація не признається законною.

У Заключному акті НБСЄ 1975 року держави взяли на себе зобов'язання «шанувати територіальну цілісність кожної з держав-учасниць, утримуватися від того, щоб перетворювати територію одна одної в об'єкт військової окупації або інших прямих чи непрямих засобів застосування сили в порушення міжнародного права або в об'єкт придбання за допомогою таких засобів або погрози їхнього здійснення. Ніяка окупація або придбання такого роду не буде признаватися законним».

В даний час є загальновизнаним, що вищим і основним принципом правомірного розмежування державної території є вибір самого народу, що проживає на даній території, і принцип самовизначення народів і націй, що, як правило, здійснюється і проводиться в життя мирним шляхом, а в деяких випадках, допустимих міжнародним правом, і за допомогою застосування сили (при боротьбі колоніальних і залежних народів за своє національне звільнення й утворення власної державності, при боротьбі проти іноземної окупації або вторгнення).

4. ДЕРЖАВНІ КОРДОНИ, ВИДИ, СПОСОБИ ВСТАНОВЛЕННЯ, ПРАВОВИЙ РЕЖИМ.

Територія однієї держави відокремлюється від території іншої держави за допомогою державних кордонів.

У міжнародній доктрині є різні визначення державних кордонів.

Одні автори визначають державні кордони як лінію, що встановлює межі сухопутної або водної території держави.

Інші – як юридичне обґрунтовану умовну лінію, що визначає межі не тільки поверхні, але також і надр і повітряного простору,

А треті – як фактичні або уявлювані лінії на сухопутному, водному і повітряному просторах і надрах, що визначають межі дії державного суверенітету.

Проте в цих підходах, що характеризуються поліоб'єктністю складу, можна знайти точки дотику.

Під **державним кордоном** розуміється лінія, яка не тільки встановлює просторові межі державної території, але і межі дії державної влади.

Є також і нормативні визначення державних кордонів, що містяться в національному законодавстві держав.

Так, Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року визначає **державний кордон** як лінію і вертикальну поверхню, що приходить по цій лінії, котрі визначають межі території України, — суші, вод, надр, повітряного простору.

Слід відрізнити державні кордони, що розділяють і розмежовують території суміжних суверенних держав, і адміністративно-територіальні або адміністративні кордони, за допомогою яких здійснюється розмежування окремих частин однієї держави: адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів федерації і т.п.

Головне завдання державних кордонів полягає у:

- визначенні просторових меж територіального верховенства держави,
- в обмеженні приналежної їй території, котра складає матеріальну основу життєдіяльності народу і самої держави.

Належним чином закріплені і визнані, державні кордони підтверджують право держави (титул) на дану територію, В основі існування сучасних кордонів держав-членів світового співтовариства лежать принципи непорушності і недоторканності державних кордонів, недоторканності та цілісності державної території, особлива стабільність договорів про кордони.

Сучасне міжнародне право забороняє односторонні, а тим більше насильницькі дії пов'язані зі зміною кордонів. Проте воно не виключає можливості мирної зміни кордонів за домовленістю між суміжними державами, тобто шляхом укладання міжнародних угод, і відповідно до принципів міжнародного права. Водночас вони можуть бути встановлені в результаті видання внутрішньодержавного акту.

Так, стаття 2 Закону України «Про державний кордон України», що регулює порядок визначення державного кордону, встановлює, що «державний кордон України визначається рішеннями Верховної Ради України, а також міжнародними договорами України».

Міжнародному праву відомий феномен невизначених кордонів, кордонів de facto, що виникають через відсутність демаркації.

Такі кордони мають місце в Африці, на Азіатському континенті (наприклад, у даний час відзначається повна відсутність юридичного і навіть фактичного кордону між Пакистаном і Афганістаном), а також у випадку наявності неурегульованого прикордонного спору.

Існують сухопутні, водні і повітряні кордони держави, що розрізняються в залежності від місця проходження.

За способами встановлення розрізняють кордони:

а) **астрономічні** – вони проводяться по меридіанах і паралелях (наприклад, такий кордон проходить по 38 паралелі між КНДР і Південною Кореєю);

б) **орографічні** - що проходять по місцевості з рахунком її рельєфу (такі кордони є між переважною більшістю суміжних держав);

в) **геометричні:**

- вони прокладаються шляхом нанесення прямих ліній (більшість таких кордонів існує в Африці: між Єгиптом і Суданом, між Єгиптом і Лівією, Лівією і Чадам та ін.);

- вони проходять також між Аляскою (СІНА) і Канадою та ін.).

Сухопутні кордони встановлюються на основі Договорів між суміжними державами і, відповідно до цих договорів, позначаються на місцевості.

Водні кордони поділяються на:

- річкові,

- озерні,

- кордони інших водойм і морські.

Кордони на ріках устанавлюються за згодою між прибережними державами:

на судноплавних ріках – по середині головного фарватеру або по тальвегу (лінії найбільших глибин),

на несудохідних – по середині головного рукава ріки.

На озерах і інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи сухопутного кордону до берегів озера або іншого водоймища.

Морськими кордонами держави є зовнішні межі її територіального моря або лінія розмежування територіальних морів суміжних або протилежних держав.

Зовнішні межі територіального моря встановлюються законодавством прибережної держави відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Повітряними кордонами державної території є: бокові і висотні межі її повітряного простору.

Боковою межею повітряного простору є вертикальна площина, що проходить по сухопутній і водній лініям державного кордону. Висотні межі державного кордону обмежуються 110-115 км.

У відповідності зі статтею 3 Закону України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року **державний кордон України**, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, **установлюється:**

- 1) на суші – по характерних точках і лініях рельєфу або ясно видимих орієнтирах;
- 2) на морі – по зовнішній межі територіального моря України;
- 3) на судноплавних ріках – по середині головного фарватеру або тальвегу ріки; на несудноплавних ріках (ручаях) – по їхній середині або по середині головного рукава ріки; на озерах і інших водоймах – по прямій лінії, що з'єднує виходи державного кордону України до берегів озера або іншого водоймища.

Державний кордон України, що проходить по річці (ручаю), озеру або іншій водоймі, не переміщується як при зміні обрису їхніх берегів або рівня води, так і при відхиленні русла ріки у той або інший бік;

4) на водоймищах гідровузлів, та інших штучних водоймах – відповідно до лінії державного кордону України, що проходила на місцевості до їхнього заповнення;

5) на залізничних і автодорожніх мостах, греблях і інших спорудах, що проходять через прикордонні ділянки судноплавних і несудноплавних рік (струмків), — по середині цих споруд або по їхній технологічній осі, незалежно від проходження державного кордону України по воді.

У процесі встановлення кордону звичайно розрізняють два послідовних етапи:

делімітація – це визначена в договірному порядку загального напрямку проходження лінії державного кордону з позначенням її на картах, схемах і планах. При делімітації складається докладний опис проходження лінії кордону, що виключає двояке тлумачення, із нанесенням її на карти і схеми (делімітаційні карти) за спеціально обраними і узгодженими природними або штучними точками або орієнтирами (ріками, ручаями, гірськими вершинами, хребтами і т.д.).

Делімітаційна карта підлягає парафуванню і підписанню, вона також скріплюється гербовими печатками договірних сторін. У України проведена делімітація державних кордонів із усіма суміжними державами (у 1997 році підписаний договір про

делімітацію кордонів із Білорусією, у 1999 році – із Молдавією), за винятком Російської Федерації.

Переговори про це між двома державами знаходяться в початковій стадії;

демаркація – це проведення лінії державного кордону на місцевості з позначенням її спеціальними прикордонними знаками (пірамідами, стовпами, буями, створеними знаками, маяками і т.п.).

Роботи з демаркації знаходяться під контролем представників суміжних держав і здійснюються прикордонними військами.

Відповідно до статті 4 Закону України від 4 листопада 1991 року «державний кордон України на місцевості позначається ясно видимими прикордонними знаками, форми, розмір і порядок установа яких визначаються законодавством України і міжнародними договорами України».

При демаркації складається протокол – докладний опис проходження лінії кордону на місцевості зі схемами, фотографіями й описом кожного прикордонного знака та його відмітних характеристик (розміри, колір, характеристики вогнів і т.д.).

Повітряні і підземні кордони не позначаються. В даний час йде процес демаркації українсько-білоруського й українсько-молдавського кордону.

При позначенні лінії кордону на місцевості можливі невеличкі відхилення від делімітаційного опису (особливо поблизу населених пунктів), виникаючі розбіжності вирішуються змішаними комісіями, а в особливих випадках — на дипломатичних переговорах.

Слід мати на увазі, що всі документи з делімітації і демаркації є складовими частинами договорів про територіальне розмежування, поступку, обмін, продаж територій і підлягають затвердженню вищими органами державної влади суміжних держав, що домовляються.

Таким чином слід наголосити, що значення території чи не першорядне у міжнародних відносинах, адже територія є не просто простором, а матеріальним середовищем життя кожної держави.

ВИСНОВКИ

Проблема території завжди була однією із самих гострих й складних у міжнародному праві, тому що територія – це не просто простір, а необхідний атрибут держави, матеріальна основа життєдіяльності його народу, що населяє, і людства в цілому. Протягом всієї історії людської цивілізації виникали конфлікти й спалахували війни за володіння тією або іншою територією. Це викликало необхідність створення міжнародно-правових норм, які б регулювали відносини між суб'єктами міжнародного права відносно територій.

Отже, територія в міжнародному праві це різноманітні простори земної кулі з її сухопутною і водною поверхнею, надрами і повітряними просторами, а також космічний простір і небесні тіла, що знаходяться в ньому.

Тема 8. Міжнародно-правові засоби вирішення спорів. Практика розгляду спорів за участі України у міжнародних судових установах.

План

- 1. Поняття та види міжнародно-правових засобів вирішення спорів*
- 2. Поняття та сфери компетенції міжнародних арбітражів.*
- 3. Міжнародні суди та їх юрисдикція. Сфера дії Міжнародного суду з прав людини.*
- 4. Вирішення спорів у межах міжнародних організацій.*
- 5. Вирішення міжнародних спорів між державами та юридичними і фізичними особами.*
- 6. Сутність мирного врегулювання міжнародних суперечок.*

С.р. Застосування практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та Суду ЄС (Європейський суд справедливості, European Court of Justice) відповідно до ратифікованих міжнародних договорів. Обов'язковість практики ЄСПЛ. Проблематика застосування практики ЄСПЛ в українській правовій системі. Критерії та механізми застосування практики ЄСПЛ.

1. Поняття та види міжнародно-правових засобів вирішення спорів

До правових засобів вирішення міжнародних спорів відносять міжнародний арбітраж і міжнародні суди. Інколи правовим засобом визнається погоджувальна комісія, якщо їй надається право ухвалювати юридично обов'язкові висновки, що ґрунтуються на міжнародному праві. Держави переважно негативно ставляться до правових засобів вирішення спорів, що, на їхню думку, занадто обмежують суверенітет і не дозволяють впливати на процес врегулювання, а тому зазвичай вдаються до них у крайньому разі. Міжнародний арбітраж. Цей засіб зарекомендував себе як ефективний інструмент вирішення міждержавних спорів, зокрема досить складних, обтяжених серйозним міжнародним протистоянням сторін. В останні десятиліття поширилася практика передбачати арбітражне врегулювання спорів як засіб врегулювання можливих спорів щодо тлумачення та застосування міжнародних угод. З іншого боку, кількість звернень до цього засобу помітно зменшилася. Звернення до арбітражу є добровільним, здійснюється шляхом укладання спірними сторонами особливої міжнародної угоди, що називається компромісом. У ній сторони регламентують: порядок визначення складу арбітрів; предмет спору; компетенцію арбітражу; процедуру розгляду справи; характер і джерела норм, на підставі яких має бути ухвалене рішення; порядок винесення рішення; юридичну обов'язковість рішення.

Якщо компроміс укладається після виникнення конкретного спору, має місце арбітраж *ad hoc*. Також можлива попередня домовленість про арбітраж як засіб врегулювання потенційного спору, що закріплюється в договорі з певного питання або у спеціальному договорі про арбітраж. У цьому разі має місце постійний арбітраж. Його юрисдикція може бути обов'язковою або факультативною (добровільною).

Окремо слід відзначити Постійну палату третейського суду (англ. Permanent Court of Arbitration, буквально перекладається як "Постійний арбітражний суд"), створену на підставі Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років про мирне вирішення міжнародних спорів. Для кожного спору, що передається на вирішення Палати, його сторони укладають компроміс та обирають арбітрів із переліку осіб, що формується державами — учасницями Конвенцій.

Міжнародні суди. Теорія використовує для визначення всього розмаїття існуючих міжнародних судів родове поняття міжнародний судовий орган (або міжнародна судова установа), що характеризується такими ознаками: створюється та діє згідно з міжнародним юридичним інструментом – міжнародним договором або рішенням міжнародної організації, що ґрунтується на повноваженнях, наданих міжнародним договором; склад суддів визначається до моменту передачі спору на розгляд; має юрисдикцію щодо спорів, однією із сторін яких є суб'єкт міжнародного права; вирішує спір згідно з наперед встановленою процедурою, що не може бути змінена сторонами; його рішення ґрунтуються на чинному міжнародному праві та є юридично обов'язковими для сторін. На сьогодні можна налічити близько півтора десятки міжнародних судових органів, що відповідають цим критеріям. Усі вони були створені у другій половині ХХ ст. Переважна їх більшість вирішують спори про застосування та тлумачення конкретного міжнародного договору, як правило, регіонального.

2. Поняття та сфери компетенції міжнародних арбітражів

Міжнародний комерційний арбітраж — це будь-який арбітраж незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою. Тобто це недержавний орган, який формується з осіб, що обираються сторонами або призначаються відповідно до порядку, погодженого ними, або в порядку, встановленому законом.

Міжнародний комерційний арбітраж відіграє важливу роль, як альтернативний засіб вирішення спорів, що виникають у відносинах міжнародної торгівлі та широко застосовується у практиці українських компаній та їхніх іноземних партнерів. Вони активно використовують у своїх контрактах арбітражні застереження, якими підпорядковують можливі спори різним арбітражним інституціям.

Зазначений орган вирішує спори, що виникають з цивільно-правових відносин, пов'язаних із здійсненням міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва. Суб'єкти такого роду спорів - фізичні та юридичні особи різних або однієї країни. Арбітри вирішують спори на основі відповідних норм міжнародного права, керуючись умовами контрактів, враховуючи міжнародні торговельні звичаї.

Коли сторони зовнішньоекономічного контракту укладають арбітражну угоду та підпорядковують спір арбітражу, вони виключають спори, що можуть виникнути з таких контрактів, з юрисдикції державних судів. Державні суди не мають права розглядати спори, що є предметом арбітражної угоди, коли про це повідомили сторони,

за винятком випадків, коли така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана.

Це положення є одним з базових у системі міжнародного комерційного арбітражу, оскільки забезпечує обов'язковість арбітражних угод, та знайшло закріплення в основних міжнародних конвенціях з питань арбітражу. Зокрема, ст.2 Нью-Йоркської конвенції 1958 р. встановлює, що «суд договірної держави, якщо до нього потрапляє позов з питання, стосовно якого сторони уклали арбітражну угоду, зобов'язаний ... направити сторони до арбітражу...», ст. VI Європейської конвенції про зовнішньоторговельний арбітраж 1961 р., а також у ст.8 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж».

У преамбулі Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» вказано, що цей Закон виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, і необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку; враховує положення про такий арбітраж, які є в міжнародних договорах України, а також в типовому законі, прийнятому в 1985 році Комісією ООН з права міжнародної торгівлі і схваленому Генеральною Асамблеєю ООН для можливого використання державами у своєму законодавстві.

Найбільшою популярністю для вирішення зовнішньоекономічних спорів користується міжнародний комерційний арбітраж, що володіє рядом переваг: відносна швидкість розгляду, добровільність підпорядкування спору арбітражу, конфіденційність розгляду спорів (за умови включення відповідних застережень до арбітражних угод), можливість здешевити арбітражний розгляд (відмовитися досліджувати певні доказів, а саме документи та показання свідків). Оплата за розгляд спору здійснюється окремо за погодинну роботу арбітрів, послуги секретаріату, оренду залу та супутні витрати (послуги юристів).

Існує два види міжнародного комерційного арбітражу: інституційний та *ad hoc* (для конкретного випадку/справи).

Інституційний комерційний арбітраж є постійно діючим органом, створеним, як правило, при торговій палаті, торговельно-промисловому союзі або асоціації. Такі органи діють на підставі своїх статутів, регламентів, мають секретаріати, в них ведеться список арбітрів.

Арбітраж *ad hoc* створюється тільки для вирішення конкретного спору і після винесення рішення припиняє своє існування.

На даний час арбітражний процес має змішаний континентально-англо-американський характер, оскільки в більшості арбітражів спори розглядаються колегіально та арбітри походять з різних країн.

Найбільш популярні центри Міжнародного комерційного арбітражу:

- Міжнародний арбітражний суд Міжнародної торгової палати (МТП, ICC) у Парижі, створений у 1923 році;
- Лондонський міжнародний арбітражний суд (ЛМАС, LCIA), організований у 1892 році;
- Американська арбітражна асоціація (ААА), що виникла у 1926 році;
- Арбітражний інститут Стокгольмської торгової плати, заснований у 1917 році;
- Міжнародний центр з вирішення інвестиційних спорів (МУВС, ICSID), що створений у 1966 році і входить до складу Всесвітнього Банку;

- Центр арбітражу та медіації Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ, WIPO) - підрозділу ООН, що діє з 1994 року у Женеві.

Міжнародний комерційний арбітраж є одним з найбільш важливих інститутів сучасного міжнародного приватного права, який деталізуються та уніфікуються в першу чергу враховуючи тенденції вирішення комерційних спорів, як інституційними арбітражами і арбітражами *ad hoc*.

Недержавна природа міжнародного комерційного арбітражу відрізняє його від господарських судів в державі.

Подібний (альтернативний) порядок вирішення спорів зарекомендував себе, як ефективний в сучасних умовах введення бізнесу чи комерційній діяльності.

3. Міжнародні суди та їх юрисдикція

Міжнародний Суд є одним із шести головних органів ООН і головним судовим органом цієї організації (статті 7, 92 Статуту ООН). Він прийшов на зміну Постійній палаті міжнародного правосуддя, що діяла в 1921—1946 роках під час існування Ліги Націй. У теорії Міжнародний Суд часто називають Світовим Судом, що наголошує на межах його юрисдикції та ролі в міжнародному правопорядку. Статут Міжнародного Суду є невід'ємною частиною Статуту ООН. Тому кожна держава – член ООН одночасно є учасницею Статуту Суду, що, проте, не означає автоматичного визнання юрисдикції Суду.

Міжнародний Суд розташований у нідерландському місті Гаага. Складається з 15 суддів, що обираються Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки на дев'ятирічний строк.

Склад Суду повинен забезпечувати представництво головних форм цивілізації й основних правових систем світу. Якщо Суд приймає до розгляду справу, спірною стороною якої є держава, що не має у складі Суду судді свого громадянства, ця держава має право призначити на час розгляду цієї справи суддю *ad hoc* на свій вибір.

Головна функція Суду — вирішувати спори на основі міжнародного права. Він також має право надавати консультативні висновки з будь-якого питання міжнародного права. За час свого існування Міжнародний Суд ухвалив близько 80 рішень у справах, спірними сторонами яких були понад 60 держав. 16 вересня 2004 р. Румунія подала до Суду позов проти України про визначення меж морського кордону в Чорному морі та, відповідно, меж континентального шельфу та виключних економічних зон.

Вирішення спорів. Міжнародний Суд має право вирішувати спори тільки між державами, що є учасниками Статуту Суду. Утім спір за участю міжнародної організації або приватної особи фактично може бути розглянутий Міжнародним Судом, але тільки якщо його можна “трансформувати” в міждержавний. Наприклад, 1999 р. Федеративна Республіка Югославія (зараз Сербія та Чорногорія) подала позови проти окремих держав — членів НАТО, але не проти самої цієї міжнародної організації, що ініціювала та реалізовувала застосування збройної сили проти ФРЮ. Також Суд неодноразово вирішував спори про притягнення до відповідальності держав, що порушили права іноземців, за позовами держав, громадянами яких були ці особи.

Юрисдикція Міжнародного Суду є факультативною, тобто Суд має право прийняти справу до розгляду по суті тільки за умови надання на це чітко вираженої згоди обома спірними сторонами.

Відповідно до ст. 38 Статуту Суду цей судовий орган вирішує спори на підставі міжнародного права, застосовуючи міжнародні договори, міжнародні звичаї, загальні принципи права, а також, як допоміжний засіб для визначення правових норм, судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів із публічного права. Утім сторони спору можуть домовитися про надання Суду права вирішити справу *ex aequo et bono*, тобто по справедливості.

Рішення Міжнародного Суду є обов'язковим для сторін, остаточним і не підлягає оскарженню. Згідно зі ст. 94 Статуту ООН, коли яка-небудь сторона у справі не виконає зобов'язання, покладеного на неї рішенням Суду, друга сторона може звернутися до Ради Безпеки, яка може зробити рекомендації або вирішити про вжиття заходів для виконання рішення.

Надання консультативних висновків. Статут ООН надає право Генеральній Асамблеї та Раді Безпеки запитувати від Міжнародного Суду консультативні висновки з будь-якого юридичного питання (ст. 96). Крім того, Генеральна Асамблея може дозволити іншим органам ООН і її спеціалізованим установам запитувати консультативні висновки Суду з юридичних питань, що виникають у межах їхньої компетенції. До цього часу Міжнародний Суд надав 24 висновки на запити Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, Економічної та Соціальної Ради, ЮНЕСКО, Всесвітньої організації охорони здоров'я та Міжнародної морської організації.

Незважаючи на те, що консультативні висновки Суду не мають юридично обов'язкової сили для органів (установ), що його запитали, загалом вони виконуються.

4. Вирішення спорів у межах міжнародних організацій

У статутах більшості з міжнародних міждержавних організацій містяться положення, що покликані регламентувати вирішення спорів між державами — членами організації або між державами-членами та самою організацією з питань, віднесених до її компетенції. Спори в межах організацій вирішуються переважно політичними засобами, а рішення мають рекомендаційний характер. Утім організації інтеграційного типу зазвичай мають розвинуті механізми вирішення спорів за участю постійних судових органів з обов'язковою юрисдикцією.

Вирішення спорів у межах ООН. Організація Об'єднаних Націй створювалася як єдина універсальна організація, покликана “підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою... здійснювати мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, владнання або розв'язання міжнародних спорів чи ситуацій, що можуть призвести до порушення миру” (ст. 1 Статуту ООН). У Статуті ООН основні норми щодо врегулювання міжнародних спорів зосереджені в розділі VI “Мирне вирішення спорів” (статті 33—38), який починається з переліку мирних засобів, що їх спірні сторони за своїм вибором повинні насамперед використати для вирішення

спору, продовження якого могло б загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки (ч. 1 ст. 33).

Статут ООН розрізняє спори та ситуації. Остання “може привести до міжнародних ускладнень або викликати спір” (ст. 34), тобто має місце, коли зіткнення інтересів держав не супроводжується явним висуванням претензій, хоча і породжує певні тертя між ними і напруженість. За Статутом ООН повноваження Організації та її органів залежать від того, до якого виду належить спір або ситуація, а саме чи загрожує їх продовження підтриманню міжнародного миру та безпеки. Здійснювати кваліфікацію спору або ситуації уповноважена Рада Безпеки (ст. 34). За загальним правилом ООН має право втрутитися у процес мирного врегулювання, коли така загроза має місце, а сторони не здатні самостійно вирішити спір. Брати участь у вирішенні спорів мають чотири органи ООН: Рада Безпеки, Генеральна Асамблея, Генеральний Секретар і Міжнародний Суд.

Рада Безпеки, на яку відповідно до ст. 24 Статуту ООН покладена головна відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки, посідає центральне місце у вирішенні спорів. Відповідно, цей орган має широкі повноваження з цього питання: вимагати від сторін вирішення їхнього спору за допомогою мирних засобів, перелічених у Статуті (ч. 2 ст. 33); розслідувати будь-який спір або ситуацію для визначення того, чи не може продовження цього спору або ситуації загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки (ст. 34); на будь-якій стадії спору або ситуації рекомендувати належну процедуру чи методи врегулювання (ч. 1 ст. 36); надавати в будь-який час сторонам спору, на їх вимогу або за власною ініціативою, рекомендації з метою його мирного вирішення (ст. 37, 38) та ін. При виконанні своїх повноважень Рада Безпеки може виконувати функції добрих послуг, посередництва, обслідування або примирення. Генеральна Асамблея також має право давати рекомендації щодо вирішення спорів або ситуацій, доведених до її відома державами або Радою Безпеки (статті 11, 14, 35). Але її повноваження є факультативними: коли Рада Безпеки виконує свої функції щодо будь-якого спору або ситуації, Генеральна Асамблея не може давати будь-які рекомендації, що стосуються цього спору або ситуації, якщо Рада Безпеки не запитає про це (ст. 12).

Нерідко важливу роль у врегулюванні спорів відіграє Генеральний Секретар. Статут ООН уповноважує його доводити до відома Ради Безпеки про будь-які питання, які, на його думку, можуть загрожувати підтриманню міжнародного миру та безпеки (ст. 99). Генеральний Секретар за дорученням Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї надає добрі послуги та здійснює посередництво.

Участь Міжнародного Суду у вирішенні спорів, як зазначалося, залежить від ініціативи спірних сторін і їхньої згоди прийняти його юрисдикцію. Але Статут ООН наголошує, що спори юридичного характеру повинні, як загальне правило, передаватися сторонами до Міжнародного Суду (ч. 3 ст. 36).

Вирішення спорів у межах регіональних міжнародних організацій. У ч. 1 ст. 33 Статуту ООН серед засобів вирішення спорів названо “звернення до регіональних органів або угод”. При застосуванні цієї норми слід брати до уваги розділ VIII “Регіональні угоди” Статуту ООН.

Прикладом регіональних угод є Європейська конвенція 1957 р. про мирне вирішення спорів і Американський договір 1948 р. про мирне вирішення спорів, а регіональних органів — Ліга арабських держав, Організація американських держав,

Африканський союз, Рада Європи, Асоціація держав Південно-східної Азії, Організація з питань безпеки та співробітництва в Європі.

Статут ООН надав регіональним структурам відносну самостійність у мирному врегулюванні спорів. Критерієм розмежування повноважень є характер міжнародних спорів. Компетенція ООН охоплює спори, продовження яких може загрожувати або в дійсності загрожують міжнародному миру та безпеці. Сфера дії регіональних організацій обмежена місцевими спорами, під якими прийнято розуміти спори між державами певного географічного району, продовження яких не загрожують підтриманню міжнародного миру та безпеки всередині або поза межами цього району.

5. Вирішення міжнародних спорів між державами та юридичними і фізичними особами

Донедавна міжнародний спір вважався синонімом спору між державами. Ідея запровадження міжнародних механізмів вирішення спорів між державами та приватними особами розглядалася як втручання у сферу виключної внутрішньої компетенції держави і тому принципово не приймалася державами. Утім ситуація кардинально змінилася у другій половині ХХ століття, коли надзвичайно зросли кількість і розмаїття міжнародних контактів і, відповідно, нових типів суперечок. Це потребувало запровадження адекватних механізмів вирішення спорів.

Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів діє відповідно до положень Вашингтонської конвенції 1965 р. про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами й іноземними особами. Центр вирішує спори між державами та приватними іноземними інвесторами шляхом примирення або арбітражу. Досить часто двосторонні договори про взаємний захист інвестицій надають Центру юрисдикцію щодо спорів про їх тлумачення та застосування. Проти України до Центру було подано три позови.

Постійна палата третейського суду в 90-х роках ХХ ст. була уповноважена вирішувати спори між державами або міжнародними організаціями та приватними особами.

Трибунал із позовів між Іраном і США був створений 1981 р. для розгляду, зокрема, позовів американських громадян і компаній проти Ірану та громадян і компаній Ірану проти США. Трибунал вирішив близько 4 тисяч справ.

Окремо слід відзначити діяльність Європейського Суду із прав людини, що розглянув тисячі позовів фізичних та юридичних осіб проти держав — учасниць Європейської конвенції 1950 р. про захист прав людини й основних свобод. Аналогічний йому Міжамериканський суд із прав людини розглядає позови про порушення Американської конвенції 1969 р. з прав людини.

У рамках багатьох міжнародних організацій інтеграційного типу фізичні та юридичні особи мають право оскаржувати дії органів цієї організації. Наприклад, в рамках Європейського Союзу Суд Європейських співтовариств розглянув тисячі позовів приватних осіб проти Європейської Комісії, Ради Союзу та Європейського Парламенту.

Позитивний результат діяльності цих органів полягає насамперед у тому, що спори вирішуються на якомога нижчому рівні, не дозволяючи їм набути класичного міждержавного характеру. У результаті держава не використовує право дипломатичного захисту приватних осіб, які знаходяться під її владою.

Отже, не завжди відповідає сучасним реаліям твердження, що всі без винятку спори в міжнародній сфері мають розглядатися виключно в рамках принципу мирного

вирішення спорів, як він сформульований у Статуті ООН. Утім мова не йде про те, щоб звільнити процес вирішення міжнародних спорів за участю приватних осіб від обов'язку дотримання стандартів, встановлених міжнародним публічним правом. Натомість є потреба у врахуванні специфіки зазначених спорів і, відповідно, збагачення цих стандартів.

6. Сутність мирного врегулювання міжнародних суперечок.

Одним з найважливіших елементів загальної системи колективної безпеки є мирне вирішення міжнародних суперечок. Державам забороняється звертатися до війни для дозволу виникаючих між ними суперечок. Необхідність суворого дотримання цього принципу усіма державами світу в наші дні диктується появою нових видів зброї, застосування якого може призвести до загибелі світової цивілізації.

Принцип мирного вирішення міжнародних суперечок, закріплений у Статуті ООН, зобов'язує держави дозволяти "свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку і справедливість" (п. 3 ст. 2), Декларація про принципи міжнародного права 1970 г. підтвердила цей принцип.

37-а сесія Генеральної Асамблеї ООН схвалила в 1982 р на основі консенсусу Декларацію про мирне вирішення міжнародних суперечок, в якій визнається, що безпосередні переговори є гнучким і ефективним засобом вирішення спорів (і. 10 розд. І). Декларація визнає визначальну роль Ради Безпеки у мирному врегулюванні спорів (п. 1 розд. І).

Принцип мирного вирішення спорів отримав подальший розвиток в Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі. У прийнятій на цьому Нараді Декларації принципів закріплюється нерозривний зв'язок даного принципу з принципом заборони застосування сили та загрози силою і міститься зобов'язання держав вирішувати виникаючі між ними суперечки "в короткий термін". Декларація зобов'язує як спрощує сторони, так і треті держави утримуватися від будь-яких дій, здатних погіршити спірну ситуацію.

При вирішенні розбіжностей між державами часто виникає необхідність розмежування таких понять, як "суперечка" і "ситуація". Ситуація (міжнародна) - це стан напруженості між двома або кількома державами; спір виникає з питання факту або права (наприклад, тлумачення або застосування міжнародного договору). Суперечка утворюється не відразу, а "визріває" в певній ситуації. Розбіжності між державами - це ще не суперечка. Різниця між суперечкою і ситуацією полягає в наступному. У параметрах спору завжди є конкретні учасники, оскільки його виникнення обумовлено збігом взаємних претензій держав щодо предмета спору. Ситуація ширше спору. Вона може існувати до виникнення спору, в процесі суперечки і після його дозволу. Практичне значення такого розмежування полягає в процедурі їх розгляду в Раді Безпеки. При розгляді спору сторона, що бере участь в ньому, повинна утриматися від голосування; при розгляді ситуації утримання від голосування не вимагається.

Тема 9. Наслідки порушення міжнародно-правових зобов'язань у міжнародному праві.

План

Вступ

- 1. Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності***
- 2. Поняття та види міжнародних правопорушень***
- 3. Види і форми відповідальності***
- 4. Обставини, що виключають відповідальність держав***
- 5. Міжнародно-правова відповідальність міжнародних організацій***
- 6. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів***
- 7. Мирні способи вирішення міжнародних спорів***

Висновки

Рекомендована література:

1. Денисова Д.О. Відповідальність міжнародних організацій [Текст] : монографія / Д. О. Денисова ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. І. Дмитрієва. - Одеса : Фенікс, 2014. - 323, [3] с.
2. Коваленко С.О. Види і форми міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій / С. О. Коваленко // Публічне право. - 2014. - № 2. - С. 113-120.
3. Мануїлова К.В. Міжнародна уніфікація норм про відповідальність за шкоду, заподіяну під час повітряного перевезення / К. В. Мануїлова // Митна справа. - 2014. - № 6. - С. 12-18.
4. Мохончук С.М. Міжнародна регламентація відповідальності за злочини проти миру та безпеки людства / С. М. Мохончук // Юрист України. - 2012. - № 1-2(18-19). - С. 76-81.

5. Філянїна Л.А. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за злочини геноциду / Л. А. Філянїна, Ю. Р. Тарантюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2012. - № 1. - С. 11-20.
6. Чорнобай Д.В. Міжнародна відповідальність за правомірну діяльність у європейському праві / Д. В. Чорнобай // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - 2011. - Вип. 100(1). - С. 240-246.

Вступ

Правова відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння – найстаріший інститут міжнародного права. Дана тема є однією з найважливіших у міжнародному праві, оскільки від якості вирішення пов'язаних з нею проблем безпосередньо залежить ефективність функціонування всієї системи міжнародного права, зміцнення міжнародного миру та правопорядку. І, хоча свої витoki поняття міжнародно-правової відповідальності бере в античному праві, питання про можливість послідовного застосування даного принципу стоїть гостро і до цього дня. Назвемо лише найяскравіші приклади.

У 1979 році Радянський Союз ввів обмежений контингент своїх військ в Афганістан, формально на прохання уряду цієї країни. Однак західні держави оскаржували правомочність цього, вказуючи на те, що даний уряд було створено внаслідок силової акції радянського спецназу і тому він не був легітимним.

Без мандата Ради Безпеки ООН були проведені операції НАТО під верховенством США проти колишньої Югославії в 1999 році і проти Іраку в 2003 році.

Російська Федерація у 2008 році під приводом захисту своїх громадян ввела у 2008 році війська на територію Грузії, розпочавши бойові дії без дозволу ООН.

Дії західної коаліції, яка підтримувала в 2011 році бойові дії лівійських повстанців проти урядових військ Великої Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамагирії, в істотною мірою перевищили повноваження, передбачені відповідною резолюцією Ради Безпеки ООН.

І, нарешті, Російська Федерація у 2014 році анексувала частину території України, підтримує дії терористів на сході України та взяла у заручники громадян України, висунувши їм надумані звинувачення.

1. Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності

Поняття правової відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння склалося ще в античності, точніше – в 4 столітті до Р.Х.

У сучасному міжнародному праві застосування інституту міжнародно-правової відповідальності бере свій початок в 1920 році, коли в Статуті Ліги Націй було вказано

на можливість введення санкцій проти країн, які порушили свої міжнародно-правові зобов'язання.

Але повною мірою питання міжнародно-правової відповідальності отримало розвиток після Другої Світової війни, коли людство усвідомило ступінь шкоди, завданої фашистськими державами та їх. У 1945 році питання протидії міжнародно-протиправним діям знайшло відображення в Статуті ООН (Глава VII «Дії у відношенні загрози миру, порушень миру й актів агресії»).

Спроби кодифікації норм міжнародно-правової відповідальності держав робилися вченими-юристами, неурядовими і міжурядовими організаціями. Однак жодна з них не призвела до появи універсальної міжнародної конвенції на цей час. Сучасне поняття міжнародно-правової відповідальності еволюціонувало з відповідальності держав за збитки, заподіяні іноземним особам. Тому спочатку кодифікатори приділяли основну увагу матеріальній відповідальності за шкоду, заподіяну особі та майну іноземних громадян і іноземному капіталу.

З другої половини ХХ століття стала визнаватись відповідальність держав за агресію, військові злочини, політику апартеїду, геноциду. Змінюється характер застосовуваних заходів відповідальності і форм її реалізації. Потім відбуваються зміни в колі суб'єктів – з'являється відповідальність міжнародних організацій та індивідів. З розширенням технічних і наукових можливостей з'являється абсолютна відповідальність держав за шкоду, завдану в результаті правомірної діяльності. Генеральна Асамблея ООН передала в 1956 році на розгляд Комісії міжнародного права питання про кодифікацію норм міжнародно-правової відповідальності держав.

В подальшому Генеральна Асамблея прийняла по цьому питанню резолюцію «Відповідальність держав за міжнародно-правові діяння» А/56/83 від 12 грудня 2001 року. Крім того, з даної проблеми було прийнято низку конвенцій:

- «Про попередження геноциду і покарання за нього» (1948 рік);
- «Про відшкодування шкоди, заподіяної іноземним повітряним судном третім особам на землі» (1952 рік);
- «Про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами» (1972 рік);
- «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду» (1995 рік);
- «Про додаткове відшкодування за ядерну шкоду» (1998 рік).

Питання, пов'язані з міжнародно-правовою відповідальністю держав, вирішуються і в судовому порядку. Так, Міжнародний Суд ООН в 1949 році виніс рішення у справі про загибель людей та завдані збитки в результаті підриву на мінах британських військових кораблів, що проходили через албанські води в протоці Корфу.

Також, у 2008 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію А/63/10 «Міжнародно-правова відповідальність міжнародних організацій».

Право міжнародної відповідальності – галузь міжнародного права, принципи і норми якої визначають для суб'єктів міжнародного права юридичні наслідки міжнародно-протиправних діянь, а також заподіяння шкоди в результаті діяльності, не забороненої міжнародним правом.

У цьому визначенні знайшло відображення існування двох **підгалузей права міжнародної відповідальності**:

- відповідальності за протиправні дії;
- відповідальності за збиток, що є результатом діяльності, не забороненої міжнародним правом.

За своєю юридичною природою ці види відповідальності принципово різні, вони регулюються різними комплексами норм, іншими є також зміст і форми, в яких вони можуть проявлятися.

Підгалузь відповідальності за протиправні дії складається з трьох основних частин:

- загальна частина,
- відповідальність держав,
- відповідальність міжнародних організацій.

Цілі права міжнародної відповідальності:

- а) стримувати потенційного правопорушника (превентивна функція);
- б) спонукати правопорушника виконати свої обов'язки належним чином (функція забезпечення правопорядку);
- в) надати потерпілому відшкодування за заподіяну матеріальну та моральну шкоду (компенсаційна функція);
- г) впливати на майбутню поведінку суб'єктів в інтересах добросовісного виконання своїх зобов'язань (превенція і підтримка правопорядку).

Існують два різні види відповідальності. **Негативна відповідальність** породжується правопорушенням, є деліктною. Саме цьому виду і присвячено право міжнародної відповідальності. Другим видом є **позитивна відповідальність**, під якою розуміється обов'язок вжити необхідних заходів для досягнення поставленої мети, і цей обов'язок випливає з міжнародного права. Наприклад, відповідно до Статуту ООН Рада Безпеки несе "головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки" (ст. 24).

Міжнародно-правова відповідальність – це юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання, або юридичний обов'язок суб'єкта-правопорушника ліквідувати наслідки шкоди, завданої іншому суб'єкту міжнародного права в результаті вчиненого міжнародно-правового делікту.

В основі даної галузі міжнародного права лежить **принцип міжнародної відповідальності**: будь яке міжнародно-протиправне діяння суб'єкта міжнародного права тягне за собою його міжнародну відповідальність.

Мета міжнародно-правової відповідальності — це передбачення відповідного результату, а саме: виключення можливості вчинення державою нових правопорушень; вплив на інші держави, спонукання їх до добровільного додержання міжнародних зобов'язань.

Функції міжнародно-правової відповідальності — це та чи інша спрямованість заходів, що здійснюються у межах міжнародної відповідальності. При цьому функції міжнародно-правової відповідальності мають двояке значення: 1 — правовідновлювальне (репараційне — є засобом відновлення порушених суспільних відносин міжнародного правопорядку мирними засобами); 2 — репресивне (каральне — військові дії).

Зміст міжнародно-правової відповідальності полягає в осуді правопорушника й в обов'язку правопорушника понести несприятливі наслідки правопорушення.

Суб'єктами права міжнародної відповідальності є суб'єкти міжнародного права: держави, міжнародні урядові організації та народи і нації, які борються за створення держави. (Резолюція А/56/83 ст. 10: "2. Поведінка повстанського чи іншого руху, якому вдається створити нову державу на частині території вже існуючої держави або на будь-якій території під її управлінням, розглядається як діяння цієї нової держави за міжнародним правом").

Елементами міжнародно-протиправного діяння є:

а) поведінка, яка відповідно до міжнародного права присвоюється даному суб'єкту міжнародного права, тобто вважається ним вчиненою (суб'єктивний елемент);

б) поведінка, що представляє собою порушення цим суб'єктом покладеного на нього обов'язку за міжнародним правом (об'єктивний елемент).

Кваліфікація діяння як міжнародно-протиправного здійснюється на основі міжнародного права. На таку кваліфікацію не впливає та обставина, що діяння вважається правомірним відповідно до внутрішнього права держави або правилам міжнародної організації чи суперечить їм.

Міжнародно-правовими підставами відповідальності за міжнародні правопорушення — є передбачена сукупність юридично обов'язкових приписів, міжнародно-правових актів, на підставі яких певний варіант поведінки суб'єкта кваліфікується як міжнародне правопорушення.

Джерела юридичних підстав міжнародно-правової відповідальності — будь-які міжнародно-правові акти, приписи яких фіксують обов'язкові для держав правила поведінки.

При розгляді підстав відповідальності слід виходити з двох груп питань:

- 1 – на підставі чого суб'єкт МП може нести міжнародно-правову відповідальність;
- 2 – за що суб'єкт МП може нести дану відповідальність.

Виходячи з цього, розрізняють юридичні (нормативні); фактичні; процесуальні підстави відповідальності, між якими існує тісний взаємозв'язок.

До **юридичних підстав відповідальності** відносять лише юридично дійсні міжнародні зобов'язання, закріплені у правомірних міжнародно-правових актах. Зокрема, юридичними підставами відповідальності є: - *міжнародний договір* (правомірні договори, що мають юридичну чинність); - *міжнародний порядок* (особлива форма і засіб, що закріплює визнання певного способу поведінки суб'єкта МП як юридично обов'язкового правила взаємовідносин); - *рішення міжнародних судів та організацій* (встановлюють права та обов'язки сторін); - *односторонні міжнародно-правові акти* (декларації, заяви ноти через які суб'єкт МП визначає конкретні правила або лінію своєї поведінки у сфері міждержавних відносин і бере на себе відповідні міжнародні зобов'язання).

Фактичною підставою міжнародно-правової відповідальності є саме міжнародне правопорушення, тобто діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта міжнародного права (його органів або посадових осіб), що порушують міжнародно-правові зобов'язання.

Під **процесуальними підставами міжнародної відповідальності** розуміють процедуру розгляду справ про правопорушення і порядок притягнення винних суб'єктів до відповідальності. В одних випадках такий процесуальний порядок детально регламентований і закріплений у міжнародно-правових актах, в інших - його вибір залишений на розсуд органу, що застосовує міри відповідальності.

2. Поняття та види міжнародних правопорушень

Міжнародне правопорушення – це дія або бездіяльність суб'єкта міжнародного права, у результаті чого порушуються норми міжнародного права і міжнародні зобов'язання цього суб'єкта, та наносять іншому суб'єкту або групі суб'єктів міжнародного права або всьому міжнародному співтовариству в цілому шкоду матеріального або нематеріального характеру.

Таким чином, з юридичної точки зору, міжнародне правопорушення являє собою складне правове явище, та має наступні характерні **основні ознаки**:

- міжнародна суспільна небезпека;
- протиправність;
- причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і шкідливими наслідками, що наступили;
- карність.

Міжнародна суспільна небезпека — це можливість міжнародного правопорушення заподіяти або завдати шкоду міжнародним відносинам, що охороняються міжнародним правом.

Протиправність правопорушення обумовлена порушенням обов'язкових правил поведінки, закріплених у міжнародно-правових актах.

Причинно-наслідковий зв'язок є важливою ознакою правопорушення, тому що саме він дозволяє з'ясувати, що причиною завданої шкоди є міжнародне правопорушення.

Карність є правовим наслідком, закономірним результатом правопорушення.

У міжнародному правопорушенні виділяється його склад, що являє собою сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, на підставі яких суб'єкти МП несуть міжнародно-правову відповідальність.

До **складу міжнародного правопорушення входять**: — **об'єкт** міжнародного правопорушення — це певні блага матеріального або нематеріального характеру (міжнародний правопорядок, система міжнародних відносин, права і свободи людини).

Об'єктивна сторона міжнародного правопорушення — проявляється у вигляді діяння суб'єкта міжнародних відносин, який порушує відповідні міжнародно-правові зобов'язання.

Суб'єктами міжнародного правопорушення виступають основні суб'єкти МП.

Суб'єктивна сторона міжнародного правопорушення полягає у відношенні суб'єкта МП до вчиненого ним діяння і його наслідків та проявляється у формі вини.

Не вважаються міжнародними правопорушеннями:

1. *Недружній акт* – поведінка держави, яка завдає шкоди іншій державі й суперечить її інтересам, але не порушує норм міжнародного права.

2. *Злочинні проступки фізичних осіб проти міжнародного права* – дії фізичних осіб, які порушують норми міжнародного права, і тому заборонені внутрішньодержавним правом.

3. *Спірні ситуації* – держави не порушують норми міжнародного права, однак інтереси однієї держави порушуються поведінкою вищих посадових осіб іншої держави.

У доктрині і практиці міжнародного права міжнародні правопорушення розподіляють на види або групи на різних підставах.

У сучасній міжнародній практиці і доктрині розрізняють три **види міжнародних правопорушень**, що визначаються за суб'єктною і суб'єктивною сторонами складу таких правопорушень:

1. Міжнародні злочини;
2. Злочини міжнародного характеру;

3. Інші міжнародні правопорушення (міжнародні делікти).

Міжнародні злочини — це злочини, що порушують міжнародні зобов'язання, які є основними для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, і розглядаються як злочини міжнародним співтовариством у цілому.

Міжнародні злочини:

- здійснюються державами, посадовими особами держав, що використовують механізм держави в злочинних цілях, а також рядовими виконавцями;
- здійснюються в безпосередньому зв'язку із державою;
- зазіхають на міжнародний мир і безпеку,
- загрожують основам міжнародного правопорядку;
- спричиняють відповідальність держави як суб'єкта

міжнародного права і персональну кримінальну відповідальності виконавців, що настає в рамках міжнародної, а в деяких випадках внутрішньодержавної (національної) юрисдикції.

Під **злочинном міжнародного характеру** розуміють діяння фізичної особи, що посягає на права й інтереси двох або декількох держав, міжнародних організацій, фізичних і юридичних осіб. До таких злочинів належать: захоплення заручників; фальшування грошових знаків; незаконне захоплення повітряних суден.

Злочини міжнародного характеру:

- торкаються інтересів двох або декількох держав, юридичних осіб і/або громадян;
- здійснюються окремими фізичними особами поза зв'язком із політикою держави;
- спричиняють персональну відповідальність правопорушників у рамках національної юрисдикції.

Міжнародні делікти визначаються за залишковим принципом, до них належать правопорушення, що не ввійшли в перші дві групи. До них належать: порушення державою своїх односторонніх зобов'язань; невиконання рішень міжнародних судів і арбітражів; порушення державою договірних зобов'язань, що не мають основного значення.

Міжнародні делікти:

- не носять характеру злочинів і не мають суспільної небезпеки міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру;
- можуть здійснюватися будь-якими суб'єктами міжнародних правовідносин, що порушують положення розпоряджень міжнародно-правових норм;
- спричиняють відповідальність суб'єктів, що може виражатися у формі самообмежень, які впливають у результаті офіційного визнання протиправності поведінки суб'єкта.

3. Види і форми відповідальності

Відповідальність держави – порушника міжнародного зобов'язання реалізується в конкретних видах і формах. У міжнародному праві розрізняють два види відповідальності: нематеріальну й матеріальну.

У міжнародно-правовій доктрині для позначення нематеріальної відповідальності використовують також три інших терміни: моральна, політична, морально-політична відповідальність.

Від специфіки міжнародного правопорушення залежить, який вид відповідальності буде нести держава-порушник. За деякі правопорушення можуть застосовуватися обидва види відповідальності одночасно.

У рамках нематеріального виду відповідальності виокремлюють такі форми: репресалії, реторсії, сатисфакції і санкції.

Репресалії – це правомірні примусові дії держави, що мають на меті відновлення своїх прав, порушених іншою державою. За сучасним міжнародним правом неприпустиме застосування сили або погрози силою як репресалій. Репресалії можуть втілюватися в заморожуванні або арешті банківських авуарів, затримці або арешті рибальських суден (за порушення режиму рибальства) і т. ін. Заходи, вжиті потерпілою державою як репресалії, мають бути пропорційні правопорушенню, що їх викликало, і припинятися з моменту відновлення status quo (стану справ до зміни ситуації).

Реторсії – це правомірні примусові дії держави у відповідь на недружній акт із боку іншої держави, за допомогою якого посадові, фізичні або юридичні особи першої держави були поставлені в дискримінаційні умови. Реторсії націлені на відновлення принципу взаємності у відносинах відповідних держав. Заходи, що були використані як реторсії, мають бути адекватні акту, який їх спричинив, і припинятися з моменту відновлення колишнього становища. Як реторсії не можна використовувати збройну силу.

Сатисфакція виражається в наданні державою-порушницею задоволення постраждалій державі. Сатисфакція може здійснюватися у висловленні жалю і завіренні постраждалої сторони в недопущенні повторення правопорушення, у публічному вибаченні, у покаранні винних, у наданні особливих почестей постраждалій державі і т. ін. Застосування конкретної форми сатисфакції залежить від заподіяного збитку і політичних взаємин між державами.

Сатисфакція може виявитися в таких діях держави-деліквента (винного суб'єкта, що зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну правопорушенням):

- офіційне вираження жалю або співчуття;
- приношення вибачень;

- приношення запевнень у тому, що подібні акції не повторяться в майбутньому;
- карне покарання винних осіб;
- видання нормативного акту з визнанням своєї провини з тим, щоб подібні дії не повторювалися в майбутньому;
- посилення спеціальної делегації в ображену державу;
- вшанування постраждалої держави шляхом підняття прапора постраждалої держави в столиці держави-деліквента, або віддання їй честі військовим формуванням з артилерійським салютом або виконанням її державного гімну, або сполученням того й іншого і т.п.

Санкції – це індивідуальні або колективні правомірні примусові заходи, вжиті проти держави-порушниці, з метою припинення її неправомірного поведження або покарання за таке поведження.

Індивідуальні санкції, які застосовуються потерпілою державою щодо держави-порушниці, не можуть включати використання збройної сили. Найчастіше вони зводяться до часткового або повного розриву торгово-економічних відносин, транспортних зв'язків, спортивних контактів і т. ін.

Колективні санкції можуть використовуватися тільки на підставі рішення Ради Безпеки ООН щодо держав, чії дії становлять загрозу миру або порушення миру (ст. 39 Статуту ООН) . Колективні санкції можуть включати повне або часткове переривання економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів зв'язку, а також розрив дипломатичних відносин (ст. 41). Якщо ці заходи виявляються недостатніми, то Рада Безпеки ООН може ухвалити рішення щодо санкцій з використанням збройної сили для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки (ст. 42). Застосування обов'язкових санкцій покликано чинити тиск на державу або утворення для досягнення цілей, встановлених Радою Безпеки ООН, без застосування сили. Таким чином, санкції є важливим інструментом, за допомогою якого Рада Безпеки забезпечує виконання своїх рішень. Завдяки універсальному характеру Організація Об'єднаних Націй є відповідною структурою для запровадження таких заходів і контролю за їх дотриманням.

17 квітня 2000 р. члени Ради Безпеки ООН заснували на тимчасовій основі неофіційну Робочу групу із загальних питань, що стосуються санкцій, для розробки рекомендацій загального характеру щодо того, як підвищити ефективність санкцій Організації Об'єднаних Націй. У 2006 р. група подала Раді Безпеки доповідь із загальних питань стосовно санкцій, у яких відображена її діяльність, яка здійснювалася протягом року відповідно до мандата, що передбачає "розробку загальних рекомендацій з підвищення ефективності санкцій Організації Об'єднаних Націй".

Міжнародній практиці відомі випадки результативного застосування санкцій згідно зі ст. 41 Статуту ООН проти расистських режимів Південної Родезії і ПАР, що проводили політику апартеїду.

За міжнародні злочини, скоєні Німеччиною і Японією в роки Другої світової війни, проти цих держав були застосовані такі санкції, пов'язані з обмеженням їхнього суверенітету: окупаційний режим, обмеження права мати збройні сили, обмеження в діяльності політичних сил та ін. Як санкцію за агресію деякі юристи-міжнародники розглядають відторгнення частини території Німеччини і Японії на користь держав-переможниць.

Суть **матеріальної відповідальності** полягає у повній або частковій компенсації матеріальної шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням держави. Формами відповідальності цього виду є репарації, реституції і субституції.

Репарації – це відшкодування потерпілій від агресії державі матеріальної шкоди грошима, натурою або послугами. Уперше норми про репарації з'явилися в мирних договорах Версальської системи після закінчення Першої світової війни. Відповідно до Версальського мирного договору 1919 р., Німеччина повинна була відшкодувати не тільки збиток, заподіяний незаконним веденням війни і воєнними діями німецьких збройних сил, але й усі втрати, яких зазнали союзні держави та їхні громадяни внаслідок війни, за виникнення якої відповідальність покладалася на Німеччину.

Після Другої світової війни норми міжнародного права про репарацію набули подальшого розвитку. Вони були втілені в тексти мирних договорів та інших угод і домовленостей. У зв'язку з тим, що матеріальний збиток, заподіяний Німеччиною державам антигітлерівської коаліції, становив більше 200 млрд дол. США, що перевищувало все національне надбання переможеної Німеччини, було ухвалено рішення про відшкодування шкоди не в повному обсязі. В усіх мирних договорах установлювалося, що право на отримання репарації поширювалося не на всі держави, що брали участь у війні проти Німеччини і зазнали збитків, а лише на ті з них, на території яких велися воєнні дії і територія яких була піддана окупації. З 1 січня 1954 р. СРСР в односторонньому порядку відмовився від стягнення репарацій із НДР у будь-якій формі.

Історично репарації передувала контрибуція, тобто виплата грошових сум переможеною державою переможцеві після закінчення війни. Основу контрибуцій становило "право переможця", незалежно від того, справедливу чи загарбницьку війну вела держава, що перемогла. Розмір, порядок і форми виплати контрибуції визначалися виключно державою-переможницею.

Реституція – одна з форм матеріальної відповідальності, що полягає у поверненні у натурі майна, неправомірно вилученого і вивезеного воюючою державою з території супротивника. Наприклад, повернення автотранспорту, залізничного транспорту, річкових і морських суден і т. д., які були неправомірно вилучені у супротивника і викрадені воюючою державою. При цьому реституції підлягає майно, що перебуває не тільки під контролем воюючої сторони, а й те, що опинилося під контролем будь-якої третьої держави.

Різновидом реституції є **субституція**, тобто повернення майна аналогічного роду і приблизно рівноцінного тому, що було неправомірно вилучене й вивезене воюючою стороною з території супротивника. Відповідно до мирного договору з Італією 1947 р.

Ця держава зобов'язалася повернути все монетне золото, награване і незаконно вивезене в Італію, або передати кількість золота, що дорівнювала за вагою та пробою вивезеному.

На відміну від перелічених вище форм матеріальної відповідальності, які реалізуються на підставі або "права переможців", або застосування колективних санкцій, можлива **компенсація** - досить стара форма матеріальної міжнародної відповідальності, яка застосовується на підставі рішення міжнародного суду. Новітня історія застосування цієї форми відповідальності почалася з англо-американського третейського розгляду - зі справи "Алабама" (1872 р.). Сутність її полягала в тому, що після повстання південних штатів англійська королева видала в 1861 р. декларацію про нейтралітет, тим самим визнавши жителів Півдня і Півночі воюючими сторонами. Агенти Півдня в Європі замовляли на англійських верфях цивільні судна, які озброювалися поза територіальними водами Англії і брали участь у війні проти Півночі. Саме в такий спосіб був побудований крейсер "Алабама", що, діючи в Атлантичному й Індійському океанах, захопив 68 суден Півночі (з яких 53 знищив) і потопив крейсер "Гаттерас". Після закінчення громадянської війни уряд США звинуватив Англію в порушенні нейтралітету і вимагав відшкодування збитків, завданих діями "Алабами".

Вашингтонський договір від 8 травня 1871 р. передбачав проведення чотирьох арбітражів і його значення полягало головним чином у розгляді претензій, висунутих Сполученими Штатами Америки до Великої Британії у зв'язку із твердженнями про порушення останньою нейтралітету під час громадянської війни в Америці. Уряди обох країн погодилися щодо трьох правил про обов'язки нейтральної держави, які підлягали застосуванню, і передали справу на розгляд третейського суду з п'яти членів, призначених главами урядів Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Бразилії, Італії та Швейцарії. Суд зібрався в Женеві і після ретельного розгляду наданих обома сторонами матеріалів вирішив чотирма голосами проти одного, що Велика Британія повинна сплатити Сполученим Штатам Америки протягом одного року компенсацію в розмірі 15 500 000 дол. США. Ця сума була сплачена відповідно до рішення суду.

Перераховані форми матеріальної відповідальності пов'язані а учиненням міжнародного злочину - агресії. Однак матеріальний збиток може заподіюватися міжнародними деліктами навіть у результаті правомірної діяльності держав при використанні джерел підвищеної небезпеки (авіації, космічних об'єктів, атомної енергії і т. ін.). У цих випадках компенсації підлягає дійсна матеріальна шкода (пряма і непряма), тоді як втрачена вигода, як правило, не відшкодовується. Міжнародні угоди зазвичай передбачають обмеження абсолютної матеріальної відповідальності, тобто відповідальності за правомірну діяльність. У таких договорах вказується максимальна сума, що може бути сплачена постраждалій стороні як компенсація за заподіяний збиток. Таке положення міститься, зокрема, у Віденській конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р.

При заподіянні такої шкоди потерпіла сторона не може вимагати одержання суми понад установлену межу, навіть якщо фактичний збиток перевищує цю межу.

Установлення договірних обмежень на суму компенсації при реалізації абсолютної відповідальності є своєрідним стимулятором держав до використання техніки, що є джерелом підвищеної небезпеки. При цьому відбувається, так би мовити, перерозподіл ваги матеріальних збитків між державою, яка експлуатує джерело підвищеної небезпеки, і постраждалою стороною.

При реалізації абсолютної відповідальності постраждала сторона в будь-якому випадку одержить компенсацію, навіть якщо держава, що заподіяла збиток, буде доводити, що всі її дії були абсолютно правомірними.

4. Обставини, що виключають відповідальність держав

Звільнення від відповідальності — це зняття із суб'єкта міжнародного права обов'язку ліквідації наслідків здійсненого ним діяння, яке спричинило відповідальність.

Обставини, що виключають відповідальність держав (спричиняють звільнення від відповідальності) – це факти, дії та явища, доведеність існування яких на момент здійснення правопорушення знімає із суб'єкта міжнародного права обов'язок відшкодування збитків, якщо правопорушення було спричинене цими фактами, діями чи явищами.

При цьому склад правопорушення не повний чи відсутній взагалі, відповідно і не настає міжнародна відповідальність. Відповідальність може виключатися як за наявності вини суб'єкта, так і за її відсутності (абсолютна відповідальність).

Традиційно до **обставин, що виключають настання міжнародно-правової відповідальності**, відносять:

- 1) вину потерпілої сторони (дії, що спричинили завдання шкоди, груба недбалість);
- 2) форс-мажор (непереборна сила);
- 3) непередбачувані зовнішні події надзвичайного характеру (стихійні лиха, епідемії, епізоотії, а іноді - явища соціального характеру (збройні конфлікти тощо);
- 4) стан крайньої необхідності, тобто наявність загрози життєво важливим інтересам суб'єкта.

Обставини, що звільняють від відповідальності, необхідно відрізнити від **фактів та дій, які виключають кваліфікацію діяння суб'єкта в якості правопорушення**. Серед таких фактів та дій можна назвати:

- згоду потерпілої сторони на здійснення діяння, яке спричинило завдання шкоди;
- допустимі в рамках міжнародного права дії суб'єкта у відповідь на протиправну поведінку потерпілого (самооборона).

Прикладом вини потерпілої сторони може бути ситуація, коли держава, знаючи, що готується замах на її посольство, не сповіщає про це владу країни перебування посольства. Коли замах таки буде здійснено, держава перебування повинна нести відповідальність за порушення чи невиконання зобов'язання щодо забезпечення безпеки дипломатичного представництва іноземної держави. Якщо ж вона може довести, що посольство чи держава, яка його акредитувала, володіли інформацією про замах, що готувався, але не поділилися нею для спільного успішного захисту, то ця обставина може розглядатися як така, що спричиняє звільнення від відповідальності.

Загалом усі випадки передбачити неможливо, тому кожен з них вимагає диференційованого підходу.

5. Міжнародно-правова відповідальність міжнародних організацій

Міжнародні міжурядові організації як суб'єкти міжнародного права відіграють дедалі більш активну роль у міжнародних відносинах. У зв'язку з цим виникає питання: чи несуть відповідальність міжнародні організації і яким чином? Оскільки міжнародні організації мають неоднаковий обсяг міжнародної правосуб'єктності, що фіксується в їхніх установчих актах, то характер і обсяг відповідальності в них буде різний.

Доктрина і практика міжнародного права виходять із того, що міжнародні організації як суб'єкти міжнародного права є суб'єктами міжнародно-правової відповідальності й міжнародних претензій. Але оскільки міжнародні організації є відносно молодим суб'єктом міжнародного права, проблема їхньої міжнародно-правової відповідальності перебуває в стадії розробки.

Відповідальність міжнародної організації впливатиме з факту порушення її органами і посадовими особами статутних положень організації та загальних норм міжнародного права. У практиці ООН були випадки визнання цією організацією відповідальності за дії, скоєні особами зі складу збройних сил ООН. У зв'язку з цим можна згадати угоди ООН, укладені в 1965-1967 рр. з деякими державами про відшкодування збитків, заподіяних громадянам цих країн і їхньому майну під час проведення операцій збройних сил ООН у Конго.

На міжнародній арені міжнародна організація діє через свої органи та посадових осіб, тому фактично міжнародні правопорушення можуть скоювати саме вони. У цьому випадку може виникнути подвійна відповідальність організації. По-перше, перед державами-членами за порушення посадовою особою або органом організації статутних положень, і, по-друге, перед міжнародним співтовариством у цілому у разі порушення норм загального міжнародного права. У зв'язку з тим, що діяльність міжнародних організацій має функціональний характер і їхній статус як суб'єктів міжнародного права відрізняється від статусу держав, питання про політичну відповідальність міжнародних організацій перебуває в стадії розробки і на практиці жодного разу не виникало. У доктрині міжнародного права є думка, що у принципі до міжнародних організацій

застосовні всі форми політичної відповідальності, які не суперечать специфіці їхньої міжнародної правосуб'єктності.

Нині у міжнародній практиці проблема відповідальності міжнародних організацій вирішується переважно у площині компенсації матеріального збитку. Так, у низці угод стосовно космосу – Договорі про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору" включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р.; Угоді про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір 1968 р.; Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р., є норми, що встановлюють відповідальність міжнародних організацій і держав, які беруть участь у них, за шкоду, що є результатом космічної діяльності.

Оскільки міжнародні організації часом не можуть самостійно компенсувати заподіяний ними збиток, виникає питання про необхідність солідарної відповідальності як самої організації, так і держав-членів. Такий вид відповідальності, зокрема, передбачений ст. V Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р.

Специфіка діяльності міжнародної організації може призвести до заподіяння матеріальної шкоди її посадовим особам, майну і приміщенням. У цих випадках міжнародна організація може виступати суб'єктом міжнародних претензій до заподіювачів. Це підтверджено в консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 11 квітня 1949 р. "Про відшкодування збитку, який було зазнано на службі ООН". На підставі факту вбивства ізраїльськими терористами посередника ООН у збройному конфлікті між Ізраїлем і арабськими державами графа Бернадота та полковника Серо Міжнародний Суд ООН визнав, що Організація Об'єднаних Націй як суб'єкт міжнародного права та носій міжнародних прав і обов'язків може здійснювати свої права шляхом пред'явлення міжнародних претензій. Більш того, на 60-й сесії Комісії міжнародного права (2008 р.) було попередньо прийнято текст Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій¹. Для цілей зазначеного проекту статей термін "міжнародна організація" означає організацію, засновану на підставі міжнародного договору або іншого документа, регульованого міжнародним правом, яка володіє власною міжнародною правосуб'єктністю. Міжнародні організації можуть включати як членів й інші утворення, крім держав (ст. 2). Стаття 3 встановлює загальні принципи, відповідно до яких кожне міжнародно-протиправне діяння такої організації спричиняє міжнародну відповідальність. Міжнародно-протиправне діяння міжнародної організації має місце, коли будь-яке поведження, що полягає в дії або бездіяльності: а) присвоюється міжнародній організації (за загальним правилом про присвоєння поведження міжнародній організації, поведження органу чи агента міжнародної організації при виконанні функцій вказаного органу чи агента розглядається як діяння такої організації за міжнародним правом, незалежно від місця, що займають цей орган чи агент у структурі організації, ст. 4); б) є порушенням міжнародно-правового зобов'язання.

Останнє має місце, коли діяння міжнародної організації не відповідає тому, що вимагає від неї це зобов'язання, незалежно від походження або характеру (ст. 8).

6. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів

За міжнародний злочин відповідальність несе як держава, винна в його вчиненні, так і її посадові особи, які брали участь у злочинних діяннях. Офіційне становище особи в державній ієрархії (глава держави, глава уряду, міністр оборони і т. ін.) не звільняє її від кримінальної відповідальності. Також не звільняє індивідів від кримінальної відповідальності та обставина, що вони вчинювали злочинні діяння на виконання наказу свого командування або уряду.

Прийнято вважати, що вперше міжнародний суд з розгляду воєнних злочинів відбувся в німецькому місті Брейзахе в 1474 р., коли 27 суддів Священної Римської імперії висунули обвинувачення Петеру ван Хагенбаку у "зневажанні законів Божих і людських", що втілювалося в його дозволі своїм військам убивати, гвалтувати і грабувати. П. Хагенбак був визнаний винним, засуджений і страчений¹.

Якщо історія визнання перерахованих вище діянь злочинами налічує не один десяток століть, то спробам створення постійного органу міжнародної кримінальної юстиції лише кілька десятиліть. Хоча ще в ХІХ ст. аргентинський письменник Х. Альберда стверджував, що науці міжнародного права слід досліджувати і законодавчі можливості, і принципи, здатні більш ефективно захищати сім'ю народів від злочинів війни, що спричинюють розруху й затримують прогрес. Тоді ж поширились ідеї, що деякі види деліктів є міжнародними злочинами й особи (групи осіб), які їх скоїли, повинні відповідати не за національним, а за міжнародним правом.

Але оскільки міжнародний суд (як і національний) може здійснювати правосуддя тільки на підставі певних норм, виникла проблема їх формування. Перший проект міжнародного кримінального кодексу з'явився в 1832 р., і зусилля в цьому напрямі не припинялися, хоча в той час ішлося про такі правопорушення, як торгівля наркотиками, рабами, порнографічною літературою, зброєю.

Уперше ідея створення міжнародного суду, покликаного розглядати справи про воєнні злочини, була висловлена на Версальській мирній конференції в 1919 р., після Першої світової війни. Створення такого органу було передбачено досягнутою там угодою. Німеччина *de jure* і *de facto* визнала за країнами Антанти (Союзницького пакту) право притягати до суду військовослужбовців, обвинувачуваних у вчиненні дій, що порушують закони і звичаї війни. Відповідно, уряд Німеччини зобов'язався передавати всіх обвинувачуваних до військових судів країн Пакту. А у випадку, якщо особа винна в кримінальних діях щодо громадян більш як однієї з країн Пакту, передбачалася можливість створення спеціального міжнародного суду. Всі ці дії розцінювались як спосіб піддати суду кайзера Вільгельма II за роль, яку Німеччина відіграла в розв'язанні війни.

Отже, значний поштовх розвитку міжнародної кримінальної юстиції дала саме Перша світова війна. Створені в Бельгії, Великій Британії, Росії та Франції спеціальні слідчі комісії встановили численні акти значного порушення Німеччиною законів і звичаїв війни. Це були вбивства мирних жителів, катування військовополонених (у тому числі поранених), грабежі й руйнування. Німецькі війська всупереч чинним нормам міжнародного права розстрілювали заручників з місцевого населення, а окупаційна влада насильно гнала мирних жителів до Німеччини для примусової праці. Такі дії становили частину політики, що планувалася і здійснювалася керівництвом Німецької імперії. Ще в 1900 р., звертаючись до німецьких солдат, які направлялись у Китай з каральними цілями, кайзер Вільгельм II привселюдно заявив: "Коли ви зіштовхнетеся, то пам'ятайте - пощади не давати, полонених не брати. Хто потрапить до ваших рук, повинен загинути. Як тисячу років тому гуни під керівництвом короля Атілли створили своє ім'я, яке ще й досі робить їх страшними в традиції та історії, так нехай і ім'я "німці" стане в Китаї через вас таким знаменитим, що й через тисячу років жоден китаєць не насмілиться косо глянути на німця".

У 1914 р. Вільгельм II повторив свої програмні установки в листі до австрійського імператора Франца Йосипа. Він писав: "Все повинно бути втоплене у вогні й крові, необхідно вбивати чоловіків і жінок, дітей і старих, не можна залишати жодного дерева. Цими терористичними методами, єдиними, які здатні злякати такий звироднілий народ, як французи, війна буде закінчена менш ніж за два місяці, тоді як, якщо я візьму до уваги гуманні міркування, війна триватиме кілька років".

Світова громадськість вимагала покарання не тільки рядових виконавців злочинів, а й головних винуватців, насамперед самого німецького кайзера. Стаття 227 Версальського мирного договору 1919 р. звинувачувала Вільгельма II у порушенні міжнародної моралі й міжнародних договорів і передбачала здійснення спеціального суду над ним. Стаття 228 зафіксувала право союзних держав віддати до суду підданих кайзера, винних у порушенні законів і звичаїв війни. Однак положення Версальського мирного договору не було реалізовано. Уряд Нідерландів відмовився видати кайзера, який туди втік. Стосовно інших воєнних злочинців, то німецький уряд зміг наполягти на переданні їх не міжнародному або іноземному, а лише німецькому суду. До списку воєнних злочинців Велика Британія внесла 98 осіб, у тому числі адмірала Тірпіца, Франція - 344, у тому числі фельдмаршала Гінденбурга, Бельгія - 51. У Лейпцизі був створений спеціальний суд. За даними Г. Дюкса, голови земельного суду Франкфурта-на-Майні, наведених у доповіді на конференції в Нюрнберзі в листопаді 1985 р., з 901 особи, які значились у списках воєнних злочинців союзних країн, до тюремного ув'язнення строком від шести місяців до чотирьох років було засуджено лише 13 підсудних. При цьому жоден із засуджених так і не відбув строк покарання.

В іншому документі – Декларації глав союзних держав у зв'язку з геноцидом вірменів в Османській імперії від 24 травня 1915 р. проголошувалося, що особисту кримінальну відповідальність повинні нести всі члени турецького уряду і його місцевих представників, причетних до злочину.

Колосальні жахи й трагедії періоду Другої світової війни, що стали наслідком міжнародних злочинів, вчинених нацистською Німеччиною й мілітаристською Японією та їхніми союзниками, зумовили необхідність вжиття практичних заходів з боку держав-переможниць щодо покарання винних у вчиненні злочинів. У зв'язку з цим були прийняті важливі міжнародно-правові акти: Московська декларація про відповідальність гітлерівців за вчинені злочини 1943 р.; Лондонська угода про судове переслідування й покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі 1945 р., невід'ємною частиною якої є Статут Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі; Статут Міжнародного воєнного трибуналу в Токіо 1946 р.; вироки цих трибуналів. Принципи, визнані Статутом Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі, відображені в його вирозці, було підтверджено в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р. і 27 листопада 1947 р.

У 1968 р. під егідою ООН було прийнято Конвенцію про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства.

Перелік міжнародних злочинів, за які поряд з державами несуть відповідальність й індивіди, внесений до Статуту Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі, складався з **трьох категорій**: злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язання і ведення агресивної війни); воєнні злочини, тобто порушення законів і звичаїв війни; злочини проти людяності (вбивства, катування та інші злочини, скоєні щодо цивільного населення)¹.

Із часом цей перелік міжнародних злочинів було розширено. У Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. та Конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р. геноцид і апартеїд кваліфікуються як злочини проти людства, відповідальність за які несуть поряд з державами й фізичні особи.

У 1978 р. Генеральна Асамблея ООН на 32-й сесії знову приступила до роботи з обговорення проекту кодексу злочинів проти миру й безпеки людства. Цей проект, підготовлений Комісією міжнародного права ООН, був уперше поданий на розгляд Генеральної Асамблеї в 1964 р.

Генеральна Асамблея ООН доручила подальшу розробку проекту кодексу злочинів проти миру й безпеки людства Комісії міжнародного права, що займається вирішенням цього питання в наш час. Комісія, зокрема, працює над проблемою розширення та уточнення переліку міжнародних злочинів. Є пропозиції про внесення до цього переліку рабства, колоніалізму, тероризму та ін.

За чинними нормами міжнародного права головні винуватці вчинення міжнародних злочинів піддаються кримінальному переслідуванню міжнародними кримінальними судами, створюваними на основі укладення спеціальних міжнародних угод. Прикладами є Міжнародні воєнні трибунали в Нюрнберзі (1945- 1946 рр.) і в Токіо (1946-1948 рр.). Інші злочинці можуть нести кримінальну відповідальність за скоєні злочини на підставі кримінального законодавства відповідних держав. В Угоді про судово переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі

1945 р. зафіксовано положення про необхідність відсилання неголовних злочинців у ті держави, де "були скоєні їхні огидні дії", і покарання їх там відповідно до законів цих держав (преамбула). Однак у період холодної війни цей механізм працював із серйозними збоями.

Наприкінці ХХ ст. знову виникла потреба у створенні міжнародних кримінальних трибуналів у зв'язку з міжнародними злочинами, скоєними на території колишньої Югославії і в Руанді. На підставі рішення Ради Безпеки ООН в 1993 р. було засновано Міжнародний трибунал для переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території колишньої Югославії з 1991 р., і в 1994 р. Міжнародний кримінальний трибунал для переслідування осіб, винних у геноциді та інших серйозних порушеннях гуманітарного права, вчинених на території Руанди, і руандійських громадян, винних у геноциді та інших подібних злочинах, скоєних на території сусідніх держав у період між 1 січня 1994 р. і 31 грудня 1994 р. У цьому випадку міжнародні кримінальні трибунали було створені не шляхом укладення спеціальної міжнародної угоди, а на основі рішень Ради Безпеки ООН, які мовчазно визнали держави - членами цієї організації. На думку Генерального секретаря ООН Б. Бутроса Галі, іншого шляху просто не було, розробка та прийняття спеціальної міжнародної угоди забрала б багато часу, і сенс створення трибуналів був би багато в чому втрачений.

У Статуті міжнародного трибуналу для Югославії визначено, що підставою для притягнення індивідів до кримінальної відповідальності є "серйозні порушення міжнародного гуманітарного права". Під цим розуміють порушення загальновизнаних норм про захист жертв війни (Женевських конвенцій 1949 р.), а також законів і звичаїв війни (Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 р. і додатків до них), крім того, геноцид та інші злочини проти людяності.

У зв'язку з тим, що міжнародний трибунал для Руанди був створений з метою осуду за злочини, скоєні в конфлікті неміжнародного характеру, то норми міжнародного права, порушення яких ставиться у провину підсудним, мають специфіку. Насамперед до відповідальності притягуються особи, винні у вчиненні геноциду та інших злочинів проти людяності, а також порушники норм, що стосуються поведінки воюючих сторін під час конфліктів неміжнародного характеру (Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. і Додаткового протоколу II до них 1977 р.), якщо ці порушення мали серйозні наслідки.

В обох Статутах знову було підтверджено, що офіційний статус обвинувачуваного як глави держави або члена уряду не звільняє його від кримінальної відповідальності. Крім того, була впроваджена новела, що обвинувачувані такого рівня несуть відповідальність також за те, що не запобігли вчиненню злочину своїми підлеглими.

У контексті обговорюваної проблеми становить інтерес рішення у справі "Стрілець, Кесслер і Кренц проти Німеччини", розглянутої Європейським судом з прав людини у складі Великої палати.

Заявники в цій справі стверджували, що дії, за які вони були притягнуті до відповідальності національним судом, нібито не були правопорушеннями в той час, коли були скоєні відповідно до внутрішнього й міжнародного права, і що з цієї причини їхній осуд німецькими судами був порушенням п. 1 ст. 7 Конвенції 1950 р.

Суд розглянув ситуацію, пов'язану з тим, що в період між 1949 і 1961 р. приблизно 2,5 млн німців утекли з Німецької Демократичної Республіки (НДР) у Федеративну Республіку Німеччину (ФРН).

Щоб зупинити нескінченний потік перебіжчиків, НДР 13 серпня 1961 р. звела Берлінську стіну та всіляко підсилила заходи безпеки уздовж кордону двох німецьких держав, установивши, зокрема, протипіхотні міни й системи автоматичної стрільби. Багато з тих, хто намагався нелегально перетнути кордон, у результаті гинули: або внаслідок вибухів протипіхотних мін і спрацьовування систем автоматичної стрільби, або від вогню східнонімецьких прикордонників. Загальна кількість загиблих, за даними прокуратури ФРН, становила 264 особи. Інші джерела наводили більші цифри, наприклад, "Робоча група 13 серпня" згадувала про 938 загиблих. У будь-якому разі точну кількість убитих визначити важко, тому що інформацію про інциденти на кордоні влада НДР зберігали в секреті.

Прикордонники НДР були військовослужбовцями Національної народної армії та безпосередньо підпорядковувалися Міністерству оборони. Щорічні накази самого Міністерства оборони ґрунтувалися на рішеннях Національної ради оборони.

Наприклад, у рішенні від 14 вересня 1962 р. Національна рада оборони дала чітко зрозуміти, що у наказах і службових інструкціях Міністерство оборони, що видаються, прикордонникам має бути вказано, що вони "несуть повну відповідальність за недоторканність державного кордону в їхньому секторі" і що порушники кордону повинні в кожному разі піддаватися арешту як вороги або, якщо буде потреба, знищуватися. Аналогічно в службовій Інструкції від 1 лютого 1967 р. зазначалося: "Міни мають закладатися в заздальгідь визначених точках близько одна від одної... з таким розрахунком, щоб припинити пересування порушників кордону і... дозволити здійснити їхній арешт або знищення". Всі накази міністра оборони, включаючи й ті, які стосувалися використання вогнепальної зброї на кордоні, ґрунтувалися на рішеннях Національної ради оборони, членами якої були заявники.

Суд, розглянувши цю справу, дав оцінку діям заявників з погляду принципів міжнародного права, пов'язаних з міжнародним захистом прав людини. Так, уст. 3 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. передбачено: "Кожний має право на життя". Це право було підтверджено Міжнародним пактом про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 р. (ратифікованим НДР 8 листопада 1974 р.), відповідно до ст. 6 якого "ніхто не може бути довільно позбавлений життя". Це також включено в Конвенцію 1950 р., п. 1 ст. 2 якого говорить: "Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання".

На думку Суду, збіг змісту згаданих вище норм символічний: він показує, що право на життя є невід'ємним правом людей і вищою цінністю в ієрархії прав людини (п. 94).

Отже, дії заявників не були в будь-якому аспекті виправдані відповідно до п. 2 ст. 2 Конвенції.

Суд також розглянув відповідальність НДР як держави й особисту відповідальність заявників. На його думку, якби НДР усе ще існувала, вона б відповідала за розглянуті дії з погляду міжнародного права. Далі Суд установив, що поряд з державною відповідальністю заявники особисто несли б кримінальну відповідальність за вчинення дій, про які йдеться.

Інститут міжнародної кримінальної відповідальності індивідів за вчинення міжнародних злочинів є значним стримувальним фактором сучасного міжнародного права щодо недопущення порушення його найбільш важливих норм. У міжнародно-правовій доктрині є навіть судження про те, що сформувалася "зовсім нова галузь міжнародного права" - міжнародне кримінальне право.

7. Мирні способи вирішення міжнародних спорів

Усі держави, вступаючи у світове співтовариство, беруть на себе зобов'язання здійснювати свою міжнародну діяльність відповідно до основних принципів міжнародного права. Одним із таких принципів є обов'язок держав вирішувати свої *«міжнародні спори мирними способами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку і справедливість»* (п. 3 статті 2 Статуту ООН).

Водночас міжнародне співтовариство напрацювало і використовує певні механізми у збереженні міжнародного миру і безпеки. Сукупність цих механізмів називається правом міжнародної безпеки.

До міжнародно-правових способів забезпечення міжнародної безпеки належать:

- мирні способи вирішення спорів;
- загальна і регіональна безпека (колективна безпека);
- роззброювання;
- заходи для ослаблення напруженості і припинення гонки озброєнь;
- заходи для запобігання ядерній війні;
- неприєднання та нейтралітет;
- заходи для припинення актів агресії (самооборона);
- дії міжнародних організацій;
- нейтралізація і демілітаризація територій (ліквідація військових баз);

- створення зон миру в різних районах земної кулі;
- заходи для зміцнення довіри між державами.

Відповідно до Статуту ООН **міжнародні конфлікти діляться** на:

— **ситуацію**, тобто конфлікт, що у випадку його розвитку може загрожувати міжнародному миру і безпеці (наприклад, ситуація з Іраком);

— **спір**, тобто ситуацію, коли сторони пред'явили одна одній взаємні претензії (наприклад, спір Англії з Іспанією з приводу Гібралтару). У спорі завжди є учасники, у яких претензії завжди сформульовані і збігаються з предметом спору. При цьому держави свої претензії обґрунтовують законними інтересами і нормами міжнародного права.

Перелік способів вирішення міжнародних спорів

Безпосередні переговори припускають установлення контакту й обмін думками між державами, що сперечаються, з метою досягнення угоди з різних питань.

Під **добрими послугами** міжнародне право розуміє сукупність дій держав, що не беруть участь у даному спорі, або інших суб'єктів міжнародного права, що спрямовуються на встановлення або поновлення прямих переговорів між тими, хто сперечається, з метою створення сприятливих умов для мирного вирішення спору.

Посередництво – це сприяння держав або інших суб'єктів міжнародного права, що не беруть участь у даній суперечці, з метою мирного врегулювання спорів.

Під **міжнародною слідчою процедурою** розуміється розслідування міжнародним органом конкретних обставин і фактичних даних, що лежать в основі міждержавної розбіжності.

Міжнародна погоджувальна процедура припускає розгляд спорів в утворюваних сторонами на паритетних засадах органах із метою виробітки проекту угоди.

Міжнародний арбітраж (третейський суд) – це організований на основі угоди сторін розгляд спору окремою особою (арбітром) або групою осіб (арбітрами). Причому склад арбітрів, порядок діяльності суду, а також підлягаючі застосуванню норми права визначаються угодою сторін, що сперечаються; у процесі беруть участь представники сторін, процес очолює суперарбітр, що обирається сторонами; рішення арбітражу носить обов'язковий характер.

Розгляд міжнародних спорів у Міжнародному Суді припускає звернення сторін, що сперечаються, у спеціально створюваний на основі міжнародних договорів постійний орган, покликаний вирішувати міжнародні спори шляхом судової процедури. Можливо вирішення спорів в міжнародних організаціях, а також вирішення спорів іншими способами.

Відповідальність у міжнародному праві відіграє важливу роль в забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи. Комісія міжнародного права ООН визначила зміст міжнародної відповідальності як «ті наслідки, які те або інше международно-протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад наслідку діяння в плані відшкодування збитку й відповідних санкцій». У науці міжнародного права під міжнародно-правовою відповідальністю розуміються конкретні негативні юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення їм міжнародно-правового зобов'язання

У цілому можна відзначити, що поняття міжнародно-правової відповідальності характеризується наступними ознаками: настає вона за здійснення міжнародного правопорушення; реалізується на основі норм міжнародного права; пов'язана з певними негативними наслідками для правопорушника; спрямована на зміцнення міжнародного правопорядку

Норми, що визначають відповідальність держав у міжнародному праві, утворюють особливий міжнародно-правовий інститут. Зміст цього інституту змінювалося відповідно до змін у розвитку міжнародного права

Тема 10. Правове регулювання застосування сили у міжнародних відносинах та систем колективної безпеки.

План

1. Випадки правомірного застосування збройної сили в міжнародних відносинах. Декларація "Про недопустимість втручання у внутрішні справи держав і захист їх незалежності та суверенітету" 1965 р.

2. Основні положення Статуту ООН. Декларація "Про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх взаємовідносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй". Критерії, які повинні бути дотримані при застосуванні збройної сили в ході реалізації права на самооборону. Система колективної безпеки.

1. Випадки правомірного застосування збройної сили в міжнародних відносинах. Декларація "Про недопустимість втручання у внутрішні справи держав і захист їх незалежності та суверенітету" 1965 р.

Можливість застосування збройної сили з метою гарантування міжнародного миру та безпеки становить ключовий елемент універсальної та регіональних систем колективної безпеки. Водночас підтримання міжнародного миру та безпеки дуже залежить від загальноновизнаного розуміння тих випадків, коли застосування збройної сили є правомірним.

Статут ООН врахував прогалини Статуту Ліги Націй, а також Пакту Бріана – Келлога, закріпивши у п. 4 ст. 2 загальну заборону застосування сили та погрози силою: всі члени ООН утримуються в їх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином несумісним з цілями ООН.

Разом з тим Статут ООН допускає три випадки правомірного застосування збройної сили в міжнародних відносинах:

1) у рамках індивідуальної чи колективної самооборони на підставі ст. 51 Статуту ООН;

2) у межах колективних заходів примусового характеру (ст. 41 та ст. 42 Статуту ООН) у разі встановлення Радою Безпеки факту загрози миру, порушення миру або акту агресії (ст. 39 Статуту ООН);

3) у рамках заходів проти ворожих держав⁷ (ст. 107 та ст. 53 Статуту ООН).

Про застосування збройних заходів військового характеру йшлося вище. Цілком очевидно, що ст. 107 та ст. 53, які передбачали заходи проти ворожих держав, є нині застарілими, оскільки всі держави – учасниці гітлерівської коаліції стали членами ООН, і таких держав більше не залишилось. Тому ці положення є зайвими і втратили свій зміст, хоча й не вилучені з тексту Статуту ООН. Тож такий випадок аналізувати не будемо.

Починаючи з моменту закріплення у 1945 р. застосування норми щодо заборони застосування сили та погрози силою, її тлумачення та з'ясування допустимих винятків застосування збройної сили зіштовхувалось із певними труднощами. Особливо в період "холодної війни" як радянські, так і західні політики та вчені, вдаючись до довільного тлумачення Статуту ООН, досить часто розширювали спектр допустимого збройного втручання.

Важливе значення для тлумачення принципу заборони застосування сили та погрози силою мали прийняті під егідою ООН документи, які стосувались питання правомірності застосування збройної сили, конкретизували загальний зміст принципу, а тому їх можна коротко проаналізувати.

Здебільшого акцент робився на забороні втручання у внутрішні справи. Так, у Декларації “Про недопустимість втручання у внутрішні справи держав і захист їх незалежності та суверенітету” 1965 р. засуджується не лише збройне втручання, але також усі інші форми втручання та будь-які погрози, спрямовані проти правосуб’єктності держави або проти її політичних, економічних чи культурних елементів”¹⁵⁸. З тексту випливає, що творці Декларації взяли за основу поширювальне тлумачення принципу незастосування сили. На відміну від Статуту ООН, де заборонено збройне втручання, спрямоване проти територіальної цілісності та політичної незалежності, Декларація 1965 р. забороняє також застосування сили, спрямоване проти політичних, економічних чи культурних елементів держави, а також її правосуб’єктності. Права людини згадуються лише в контексті права нації на самовизначення (п. 6), а вибір політичної, економічної, соціальної та культурної системи зараховується до внутрішньої компетенції держави (п. 5).

Уже через п’ять років Генеральна Асамблея приймає Декларацію “Про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх взаємовідносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об’єднаних Націй”, де зазначається: “Усі держави своїх міжнародних відносинах зобов’язані утримуватись від погрози силою чи її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і будь-яким іншим чином несумісним зі Статутом Організації Об’єднаних Націй”. Це положення фактично дублює п. 4 ст. 2 Статуту ООН, однак у дещо сильнішій формі. Йдеться не лише про “членів Організації Об’єднаних Націй”, як у Статуті ООН, а про “усі держави”. Тобто у Декларації розширюється сфера чинності також і на держави, які не є членами Організації. Очевидно, що такий характер властивий нормам звичаєвого міжнародного права. Саме таку юридичну природу має принцип заборони застосування сили, що неодноразово підтверджувалось у рішеннях Міжнародного суду ООН. Юридичний зміст принципу заборони застосування сили чи погрози силою конкретизується також у коментарі до принципу заборони втручання у внутрішні справи, який міститься в Декларації про принципи міжнародного права: “Жодна держава чи група держав не має права втручатись прямо чи опосередковано з будь-якої причини у внутрішні й зовнішні справи іншої держави. Унаслідок цього збройне втручання та всі інші форми втручання чи всілякі погрози, спрямовані проти правосуб’єктності держави або проти її політичних, економічних та культурних основ, є порушенням міжнародного права”.

Звідси випливає, по-перше, що збройне втручання є протиправним, незалежно від його мотивів. По-друге, це положення розширює суб’єктний склад адресатів норми в тому сенсі, що воно поширюється не лише на окремі держави, а й групи держав, якою може бути, наприклад, НАТО.

Подібні формулювання містяться також у Заключному акті НБСЄ 1975 р.

Визначення “агресії”, прийняте Генеральною Асамблеєю у грудні 1974 р., також не містить позастатутних винятків з принципу заборони застосування сили чи погрози

силою. У п. 3 ст. 5 проголошується: “Ніякі міркування політичного, економічного, воєнного чи будь-якого іншого характеру не можуть слугувати виправданням агресії”. У цьому положенні словосполучення “будь-якого іншого характеру” засвідчує абсолютний характер цього припису. Поняття “агресія” у цьому документі трактується досить об’ємно, і за своїм юридичним змістом воно є навіть ширшим, ніж застосування сили, заборонене п. 4 ст. 2 Статуту ООН, а тому воно, поза будь-яким сумнівом, охоплює збройне втручання в гуманітарних цілях.

Декларація про недопустимість інтервенції та втручання у внутрішні справи держав 1981 р. у п. 2 закріплює “зобов’язання держав утримуватись від використання або спотворення питань про права людини як засобу втручання у внутрішні справи держав, здійснення тиску на інші держави або створення атмосфери недовіри та безпорядку в межах держав та між державами або групами держав”.

У п. 5 Декларації Генеральної Асамблеї “Про посилення ефективності принципу відмови від погрози силою або її застосування в міжнародних відносинах” від 1987 р. зазначається: “Жодні міркування не можуть використовуватись для того, щоб виправдати застосування сили чи її погрозу з порушенням Статуту”.

Отже, наступні документи та договори, які були укладені під егідою ООН та стосувались тлумачення принципу незастосування сили, не лише підтвердили принцип заборони застосування сили чи погрози силою, закріплений у п. 4 ст. 2 Статуту ООН, а й розширили сферу його дії.

Варто зазначити, що, відповідно до п. 4 ст. 2 Статуту ООН, порушення заборони застосування сили та погрози силою матиме місце також у випадку анексії або окупації. Це, зокрема, було чітко підтверджено Генеральною Асамблеєю у “Визначенні агресії” 1974 р., в якому актами агресії було визнано також тимчасові окупації та анексії. Тому навіть обмежене в часі застосування сили потрібно розглядати як порушення п. 4 ст. 2.

Підсумовуючи, зауважимо, що принцип заборони застосування сили має загальний характер та охоплює будь-яке застосування сили, незалежно від тривалості, інтенсивності та намірів. Така позиція неодноразово підтверджувалась і практикою Міжнародного суду ООН¹.

Право на індивідуальну самооборону. Одним із винятків допустимого застосування збройної сили в міжнародних відносинах є ст. 61 Статуту ООН, яка допускає застосування збройної сили в рамках індивідуальної чи колективної самооборони у випадку збройного нападу на територію держави – члена Організації. Варто зазначити, що ця норма, яка має договірно-правову природу і закріплена в Статуті ООН, підтверджена також звичаєвою нормою міжнародного права.

Доцільно зауважити, що термін “збройний напад”, закріплений у цій статті, не є тотожним терміну “застосування сили” (п. 4 ст. 2) чи виразу “акт агресії” (п. 1 ст. 1, ст. 39, ст. 53), які також містяться у Статуті ООН. Наявність збройного нападу на територію держави-члена є необхідною умовою реалізації права на індивідуальну чи колективну самооборону. У випадку застосування збройної сили, яка “не дотягує” до збройного нападу, держави не можуть застосовувати збройну силу на основі цієї статті. Ця позиція була підтверджена Міжнародним судом ООН у справі Нікарагуа. Тому застосування

збройних репресалій, які були досить поширеними у класичному міжнародному праві, за сучасним міжнародним правом є недопустимим.

Загальноновизнаним у доктрині міжнародного права є те, що застосування сили є більш широким поняттям, ніж акт агресії чи збройний напад. Разом з тим, як термінологічно, так і змістовно ці поняття досить близькими, а тому потребують відповідного тлумачення їх змісту. Статут ООН не містить тлумачення цих термінів, тому важливим є визначення агресії ГА ООН від 1974 р. У ст. 3 цього документа перераховано та охарактеризовано акти агресії, окремі з яких можуть представляти собою збройне втручання чи збройний напад.

Збройним нападом можна вважати вторгнення або напад збройних сил держави чи групи держав на територію іншої держави або будь-яку воєнну окупацію, незалежно від її тривалості, якщо вона є результатом такого нападу чи вторгнення (п. а ст. 3).

Бомбардування збройними силами території іншої держави або застосування будь-якої іншої зброї проти території такої держави можна також розглядати як випадок збройного втручання за умови, що такі акції будуть достатньо інтенсивними та масштабними.

До цієї категорії треба також зарахувати і напад збройних сили на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або морські чи повітряні флоти держави на території держави, яка є об'єктом інтервенції, а також поза її територією. Напад на цивільні повітряні чи морські судна кваліфікуватись як збройний напад у сенсі цієї статті не можуть.

Агресією також вважається порушення умов договору про перебування іноземних військ на території певної держави, про які йдеться в ст. 3 "Визначення агресії". Ці дії, однак, за своєю природою та інтенсивністю не завжди матимуть характер "збройного нападу". Такого характеру вони можуть набувати лише у випадку особливо грубих порушень, які за своєю суттю можна порівняти з окупацією чи анексією, що здійснюються через застосування збройної сили.

Збройний напад може мати місце не лише у випадку здійснення транскордонних заходів збройними силами певної держави, але також при підтримці недержавних збройних угруповань на території іншої держави, як, наприклад, при засланні державою збройних банд, груп чи найманців на територію держави. З іншого боку, незначні за своїм обсягом та інтенсивністю застосування збройної сили, наприклад, невеликі прикордонні конфлікти, кваліфікуватись як збройні напади не можуть.

Посилення міжнародного тероризму, теракти у США 11 вересня 2001 р., а також прийнята у відповідь на них Резолюція РБ ООН 1968 р. посилили позицію, відповідно до якої масштабні теракти можуть бути прирівняні до збройного нападу в сенсі ст. 51 Статуту ООН та слугувати підставою для застосування збройної сили в рамках реалізації права на самооборону.

Відомий юрист-міжнародник А. Касезе визначає критерії, які повинні бути дотримані при застосуванні збройної сили в ході реалізації права на самооборону:

1) застосування збройної сили у відповідь на збройний напад повинно бути необхідним та пропорційним до сили, застосованої агресором;

2) застосування збройної сили повинно бути орієнтованим на військові об'єкти, та при цьому повинні дотримуватись принципи і норми міжнародного гуманітарного права;

3) держава, яка дає відсіч агресору, не повинна окупувати чи анексувати його територію, якщо тільки такий захід не є вкрай необхідним для запобігання подальшій агресії;

4) застосування збройної сили повинно бути припинене відразу після втручання Ради Безпеки;

5) самооборона повинна бути припинена при досягненні її цілей, тобто при усуненні збройного нападу та відсічі агресору.

Варто також додати, що застосування збройної сили на користь іншої держави, яка зазнала нападу агресора, можливе лише при чіткому проханні про це такої держави. Про заходи, які здійснюються у рамках реалізації права на самооборону, необхідно інформувати Раду Безпеки ООН.

Держави досить часто при застосуванні сили у міжнародних відносинах посилались наст. 51 Статуту ООН. В окремих випадках правомірність такого силового самозахисту була досить сумнівною. Як приклади можна назвати інтервенцію СРСР в Угорщину в 1956 р., інтервенцію США в Домініканську Республіку у 1965 р., у Гренаду в 1983 р., у Лівію 1986 р. чи у Панаму 1989 р., застосування збройної сили Ізраїлем проти Єгипту в 1967 р. та проти Іраку в 1981 р., атаки ПАР на територію сусідніх Анголи та Замбії з 1976 р. по 1979р., застосування збройної сили Великою Британією проти Аргентини у 1983 р., після окупації останньою Фолклендських островів. До новіших прикладів потрібно зарахувати застосування збройної сили США проти Судану, Іраку та Афганістану в 1998 р. та 2001 р.

Превентивна самооборона. Досить спірним у сучасній доктрині міжнародного права є питання правомірності превентивної самооборони. У міжнародних відносинах мали місце численні випадки посилення на право превентивної самооборони. У 1967 р. Ізраїль послався на це право під час атаки на палестинські табори у Лівані у 1975 р. та у 1982 р. при збройному нападі на територію Східного Іраку з метою знищення ядерного реактора. Також і сам Ірак у 1980 р. при атаці на Іран послався на право самооборони від держав, які готуються до війни. Новішим прикладом є посилення Великої Британії та США у 2003р. на право превентивної самооборони з метою здійснення збройного нападу на територію Іраку.

Основним аргументом прихильників права на превентивну самооборону, які у переважній своїй більшості є британськими, американськими та ізраїльськими юристами, є те, що держави у випадку очевидної загрози застосування щодо них особливо руйнівної зброї повинні мати право застосувати силу першими з метою запобігання такому нападу¹⁶⁶. При цьому вони посилаються на наявність звичаєвої норми міжнародного права, яка нібито допускає застосування збройної сили у такому випадку.

Незважаючи на те, що Міжнародний суд ООН у рішенні в справі Нікарагуа підтвердив існування звичаєвих норм міжнародного права, "сі не охоплюються ст. 51

Статуту ООН, через високу вірогідність зловживання таким правом більшість сучасних юристів заперечують правомірність превентивної самооборони, а також існування відповідної звичаєвої норми міжнародного права.

Колективна самооборона. Стаття 51 допускає у випадку застосування збройної сили в рамках реалізації права на самооборону не лише державою, яка зазнала нападу, ай іншими державами та організаціями чи блоками з метою надання допомоги жертві агресії та відсічі агресору. В такому випадку мова йде про колективну самооборону. Надання такої допомоги можливе лише після надання згоди або прохання про це держави, яка зазнала нападу. Іншими словами, лише сама держава, яка зазнала нападу, може визначити, чи справді вона стала жертвою збройного нападу в сенсі ст., 51 Статуту ООН. Також лише ця держава може прийняти рішення про необхідність допомоги з боку інших держав чи блоків і попросити про це¹⁶⁷. В інших випадках надання збройної допомоги не допускається. На право колективної самооборони у 1965 р. послали США при здійсненні воєнної операції на підтримку В'єтнаму та у 1981-1984 рр. при застосуванні сили на території Нікарагуа, Радянський Союз посилався на право колективної самооборони при інтервенціях у Чехословаччину в 1968 р. та в Афганістан у 1979 р. Після атаки Іраку в Кувейті у 1990 р. Рада Безпеки у Резолюції 676 також підтвердила право на колективну самооборону. Звільнення Кувейту союзницькими силами у 1991 р. можна теж розглядати як приклад реалізації права на колективну самооборону.

Силові збройні заходи з метою порятунку власних громадян за кордоном. Такі заходи, як правило, проводяться під час громадянських воєн та у випадку захоплення заручників терористами, в результаті чого виникає загроза життю та здоров'ю людей і постає об'єктивна необхідність вжиття відповідних заходів з боку країни громадянства з метою усунення небезпеки та порятунку осіб. Такі заходи характеризуються певними особливостями:

- 1) рятувальні операції здійснюються на користь власних громадян; кількість осіб, заради яких у першому випадку здійснюють втручання, є незначною;
- 2) тривалість порушення територіального суверенітету держави, яка має місце при рятувальній операції, є обмеженою у просторі та часі;
- 3) рятувальна операція має на меті усунення небезпеки та евакуацію власних громадян;
- 4) такі рятувальні акції можуть здійснюватись як за наявності такої згоди (наприклад, у Сьєрра-Леоне (1996) чи в Албанії (1997)), так і без згоди держави – об'єкта інтервенції (наприклад, в Уганді у 1976 р.).

Підставу для рятувальних операцій здебільшого виводять з поширювального тлумачення ст. 51 Статуту ООН або відповідної норми звичаєвого міжнародного права. У той же час деякі автори розглядають інтервенцію з метою порятунку власних громадян як підвид гуманітарної інтервенції або, за умови надання згоди з боку країни перебування на проведення такої операції, – гуманітарну інтервенцію.

Незважаючи на наявність різних позицій та випадків зловживань, при короткотривалому, пропорційному та локальному характері військової операції з метою

порятунку власних громадян за кордоном такі заходи здебільшого розглядають як правомірне явище.

Інтервенція за запрошенням. Закріплення заборони застосування сили та погрози силою в загальному міжнародному праві суттєво вплинуло на інститут інтервенції за запрошенням, який існував у класичному міжнародному праві та досить широко використовувався в міжнародних відносинах того часу. За загальним правилом, держава може звертатись за зовнішньою збройною допомогою лише у випадку збройного нападу на її територію, а тому інтервенція за запрошенням в інших випадках у принципі вважається недопустимою. Незважаючи на досить широке використання цього інституту в практиці великих держав, особливо в період “холодної війни” (наприклад, інтервенція США в Ліван чи Великої Британії в Йорданію або ж інтервенція Радянського Союзу в Афганістан у 1979 р.), досить сумнівним є також аргумент про утворення відповідної норми звичаєвого міжнародного права.

Разом з тим, з огляду на недостатню ефективність сучасної системи колективної безпеки інтервенція за запрошенням може розглядатись у порядку винятку як правомірне явище за умови дотримання критеріїв¹⁶⁹: 1) згода держави на здійснення інтервенції повинна бути добровільною та наданою законним урядом;

2) згода повинна бути наданою щодо конкретної ситуації;

3) інтервенція не повинна бути орієнтована проти політичної незалежності, територіальної цілісності чи бути орієнтованою на окупацію чи набуття території;

4) інтервенція не повинна порушувати інші імперативні норми міжнародного права “*jus cogens*” (наприклад, право народів на самовизначення).

Гуманітарна інтервенція. Особливо гостру дискусію у сучасному міжнародному праві викликало питання про те, чи можна застосовувати збройну силу на території іншої держави з метою усунення масових грубих порушень прав людини, або ж чи можна вважати правомірною гуманітарну інтервенцію. У випадку, якщо масові грубі порушення прав людини кваліфікуються Радою Безпеки як загроза міжнародному миру чи безпеці в сенсі ст. 39 Статуту ООН, проблем не виникає, оскільки у відповідь на гуманітарну кризу можуть бути застосовані примусові заходи воєнного характеру на підставі ст. 42. Що ж робити, якщо Рада Безпеки залишається бездіальною або реагує несвоєчасно? Чи можуть застосовувати збройну силу з метою порятунку людей інші держави чи МО? Як загальне правило – гуманітарну інтервенцію, що здійснюється окремими державами чи групами держав без відповідного уповноваження Радою Безпеки ООН, вважають неправомірною.

Дещо іншою є ситуація на рівні регіональних МО. Окремі з таких організацій, як, наприклад, БСЗД чи АС, безпосередньо передбачили у своїх установчих документах право на здійснення збройної інтервенції з метою усунення масових грубих порушень прав людини. Також і гуманітарні інтервенції, здійснювані під егідою регіональних МО, як, наприклад, інтервенція ЕКОВАС у Ліберію у 1991 р., не мали критики міжнародного співтовариства і навіть були згодом виправдані “*ex post facto*”. Саме з огляду на ці обставини в наукових колах дедалі частіше ведуть мову про формування нової норми міжнародного права, яка допускає здійснення гуманітарної інтервенції під егідою регіональних МО

2. Основні положення Статуту ООН. Декларація "Про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх взаємовідносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй". Критерії, які повинні бути дотримані при застосуванні збройної сили в ході реалізації права на самооборону. Система колективної безпеки.

Організація Об'єднаних Націй (ООН): напрямки діяльності, органи та структура

ООН - універсальна міжнародна організація, створена з метою підтримки миру і міжнародної безпеки і розвитку співробітництва між державами

Статут ООН обов'язковий для всіх держав і в його преамбули записано: "Ми, народи об'єднаних націй, сповнені рішучості позбутися прийдешні покоління від лиха війни, знову затвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй, створити умови, при яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань і в цих цілях виявляти толерантність і жити разом, у світі один з одним, як добрі сусіди, об'єднати наші сили для підтримки міжнародного миру і безпеки, забезпечити, щоб збройні сили застосовувалися не інакше, як у загальних інтересах, вирішили об'єднати наші зусилля для досягнення цих цілей".

Створення ООН

Ще до закінчення Другої світової війни учасниками антигітлерівської коаліції та іншими прогресивними державами була визнана необхідність ліквідації Ліги Націй і створення нової світової організації на цілком нових засадах. Цими засадами були

принципи права, спрямовані на забезпечення миру, безпеки, свободи і загального добробуту людства.

Такою організацією стала Організація Об'єднаних Націй, створена 26 червня 1945 р. зі штаб-квартирою у Нью-Йорку. Її Статут і плідна діяльність протягом уже понад 50 років свідчать про величезний внесок ООН у розвиток сучасного міжнародного права.

У статті 1 Статуту ООН закріплено такі загальні цілі цієї міжнародної організації:

- Підтримувати міжнародний мир і безпеку;
- Розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів;
- Здійснювати міжнародне співробітництво в розв'язанні між народних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру й у заохоченні і розвитку поваги до прав людини й основних свобод для усіх, незалежно від раси, статі, мови, релігії тощо;
- Бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей.

Для досягнення цих статутних цілей ООН керується такими принципами, що є фактично основними принципами міжнародного права:

- Принцип суверенної рівності всіх членів ООН.
- Принцип сумлінного виконання прийнятих на себе зобов'язань.
- Принцип розв'язання міжнародних суперечок мирними засобами.
- Принцип утримання в міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування.
- Принцип утримання від надання допомоги будь-якій державі, проти якої Організація Об'єднаних Націй застосовує дії превентивного або примусового характеру.
- Принцип забезпечення дії відповідно до цих принципів, ос кільки це може виявитися необхідним для підтримання міжнародного миру і безпеки.
- 7 Принцип невтручання в справи, що по суті належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави.

У Статуті ООН чітко визначено членство в організації (статті 3-6). Головними органами ООН визначені такі, що засновуються за Статутом: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і соціальна рада, Рада з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат (ст. 7). Повноваження головних органів ООН докладно окреслено у розділах IV і V Статуту.

Значну увагу в Статуті приділено проблемам мирного розв'язання спорів, які могли б загрожувати додержанню міжнародного миру й безпеки (розділ VI).

Для реалізації мети, викладеної в ч. 1 ст. 1, Статут ООН докладно визначає обов'язки і дії Ради Безпеки стосовно загрози миру, порушень миру й актів агресії (розділ VII)

Предыдущий Проиграть Следующий

03:00 / 03:00

Включить звук

Настройки Во весь экран

Копировать видео ссылку

Проиграть / Остановить

Выключить / Включить звук

Сообщить о проблеме

Язык

Поделиться

Viderto Player

У Статуті ООН закріплено норму, яка ніякою мірою не перешкоджає існуванню поряд з ООН регіональних угод або органів, що пов'язані з підтриманням міжнародного миру і безпеки (розділ VIII). При цьому застерігається, що такі угоди або органи та їх діяльність мають бути сумісні з цілями і принципами ООН.

Для створення у світі умов стабільності і благополуччя, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, заснованих на повазі принципу рівноправності і самовизначення народів, у розділі IX Статуту ООН окреслено основні на прями міжнародного економічного і соціального співробітництва.

Як зазначалося, у ст. 7 Статуту перераховані головні органи ООН, зокрема Економічна і соціальна рада. У розділі X Статуту докладно викладено норми, що стосуються складу, функцій і повноважень, принципів голосування і процедурні аспекти Економічної і соціальної ради. Розділ XI Статуту містить Декларацію про території, що не самоврядовуються. Міжнародну систему опіки викладено у розділі XII Статуту. Норми ж, що стосуються Ради з опіки, як-от: склад, функції і повноваження, голосування, процедура - закріплені в роз ділі XIII.

Важливим за своїм значенням і правовими наслідками є розділ XIV Статуту, де містяться норми, відповідно до яких створюється і функціонує Міжнародний суд. Відзначається, що він є головним судовим органом ООН (ст. 92). Всі члени Організації (тобто внаслідок самого факту) учасниками Статуту Міжнародного суду (ст. 93). Кожний член Організації зобов'язується виконати рішення Міжнародного суду у тій справі, в якій він є стороною (ст. 94). Статут Міжнародного суду є додатком до Статуту ООН. У його основу покладено Статут Постійної палати Міжнародного правосуддя. Статут Міжнародного суду - невід'ємна частина Статуту ООН.

У заключних розділах Статуту ООН викладено норми про Секретаріат ООН (розділ XV), постанови ООН (розділ XVI), заходи щодо безпеки в перехідний після Другої світової війни період (розділ XVII), поправки до Статуту ООН (розділ XVIII). Завершують Статут ООН норми його ратифікації і підписання (розділ XIX).

Підписано Статут ООН представниками урядів Об'єднаних Націй у місті Сан-Франциско (США).

Понад піввікове існування ООН підтверджує, що ця організація є унікальним міжнародним центром на службі миру і безпеки, вона здатна акумулювати колективний розум і волю людства. Ці розум і воля були спрямовані незадовго до закінчення Другої світової війни передусім на створення через механізм ООН концепції всеосяжної міжнародної безпеки, що домінує сьогодні.

Напрямки діяльності ООН, її органів та їх структура

Напрямки діяльності ООН визначаються в більшій мірі профілем тих або інших органів і установ в системі. Тому варто роздивитися напрямки діяльності не ООН у цілому, а роздивитися повноваження і діяльність кожного з них, а також ті питання який не ставляться до їхньої компетенції, або в питаннях у який існують обмеження повноважень.

Генеральна асамблея ООН - має широкі повноваження. Відповідно до Статуту вона може обговорювати будь-які питання або справи, у тому числі стосовні до повноважень і функцій любого з органів ООН, і, за винятком ст.12, давати рекомендації членам ООН і (або), Раді Безпеки ООН по будь-яких таких питаннях і справах.

Генеральна Асамблея ООН уповноважена розглядати загальні принципи співробітництва в справі підтримки міжнародного миру і безпеки, у тому числі принципи, що визначають роззброювання і регулювання озброєнь, і пропонувати у відношенні цих принципів рекомендації. Вона також уповноважена обговорювати будь-які питання, що ставляться до підтримки міжнародного миру і безпеки, поставлені перед нею будь-якими державами, у тому числі державами членами і не членами ООН, або Радою Безпеки ООН, і робити у відношенні будь-яких таких питань рекомендації зацікавленій державі або державам або Раді Безпеки до і після обговорення. Проте будь-яке таке питання, по якому необхідно "почати дію", передається Генеральною Асамблеєю ООН Раді Безпеки до і після обговорення.

Генеральна Асамблея ООН не може висувати рекомендації, що стосуються якоїсь суперечки або ситуації, коли Рада Безпеки виконує стосовно них покладені на нього Статутом ООН функції, якщо сама Рада Безпеки не попросить про це.

Генеральна Асамблея ООН організує дослідження і складає рекомендації з метою сприяння співробітництву в області економічної, соціальної, культури, освіти, охорони здоров'я, сприяє здійсненню прав людини й основних свобод для усіх, без розходження раси, статі, мови і релігії.

Генеральна Асамблея одержує і розглядає щорічні і спеціальні доповіді Ради Безпеки, а також доповіді інших органів ООН, розглядає і підтверджує бюджет ООН.

Вона має право виносити тільки рекомендації, що, за винятком рішень із питань бюджету і процедури, не мають обов'язкової сили для членів ООН. За рекомендацією Ради Безпеки вона призначає Генерального секретаря ООН, робить прийом до ООН нових членів, вирішує питання призупинення здійснення прав і привілеїв держав-членів, їхнього винятки з ООН. Генеральна Асамблея ООН обирає непостійних членів Ради Безпеки, членів ЕКОСОС, Ради по Опіці, Міжнародного Суду ООН.

Генеральна Асамблея проводить щорічні регулярні сесії, що відчиняються в третій вівторок вересня, а також спеціальні (скликаються по будь-якому питанню, якщо вимоги надходять від Ради Безпеки) і надзвичайні, що скликаються протягом 24 часів із моменту одержання Генеральним Секретарем вимоги від Ради Безпеки і підтриманого голосами будь-яких членів Ради у випадках:

- якщо існує погроза миру;
- відбулося порушення миру або акт агресії і члени Ради Безпеки не прийшли до рішення питання.

Відповідно до Статуту ООН Генеральна Асамблея грає істотну роль у діяльності ООН. Вона вносить значний внесок у розробку і підготування ряду важливих міжнародних документів і кодифікації принципів і норм міжнародного права.

Генеральна Асамблея - демократичний орган. Кожний член незалежно від розмірів території, чисельності населення, економічної і військової потужності має 1 голос.

Рішення по важливих питаннях приймаються більшістю в 2/3 присутніх і що беруть участь у голосуванні членів Асамблеї. У роботі Генеральної Асамблеї можуть брати участь держави - не члени ООН, що мають статус постійних спостерігачів при ООН (Ватикан, Швейцарія).

Рада Безпеки ООН - головний постійно існуючий політичний орган ООН, на який, відповідно до Статуту ООН, покладена головна відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки. Рада наділена широкими повноваженнями в справі мирного врегулювання міжнародних суперечок, недопущення військових сутичок між державами, припинення актів агресії й інших порушень миру і відновлення міжнародного миру.

Відповідно до Статуту ООН, тільки Рада Безпеки і ніякий інший орган або посадова особа ООН має право приймати рішення про проведення операцій із використанням Збройних сил ООН, а вирішувати питання, пов'язані зі створенням і використанням Збройних сил ООН, зокрема, такі, як визначення задач і функцій збройних сил, їхнього складу і чисельності, структури командування, термінів перебування в районах операцій, а також питання керівництва операціями і визначення порядку їхнього фінансування.

Для тиску на державу, дії якої, створюють погрозу міжнародному миру або являють собою порушення миру, Рада може вирішити і зажадати від членів ООН застосування мір, не пов'язаних із використанням збройних сил, наприклад, таких як повна або часткова перерва економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо – і інших засобів повідомлення, а також розірвання

дипломатичних відносин. Якщо такі міри будуть недостатніми, Рада уповноважена починати дії, пов'язані з використанням повітряних, морських і сухопутних збройних сил.

Рада вносить рекомендації про прийом держав у члени ООН, про виключення членів ООН, що систематично порушують принципи Статуту ООН, про призупинення здійснення прав і привілеїв, що належать члену ООН, якщо проти цього члена він починає дії превентивного або примусового характеру. Рада робить рекомендації Генеральній Асамблеї ООН щодо призначення Генерального секретаря ООН, вибирає разом із нею членів Міжнародного Суду ООН і може вжити заходів для виконання рішення цього Суду, що та або інша держава відмовилася виконати.

Економічна і Соціальна Рада ООН (ЕКОСОС) також є одним із головних органів ООН, що під керівництвом Генеральної Асамблеї ООН координує економічну і соціальну діяльність ООН, спеціалізованих установ ООН, а також численних органів ООН. На ЕКОСОС покладені широкі різноманітні функції координації і розвитку співробітництва держав із різноманітним соціальним ладом в таких важливих економічних і соціальних областях їхніх взаємовідносин, як економічний розвиток, світова торгівля, індустріалізація.

Освоєння природних ресурсів, міжнародний захист прав і свобод людини, положення жінок, народонаселення, соціальне забезпечення, наука і техніка, попередження злочинності і багато чого іншого.

ЕКОСОС покликаний, відповідно до Статуту ООН, починати дослідження, складати доповіді, виносити рекомендації з питань міжнародного, економічного, соціального, культурного співробітництва держав, сприяти дотриманню і повазі прав людини, скликати міжнародні конференції і симпозиуми, підготовляти проекти конвенцій із питань своєї компетенції для представлення їх Генеральній Асамблеї, укладати угоди зі спеціалізованими установами ООН, що визначають їхні відносини з ООН, вживати заходів для одержання доповідей від них і інформації від членів ООН із питань, що входять у її компетенцію.

Вона повинна служити центральним форумом для обговорення міжнародних економічних і соціальних проблем глобального і міжгалузевого характеру і виробітку рекомендацій у відношенні політики по цих проблемах, контролювати й оцінювати здійснення загальної стратегії і виконання першочергових задач встановлених Генеральною Асамблеєю в зазначених областях, забезпечувати загальну координацію діяльності організацій і системи ООН у таких областях і проводити всебічні огляди політики в області оперативної діяльності у всій системі ООН, з огляду на необхідність забезпечення рівноваги, сумісності і відповідності першочерговим задачам, встановленим Генеральною Асамблеєю для системи ООН у цілому.

Рада по Опіці ООН діє під керівництвом Генеральної Асамблеї ООН і уповноважена розглядати звіти, надані владою, що управляє відповідною територією, приймати петиції і розглядати їх, консультуючись із керуючою владою, влаштовувати

періодичні відвідини відповідних територій під опікою в узгоджені з керуючою владою терміни і починати згадані дії відповідно до умов угод про опіку.

Вона розробляє анкету щодо політичного, економічного і соціального прогресу, а також прогресу в області освіти, а керуюча влада кожної території під опікою, що входить у компетенцію Генеральної Асамблеї, подає останній щорічні доповіді на основі цієї анкети. У результаті визвольної боротьби більшість підопічних територій здобуло незалежність. Відповідно з 11 підопічних територій, що знаходилися у “веденні” Ради із самого початку її діяльності, у даний час залишилася одна - Тихоокеанські острови (під опікою США).

До складу Ради входять Росія, США, Великобританія, Франція і Китай, що у його роботі фактично не бере участь.

Міжнародний Суд ООН це головний судовий орган ООН.

Відповідно до Статуту ООН у 1945 році був заснований новий судовий орган - Міжнародний Суд. Відповідно до статті 92 Статуту ООН, Міжнародний Суд є головним судовим органом Організації Об'єднаних Націй. Його заснування означало реалізацію пункту 1 статті 33 Статуту ООН у тій частині, що передбачала в якості одного з мирних засобів дозволу міжнародних суперечок можливість організації судового розгляду. [4, ст.162]

Статут Міжнародного Суду разом із главою XIV Статуту ООН, невід'ємною частиною якого він є, був розроблений на конференції в Думбартон-Оксе (1944 рік), у Комітеті юристів у Вашингтоні і на конференції в Сан-Франциско 1945 року.

За винятком незначних змін, велика частина яких носить чисто формальний характер, Статут Міжнародного Суду тотожний Статуту Постійної Палати Міжнародного Правосуддя.

Відповідно до статті 38 Статуту Міжнародний Суд застосовує:

- міжнародні конвенції і договори;
- міжнародний порядок;
- загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;
- судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів у якості допоміжного засобу для визначення правових норм.

Крім того, Суд може розв'язати справу *ex aequo et bono*, тобто відповідно до принципів справедливості, а не по формальному законі, якщо сторони з цим згодні.

Секретаріат ООН це орган ООН, покликаний обслуговувати роботу інших органів ООН і здійснювати їхні рішення і рекомендації. Секретаріат ООН виконує адміністративно-технічні функції ООН, зокрема, готує деякі матеріали, перекладає, друкує і поширює доповіді, резюме й інші документи тощо.

Спеціалізовані установи ООН

Це міжурядові організації універсального характеру, що здійснюють співробітництво в спеціальних областях і пов'язані з ООН. Стаття 57 Статуту ООН

перераховує з основні риси: міждержавний характер угод про створення таких організацій широка міжнародна відповідальність у рамках їхніх установчих актів.

Зв'язок встановлюється й оформляється угодою, що полягає Економічною і Соціальною Радою (ЕКОСОС) і затверджуються Генеральною Асамблеєю ООН. В даний час існує 16 таких організацій. Їх можна розділити на такі групи:

- соціального характеру (Міжнародна Організація Праці МОП і Всесвітня Організація Охорони здоров'я ВОЗ);
- культурного і гуманітарного характеру (ЮНЕСКО - із питань освіти, науки і культури, ВОІВ - Всесвітня Організація Інтелектуальної Власності);
- економічні (ЮНІДО - по промисловому розвитку);
- фінансові (МБРР, МВФ, МАР - Міжнародна Асоціація Розвитку, МФК - Міжнародна Фінансова Корпорація);
- в області сільського господарства (ФАО - продовольча і сільськогосподарська організація, ІФАД - Фонд сільськогосподарського розвитку);
- в області транспорту і зв'язку (ІКАО - цивільної авіації, ІМО - морська, ВПС, МСЕ - спілка електрозв'язку);
- в області метеорології (ВМО).

Міжнародна організація праці (МОП)

Найстарша міжнародна організація. Створена в Парижі в 1919 р. як автономна організація Ліги Націй. Її Статут у 1946 р. був переглянутий і приведений у відповідність з установчими документами ООН. Штаб-квартира ООН знаходиться в Женеві (Швейцарія).

Ціллю МОП є сприяння встановленню тривалого миру шляхом заохочення соціальної справедливості, поліпшення умов праці і життєвого рівня трудящих. МОП має представництва в столицях ряду держав-членів.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВОЗ)

ВОЗ - створена в 1946 р. на Міжнародній конференції по охороні здоров'я в Нью-Йорку. Її ціль - досягнення всіма народами можливо вищого рівня здоров'я. Основні напрямки діяльності ВОЗ:

- боротьба з інфекційними хворобами;
- розробка карантинних і санітарних правил;
- проблеми соціального характеру.

У 1977 р. ВОЗ поставила задачу досягнення до 2000р. усіма жителями Землі такого рівня здоров'я, який би дозволив вести продуктивний у соціальному й економічному плані спосіб життя. Для реалізації цієї програми розроблена глобальна стратегія, що потребує об'єднаних зусиль урядів і народів.

У рамках ВОЗ діють 6 регіональних організацій: країн Європи, Східного Середземномор'я, Африки, Північної і Південної Америки, Південно-Восточної Азії, західної частини Тихого океану.

Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО)

Заснована в 1945 році на Лондонській конференції. Штаб-квартира знаходиться в Парижі.

ЮНЕСКО ставить своєю задачею сприяти зміцненню миру і безпеки шляхом розвитку міжнародного співробітництва в області просвітництва, науки і культури,

використання засобів масової інформації, подальшого розвитку народної освіти і поширення науки і культури.

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ)

Заснована в 1967 році. Ціль організації - сприяти охороні інтелектуальної власності у усьому світі, а також підготування проектів договорів в області захисту авторських прав, розробка нової патентної класифікації.

Організація Об'єднаних Націй по промисловому розвитку (ЮНІДО)

Створена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 17 листопада 1966 року. С 1985 р. є спеціалізованим установам ООН. Місцезнаходження - Відень (Австрія).

Цілями ЮНІДО є сприяння промисловому розвитку країн, що розвиваються, прискоренню їхньої індустріалізації і надання помочі у встановленні нового міжнародного економічного порядку.

Вищим органом ЮНІДО є Генеральна конференція, що складається з усіх держав-членів.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (**МБРР**), Міжнародний валютний фонд (**МВФ**), Міжнародна асоціація розвитку (**МАР**), Міжнародна фінансова корпорація (**МФК**).

Всі чотири організації тісно пов'язані один з одним. У організаціях застосовується система зваженого голосування, при котрій кожна держава одержує кількість голосів пропорційно розміру капіталу, вкладеного в ресурси організації.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) був заснований у 1944 р. на конференції світових лідерів у Бреттон-Вуді. Головне завдання Фонду полягало в тому, щоб нормалізувати національну монетарну політику 30-х років у післявоєнний період. Будівництво доріг, мостів, комунікацій, енергетичних систем та інших основних будівельних споруд, зруйнованих війною в Європі, покладалось на Міжнародний банк реконструкції та розвитку.

Якщо Світовий банк надає позики тільки країнам, що розвиваються, то до послуг і ресурсів МВФ можуть звертатися всі держави. Враховуючи, що міжнародна торгівля й інвестиції мають глобальний характер, кожна країна купує та продає іноземну валюту для фінансування експорту й імпорту. МВФ здійснює моніторинг таких угод і проводить консультації з країнами-членами щодо шляхів створення гнучкої стабільної монетарної системи. МВФ також надає технічну допомогу на рівні макроекономічного менеджменту та розширює фінансову допомогу країнам, котрі взяли на себе зобов'язання змінити економічну політику.

Головний напрям діяльності МВФ полягає у розробці економічної політики. Фонд слідкує за монетарною та фінансовою політикою своїх членів у тих аспектах, які можуть вплинути на їхню згоду фінансувати свій імпорт і експорт тобто на "платіжний баланс".

Фонд розробляє рекомендації під час регулярних консультацій із урядовими чиновниками щодо того, яких заходів слід вживати у політиці, щоб запобігти їм у майбутньому. Він надає позики країнам-членам, котрі мають короточасні проблеми, пов'язані зі зовнішніми платіжними проблемами. Фонд прагне досягти повної конвертованості валют країн-членів у межах гнучкого курсу валют, який набув чинності у 1973 р.

Одже цілями МВФ є координація валютно-фінансової політики держав-членів і надання їм короткострокових і середньострокових позик для врегулювання платіжних балансів і підтримки валютних курсів.

Висновок

Таким чином ми розглянули ООН як складний багатоступінчастий механізм, поява якої була зумовлена зростанням взаємозв'язків і взаємозалежності країн і народів, що особливо відчутно почало проявлятися вже у роки бурхливого розвитку капіталізму в другій половині XIX ст. Формування світових економічних відносин, технічний прогрес, розвиток залізничного і морського транспорту та міжнародних контактів породили проблему регулювання і стандартизації міжнародних зв'язків.

Питання про необхідність утворення спеціалізованих установ вперше обговорювалося на конференції в Думбартон-Оксі (1944 р.). Тут було вирішено, що ООН сприятиме розв'язанню міжнародних економічних, соціальних та інших гуманітарних проблем через певні міжурядові організації.

На цьому ґрунті між 1944 і 1948 рр. виникли міжнародні фінансові організації, які почали відігравати важливу роль у міжнародних економічних відносинах: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР), який очолив фінансову групу, куди увійшли Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК). Важливе місце у світовій торгівлі посіла також Генеральна угода про тарифи й торгівлю (ГАТТ). Ця міжнародна організація, утворена 1948 р., не вважається формально Спеціалізованою установою, хоча за своїми рисами і цілями дуже схожа зі спеціалізованими установами ООН.

Основними принципами ООН є:

- суверенна рівність усіх її членів;
- сумлінне виконання зобов'язань за Статутом;
- розв'язання міжнародних суперечок мирними засобами;
- відмова від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави;
- забезпечення того, щоб держави, що не є членами ООН, діяли відповідно до принципів ООН, коли це необхідно для підтримки міжнародного миру і безпеки;
- невтручання у внутрішні справи держав;
- поваги основних прав і свобод людини;
- рівноправності і самовизначення народів;
- співробітництва і роззброєння.

Також, прийом до членів Організації відкритий для всіх миролюбних держав, що приймуть на себе зобов'язання за Статутом і який можуть і бажають ці зобов'язання

виконувати. Прийом здійснюється постановою Генеральної Асамблеї за рекомендацією Ради Безпеки.

Тема 11. Питання статусу та режиму морських просторів, зокрема участь України у міжнародних конвенційних механізмах. Міжнародно-правові засади статусу та режиму повітряних та космічних просторів, зокрема участь України у міжнародних конвенційних механізмах.

Основні положення Конвенції ООН з морського права. Поняття, джерела та принципи міжнародного морського права. Міжнародно-правова класифікація морських просторів. Територіальне море та прилегла зона. Участь України у міжнародних конвенційних механізмах. Поняття “відкрите море” і його свободи. Прапор судна. Морське дно. Морські протоки. Міжнародні канали. Питання про міжнародно-правовий режим Антарктики. Поняття, принципи та джерела міжнародного повітряного права. Правовий режим повітряного простору України. Польоти в міжнародному повітряному просторі. Комерційна діяльність у міжнародних повітряних сполученнях. Міжнародна організація цивільної авіації (МОЦА=ІКАО). Виникнення та розвиток міжнародно-правового регулювання космічного простору. Космічний простір і небесні тіла. Космічні об’єкти.

1. Основні положення Конвенції ООН з морського права

Конвенція ООН з морського права 1982 р.

Ця Конвенція, що стала результатом великої та кропіткої роботи багатьох суб'єктів міжнародного права, є одним з найбільших загальних багатосторонніх договорів за всю історію міжнародних відносин. Конвенція 1982 р. складається з 17 частин, що включають 320 статей і 9 додатків. 16 листопада 1994 р., після закінчення 12 місяців з дати здавання на зберігання шістдесятої ратифікаційної грамоти, Конвенція відповідно до ст. 308 набула чинності. Україна в Конвенції 1982 р. бере участь з 1999 р.

Конвенція 1982 р. підтверджує і доповнює низку положень Женевських конвенцій з морського права 1958 р. і вводить нові норми й інститути, які відображають сучасні тенденції розвитку в освоєнні Світового океану. Конвенція вперше в договірному порядку встановила гранично допустиму ширину територіального моря - 12 морських миль. Вона підтвердила й деталізувала право мирного проходу іноземних суден через територіальне море. Конвенція запровадила новий інститут - архіпелажні води, який застосовується до держав-архіпелагів. У Конвенції зафіксовано правила транзитного проходу через міжнародні протоки, що дають можливість здійснювати свободу судноплавства і польотів через них. Зовсім новим є інститут виключної економічної зони, у межах якої прибережній державі надаються суверенні права щодо розвідки, розробки і збереження природних ресурсів, що перебувають на дні, у її надрах, у покриваючих водах, і управлінні ними, а також щодо інших видів економічної

діяльності. Конвенція підтвердила основні норми щодо континентального шельфу і внесла уточнення в цей інститут, зокрема, чітко визначила зовнішню межу континентального шельфу.

Уперше в договірній практиці був визначений статус величезної території - району морського дна за межами континентального шельфу ("Району"). Визначено порядок регулювання діяльності з дослідження і використання його ресурсів.

Конвенція істотно розширила перелік свобод відкритого моря, включивши в нього, поряд із традиційними свободами судноплавства, рибальства, польотів, прокладки кабелів і трубопроводів, також свободу зводити штучні острови, установки й споруди, що допускаються відповідно до міжнародного права, здійснювати морські наукові дослідження. У Конвенції є блок норм, що регламентують порядок проведення морських наукових досліджень, а також група норм, спрямованих на забезпечення захисту і збереження морського середовища.

Конвенція містить детально розроблений механізм урегулювання суперечок, пов'язаних із тлумаченням і застосуванням її норм.

Важливим положенням Конвенції 1982 р. у справі забезпечення загального миру й безпеки є резервування відкритого моря для мирних цілей.

У зв'язку з тим, що Конвенція кодифікувала низку звичаєвих норм, ці норми продовжують діяти для держав, що не беруть участь у ній.

У цілому, можна констатувати, що Конвенція ООН з морського права 1982 р. - це важливий історичний етап у кодифікації і прогресивному розвитку міжнародного права, що має на меті стабільний розвиток міжнародних відносин у зв'язку з діяльністю суб'єктів міжнародного права у Світовому океані.

Внутрішні морські води

Внутрішні морські води - це прибережні морські води держави, на які поширюються її суверенітет і юрисдикція в повному обсязі. До них належать води морських портів, заток, бухт, губ, лиманів, історичні води, а також води, розташовані у бік берега від вихідних ліній, від яких відлічується ширина територіального моря.

Зовнішньою межею внутрішніх морських вод портів є пряма лінія, що з'єднує найбільш віддалені у бік моря точки портових споруджень. Затока - це добре окреслене поглиблення берега, що вдається в сушу і включає замкнуті сушею води; при цьому таке поглиблення утворює дещо більше, ніж просту звивину берега. При ширині входу в затоку під час найбільшого відпливу менше 24 миль вся затока належить до внутрішніх вод прибережної держави. Це правило не застосовується щодо заток, які мають ширину входу більше 24 миль, але вважаються історичними водами. До таких заток, зокрема, належать Брістольська затока (Велика Британія), Гудзонова затока (Канада), затока Делавер (США), затока Петра Великого (Росія). За законодавством Росії (Закон РФ "Про

державний кордон" 1993 р.) історичними водами можуть вважатися і моря (п. 4 "Г" ст. 5)¹. Однак це положення не здобуло міжнародного визнання².

Канадський професор Д. Фаран зазначає, що головними критеріями для віднесення морських вод до історичних є такі: "(1) виключна влада і контроль над таким морським районом, включаючи вигнання іноземних суден з нього у разі потреби; (2) тривале користування ним або закінчення тривалого часу, хоча тривалість конкретного періоду залежить від обставин; (3) мовчазна згода інших держав, особливо тих, чії інтереси можуть бути зачеплені цим статусом".

Головною відмітною рисою правового статусу історичних вод, як і внутрішніх морських вод у цілому, є те, що в їхніх межах іноземні судна не користуються правом мирного проходу. Прибережна держава своїми нормативними актами визначає їхній правовий режим, зокрема, встановлює порядок заходу іноземних суден у внутрішні морські води.

Іноземні судна повинні у внутрішніх морських водах дотримуватися законів та інших правил, встановлених прибережною державою щодо імміграційного, митного, санітарного контролю, безпеки плавання, охорони навколишнього середовища. На іноземні торговельні судна⁴, які перебувають у внутрішніх морських водах прибережної держави, поширюється кримінальна, цивільна й адміністративна юрисдикція прибережної держави.

Кримінальна юрисдикція. Оскільки внутрішні морські води - це частина державної території, то злочини, скоєні на борту іноземних торговельних суден, що перебувають у межах цих вод, за загальним правилом підлягають юрисдикції прибережної держави. Однак на практиці найчастіше в силу двосторонніх договорів, судова влада прибережної держави не здійснює кримінальної юрисдикції щодо злочинів такого роду, якщо вони не порушують мир і добрий порядок, якщо втручання не є міжнародним зобов'язанням прибережної держави або якщо про інше не просять дипломатичні або консульські посадові особи держави прапора судна.

Іноземні торговельні судна не повинні надаватись як притулок для осіб, переслідуваних владою прибережної держави за скоєний злочин.

Цивільна юрисдикція. Судовою владою прибережної держави можуть розглядатися цивільні позови щодо іноземного торговельного судна і майна, що перебуває на його борту, під час стоянки судна в порту. Реалізація цивільної юрисдикції стосовно іноземного торговельного судна може охоплювати затримку або арешт такого судна з метою забезпечення позовних вимог або виконання судових чи арбітражних рішень. Рішення про затримку або арешт має виноситися компетентним судовим органом прибережної держави. У середині 90-х років ХХ ст. кілька українських торговельних суден, які в основному належали Чорноморському морському пароплавству, були заарештовані в іноземних портах з метою забезпечення позовних вимог іноземних кредиторів до пароплавства.

У зв'язку з цим слід зазначити, що в 1999 р. була прийнята Міжнародна конвенція "Про арешт суден", відповідно до якої судно може бути заарештоване або звільнене від

арешту тільки за постановою суду держави-учасниці, в якій накладається арешт. Судно може бути заарештоване для одержання забезпечення, незалежно від того, що відповідно до юрисдикційного (або арбітражного) застереження, передбаченого відповідним договором або іншим способом, морська вимога, за якою накладається арешт, повинна розглядатися в суді держави, іншої, ніж держава, в якій накладається арешт, або в арбітражі, або відповідно до закону іншої держави.

Як правило, прибережні держави не втручаються в цивільно-правові спори між членами екіпажу іноземного торговельного судна.

Стосовно трудових правовідносин між членами екіпажу іноземного торговельного судна, то, в принципі, вони підпадають під юрисдикцію прибережної держави. Однак на практиці прибережні держави зазвичай не втручаються в такі суперечки, крім випадків, коли спір стосується заробітної плати або виконання обов'язків на борту судна, якщо інше не встановлено відповідним договором.

Адміністративна юрисдикція. В основному норми адміністративного права встановлюють режим перебування іноземних суден у внутрішніх морських водах прибережної держави.

Згідно з цими нормами іноземні судна, як державні, так і приватні, зобов'язані підкорятися адміністративній юрисдикції прибережної держави в повному обсязі. Насамперед це стосується виконання митних і санітарних правил, а також заходів контролю безпеки суден, охорони людського життя, допуску іноземців. Слід зазначити, що іноземні військові кораблі звільняються від митного огляду.

Прибережні держави завжди приділяли особливу увагу регламентації заходу іноземних військових кораблів у внутрішні морські води й порти. У законодавстві більшості держав встановлено дозвільний порядок заходу іноземних військових кораблів у внутрішні води й порти. Відповідно до цього порядку зацікавлена держава дипломатичними каналами не пізніше певного строку повинна направити запит державі, у чії порти передбачається захід її кораблів, і одержати на це відповідний дозвіл.

Нині у зв'язку з інтенсивним розвитком міжнародного судноплавства намітилася тенденція до обмеження юрисдикції прибережної держави стосовно іноземних суден, що перебувають у її внутрішніх водах. Була висунута пропозиція про необхідність укладення конвенції про внутрішні морські води, що містила б базисні правові положення, загальні для всіх держав, вироблені міжнародною практикою, а національне право конкретизувало б і деталізувало їх.

Правовий режим Арктики

Арктика - це частина земної кулі з умовним центром (Північним полюсом), до складу якої входять води Північного Льодовитого океану і його морів, а також ділянки суші Європи, Азії й Америки. Дотепер у географічній і юридичній науці немає загальновизнаного визначення цього поняття. Дискусійним залишається питання про

південну межу Арктики, хоча багато вчених схильні вважати, що нею є Північне полярне коло (66° 33' пн. ш.).

Правовий статус Арктики формувався протягом довгого часу, процес його розвитку триває дотепер. Нині правовий режим Арктики базується на нормах міжнародного права і національного законодавства арктичних держав (Данії, Ісландії, Канади, Норвегії, Росії, США, Фінляндії, Швеції). В Арктиці діє низка універсальних конвенцій (Конвенція ООН з морського права 1982 р., Чиказька конвенція про цивільну авіацію 1944 р., Договір про заборону випробувань ядерної зброї в трьох середовищах 1963 р. та ін.); одна регіональна конвенція - Угода про збереження білих ведмедів 1973 р.; безліч двосторонніх договорів арктичних держав. Однак, на відміну від Антарктики, немає міжнародно-правового акта, що визначає статус арктичного регіону в цілому.

Канада і Росія, що володіють найбільш значними арктичними територіями, дотримуються секторальної системи захисту своїх інтересів у цьому регіоні. Її ініціатором виступив у 1907 р. канадський сенатор П. Пуарьє. 1 червня 1925 р. Канада вперше закріпила цю ініціативу на законодавчому рівні шляхом прийняття доповнення до Закону про північно-західні території. Після цього Канада прийняла низку законодавчих актів щодо своїх арктичних територій, які базувалися на секторальній концепції. Відповідно до положень канадського законодавства суверенітет Канади поширюється на землі й острови, розташовані в межах сектору, вершиною якого є Північний полюс, а сторонами - меридіани 60° і 141° зах. д. У законодавстві нічого не йдеться про претензії Канади на морські простори у межах сектору. Однак деякі канадські політики і юристи почали тлумачити зазначені положення законодавства розширювально, тобто поширювати їх на морську територію, що натрапило на протидію США та інших держав. Для захисту своїх інтересів 17 липня 1970 р. Канада прийняла закон про запобігання забрудненню арктичних вод. Чинність закону поширюється на морські води шириною 100 миль у межах канадського сектору. Прийняття закону не зменшило тертя між Канадою і США щодо статусу канадських арктичних вод, яке зберігається й дотепер.

Президія ЦВК СРСР 15 квітня 1926 р. прийняла постанову, що оголошувала територією СРСР всі "як відкриті, так і здатні бути відкритими надалі землі й острови", розташовані в Північному Льодовитому океані до Північного полюса у межах між меридіанами 32° 04' 35" сх. д. і 168° 49' 30" зах. д. Виняток становили острови норвезького архіпелагу Свальбард (Шпіцберген), що лежать між 32° і 35° сх. д. Межі, визначені постановою, утворюють арктичний сектор. У межах цього сектору СРСР претендував тільки на землі й острови, але не на морські простори за межами територіальних вод. Незважаючи на це, деякі радянські юристи (Є.О. Коровін, С.А. Вишнепольський, Г.М. Гуслицер та ін.) зробили висновок про поширення положень постанови і на морські території, вкриті кригою. Офіційно радянський уряд жодного разу не висловлювався на підтримку цієї позиції. Російські вчені та політики після розпаду СРСР короткий час намагались переоцінити арктичну секторальну концепцію, але нині можна спостерігати чітку тенденцію до визнання арктичної секторальної концепції з боку російських офіційних кіл та наукового середовища.

США не поділяли позицію Канади та СРСР щодо Арктики і далі виступають проти секторальної системи. Такої ж думки дотримується Норвегія. Обидві держави вважають, що за межами територіальних вод в Арктиці повинні діяти свободи відкритого моря. Данія, будучи сувереном Гренландії, мовчазно схиляється до позиції США і Норвегії.

Компромiс між двома підходами, однак не позбавлений суперечностей, був знайдений у ст. 234 Конвенції ООН з морського права 1982 р., що наділила прибережні держави правами приймати закони і правила щодо запобігання забрудненню та збереження морського середовища у вкритих кригою районах шириною не більше 200 миль.

Важлива роль у життєдіяльності СРСР, а тепер Росії належить Північному морському шляху (ПМШ), що тривалий час вважався національною водною магістраллю, закритою для міжнародного судноплавства. Пов'язано це було з проблемами холодної війни. Її закінчення сприяло відкриттю в 1991 р. ПМШ для міжнародного судноплавства.

Останнім часом дедалі більшу підтримку здобуває теза, що Арктика - це особливий регіон, який потребує міжнародно-правового захисту, що відображено в Угоді про збереження білих ведмедів 1973 р. (на жаль, єдиній угоді регіонального рівня). Особливо добре це розуміє міжнародна наукова громадськість. У 1989 р. з її ініціативи була утворена неурядова організація - Міжнародний арктичний науковий комітет, метою якого є об'єднання зусиль вчених світу у вирішенні всього комплексу проблем регіону. З урахуванням економічного, екологічного й наукового значення Арктики та дуже високого рівня мілітаризації регіону гостро назріла необхідність удосконалення її міжнародно-правового режиму. Сучасна міжнародна обстановка дає гарні шанси для розробки та прийняття рамкової конвенції щодо Арктики, у додаткових протоколах до якої можна було б вирішити конкретні проблеми цього важливого регіону - корінних народів, екологічної безпеки, морського судноплавства, поетапної демілітаризації й нейтралізації та ін. Відправною точкою в цьому процесі могли б стати основні положення Договору про Шпіцберген 1920 р., що закріпили суверенітет Норвегії над Шпіцбергеном на умовах його мирного економічного й наукового освоєння всіма державами-учасниками за повної демілітаризації й нейтралізації архіпелагу. Норвезький стортинг 17 липня 1925 р. прийняв закон про Свальбард, а 7 серпня 1925 р. королівською резолюцією було затверджено Гірничий статут для архіпелагу. Обидва документи разом з Договором 1920 р. набули чинності 14 серпня 1925 р. У цих документах архіпелаг одержав нову назву Свальбард1.

Дотепер учасниками договору є більше 40 держав1: Болгарія, Велика Британія, Данія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, США, Угорщина, Фракція, Чехія, Швеція, країни колишньої Югославії, Японія та ін. Норвезький стортинг у резолюції від 15 лютого 1947 р. визнав, що СРСР є державою, що має разом з Норвегією особливі економічні інтереси на архіпелазі Свальбард (Шпіцбергені). З 1991 р. ці права перейшли до Росії. Україна в Договорі не бере участі,

незважаючи на те, що 70 % жителів селища Баренцбург (одного з двох на архіпелазі, де постійно проживають люди) є громадянами України.

За положеннями Договору 1920 р. Свальбард (Шпіцберген) визнається норвезькою державною територією спільного користування. За юридичною природою архіпелаг Свальбард (Шпіцберген) - це частина державної території Норвегії, однак на ній діє режим спільного користування щодо всіх держав-учасниць, включаючи суверена, що сформувався в силу міжнародного звичаю. При цьому учасники Договору 1920 р. повинні дотримуватися норвезького законодавства, яке діє на архіпелазі, що у свою чергу не повинно суперечити положенням Договору. Вважаємо, що у майбутній арктичній конвенції рамкового типу було б доцільно використовувати концепцію державної території спільного користування стосовно арктичних територій північних держав. Оскільки непрості політичні, соціально-економічні, екологічні та інші проблеми Арктики не можна вирішити в індивідуальному порядку, вони вимагають об'єднання зусиль зацікавлених держав. На першому етапі режим спільного користування арктичними територіями північних країн міг би поширюватися тільки на вісім держав Арктики, причому це б не зашкодило їхньому суверенітету, оскільки реалізація цього режиму базуватиметься надії місцевих законів і правил. Неарктичні держави зможуть взяти участь у вирішенні проблем Арктики на підставі двосторонніх угод з державами цього регіону або інших міжнародно-правових засобів.

У вересні 1996 р. вісім арктичних держав (Данія, Ісландія, Канада, Норвегія, Росія, США, Фінляндія, Швеція) підписали в

Оттаві Декларацію про створення Арктичної Ради - нової регіональної міжнародної організації. Мета Арктичної Ради - співробітництво, координація і взаємодія арктичних держав, за активної участі корінних народів Півночі та інших жителів Арктики, із загально-арктичних питань; контроль та координація виконання екологічних програм; розробка, координація і контроль за виконанням програм сталого розвитку; поширення інформації, заохочення інтересу й освітніх ініціатив з питань, пов'язаних з Арктикою.

У Декларації зазначається, що Арктична Рада не буде займатися проблемами військової безпеки й демілітаризації Арктики, незважаючи на те, що спочатку ця галузь планувалась як одна із пріоритетних у її діяльності. Пояснюється це тим, що Арктика є одним із найбільш мілітаризованих і нуклеаризованих регіонів Землі. Корінні народи Півночі, неурядові організації, наукові центри, громадськість північних країн наполягають на вжитті термінових і ефективних заходів щодо обмеження озброєнь в Арктиці з перспективою повної демілітаризації й нейтралізації регіону. На жаль, арктичні держави не внесли до переліку цілей Арктичної Ради цей важливий напрямок співробітництва.

Новою позитивною особливістю структури Арктичної Ради є включення до неї у статусі постійних учасників представників неурядових організацій корінних народів Півночі.

Неарктичні держави можуть брати участь у роботі Арктичної Ради як спостерігачі. Україна як велика морська й наукова держава має власні інтереси в Арктиці, а отже, повинна брати активну участь у діяльності Арктичної Ради та у справі створення нового правового режиму для цього регіону, який би враховував і її законні інтереси.

Міжнародно-правовий режим Антарктики

Антарктика - значний за площею регіон земної кулі, що простягається від Південного полюса до 60° пд. ш. До цього регіону входять континент Антарктида, острови довкола нього і південні частини Тихого, Індійського й Атлантичного океанів. Пріоритет у відкритті та дослідженні Антарктиди належить російським мореплавцям М.П. Лазареву і Ф.Ф. Беллінсгаузену, які очолили першу антарктичну експедицію 1819-1821 рр.

Початок ХХ ст. ознаменувався підвищенням інтересом багатьох держав (Австралії, Аргентини, Великої Британії, Нової Зеландії, Норвегії, Франції й Чилі) до Антарктиди. Ці держави висунули територіальні претензії щодо шостого континенту. Радянський Союз завжди виступав проти територіальних домагань в Антарктиді й резервував за собою право на свою власну позицію з цього питання з урахуванням факту відкриття континенту російськими моряками. США також відкидали територіальні претензії на шостий континент.

Після Другої світової війни в Антарктиці була проведена широка програма наукових досліджень у рамках Міжнародного геофізичного року (1957-1958 рр.), в якій взяли участь учені з 12 держав. Плідне міжнародне співробітництво й високі наукові результати досліджень сприяли тому, що уряд США виступив з ініціативою скликання міжнародної конференції з метою укладення договору стосовно Антарктики. Така конференція відбулася у Вашингтоні з 15 жовтня по 1 грудня 1959 р., і її робота увінчалася підписанням 1 грудня 1959 р. безстрокового Договору про Антарктику, що набрав чинності в 1961 р. Україна бере участь у договорі з 1992 р. На 1 січня 2009 р. до учасників Договору належало 46 держав, 28 з яких є консультативними сторонами.

Договір є важливим правовим актом із забезпечення миру, безпеки й різнобічного співробітництва у величезному за площею і значенням регіоні Землі. У ст. I Договору встановлено: "Антарктика використовується тільки в мирних цілях. Забороняються, зокрема, будь-які заходи військового характеру, такі як створення військових баз і укріплень, проведення військових маневрів, а також випробування будь-яких видів зброї" (п. 1). Заборонено також здійснювати будь-які ядерні вибухи і скидати радіоактивні відходи в Антарктиці (п. 1 ст. V). У такий спосіб був установлений режим повної демілітаризації й нейтралізації Антарктики, що включає перетворення її на без'ядерну зону. Однак Договір про Антарктику не забороняє використання військового персоналу або оснащення для наукових досліджень, або з будь-якою іншою мирною метою (п. 2 ст. I). Внесення цього положення пояснюється особливою суворістю клімату Антарктики, тому військовий персонал, на думку представників деяких держав,² з

відповідним обладнанням зможе забезпечити проведення наукових досліджень з мирними цілями у настільки несприятливих кліматичних умовах. Договір закріпив принцип свободи наукових досліджень (ст. II), а проблему територіальних претензій було вирішено оригінально. Вони ніби "заморожувалися", тобто підписання договору не означало відмови від них, але жодні дії або діяльність в Антарктиці не можуть вважатися підставою для заяви, підтримки або відхилення будь-якої претензії на територіальний суверенітет і породжувати будь-які суверенні права в період дії договору (ст. IV).

Для контролю за дотриманням положень договору в ньому передбачена можливість проведення інспекцій. Будь-яка держава - учасниця може призначити спостерігачів, які мають доступ у будь-який час до будь-якого району, на будь-яку станцію й установку, включаючи морські й повітряні судна (ст. VII).

У ст. VIII Договору про Антарктику зафіксовано, що без шкоди для відповідної позиції кожної договірної сторони щодо юрисдикції над усіма іншими особами в Антарктиці спостерігачі, призначені відповідно до ст. VII, і науковий персонал, яким обмінюються станції, експедиції договірних сторін, а також усі особи, що супроводжують спостерігачів і членів наукового персоналу, перебувають в Антарктиці під юрисдикцією тієї договірної сторони, громадянами якої вони є, стосовно всіх дій або прорахунків, що мають місце під час їх перебування в Антарктиці для виконання своїх функцій. Делегації Бельгії, СРСР і США на конференції зробили офіційну заяву, що положення Договору про Антарктику стосовно юрисдикції не повинні тлумачитися в тому розумінні, що уряд кожної з перерахованих держав погоджується на поширення юрисдикції іноземної держави над її громадянами.

У Договорі передбачено спеціальний механізм його реалізації - Консультативні наради держав-учасниць (ст. IX). У роботі нарад можуть брати участь 12 держав, що підписали його, і ті з держав, що приєдналися та проводять активну науково-дослідну діяльність в Антарктиці. Нині у Консультативних нарадах беруть участь 28 держав (з 2004 р. до складу їх входить і Україна). У рамках консультативних нарад були розроблені Конвенція про збереження антарктичних тюленів 1972 р. і Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики 1980 р. У вересні 2004 р. було створено Секретаріат Договору про Антарктику зі штаб-квартирою в Буенос-Айресі (Аргентина).

Договір про Антарктику відкритий для приєднання до нього будь-якої держави, що є членом ООН, або будь-якої іншої держави, що може бути запрошена приєднатися до Договору за згодою всіх договірних сторін, представники яких мають право брати участь у Консультативних нарадах. Договір про Антарктику безстроковий. До нього можуть вноситися зміни й поправки за згодою всіх консультативних сторін договору.

На заключній сесії IV Спеціальної Консультативної наради стосовно мінеральних ресурсів Антарктики, що відбувалася у Веллінгтоні з 2 травня по 2 червня 1988 р., у результаті дискусій консультативні сторони прийняли Конвенцію з регулювання освоєння мінеральних ресурсів Антарктики, присвячену питанням освоєння та використання мінеральних ресурсів у регіоні. У Конвенції було окремо зазначено, що

мінеральні ресурси не включають лід. Однак після відкриття для ратифікації Конвенція щодо регулювання освоєння мінеральних ресурсів не знайшла підтримки серед країн - учасниць Договору про Антарктику. Більше того, після підписання Протоколу щодо охорони навколишнього середовища до Договору про Антарктику в 1991 р. будь-яка діяльність стосовно мінеральних ресурсів, за винятком наукових досліджень, була заборонена. Протокол заборонив усі види робіт щодо мінеральних ресурсів, включаючи розвідку їх родовищ, і встановив мораторій на ці роботи строком на 50 років.

Згаданий Протокол було підписано з урахуванням необхідності особливої уваги до охорони навколишнього середовища цього регіону в 1991 р. у Мадриді на XI сесії спеціальної Консультативної наради щодо Договору про Антарктику. Мета цього документа - забезпечити екологічну безпеку Антарктики і перетворити її на природний заповідник. В Антарктиді з 1996 р. відповідно до положень Договору 1959 р. працює українська наукова станція "Академік Вернадський".

З моменту прийняття Договору про Антарктику минуло п'ятдесят років. У цілому він довів свою життєздатність і ефективність. Разом з тим низка його положень були розвинені в рішеннях Консультативних нарад і в конвенціях щодо збереження ресурсів Антарктики. Таким чином, уже склалася й функціонує система Договору про Антарктику.

Територіальне море і прилегла зона

Територіальне море (або територіальні води) - це пояс морських вод шириною до 12 морських миль, що примикає до сухопутної території держави або її внутрішніх морських вод і входить до складу державної території, правовий режим якого визначається як національним правом держави, так і нормами міжнародного права. При цьому суверенітет прибережної держави поширюється на повітряний простір над територіальним морем, так само як на його дно і надра.

Цей інститут міжнародного морського права має багатовікову історію. Гроцій, Джентілі, Ваттель, Вестлейк та інші юристи-міжнародники обстоювали у своїх роботах необхідність відмови від посягань на морські й океанічні простори та поширення суверенітету прибережної держави лише на невеликий пояс морських вод, що примикає до берега. Ширина ж цього пояса залишалася питанням дискусійним. Однак до XVII ст. практика багатьох прибережних держав почала пов'язувати ширину територіального моря з дальністю стрільби берегових батарей або з межею видимості з берега, що становило 3 морські милі. Головна мета пояса територіальних вод полягала в забезпеченні безпеки й ефективного керування суміжною сухопутною територією. До початку XIX ст. сам інститут територіального моря і його 3-мильна ширина здобули широке, але не загальне міжнародне визнання. Наприклад, Росія ніколи не заявляла про визнання такої ширини свого територіального моря.

У процесі технічного вдосконалення флоту й озброєнь ставало дедалі більш зрозуміло, що 3-мильний ліміт територіальних вод перестав задовольняти прибережні держави. Однією з головних проблем міжнародного морського права до III Конференції

ООН з морського права була відсутність консенсусу щодо максимальної ширини територіального моря. Конвенція про територіальне море і прилеглу зону 1958 р. не визначила ширину територіальних вод. Претензії прибережних держав варіювали від 3 до 200 миль. Однак до 80-х років тенденція використовувати 12-мильну ширину територіального моря стала домінувати. Конвенція ООН з морського права 1982 р. на договірному рівні підтвердила цю тенденцію (ст. 3). На початок 1995 р. більше 120 держав керувалися у своїй практиці положенням ст. 3 Конвенції 1982 р. Британський професор М.Н. Шоу у зв'язку із цим пише:

"Не викликає жодного сумніву, що нині це положення є відбитком міжнародного звичаєвого права".

Відповідно до ст. 4 Конвенції 1982 р. ширина територіального моря зазвичай вимірюється від лінії найбільшого відливу уздовж берега, зазначеної на офіційно визнаних прибережною державою морських картах великого масштабу.

Однак у місцях, де берегова лінія глибоко порізана і звивиста, або де є уздовж берега й у безпосередній близькості до нього ланцюг островів, ширина територіального моря може вимірюватися від прямих вихідних ліній, що з'єднують відповідні точки (п. 1 ст. 7 Конвенції 1982 р.). Уперше метод прямих вихідних ліній для вимірювання ширини територіальних вод застосувала Норвегія в 1812 р. щодо свого сильно порізаного узбережжя, поблизу якого розташована величезна кількість островів. У 1951 р. його правомірність підтвердив Міжнародний Суд ООН у рішенні в англо-норвезькій рибальській справі. Конвенція про територіальне море і прилеглу зону 1958 р. і Конвенція ООН з морського права 1982 р. на договірному рівні також визнали його правомірність у відповідних географічних умовах.

При проведенні прямих вихідних ліній не допускається жодних помітних відхилень від загального напрямку берега. Крім того, система прямих вихідних ліній не може застосовуватися державою так, щоб територіальне море іншої держави виявилось відрізанним від відкритого моря або виключної економічної зони. Води, розташовані у бік берегу від прямих вихідних ліній, визнаються внутрішніми морськими водами.

Міжнародно-правовий режим територіального моря визначається нормами звичаєвого та договірного міжнародного права. Останні закріплені в Конвенції про територіальне море і прилеглу зону 1958 р. та Конвенції ООН з морського права 1982 р. Ці норми підкреслюють, що за юридичною природою територіальне море - це частина державної території прибережної держави, тобто юридична природа територіального моря і внутрішніх морських вод однакова. Проте правовий режим у них різний. У межах територіального моря діють норми як національного, так і міжнародного права. Про це свідчить закріплення в міжнародному праві права мирного проходу через територіальне море іноземних суден всіх типів (і військових, і торговельних).

У ст. 17 Конвенції 1982 р. встановлюється: "За умови дотримання цієї Конвенції судна всіх держав, як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря, користуються правом мирного проходу через територіальне море". Прохід повинен бути безперервним і швидким. Разом з тим він може включати зупинку та стоянку на якорі,

але лише настільки, наскільки вони пов'язані зі звичайним плаванням або необхідні внаслідок непереборної сили, або лиха, або з метою надання допомоги потерпілим від лиха. Прохід може вважатися мирним тільки в тому випадку, якщо ним не порушується мир, правопорядок або безпека прибережної держави. Підводні човни при здійсненні мирного проходу повинні підійматися на поверхню і піднімати свій прапор.

Конвенція 1982 р. містить перелік дій, які вважаються такими, що порушують мир, порядок або безпеку прибережної держави при проході іноземним судном територіальних вод: погроза силою або її застосування проти прибережної держави; будь-які маневри або навчання зі зброєю будь-якого виду; збирання інформації на шкоду обороні або безпеці прибережної держави; пропаганда, що має на меті зазіхання на оборону або безпеку прибережної держави; підйом у повітря, посадка або прийняття будь-якого літального апарата або військового пристрою; порушення митних, фіскальних, імміграційних або санітарних законів і правил прибережної держави; навмисне і серйозне забруднення; рибальська діяльність; проведення досліджень; створення перешкод функціонуванню будь-яких систем зв'язку (ст. 19).

У свою чергу прибережна держава не повинна перешкоджати мирному проходу іноземних суден через територіальне море, за винятком випадків, коли вона діє так відповідно до Конвенції 1982 р.

Тривалий час СРСР наполягав на дозвільному порядку проходу іноземних військових кораблів через свої територіальні води, про що зробив відповідне застереження до ст. 23 Конвенції про територіальне море і прилеглу зону 1958 р. США не поділяли позицію Радянського Союзу в цьому питанні і тлумачили її як таку, що порушує міжнародне право. Це призводило часом до інцидентів. Так, американські військові кораблі "Керон" і "Йорктаун" у березні 1986 р. і лютому 1988 р. спробували здійснити право мирного проходу через радянські територіальні води в Чорному морі. У першому випадку Радянський Союз направив ноту протесту Сполученим Штатам, охарактеризувавши такий прохід як "демонстративно-агресивний і провокаційний", однак без правової аргументації. Другого разу радянські кораблі витиснули американські зі своїх територіальних вод, заподіявши їм легкі ушкодження. США опротестували дії СРСР як порушення норм міжнародного морського права.

Зазначені інциденти дали імпульс переговорному процесу зі зближення позицій двох держав стосовно права мирного проходу. 23 вересня 1989 р. міністр закордонних справ СРСР Б.А. Шеварднадзе і держсекретар СІЛА Дж. Бейкер підписали угоду "Про однакове тлумачення правил міжнародного права щодо мирного проходу". У ній сторони визнали, що право мирного проходу поширюється на всі судна, включаючи військові кораблі, і не вимагає дозвільних процедур. Обидві держави взяли зобов'язання привести в повну відповідність до Конвенції ООН з морського права 1982 р. своє законодавство, правила і практику щодо мирного проходу.

Юрисдикція в територіальному морі. Конкретні питання, пов'язані з юрисдикцією прибережної держави щодо іноземних суден, що здійснюють право мирного проходу,

вирішуються залежно від належності цих суден до класу військових кораблів, а також державних суден, що експлуатуються у некомерційних цілях, або до класу торговельних суден. Щодо суден, що належать до першого класу, діє принцип імунітету державної власності, відповідно до якого вони вилучаються з-під юрисдикції прибережної держави. У випадку недотримання такими суднами, скажімо, військовим кораблем, законів і правил прибережної держави під час мирного проходу через її територіальні води влада прибережної держави може вимагати, щоб цей корабель негайно покинув її територіальне море. При цьому шкоду і збитки, заподіяні кораблем-порушником, покриває держава його прапора.

На борту іноземного торговельного судна, що здійснює право мирного проходу, в принципі діє кримінальне й цивільне законодавство держави прапора судна, крім винятків, встановлених у конвенційному порядку. Так, кримінальна юрисдикція здійснюється прибережною державою щодо злочину, скоєного на борту іноземного торговельного судна під час проходу через територіальне море, якщо: 1) наслідки злочину поширюються на прибережну державу; 2) злочин порушує спокій у країні або добрий порядок у територіальному морі; 3) каштан судна, дипломатичний агент або консульська посадова особа держави прапора судна звертаються до місцевої влади з проханням про надання допомоги; 4) вжиті заходи необхідні для припинення незаконної торгівлі наркотиками або психотропними речовинами. Однак не підлягає обмеженню право прибережної держави вживати будь-які заходи для арешту або розслідування на борту іноземного судна, що проходить через територіальне море, після його виходу з внутрішніх морських вод. Це право спрямоване на забезпечення можливості прибережної держави заарештовувати і піддавати суду осіб, що несуть кримінальну відповідальність за злочини, скоєні під час перебування судна у внутрішніх водах такої держави.

При вчиненні злочину на борту іноземного судна до входу в територіальне море і при проходженні цього судна без заходу у внутрішні морські води, прибережна держава не повинна втручатися. Однак у виняткових випадках, пов'язаних із завданням збитків морському середовищу або порушенням режиму виключної економічної зони, Конвенція 1982 р. передбачає умови втручання прибережної держави.

Відповідно до ст. 28 зазначеної Конвенції прибережна держава не повинна зупиняти іноземне судно, яке проходить територіальне море або змінювати його курс з метою здійснення цивільної юрисдикції щодо особи, яка перебуває на борту судна. Прибережна держава може застосовувати щодо такого судна міри стягнення або арешт у будь-якій цивільній справі тільки за зобов'язаннями або в силу відповідальності, взятої або викликаной на себе цим судном під час або для проходу його через води прибережної держави. Ці обмеження не зачіпають права прибережної держави застосовувати міри стягнення або арешт у цивільній справі щодо іноземного судна, що перебуває на стоянці в територіальному морі або проходить територіальне море після виходу із внутрішніх вод.

Прилегла зона - це пояс морських вод, що прилягає до територіального моря, у межах якого прибережна держава має право здійснювати контроль з метою

недопущення порушень певних правил. Прилегла зона також установлюється з метою реалізації покарання за порушення таких правил у межах території або територіальних вод прибережної держави. За юридичною природою прилегла зона - це частина відкритого моря, але зі спеціальним режимом. Положення про правовий режим прилеглої зони містяться в ст. 24 Конвенції про територіальне море і прилеглу зону 1958 р. і в ст. 33 Конвенції ООН з морського права 1982 р.

В обох конвенціях зафіксоване положення про суворо цільовий характер прилеглої зони. Вона встановлюється для запобігання прибережною державою порушення митних, фіскальних, імміграційних або санітарних законів і правил. Це означає, що прилегла зона може бути тільки чотирьох видів: митна, фіскальна, імміграційна і санітарна.

Спочатку, у Конвенції 1958 р. встановлювалось, що ширина прилеглої зони не може перевищувати 12 морських миль, потім, у Конвенції 1982 р. - 24 милі. Ширина прилеглої зони вимірюється за тими ж правилами, що і ширина територіального моря.

9 липня 2003 р. Верховна Рада України прийняла Постанову "Про прийняття за основу проекту Закону України про внутрішні води, територіальне море і прилеглу зону України".

Води держав-архіпелагів (архіпелажні води)

Архіпелажні води - це морські простори держав-архіпелагів, обмежені прямими архіпелажними вихідними лініями, що з'єднують точки, що найдалше видаються в море найбільш віддалених островів і висихаючих рифів архіпелагу. У межі таких вихідних ліній включаються головні острови і район, у якому співвідношення між площею водної поверхні і площею суші, включаючи атоли, становить від 1: 1 до 9 :1. Довжина таких вихідних ліній не повинна перевищувати 100 морських миль, з тим, однак, що до 3 % від загального числа вихідних ліній, які замикають будь-який архіпелаг, можуть перевищувати цю довжину до максимальної довжини в 125 морських миль. При проведенні таких вихідних ліній не допускається жодних помітних відхилень від загальної конфігурації архіпелагу. Держава-архіпелаг належним чином опубліковує карти із зображенням архіпелажних вихідних ліній такого масштабу, що прийнятний для точного встановлення їх положення, або переліки їхніх географічних координат і здає на зберігання копію кожної такої карти або переліку Генеральному секретареві ООН.

Інститут архіпелажних вод - новела в розвитку міжнародного морського права, введена Конвенцією 1982 р. Режим архіпелажних вод застосовується тільки до держав-архіпелагів (Індонезія, Фіджі, Філіппіни та ін.) і не може застосовуватися до архіпелагів, що входять до складу території прибережної держави, наприклад, до норвезького архіпелагу Свальбард (Шпіцберген).

Суверенітет держави-архіпелагу поширюється на архіпелажні води, обмежені архіпелажними вихідними лініями, на повітряний простір над архіпелажними водами², а

також на їхнє дно й надра, так само як і на їхні ресурси. Цей суверенітет здійснюється за умови дотримання положень частини IV ("Держави-архіпелаги") Конвенції 1982 р.

Особливістю правового статусу архіпелажних вод є визнання державою-архіпелагом режиму архіпелажного проходу морськими та повітряними коридорами, що перетинає архіпелажні води і прилегле територіальне море. Всі іноземні судна і літальні апарати користуються правом архіпелажного проходу такими коридорами і прольоту відповідними повітряними коридорами, прийнятими для безперервного і швидкого проходу іноземних суден по них і прольоту над ними іноземних літальних апаратів. Судна всіх держав також користуються правом мирного проходу через архіпелажні води за умови дотримання правил такого проходу.

Відкрите море

У Конвенції про відкрите море 1958 р. поняття "відкрите море" визначається як "всі частини моря, які не входять ні до територіального моря, ні до внутрішніх вод будь-якої держави" (ст. 1).

Конвенція ООН з морського права 1982 р. установила, що положення частини VII ("Відкрите море") застосовуються до всіх частин моря, що не входять ні до виключної економічної зони, ні до територіального моря або внутрішніх вод будь-якої держави, ні до архіпелажних вод держави-архіпелагу (ст. 86).

Юридичну основу відкритого моря становить принцип свободи відкритого моря. Цей принцип теоретично обґрунтував Гуго Гроцій у праці "Mare Liberum" (1609 р.) і згодом його було розвинуто у працях багатьох юристів-міжнародників. Суть цього принципу зводиться до того, що на відкрите море не поширюється суверенітет жодної держави; воно відкрите для спільного, рівного й вільного користування всіма суб'єктами міжнародного права. Відповідно до ст. 87 Конвенції 1982 р. свобода відкритого моря включає:

- а) свободу судноплавства;
- б) свободу польотів;
- с) свободу прокладати підводні кабелі й трубопроводи;
- б) свободу зводити штучні острови та інші установки, що допускаються міжнародним правом; е) свободу рибальства; і) свободу наукових досліджень.

Ці свободи поширюються як на прибережні держави, так і на держави, що не мають виходу до моря. Всі вони здійснюють ці свободи належним чином, з огляду на зацікавленість інших держав у користуванні свободою відкритого моря.

В утвердженні принципу відкритого моря вирішальну роль відіграв інститут свободи судноплавства. Необхідно зазначити, судноплавство - один з найдавніших видів морекористування, що істотно вплинув на формування міжнародного морського права. Під свободою судноплавства розуміють право будь-якої держави посилати судно

під своїм прапором у відкрите море. Плавання судна під прапором конкретної держави означає підпорядкування його у відкритому морі законам і правилам певної держави та перебування під її захистом. Оскільки на відкрите море не поширюється суверенітет жодної держави, фактично та держава, чий прапор несе судно, має суверенітет над ним, а отже, і здійснює свою юрисдикцію. Тому в міжнародному праві судна вважаються умовною територією держави прапора. У ст. 92 Конвенції 1982 р. визначено, що судно повинно плавати під прапором тільки однієї держави і не може змінити свій прапор під час плавання або стоянки при заході в порт, крім випадків дійсного переходу права власності або зміни реєстрації.

З погляду міжнародного права судно має національну належність тієї держави, під прапором якої воно плаває. Відповідність прапора реальній національності судна дає змогу забезпечити ефективне здійснення юрисдикції держави прапора. Це насамперед стосується контролю за дотриманням адміністративних, соціальних і технічних норм на борту судна з боку держави прапора. Міжнародні конвенції вимагають, щоб зв'язок між судном і державою прапора був реальним, чого не можна сказати про практику використання так званих зручних прапорів (Кіпру, Ліберії, Панами та ін.). На жаль, з набуттям Україною незалежності така практика поширилась - багато українських суден перейшли під зручний прапор. Це часто призводить до сумних економічних і соціальних результатів як для Української держави, так і для українських моряків і членів їхніх сімей. Обмеженню подібної практики сприяє Конвенція ООН про умови реєстрації морських суден 1986 р.

Юрисдикція у відкритому морі. Принцип виключної юрисдикції держави прапора судна у відкритому морі закріплений у Конвенції 1958 р. і Конвенції 1982 р. Суть цього принципу полягає в тому, що у випадку зіткнення або будь-якого іншого навігаційного інциденту із судном у відкритому морі, що тягне кримінальну або адміністративну відповідальність капітана чи іншого члена екіпажу, кримінальне чи адміністративне переслідування може бути порушено тільки судовою або адміністративною владою держави прапора чи держави, громадянином якої є винна особа. Арешт або затримання судна можливі тільки за розпорядженням влади держави прапора судна.

У контексті проблеми юрисдикції у відкритому морі широко відомим стало рішення Постійної палати міжнародного правосуддя (ППМП)¹ у справі судна "Лотус" (1927 р.).

Французький пароплав "Лотус" зіштовхнувся у відкритому морі з турецьким судном "Боз-Курт". Турецьке судно внаслідок інциденту затонуло, при цьому загинули вісім осіб його екіпажу і пасажирів. Коли судно "Лотус" прибуло в турецький порт, турецька влада заарештувала помічника каштана цього судна, який був на вахті під час зіткнення; французький морський офіцер був обвинувачений у вбивстві. Франція рішуче опротестувала дії Туреччини, стверджуючи, що турецька влада не має право здійснювати юрисдикцію у цій справі. Справа була передана на розгляд ППМП, що мала дати відповідь на питання: чи є в міжнародному праві правило, що забороняє здійснювати Туреччині юрисдикцію у цій справі?

ППМП визнала, що за межами своїх кордонів держава не може здійснювати владних функцій, якщо це не допускається міжнародним правом. Однак це не означає, що міжнародне право забороняє державі здійснювати юрисдикцію в межах своєї території щодо будь-якої справи, яка пов'язана з діянням, скоєним за кордоном. У таких справах держави мають широкі владні повноваження, обмежені лише певними заборонними нормами міжнародного права.

На підставі цього, на думку ППМП, держави прийняли цілий ряд норм, що поширюють їхню юрисдикцію за межі своєї території. Таким чином, ППМП дійшла висновку, що "територіальність кримінального права не є абсолютним принципом міжнародного права і жодним чином не збігається з територіальним суверенітетом".

У результаті ППМП не погодилася з позицією Франції, що тільки держава прапора має виключну юрисдикцію над судном у відкритому морі. При цьому було зазначено, що ушкодження турецького судна еквівалентне шкоді, заподіяній турецькій території. Ця обставина дає Туреччині право здійснювати свою юрисдикцію у розглянутій справі, оскільки немає міжнародно-правових норм, які б обмежували це право.

Це рішення ППМП зазнало обґрунтованої критики багатьох фахівців у галузі міжнародного права як таке, що не відповідає реаліям, наявним у ньому. Насправді тільки держава прапора може здійснювати юрисдикцію над судном у випадку зіткнення або будь-якої іншої події з ним у відкритому морі. Це положення абсолютно чітко було підтверджено в п. 1 ст. 11 Конвенції 1958 р. і п. 7 ст. 94 Конвенції 1982 р.

У Конвенції 1982 р. встановлено, що кожна держава організовує розслідування достатньо кваліфікованою особою або особами кожної морської аварії чи навігаційного інциденту у відкритому морі за участю судна, що плаває під її прапором, які призвели до загибелі громадян іншої держави, або до заподіяння їм серйозних каліцтв, або серйозного збитку суднам чи обладнанню іншої держави, або морському середовищу (п. 7 ст. 94). Ні арешт, ні затримка судна не можуть бути здійснені навіть як запобіжний захід під час розслідування за розпорядженням будь-кого, крім влади держави прапора судна.

За загальним правилом юрисдикцію над судном у відкритому морі здійснює держава прапора, однак є винятки з цього правила. У певних випадках, передбачених міжнародним правом, військові кораблі мають право зупиняти й оглядати судна інших держав. Наприклад, відповідно до Конвенції з охорони підводних телеграфних кабелів 1884 р. військові кораблі держав-учасниць можуть зупиняти торговельні судна інших учасників Конвенції, на яких падає підозра в пошкодженні кабелю. Конвенція про відкрите море 1958 р. установила, що військовий корабель має право зупиняти й піддавати огляду іноземне торговельне судно, якщо є достатні підстави підозрювати його в занятті піратством, работоргівлею або для перевірки прапора, коли на судні піднято іноземний прапор або воно відмовляється підняти прапор, але насправді це судно має ту саму національність, що й військовий корабель (п. 1 ст. 22).

До зазначених винятків Конвенцією 1982 р. були додані випадки, коли судно займається несанкціонованим радіомовленням або не має національності, а також на

прохання держави щодо судна підозрюваного в незаконній торгівлі наркотиками чи психотропними речовинами. Якщо підозри виявляються необґрунтованими і за умови, що оглянуте судно не вчинило жодних дій, які б виправдовували ці підозри, йому повинні бути відшкодовані будь-які заподіяні збитки.

До таких винятків також належить право переслідування по гарячих слідах. Переслідування по гарячих слідах іноземного судна може бути розпочато, якщо компетентна влада прибережної держави має достатні підстави вважати, що це судно порушило закони і правила цієї держави. Таке переслідування має початися тоді, коли іноземне судно перебуває у внутрішніх, архіпелажних, територіальних водах або у прилеглий зоні переслідуючої держави, і може тривати за межами територіального моря або прилеглої зони тільки за умови, що воно не переривається. Право переслідування по гарячих слідах застосовується *mutatis mutandis* (із необхідними змінами) до порушень у виключній економічній зоні або на континентальному шельфі. Право переслідування по гарячих слідах припиняється, як тільки переслідуване судно входить у територіальне море своєї держави або в територіальне море будь-якої третьої держави. Це право можуть реалізовувати тільки військові кораблі, або військові літальні апарати, або інші судна й апарати, що перебувають на урядовій службі і спеціально на те уповноважені.

Військові кораблі й судна, що перебувають на некомерційній державній службі, користуються у відкритому морі повним імунітетом від юрисдикції будь-якої держави, крім держави прапора.

Безпека мореплавання. Кожна держава повинна вживати необхідні заходи для забезпечення безпеки в морі щодо суден, що плавають під її прапором, зокрема стосовно а) конструкції, устаткування і придатності до плавання суден; б) комплектування, умов праці і навчання екіпажів суден з урахуванням застосовуваних міжнародних актів; в) користування сигналами, підтримки зв'язку й попередження зіткнення. Ці загальні норми деталізовані та конкретизовані в спеціальних конвенціях. Так, у Конвенції з охорони людського життя на морі 1974 р. і Протоколі до неї 1978 р. містяться норми, що стосуються конструкції суден, протипожежного захисту, рятувальних засобів, радіотелеграфії і радіотелефонії. Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків та несення вахти 1978 р. встановлює вимоги до кваліфікації моряків та їхньої готовності до виконання своїх обов'язків. Міжнародні правила попередження зіткнення суден у морі 1972 р. (МППЗС-72) регламентують дії суден у різних умовах плавання, а також визначають вогні, які повинно нести судно, звукові й світлові сигнали, які слід подавати судну у відповідних умовах плавання.

Кожна держава покладає обов'язки на капітана будь-якого судна, що плаває під її прапором, тією мірою, якою капітан може це зробити, не наражаючи на серйозну небезпеку судно, екіпаж або пасажирів: а) надавати допомогу будь-якій виявленій у морі особі, якій загрожує загибель; б) виходити з усією можливою швидкістю на допомогу тим, хто перебуває в біді, якщо йому повідомлено, що вони потребують допомоги, наскільки на таку дію з його боку можна розумно розраховувати; в) після зіткнення надати допомогу іншому судну, його екіпажу і його пасажирам і, коли це можливо,

повідомити цьому іншому судну найменування свого судна, порт його реєстрації та найближчий порт, у який воно зайде (п. 1 ст. 98 Конвенції 1982 р.).

Кожна прибережна держава сприяє організації, діяльності й утриманню відповідної ефективної пошуково-рятувальної служби для забезпечення безпеки на морі й над морем, а також, коли того вимагають обставини, співпрацює з цією метою із сусідніми державами за допомогою взаємних регіональних домовленостей.

Міжнародний район морського дна (Район)

III Конференція ООН з морського права затвердила новий інститут міжнародного морського права - міжнародний район морського дна (Район) і визначила режим його використання, що відобразилось у Конвенції ООН з морського права 1982 р. (частина XI). Пов'язано це було з успіхами в науково-технічному розвитку, які дали змогу освоювати не тільки ресурси континентального шельфу, а й глибоководні райони Світового океану.

Під терміном "Район" розуміється дно морів і океанів та його надра за межами дії національної юрисдикції, тобто за межами континентального шельфу. Термін "ресурси" Району означає всі тверді, рідкі або газоподібні мінеральні ресурси, включаючи поліметалеві конкреції, на його морському дні або в його надрах (ст. 133). Діяльність у Районі здійснюється з метою розвідки і розробки його ресурсів. Після того як ресурси видобуті, вони розглядаються як корисні копалини.

Район і його ресурси оголошені загальною спадщиною людства (ст. 136). Тому жодна держава не може претендувати на суверенітет або суверенні права чи здійснювати їх щодо будь-якої частини Району чи його ресурсів, і жодна держава, фізична або юридична особа не може привласнювати яку б то не було їх частину. Жодні домагання такого роду або здійснення суверенітету чи суверенних прав і жодне таке присвоєння не визнаються (п. 1 ст. 137).

Усі права на ресурси Району належать усьому людству, від імені якого діє Міжнародний орган з морського дна (Орган). Ці ресурси не підлягають відчуженню. Проте корисні копалини, що видобуваються в Районі, можуть відчужуватися, але лише відповідно до положень частини XI Конвенції 1982 р. і норм, правил та процедур Органа (п. 2 ст. 137).

Відповідно до ст. 140 діяльність у Районі здійснюється на благо всього людства і з особливим урахуванням інтересів та потреб держав, що розвиваються, і народів, які не досягли повної незалежності або у іншого статусу самоврядування. Орган забезпечує справедливий розподіл фінансових та інших економічних вигід, одержуваних від діяльності в Районі, через відповідні механізми на недискримінаційній основі.

Район відкритий для використання виключно в мирних цілях всіма державами, як прибережними, так і тими, що не мають виходу до моря (ст. 141). При цьому в Конвенції 1982 р. передбачається, що діяльність у Районі повинна здійснюватися з урахуванням

необхідності захисту морського середовища (ст. 145) та інтересів усіх держав у сфері торговельного і військового судноплавства та рибальства (ст. 147).

За положеннями ст. 139 держави-учасниці зобов'язуються забезпечити, щоб діяльність у Районі, яка ведеться ними, їхніми державним підприємствами, фізичними або юридичними особами, що мають національність або перебувають під ефективним контролем цих держав-учасниць або їхніх громадян, здійснювалася відповідно до частини XI Конвенції 1982 р. Якщо недотримання цих положень призведе до завдання збитків, держави-учасниці відповідають за це.

Відповідно до положень Конвенції 1982 р. Орган покликаний організувати й контролювати діяльність з розвідки й розробки ресурсів Району, здійснювану Підприємством Міжнародного органу з морського дна (Підприємством), або державами-учасницями, або державними підприємствами, що перебувають під їхнім контролем, або фізичними чи юридичними особами на основі контрактів на розвідку й розробку ресурсів Району, які видаються Органом. Підприємство, як і власники контрактів, здійснює свою діяльність у Районі на підставі затверджуваних Органом планів роботи і несе перед Органом ті самі зобов'язання, що і власники контрактів. Розвідка й розробка ресурсів Району Підприємством можуть здійснюватися разом з державами, що розвиваються, або в рамках спільних підприємств з освоєння ресурсів Району. Ця система розробки ресурсів Району одержала назву паралельної, тому що в ній поряд з Підприємством можуть брати участь держави - учасниці Конвенції 1982 р. і суб'єкти господарської діяльності цих держав.

Орган повинен проводити таку політику щодо діяльності в Районі, щоб запобігати її монополізації й сприяти розширенню участі в освоєнні ресурсів усіх держав, незалежно від їхніх соціально-економічних систем і географічного положення.

Згадані вище принципів положення щодо Району повинні бути розвинені й конкретизовані в нормах, правилах і процедурах діяльності Органу.

Головними інституціями Міжнародного органу з морського дна є асамблея, що складається з членів Органу; рада, що обирається асамблеєю й нараховує 36 членів; секретаріат. У початковий період після набуття Конвенцією 1982 р. чинності ефективна робота головних інституцій забезпечується такими допоміжними структурами Органу: юридичною й технічною комісією, фінансовим комітетом.

Загальна політика Органу визначається асамблеєю в співробітництві з радою. За загальним правилом рішення в Органі приймаються консенсусом. Рішення асамблеї або ради, що мають фінансові або бюджетні наслідки, приймаються на основі рекомендацій фінансового комітету.

Дискусії стосовно положень частини XI Конвенції 1982 р. були, напевно, найгострішими у процесі роботи III Конференції ООН з морського права. Суть дебатів зводилася до такого: держави, що розвиваються, тлумачили концепцію спільної спадщини людства щодо Району так, що його ресурси можуть розроблятися тільки під контролем спеціального міжнародного органу, який би здійснював їх видобуток і реалізовував продукцію через свій виробничий підрозділ. Підприємство і розподіляло²б

доходи з особливим урахуванням інтересів країн, що розвиваються. Водночас індустріально розвинуті держави, насамперед США, що володіли необхідними технічними засобами для розвідки й розробки ресурсів дна Світового океану, тлумачили концепцію спільної спадщини людства в тому розумінні, що вона передбачає вільний доступ і експлуатацію ресурсів дна на основі свобод відкритого моря.

В остаточному підсумку було вироблено компромісне рішення, що і було покладене в основу частини XI Конвенції 1982 р. Однак положення цієї частини не задовольнили США, ФРН, Велику Британію. З цієї причини зазначені держави не підписали Конвенцію 1982 р., а в серпні 1984 р. разом з п'ятьма іншими західними державами уклали сепаратні угоди з метою створення режиму розробки ресурсів Району поза Конвенцією 1982 р.

Названі суперечності істотно гальмували процес набуття Конвенцією 1982 р. чинності й ускладнювали її ефективне виконання. У зв'язку з цим 29 липня 1994 р. на сесії Генеральної Асамблеї ООН було прийнято Угоду про здійснення частини XI Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. У ст. 2 цього документа говориться, що положення угоди і частини XI Конвенції 1982 р. тлумачаться й застосовуються спільно, як єдиний акт. У випадку будь-якої невідповідності між угодою і частиною XI переважну силу мають положення угоди. У нормах угоди були враховані результати розгляду доповіді Генерального секретаря ООН про підсумки проведених у 1990-1994 рр. неофіційних міждержавних консультацій з невирішених питань, що стосуються частини XI та суміжних положень Конвенції 1982 р., і політико-економічні зміни, включаючи орієнтовані на ринок підходи, що позначилися на здійсненні частини XI. До набрання чинності угода підлягає тимчасовому застосуванню (п. 1 ст. 7). У цілому угода спрямована на створення більш сприятливих умов для діяльності в Районі індустріальних держав за рахунок скорочення переваг і пільг держав, що розвиваються, передбачених у частині XI Конвенції 1982 р.

У 1996 р. Міжнародний орган з морського дна розпочав виконання своїх функцій. Секретаріат Органу перебуває в Кінгстоні (Ямайка)

Виникнення і розвиток міжнародного повітряного права. Його поняття

Міжнародне повітряне право - одна з наймолодших галузей сучасного міжнародного права. Ще на початку минулого століття не було норм і принципів, які б регулювали діяльність держав у повітряному просторі. Ці норми з'явилися завдяки розвитку науково-технічної революції та у зв'язку з необхідністю регламентації міжнародних повітряних польотів.

Створення літальних апаратів, здатних здійснювати польоти між різними державами, зумовило необхідність розробки правил польотів таких апаратів і вирішення питань про правовий режим повітряного простору над державною територією та міжнародною територією спільного користування. Держави, згідно з принципом верховенства на своїй території, почали закріплювати в нормах національного законодавства положення про виключний суверенітет над своїм повітряним простором.

У першому міжнародно-правовому акті в цій сфері - Паризькій конвенції про повітряну навігацію 1919 р. також був закріплений принцип суверенітету держави на повітряний простір над її сухопутною і водною територією.

Керуючись цим принципом, багато держав у 20-30-ті роки ХХ ст. прийняли спеціальні закони, якими визначили правовий режим повітряного простору над своєю територією.

Міжнародна практика на початковому етапі пішла шляхом укладення двосторонніх угод, в яких зацікавлені держави фіксували право на польоти між ними, визначали маршрути міжнародної авіації, призначали національних авіаперевізників і вирішували конкретні технічні питання. Двосторонні угоди відіграли позитивну роль у налагодженні регулярних міжнародних польотів і розвитку міжнародного повітряного права.

Інтенсивність міжнародних польотів і диверсифікованість діяльності міжнародної авіації, що постійно зростали, вимагали розробки багатосторонніх міжнародно-правових актів. У 1929 р. була прийнята Варшавська конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень. Конвенція мала на меті встановити однаковий порядок умов міжнародних повітряних перевезень щодо документів, уживаних для цих перевезень, і відповідальності перевізника.

Надалі була прийнята Римська конвенція для уніфікації деяких правил, що стосуються попереджувального арешту повітряного судна 1933 р. і Брюссельський протокол до неї 1938 р.; Брюссельська конвенція для уніфікації деяких правил щодо надання допомоги повітряним суднам та їх рятування або допомоги й рятування за допомогою повітряних суден на морі 1938 р. (чинності не набула).

Друга світова війна призупинила на певний час розробку міжнародно-правових норм у сфері міжнародних польотів. Однак наприкінці війни з ініціативи США, що мали найчисленніший парк транспортних літаків, у Чикаго в листопаді 1944 р. була скликана міжнародна конференція для вироблення нової конвенції замість Паризької 1919 р. У результаті роботи Чиказької конференції 1944 р. були прийняті Заключний акт конференції, Конвенція про міжнародну цивільну авіацію, Угода про міжнародне транзитне повітряне сполучення та Угода про міжнародний повітряний транспорт. Друга частина Чиказької конвенції 1944 р. присвячувалася створенню й діяльності Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО).

На конференції в Чикаго було вирішено, що питання комерційної діяльності повітряного транспорту (перевезення пасажирів, багажу, вантажів, пошти) повинні регулюватися двосторонніми угодами держав. До заключного акту конференції було внесено рекомендації про "Типову форму угоди про надання повітряних ліній", що одержав назву "чиказький тип". Угодою передбачалося здійснення комерційної діяльності в обсязі п'яти "свобод повітря".

США і Велика Британія в 1946 р. на Бермудських островах підписали угоду про повітряне сполучення між їхніми територіями ("бермудський тип"). Ця угода стала компромісом між прихильниками вільної конкуренції (США) та регламентації таких

умов експлуатації договірних ліній, як тарифи, розподіл обсягів перевезень та ін. У 1977 р. Велика Британія денонсувала угоду 1946 р., а 23 липня того самого року між нею і США була укладена нова угода, що одержала назва "Бермуди-2". У ній детально розроблена схема залежності між частотою руху, вантажопідйомністю повітряних суден і можливістю використовувати ті або інші лінії. Цією угодою також регулюються чартерні перевезення. Угода "бермудського типу" була сприйнята як зразок багатьма державами для правового регулювання міжнародних повітряних сполучень.

Отже, міжнародне повітряне право - це галузь міжнародного права, що складається з норм і принципів, які регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права у зв'язку з використанням повітряного простору цивільною авіацією.

Принцип виключного й повного суверенітету держав над їхнім повітряним простором закріплений у нормах міжнародного права, наприклад, у Чиказькій конвенції 1944 р. і національному законодавстві держав, зокрема, у Повітряному кодексі України 1993 р. Так, у ст. 1 Чиказької конвенції встановлено: "Договірні Держави визнають, що кожна держава має повний і виключний суверенітет у повітряному просторі над її територією". Аналогічне положення закріплене й у ст. 1 Повітряного кодексу України.

Суть принципу суверенітету над повітряним простором полягає в тому, що держави самостійно визначають правовий режим свого повітряного простору. Відповідно до Чиказької конвенції 1944 р. закони і правила держави щодо допуску на її територію або вибуття з її території повітряних суден, задіяних у міжнародній аеронавігації, або експлуатації й навігації таких повітряних суден під час їх перебування у межах її території застосовуються до повітряних суден всіх договірних держав без розрізнення їхньої національності. Іншими словами, іноземне повітряне судно, що здійснює міжнародний політ, при перебуванні у межах території іншої держави підпорядковується її юрисдикції.

Основою правового режиму повітряного простору держав є дозвільний порядок польотів іноземних повітряних суден над їх сухопутною й водною територіями. Міжнародні польоти над державною територією здійснюються на підставі міжнародного договору або спеціального дозволу на здійснення разового польоту або серії польотів. При цьому такі польоти виконуються тільки встановленими повітряними коридорами, з посадкою в аеропортах, відкритих для іноземних повітряних суден.

Принцип свободи польотів у міжнародному повітряному просторі. Сучасне міжнародне право відносить до простору того виду повітряний простір над відкритим морем і Антарктикою, тобто над міжнародною територією спільного користування.

Оскільки суверенітет жодної держави не поширюється на міжнародний повітряний простір, повітряні судна, що перебувають у ньому, підпорядковуються юрисдикції держави реєстрації судна. Разом з тим, реалізуючи свободу польотів у міжнародному повітряному просторі, повітряні судна не звільнені від дотримання міжнародних правил і вимог, закріплених у міжнародних договорах або регламентах

ІКАО. Так, за положеннями Чиказької конвенції 1944 р. над відкритим морем чинними є правила польотів, встановлені цією Конвенцією (додаток 2). Всі держави зобов'язані дотримуватися цих правил і вживати заходи для того, щоб їх чітко дотримувалися їх повітряні судна під час польотів над відкритим морем.

Принцип забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації містить у собі два аспекти: 1) заходи щодо забезпечення технічної безпеки літальних апаратів, аеропортів, допоміжних служб і повітряних трас; 2) боротьбу з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації.

Авіаційна техніка - джерело підвищеної небезпеки, тому технічні вимоги до неї повинні бути твердими й однаковими. Одним із головних завдань прийняття Чиказької конвенції 1944 р. і створення ІКАО було забезпечення впорядкованого й безпечного розвитку міжнародної цивільної авіації. Однакові вимоги до техніки безпеки аеронавігації містяться в самій Конвенції 1944 р. і у 18 додатках до неї. У зв'язку з постійним прогресом науки й техніки такі вимоги повинні постійно вдосконалюватися. Це завдання покладено на ІКАО. Держави-учасниці в рамках ІКАО в міру необхідності розробляють міжнародні регламенти (правила, стандарти, рекомендації і т. ін.), що стосуються питань безпеки й ефективності аеронавігації.

Велику небезпеку для нормального функціонування цивільної авіації становлять акти захоплення або іншого незаконного втручання в її діяльність, що особливо часто траплялось в 60- 70-х роках. У зв'язку з цим був розроблений новий окремий додаток 17 до Чиказької конвенції "Безпека. Захист цивільної авіації від актів незаконного втручання". Крім того, було прийнято спеціальні конвенції про міжнародне співробітництво у боротьбі з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (докладніше див. розділ 14.5).

Відповідно до норм міжнародного і внутрішньодержавного права суверенітет держав поширюється на повітряний простір у межах їх сухопутної й водної території, тобто за юридичною природою цей простір - частина державної території. Конвенційної норми про верхню межу повітряної території держави немає. Немає такої норми і в українському законодавстві. Існує міжнародний звичай стосовно того, що ця межа не повинна перевищувати 100-110 км над рівнем моря (див. § 4 розділу 12),

На основі принципу повного й виключного суверенітету держав над їхнім повітряним простором кожна держава визначає порядок допуску іноземних повітряних суден на свою територію. Як ми вже зазначали, існує дозвільна система польотів над державною територією. Держави самі встановлюють правила вльоту на свою територію або вильоту з неї іноземних повітряних суден. Звідси випливає, що екіпажі повітряних суден, які здійснюють міжнародні польоти, повинні знати національне повітряне законодавство не тільки своєї держави, а й держав, над якими вони пролітають. У рамках ІКАО була проведена велика робота з уніфікації аеронавігаційних правил, сформульованих у додатках до Чиказької конвенції 1944 р. Правила про повітряні пересування повинні застосовуватися до суден всіх держав на недискримінаційній основі (ст. 11 Чиказької конвенції 1944 р.).

Відповідно до ст. 29 Конвенції кожне повітряне судно, що здійснює міжнародні польоти, повинне мати на борту такі документи, як свідоцтво про реєстрацію, посвідчення про придатність до польотів, бортовий журнал та ін. При перебуванні в повітряному просторі іноземної держави повітряному судну дозволяється мати радіоапаратуру, що може використовуватися тільки членами льотного складу екіпажу, які мають спеціальний на те дозвіл, виданий компетентною владою держави реєстрації судна (ст. 30 Чиказької конвенції 1944 р.).

Іноземні повітряні судна, що перебувають у межах певної держави, підпорядковуються її юрисдикції, і на них поширюється митний, імміграційний, санітарний контроль цієї держави.

Кожна держава зобов'язана вживати необхідні заходи з надання допомоги повітряним суднам, що зазнали лиха на її території. У разі інциденту з іноземним повітряним судном зі смертельними наслідками або серйозними тілесними ушкодженнями або з таким, що свідчить про серйозний технічний дефект повітряного судна, держава, на території якої відбулася подія, повинна розслідувати її обставини (ст. 25, 26 Чиказької конвенції 1944 р.).

Широкий резонанс на міжнародній арені викликав трагічний інцидент, що трапився в повітряному просторі СРСР у вересні 1983 р., коли південнокорейський пасажирський літак "Боїнг-74 7", що збився з курсу (за однією з версій), був знищений радянським авіаційним підрозділом ППО. На надзвичайній сесії ІКАО в травні 1984 р. було прийнято доповнення (ст. 3-біс) до Чиказької конвенції 1944 р. Відповідно до нього держави - учасниці Конвенції беруть на себе зобов'язання при перехопленні порушника кордону або іноземного повітряного судна, яке відхилилося від авіатраси, вживати такі заходи, що не ставлять під загрозу життя пасажирів, які перебувають на борту судна, і зберігати безпеку самого судна. При цьому держави повинні утримуватися від застосування сили щодо такого повітряного судна. Радянський Союз ратифікував ст. 3-біс у 1990 р.

У період холодної війни (1955 р.) президент США Д. Ейзенгауер висунув концепцію "відкритого неба", відповідно до якої необхідно було укласти міжнародну угоду про створення режиму "відкритого неба". Суть цього режиму зводилася до того, що неозброєні літаки держав, які беруть участь в угоді, отримують можливість здійснювати польоти над територією інших держав-учасниць на основі принципу взаємності й рівноправності для спостереження за їхньою військовою діяльністю. Мета режиму - зміцнення довіри між державами, сприяння процесу обмеження озброєнь і роззброєння та здійснення контролю у цій сфері. План американського президента здобув широку підтримку західних держав, але був відхилений радянським керівництвом, на думку якого, режим "відкритого неба" був спрямований на досягнення односторонніх переваг для США і їхніх союзників.

Ідея "відкритого неба" отримала договірне підтвердження лише більш ніж через 30 років. 24 березня 1992 р. у Гельсінкі 24 держави, включаючи всіх членів НАТО й колишніх учасників ОВД, підписали Договір з відкритого неба. У Договорі відобразилися сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин. Так, режим

"відкритого неба" поширюється на нові сфери взаємодії держав, зокрема на забезпечення екологічної безпеки (преамбула). Депозитарієм Договору з відкритого неба було визначено уряди Канади й Угорщини. Дотепер Договір підписали 34 держави, у тому числі Україна, яка 2 березня 2000 р. ратифікувала його.

Для полегшення аеронавігації між державами СНД висунута пропозиція про створення режиму спільного користування повітряним простором держав - членів цієї організації.

Відповідно до ст. 2 Конвенції про відкрите море 1958 р., крім інших свобод відкритого моря, є й свобода польотів над ним, тому що й відкрите море, і повітряний простір над ним є міжнародними територіями спільного користування. Аналогічна норма міститься в п. 1(b) ст. 87 Конвенції ООН з морського права 1982 р. Ця свобода поширюється на всі держави, як прибережні, так і ті, що не мають виходу до моря. Крім того, згідно з п. 1 ст. 38 Конвенції 1982 р. всі літальні апарати у протоках, які використовуються для міжнародного судноплавства, користуються правом транзитного прольоту (див. підрозд. 13.10) . Має багато спільного з "транзитним прольотом" проліт над водами держав-архіпелагів ("архіпелажний проліт"). Всі літальні апарати користуються правом такого прольоту спеціальними повітряними коридорами, встановленими державою-архіпелагом, або над традиційними морськими шляхами (ст. 53 Конвенції 1982 р.). При цьому повітряні судна мають дотримуватися правил, передбачених міжнародним правом.

Договір про Антарктику 1959 р. визначає правовий режим повітряного простору над цим регіоном і право польотів у ньому. Так, у ст. VI встановлено, що на район дії Договору (на південь від 60-ї паралелі пд. ш.) поширюються свободи відкритого моря.

З метою забезпечення безпеки польоти в міжнародному повітряному просторі вимагають певної впорядкованості. ІКАО розробила уніфіковані льотно-технічні норми ("міжнародні стандарти"), які підлягають обов'язковому виконанню повітряними суднами всіх держав під час польотів над відкритим морем. Ці норми ввійшли до додатка № 2 "Правила польотів" до Чиказької конвенції 1944 р.

ІКАО регулярно проводить регіональні аеронавігаційні конференції, присвячені розробленню й перегляду основних повітряних маршрутів над відкритим морем. Зрозуміло, що повітряне судно може обрати власний маршрут проходження в міжнародному повітряному просторі, однак переважна більшість польотів здійснюється за встановленими маршрутами, оскільки ІКАО надає рекомендації з організації управління повітряним рухом встановленими трасами, забезпеченню зв'язку, метеоінформації та ін.

Кожне повітряне судно, що здійснює політ в міжнародному повітряному просторі, повинно мати національні знаки відмінності й реєстраційний номер тільки однієї держави.

У питаннях нормального функціонування міжнародної цивільної авіації, створення і розвитку норм міжнародного повітряного права значну роль відіграють міжнародні авіаційні організації, кількість яких неухильно зростає.

Особливе місце серед цих організацій належить Міжнародній організації цивільної авіації (ІКАО). Вона функціонує з 1947 р., коли набула чинності Чиказька конвенція 1944 р., і є спеціалізованою установою ООН. За станом на 1 січня 2010 р. 190 держав, у тому числі Україна, були членами ІКАО.

Мета організації: розроблення принципів і техніки міжнародного повітряного сполучення; заохочення розвитку і планування міжнародних повітряних перевезень; забезпечення безпечного і планомірного зростання міжнародної цивільної авіації; задоволення потреб населення у безпечних, регулярних, ефективних і економічних повітряних перевезеннях; дотримання прав членів ІКАО та надання кожному з них можливості мати власні міжнародні авіатранспортні підприємства; недискримінація держав - членів ІКАО; сприяння безпеці польотів на міжнародних авіалініях; заохочення будівництва й експлуатації цивільних літаків; створення авіаліній, аеропортів і аеронавігаційного обладнання; запобігання зайвим витратам як наслідку надмірної конкуренції.

Керівними органами ІКАО є асамблея, що скликається не рідше одного разу на три роки, і рада. Рада - постійний орган, відповідальний перед асамблеєю, що складається з представників 36 договірних держав, які обираються асамблеєю на трирічний період. Під час виборів забезпечується належне представництво держав, що відіграють провідну роль у повітряному транспорті; держав, не включених на іншій підставі, які роблять найбільший внесок у надання засобів і обслуговування для міжнародної цивільної авіації; держав, не включених на іншій підставі, призначення яких забезпечує представництво в раді всіх основних географічних районів світу. Робочі органи - Аеронавігаційна комісія, Юридичний комітет, Комітет зі спільної підтримки аеронавігаційного забезпечення, Фінансовий комітет, Комітет з контролю за протиправним втручанням у міжнародні повітряні перевезення, секретаріат. У рамках ІКАО також функціонують шість регіональних представництв організації. Таке представництво для Європейського регіону розміщене в Парижі.

Найвагоміші результати досягнуті ІКАО у трьох напрямках діяльності: розроблення міжнародних авіаційних регламентів, надання технічної допомоги і розроблення конвенцій у сфері міжнародного повітряного права. Основна робота за третім напрямком проводиться Юридичним комітетом.

Штаб-квартира ІКАО розташована в Монреалі (Канада).

У 1954 р. в Страсбурзі західноєвропейські держави створили Європейську конференцію цивільної авіації (ЕКАК). Вступ до ЕКАК можливий з відома всіх членів організації.

Метою конференції є вивчення проблем європейського повітряного транспорту, координація його роботи, підвищення ефективності його використання, сприяння його розвитку, співпраця з ІКАО.

До структури ЕКАК входять Пленарна комісія (найвищий орган), Координаційний комітет, постійні комітети.

У галузі розвитку міжнародного повітряного права слід назвати такі угоди, розроблені ЕКАК: Багатостороння угода про комерційні права за нерегулярних міжнародних повітряних сполучень 1956 р., Типова угода про повітряне сполучення 1959 р., Багатостороння угода про сертифікати льотної придатності на імпортованих повітряних суднах 1960 р.

Місцезнаходження штаб-квартири ЕКАК -- Страсбург (Франція).

У 1960 р. була заснована Європейська організація із забезпечення безпеки аеронавігації (Євроконтроль). 26 листопада 2003 р. було прийнято Закон України "Про приєднання України до Міжнародної конвенції зі співробітництва у сфері безпеки аеронавігації Євроконтроль". 1 травня 2004 р. Україна отримала повноправне членство в Євроконтролі, ставши 33-м членом цієї організації. Головна мета Євроконтролю - забезпечення безпеки польотів цивільних і військових повітряних суден.

Найвищий орган організації - Постійна комісія із забезпечення безпеки аеронавігації; виконавчий орган - Агентство з безпеки аеронавігації.

Штаб-квартира Євроконтролю розташована в Брюсселі (Бельгія).

У 1969 р. на конференції 32 держав ОАЄ в Аддіс-Абебі (Ефіопія) за зразком ЕКАК була створена Африканська комісія цивільної авіації (АФКАК).

Мета АФКАК: розроблення регіональних планів експлуатації аеронавігаційних служб; сприяння інтеграційній політиці держав-членів у сфері повітряного транспорту; реалізація досліджень аеронавігаційних засобів; сприяння застосуванню стандартів і рекомендацій ІКАО в регіоні та ін.

Найвищим органом АФКАК є Пленарна сесія; виконавчий орган - Бюро АФКАК. Комісія активно співпрацює з Африканським бюро ІКАО в Дакарі (Сенегал).

Місцеперебування штаб-квартири АФКАК - Аддіс-Абеба (Ефіопія).

У 1959 р. 12 держав африканського "Французького співтовариства" заснували Агентство із забезпечення безпеки польотів в Африці і на Мадагаскарі (АСЕКНА). Основною метою Агентства є забезпечення регулярності та безпеки польотів повітряних суден над територіями держав-членів, окрім Франції. Для досягнення цієї мети АСЕКНА надає польотну, технічну і перевізну інформацію; здійснює контроль за повітряним рухом; забезпечує управління польотами та закріпленими за нею аеродромами і т. ін.

Найвищий орган Агентства - Адміністративна рада, яка ухвалює обов'язкові рішення. Виконавча структура АСЕКНА складається з чотирьох управлінь, рахункового бюро і генерального директора.

Штаб-квартира Агентства розташована в Дакарі (Сенегал).

Аналогічна схема міжнародних авіаційних організацій функціонує також у Латинській Америці.

Латиноамериканська комісія цивільної авіації (ЛАКАК) утворена 1973 р. Мета організації - координація діяльності повітряного транспорту держав-членів.

Найвищим органом ЛАКАК є асамблея, що скликається раз на два роки; виконавчі функції здійснює Виконавчий комітет.

Штаб-квартира розташована в Мехіко (Мексика).

Центральноамериканська корпорація з обслуговування аеронавігації (КОКЕСНА) була створена в 1960 р. Членами організації є Гватемала, Гондурас, Коста-Ріка, Нікарагуа і Сальвадор. На відміну від інших авіаційних організацій, мета КОКЕСНА - безпосереднє обслуговування повітряного руху. У процесі реалізації цієї мети надаються послуги як юридичним, так і фізичним особам відповідно до укладених контрактів або міжнародних угод. Найвищий орган КОКЕСНА - адміністративна рада, чий рішення виконуються безпосередньо.

У грудні 1991 р. 12 держав колишнього СРСР, у тому числі Україна, заснували на підставі Угоди про цивільну авіацію і про використання повітряного простору Міждержавну раду з авіації і використання повітряного простору.

Відповідно до угоди повітряний простір, над яким держави-учасниці володіють повним і виключним суверенітетом, а також райони відкритого повітряного простору, в межах якого за міжнародними договорами обслуговування повітряного руху покладалося на колишній СРСР, розглядається як єдиний повітряний простір з метою організації виконання польотів і управління рухом повітряних суден. Як наголошувалося вище, у зв'язку з юридичною невизначеністю поняття "єдиний повітряний простір" висунута пропозиція про розроблення в рамках СНД угоди, в якій би такий простір розглядався як повітряний простір спільного користування¹. До сфери спільного відання та регулювання держав - членів Міждержавної ради належать: розроблення міждержавних нормативних актів і стандартів з урахуванням вимог ІКАО; сертифікація міжнародних експлуатантів повітряних суден, міжнародних повітряних трас, аеродромів, повітряних суден, систем управління повітряним рухом, навігації і зв'язку, льотного і диспетчерського складів; розслідування авіаподій; організація розроблення і здійснення міждержавних наукових програм; розроблення та координація узгодженої політики у сфері міжнародних повітряних сполучень, участь у роботі ІКАО; розвиток єдиних систем аеронавігації, зв'язку, аеронавігаційної інформації, регулювання потоків повітряного руху; координація міждержавного розкладу повітряного руху; координація загальної політики у сфері авіаційних тарифів і зборів. Виконавчим органом Міждержавної ради є Міждержавний авіаційний комітет (МАК).

Держави, що постали внаслідок розпаду СРСР, але не підписали угоди, можуть здійснювати співпрацю з Міждержавною радою на основі спеціальних договорів. Угоду 1991 р. відкрито для приєднання до неї інших держав. Місцезнаходження штаб-квартири Міждержавної ради - Москва (Росія).

Історія виникнення, поняття і джерела міжнародного космічного права

Початок формуванню міжнародного космічного права було покладено запуском Радянським Союзом 4 жовтня 1957 р. першого штучного супутника Землі. Ця подія ознаменувала нову еру в розвитку людства і справила істотний вплив на різні сторони життєдіяльності держав, у тому числі на міжнародні відносини. Виникла необхідність правового регулювання космічної діяльності.

Запуск першого штучного супутника Землі зумовив появу відразу за цією подією міжнародного звичаю. Відповідно до нього держави визнали право мирного прольоту над їх територіями не тільки в космосі, а й на відповідній ділянці повітряного простору при запуску або приземленні космічного об'єкта. У зв'язку з цим у міжнародному лексиконі з'явився термін "миттєве право". Водночас деякі вчені висловлюють думку, згідно з якою неможливе миттєве створення, в результаті єдиного прецеденту, оскільки у будь-якому випадку слід відстежити реакцію інших держав навіть на цей єдиний прецедент, що саме по собі потребує певного часу.

Вельми примітно, що народження міжнародного космічного права продемонструвало можливості міжнародного співтовариства з надзвичайною швидкістю реагувати на нові тенденції в розвитку міжнародних відносин за допомогою наявних засобів і методів нормотворчості.

Природно, що на діяльність держав у космосі було поширено основні принципи міжнародного права: суверенної рівності, незастосування сили або погрози силою, мирного вирішення спорів та ін. Велику роль у розвитку міжнародного космічного права відіграли резолюції Генеральної Асамблеї ООН. Серед них слід виділити резолюцію 1721 (XVI) від 20 грудня 1961 р. і резолюцію 1962 (XVIII) від 13 грудня 1963 р. В останній містилася Декларація правових принципів діяльності держав з дослідження і використання космічного простору. В резолюціях Генеральної Асамблеї ООН знайшли підтвердження звичаєві принципи і норми щодо космічної діяльності.

У Договорі про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, у космічному просторі й під водою 1963 р., а також у деяких інших міжнародних угодах містилися положення стосовно діяльності в космічному просторі.

Тим самим створювались необхідні умови для договірного регулювання діяльності суб'єктів міжнародного права в космосі. У 1967 р. було прийнято Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, що посідає центральне місце в цій галузі міжнародного права. Договір набув чинності з 10 жовтня 1967 р.

Іншими важливими джерелами міжнародного космічного права є: Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір 1968 р. (набула чинності з 3 грудня 1968 р.); Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р. (набула чинності з 1 вересня 1972 р.); Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються з

космічний простір 1975 р. (набула чинності з 1976 р.); Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. (набула чинності з 1984 р.).

Велику групу спеціальних джерел міжнародного космічного права, що обчислюються сотнями, утворюють угоди про науково-технічну співпрацю держав з дослідження і використання космосу. На підставі таких угод реалізуються космічні програми України, Росії, США, держав Західної Європи.

Важливу роль у формуванні й розвитку міжнародного космічного права відіграє Комітет з мирного використання космічного простору ООН та його Правовий підкомітет. Поза сумнівом, вплив на цей процес справляють універсальні та регіональні космічні організації (ІНТЕЛСАТ, ІНМАРСАТ, Європейське космічне агентство та ін.). Незважаючи на те, що у створенні норм міжнародного космічного права бере участь міжнародне співтовариство в цілому, лідируючі позиції в цій справі займають космічні держави. До них належить і Україна. Космічні держави взяли на себе зобов'язання ділитися результатами своєї діяльності в космосі з іншими державами.

15 листопада 1996 р. Верховна Рада України прийняла Закон України "Про космічну діяльність"¹, який базується на нормах міжнародного космічного права і регулює відносини, пов'язані з організацією космічної діяльності в Україні, участі України в міжнародній співпраці в космічній сфері, забезпеченні безпеки космічної діяльності та ін. У ньому, зокрема, підкреслюється, що "Україна забезпечує виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань у галузі космічної діяльності та несе відповідальність згідно із загальновизнаними нормами міжнародного права та положеннями міжнародних договорів України" (ст. 17).

Викладене вище дає змогу таким чином визначити міжнародне космічне право - це галузь міжнародного права, принципи і норми якої визначають статус космічного простору, включаючи небесні тіла, і регулюють діяльність суб'єктів міжнародного права щодо його дослідження і використання.

Тема 12. Міжнародні зобов'язання України у сфері захисту прав людини та міжнародні механізми контролю за їх виконанням

План

Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини.

Терміни та поняття механізмів міжнародного захисту прав людини. Роль органів ООН: Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОС). Види правозахисних органів. Види регіональних систем захисту прав людини: Американська, Африканська, Європейська. Роль Європейського суду з прав людини у міжнародному контролі за виконанням міжнародних зобов'язань. Процедура розгляду справ Європейським судом. Справи що не розглядає Європейський суд. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини.

1. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини.

Під терміном “механізми міжнародного захисту прав людини” розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення у випадку порушення. Слід зазначити, що, окрім міждержавних органів і організацій, у світі існує безліч так званих неурядових правозахисних організацій.

Ст. 55 Конституції України, яка надає право громадянам звертатися до міжнародних механізмів захисту прав людини, має на увазі винятково міждержавну частину механізму. Такі (міждержавні) органи відрізняються тим, що вони створюються за взаємною згодою кількох держав, як правило, оформленою міжнародною угодою, діють у межах такої угоди, яка визначає їхні повноваження і спеціальні правила процедури. Відповідно міждержавні правозахисні організації відрізняються тим, що: а) вони дійсно мають вплив на уряди; б) найчастіше їхні рішення обов’язкові для виконання, і в будь-якому випадку їхню думку не можна зігнувати; в) вони змушують міжнародне співтовариство звертати увагу на порушення прав людини.

Схематично всі правозахисні міжнародні організації можна розподілити на дві групи: універсальні та регіональні. Універсальні правозахисні механізми – це органи й організації, які поширюють свою діяльність на увесь світ, незалежно від державних і регіональних кордонів. Ці механізми тією чи іншою мірою пов’язані з основною міжнародною організацією світу – ООН. Це не випадково: по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однієї з основних цілей діяльності цієї організації є “утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості”. Статут зобов’язує головний орган ООН – Генеральну Асамблею ООН – приділяти особливу увагу захистові прав людини. У 1948 р. вона прийняла Всезагальну декларацію прав людини, а після цього цілу низку міжнародно-правових актів, які торкаються різноманітних аспектів правозахисної діяльності (про громадянські, політичні, культурні права, заборону геноциду, апартеїду, расової дискримінації тощо). Питання прав людини розглядають в Головних комітетах Асамблеї, а також у її допоміжних органах (наприклад, у спеціальних комітетах з дискримінації, проти апартеїду тощо).

Серед інших основних органів ООН особливу роль у захисті прав людини відіграє Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОС), яка під керівництвом Генеральної Асамблеї координує економічну і соціальну діяльність ООН, у тому числі, як зазначено в Статуті, готує “рекомендації з метою поглиблення поваги і дотримання прав людини й основних свобод для всіх”. Однак, незважаючи на широкі повноваження і ту важливу роль, яку відіграють у міжнародних відносинах головні органи ООН, основні функції щодо захисту прав людини виконують спеціалізовані правозахисні органи й організації.

Отже, всі універсальні правозахисні органи поділяють на три види: 1) **Постійні органи, що є частиною апарату ООН – Комісія ООН з прав людини та її експертний**

орган – Підкомітет по запобіганню дискримінації та захисту прав меншин. Ці органи, а також Комісія становища жінок, створені в рамках ЕКОСОС для виконання його повноважень в галузі захисту прав людини. У рамках іншого основного органу ООН – Секретаріату, створений Центр прав людини, розташований в Женеві і Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців. Останньою за часом була створена в 1993 р. посада Верховного Комісара ООН з прав людини.

2) **Органи, створені згідно з міжнародними угодами, укладеними під егідою ООН.** У рамках ООН було розроблено безліч міжнародних договорів про захист прав людини, що розвивають положення Всезагальної декларації, щодо окремих груп прав чи окремих прав, закріплених у ній. Однак, якщо Декларація прав, як ми пам'ятаємо, формально не є ні для кого обов'язковою, але стала такою фактично для всіх держав, то вищевказані договори юридично обов'язкові для виконання державами, але тільки тими, котрі їх підписали і ратифікували. Це насамперед стосується затвердженого в 1966 р. Пакту про громадянські та політичні права і про соціальні й економічні права (перший набув чинності 23 березня 1976 р., а другий – 3 січня 1976 р.). Ці документи (а також Протоколи до Пакту про громадянські і політичні права), разом із Всезагальною Декларацією складають основне джерело міжнародного права в галузі захисту прав людини – Міжнародний білль про права людини.

Окрім Пактів під егідою ООН були розроблені: Конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації, Конвенція про запобігання катуванням та іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність поведженню чи покаранню, а також безліч інших договорів. На виконання усіх цих угод були створені: Комітет ООН з прав людини (не плутати з Комісією ООН), Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, Комітет з расової дискримінації, Комітет проти катувань тощо.

3) **Спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй.** У відповідності зі ст. 57 і 63 Статуту ООН із Організацією пов'язані різні установи, створені міжурядовими угодами в галузі економіки, соціальних відносин, культури, освіти, охорони здоров'я та ін. Спеціалізовані установи є постійно діючими міжнародними організаціями, які працюють на підставі власних статутів і угод з ООН. Сьогодні існує 16 таких організацій. Однак далеко не всі ці установи займаються правами людини. Для тих, що здійснюють правозахисну діяльність, вона не є основною, а впливає із загальносоціальної спрямованості їх діяльності і, відповідно, лише доповнює її. До таких установ відносяться насамперед Міжнародна Організація Праці (МОП) і Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).

Регіональною міжнародною організацією називають, якщо її учасниками є держави, розташовані в межах певного регіону земної кулі, наприклад, Європи, Африки чи Південної Америки. Види регіональних систем захисту прав людини:

Міжамериканська діє в рамках Організації Американських Держав і представлена Міжамериканською комісією з прав людини і Міжамериканським судом з прав людини. Міжамериканський суд не вчинив якогось значного впливу на формування регіональних стандартів прав людини, розглянув за 40 років існування ледь

більше 10 справ. Уся правозахисна діяльність лягла, таким чином, на Комісію, в яку можуть звертатися зі скаргою будь-які фізичні особи, групи, особи чи недержавні організації. Комісія вживає заходів до досягнення дружнього врегулювання, а якщо це не вдалося, – вона приймає висновок у справі. Ці висновки мають велику моральну вагу, їх, як правило, враховують держави, обвинувачені в порушеннях прав людини.

Африканська система складається з Африканської комісії прав людини і народів, що є органом Організації Африканської Єдності. Вона діє на підставі Африканської хартії прав людини і народів. Комісія заслуховує кожні два роки звіти держав про законодавчі й інші заходи для захисту прав людини. Комісія з цього приводу формулює судження і пропозиції. Також вона розглядає заяви громадян і недержавних організацій про масові і систематичні порушення прав людини. По них Комісія готує свої висновки для вищого органу ОАЕ – Асамблеї глав держав і урядів.

Європейська система захисту прав людини найрозгалуженіша і найдієздатніша. Система діє в рамках Ради Європи, членом якої Україна є від 1995 року. Європейський правозахисний механізм заснований на низці договорів, основним серед них є Європейська конвенція захисту прав людини й основних свобод. Крім неї, у рамках Ради Європи розроблені Європейська соціальна хартія, Європейська конвенція прав меншостей, Європейська конвенція прав дитини, Європейська конвенція запобігання катуванням. Головний європейський правозахисний орган – Європейський суд прав людини – має одну відверту перевагу перед більшістю сучасних правозахисних організацій – його рішення обов’язкові для держав, що приєдналися до Конвенції захисту прав і свобод. У результаті, рішення Суду впливають на формування не тільки європейських, але і світових стандартів прав людини, і навіть на відповідну законодавчу практику багатьох цивілізованих держав.

Крім суду, при Раді Європи діють Європейський комітет з прав меншин, Комітет незалежних експертів по соціальних і економічних правах, Європейський комітет запобігання катуванням. Повноваження цих органів непорівнянні з повноваженнями Суду.

Можна виділити три групи органів, які захищають громадянські та політичні права і свободи, які захищають економічні, соціальні та культурні права і які здійснюють комплексний захист прав і свобод. Організації, що працюють із громадянськими і політичними правами, іноді можуть приймати від громадян держав-учасниць відповідних конвенцій індивідуальні скарги на порушення прав, перелічених у цих договорах. Розгляд міжнародними органами таких звертань відбувається в рамках квазісудових процесів, і в деяких випадках за результатами розгляду можуть прийматися обов’язкові для держав рішення. Органи, які захищають соціальні права, можуть приймати висновки після розгляду окремих порушень, і ті справи, які “гідні особливої уваги”, скеровувати у вищі інстанції (крім механізму захисту прав профспілок у рамках Міжнародної Організації Праці).

Таке ставлення до захисту соціальних і економічних прав породжене двома причинами. По-перше, тим, що недотримання громадянських і політичних прав може призвести до фізичної неможливості існування людини (право на життя), до її

рабського чи підневільного існування, чи неможливості існування демократичного режиму в державі (виборчі свободи, незалежність суду тощо). По-друге, більшість громадянських і політичних прав є негативними, тобто для їх реалізації державі досить їх не порушувати, у той час як забезпечення соціальних і економічних прав вимагає від держави витрати певних коштів. Саме тому, згідно із ст.2 Пакту про громадянські та політичні права, держави-учасниці зобов'язуються вжити усіх необхідних заходів, у тому числі законодавчих, для здійснення прав людини, зазначених у цьому міжнародному договорі. Тоді як у відповідності зі ст.2 Пакту про економічні, соціальні і культурні права держави повинні вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходи задля того, щоб забезпечити поступове здійснення прав і свобод, визнаних у Пакті.

Більшість міжнародних інстанцій зосереджені на загальному нагляді за станом прав людини в державах, які підписали міжнародні угоди, на основі яких ці організації працюють. Таке спостереження полягає у заслуховуванні періодичних доповідей держав, перевірок на місцях. Скарги чи петиції про порушення прав людини, які надходять у такі організації, використовують для формування уявлення про загальну ситуацію, яка склалася в сфері захисту прав людини у відповідній державі. Тобто такі органи не розглядають кожне повідомлення про порушення прав, а намагаються з'ясувати загальну картину. Багато міжнародних механізмів улаштовані так, що вони можуть безпосередньо реагувати тільки на масові чи систематичні порушення прав тими чи іншими державами, скарги ж на одиничні випадки порушень враховуються лише як ще один штрих до загальної ситуації захисту прав людини в окремих державах. Тобто, вони діють у рамках процедур “скарг до роздумів”, коли відповідний орган не прагне до виправлення кожного порушення прав людини, про які йому повідомляють. Скарги, які надходять до нього, він оцінює на предмет визначення того, наскільки те чи інше порушення торкається всього населення держави, скарги втрачають свою індивідуальність і збираються в масиви даних, які згодом використовують для рішення питання про необхідність, методи й обсяг втручання. Заявник при цьому, як правило, не має ніякої офіційної можливості довідатися про долю своєї заяви.

Переважає більшість спеціалізованих міжнародних організацій по захисту прав людини засновує свій вплив на держави-порушники на своєму авторитеті і можливості впливу на міжнародну і внутрішньодержавну суспільну думку. Скажімо, основний акт Європейського комітету запобігання катуванням – висновок за результатами перевірок на місці, готується таємно і направляється державі. Остання повинна вжити заходів по виправленню знайдених порушень і, якщо побажає, може цей звіт опублікувати. Якщо не відбувається ні того, ні іншого, Комітет може прийняти самостійне рішення про опублікування звіту.

Ще одна можливість впливу на держави-порушники для деяких організацій полягає у скеруванні звіту про становище в країні у вищий орган: для **Комітету експертів МОП** – це Міжнародна конференція праці, для **Комісії ООН з прав людини** – ЕКОСОС. Однак варто пам'ятати, що такого роду вищі органи – завжди більше політичні організації, ніж правозахисні, тому вони оцінюють ситуацію не стільки з точки зору наявності чи відсутності порушення прав людини, скільки з точки

зору політичної доцільності чи недоцільності покарання держави-порушника. І в будь-якому випадку вони ніколи не розглядають окремі порушення, якщо вони не носять масовий чи грубий характер.

Найефективнішими є органи й організації, які мають право прийому і розгляду індивідуальних скарг (петицій) від громадян і організацій – жертв порушень прав людини. Тобто, ці організації провадять квазісудовий процес, на якому сперечаються між собою дві сторони – обвинувачувана держава й особа, яка заявляє про порушення її прав. За результатами виносяться рішення, обов’язкове для виконання державою чи юридично, чи фактично через величезний міжнародний авторитет відповідного органу і характеру самого рішення. Відмінність цих органів полягає в їх “обов’язку прийняти рішення по кожній спрямованій до них справі, навіть якщо це усього лише рішення щодо питання про його допустимість”. Таким чином, метою процедури є виправлення кожного конкретного порушення. Сторони при цьому можуть бути присутні при розгляді їхньої справи (обсяг цього права варіюється в різних органах).

Подібних правозахисних інстанцій у світі дуже небагато, громадянин України може звернутися тільки до чотирьох:

Комітету з прав людини, Комітету проти катувань, Європейського суду прав людини і Комітету із свободи асоціацій МОП.

Виникнення міжнародних організаційних механізмів захисту прав людини пов’язане з розширенням у цій сфері міжнародно-правового співробітництва після Другої світової війни. Це стало наслідком формування міжнародної єдності в розумінні цінності прав людини та їхнього захисту. Щойно таке розуміння було сформульоване у Статуті ООН, відразу ця організація стала центром міжнародно-правового співробітництва із прав людини. В її рамках були створені найбільш авторитетні міжнародні органи із захисту прав людини. З початку 50-х років почали виникати регіональні міжнародні організаційно-правові механізми захисту прав людини, перший з яких створено відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини.

Універсальні органи з прав людини можуть бути квазісудовими та конвенційними. До квазісудових належать органи, утворені на підставі міжнародних договорів для здійснення контролю за дотриманням цих договорів державами-учасниками та діють за процедурою, що нагадує судову (Комітет з прав людини). До конвенційних належать органи, утворені на підставі міжнародних договорів для здійснення контролю за дотриманням цих договорів державами-учасниками (Комітет із прав дитини — згідно з Конвенцією про права дитини; Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок — згідно з Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок тощо) Конвенційні органи мають переважно політико-правовий характер.

Особливе місце посідає **Комісія з прав людини** — універсальний орган, повноваження якого не пов’язані з участю держави в міжнародних договорах про права людини. Її було засновано на підставі рішення ЕКОСОП у 1946 році. Комісія складається із представників 53 держав — членів ЕКОСОП, обраних на три роки. За час

існування Комісія з прав людини зробила значний внесок у розуміння прав людини та в розвиток міжнародного співробітництва в цій сфері. Вона має широкі повноваження щодо контролю за дотриманням прав людини, проводить дослідження у сфері захисту прав людини та надає рекомендації та пропозиції ЕКОСОП, готує проекти міжнародних документів щодо прав людини та співпрацює з іншими міжнародними органами в цій галузі. Комісія вправі створювати власні допоміжні органи. Одним із них є Підкомісія з попередження дискримінації прав і захисту меншин.

Важливим повноваженням Комісії із прав людини є розгляд заяв і повідомлень про порушення прав людини. 1967 р. відповідно до рішення ЕКОСОП Комісія одержала право вивчати інформацію про грубі та масові порушення прав людини у всіх країнах, незалежно від того, чи є вони учасниками міжнародних договорів про права людини. На підставі таких досліджень Комісія вправі подавати до ЕКОСОП доповіді та пропонувати рекомендації щодо усунення порушень прав людини. У 1970 р. ЕКОСОП в резолюції 1503 затвердила процедуру розгляду Комісією із прав людини повідомлень про масові порушення прав людини. Комісія не розглядає повідомлення, якщо скаржник не вичерпав національні засоби правового захисту. Комітет з прав людини створено у 1977 р. відповідно до ст. 28 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. До складу Комітету входять 18 експертів, яких обирають із числа громадян держав — учасниць Пакту. Комітет розглядає доповіді держав — учасниць Пакту про заходи щодо захисту проголошених в ньому прав (ст. 40). У разі, якщо держава-учасниця зробить заяву згідно зі ст. 41 Пакту, Комітет може одержувати та розглядати в порядку, встановленому в цій статті, повідомлення від інших таких держав про невиконання нею своїх зобов'язань за Пактом.

Згідно із Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права Комітет із прав людини наділений повноваженням розглядати скарги від окремих осіб або груп осіб про порушення прав, зазначених у цьому Пакті, якщо такі порушення відбулися під юрисдикцією держав, що ратифікували Факультативний протокол. Протокол встановлює процедуру розгляду таких скарг. Комітет не розглядає повідомлення, якщо скаржник не вичерпав національні засоби правового захисту, якщо скарга стосується порушення права, яке не закріплене в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, або якщо це саме питання розглядається за іншою міжнародною процедурою. Розгляд скарг відбувається на закритих засіданнях, але рішення Комітету є відкритими та підлягають опублікуванню. Рішення Комітету є рекомендаціями.

Регіональні міжнародні механізми захисту прав людини створюються на підставі міжнародних договорів окремих груп держав, як правило в межах географічних регіонів.

На цей час регіональні механізми захисту прав людини створено в Європі (у рамках Ради Європи — на підставі Конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950; у рамках ЄС — на підставі установчих договорів ЄС; у рамках ОБСЄ — згідно з Гельсінським Актом 1975 р.); в Америці — згідно з американською Конвенцією про права людини 1978 р.; в Африці — згідно з африканською Хартією прав людини 1981

р. Після розпаду СРСР у рамках СНД також було зроблено спробу створити міжнародну систему захисту прав людини на підставі Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права й основні свободи людини 1993 р. Регіональні органи з прав людини поширюють свою компетенцію на держав — учасниць відповідного регіонального міжнародного договору про права людини. Іменування таких органів «регіональними» до певної міри умовне, оскільки захист не лише відбувається в межах територій таких держав, а поширюється також на осіб, що знаходяться під їхньою юрисдикцією.

Серед регіональних міжнародних органів із прав людини є судові органи (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини), квазісудові органи (Комітет незалежних експертів, утворений згідно з Європейською соціальною хартією), конвенційні органи (Європейський комітет із питань запобігання тортурам і такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, утворений згідно з Європейською конвенцією про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню).

Європейський суд з прав людини. Правовою основою діяльності Європейського суду з прав людини є Конвенція про захист прав людини та основних свобод і Регламент Європейського суду з прав людини. Відповідно до Конвенції Суд може розглядати, заяви держав — учасниць Європейської конвенції з прав людини з питань порушення Конвенції в інших державах-членах (ст. 33), та заяви окремих осіб, груп і неурядових організацій про порушення прав людини, що мали місце в державах-членах (ст. 34). Порядок розгляду таких заяв різний.

У разі звернення до Суду із заявою держави — члена Ради Європи (таке звернення може бути зроблене з метою захисту прав людини в іншій державі-учасниці). Суд розглядає цю заяву, досліджує представлені факти, а в разі необхідності може провести розслідування. Держава, щодо якої було подано заяву, повинна створити всі необхідні умови для встановлення викладених у ній фактів.

Процедура розгляду Європейським судом з прав людини заяв окремих осіб, груп і неурядових організацій більш складна.

По-перше, мають бути дотримані умови, що стосуються суб'єкта подачі заяви. **Якщо це особа**, то мають бути дотримані вимоги, встановлені ст. 1 Конвенції. Особою вважається як індивід, так і юридична особа. **Якщо це група осіб**, то справа має стосуватися ідентичного порушення прав усіх осіб, що складають групу. Групою можуть бути визнані, наприклад, подружжя, члени організації. **Якщо це неурядова організація**, то для її звернення до Європейського суду в порядку ст. 34 Конвенції мають бути дотримані умови, що належать до критеріїв «асоціацій» (ст. 11 Європейської Конвенції про захист прав людини).

По-друге, для звернення до Європейського суду з прав людини необхідно, щоб заявник вичерпав усі внутрішньодержавні способи правового захисту свого права. Практика Суду говорить про те, що в якості засобів правового захисту розглядаються лише засоби судового захисту, а також про те, що заявник повинен вичерпати не тільки всі доступні йому в державі засоби судового захисту, а й повноцінно використовувати

існуюче законодавство. Заявник може звернутися до Європейського суду з прав людини, не використовуючи всіх внутрішньодержавних засобів правового захисту, в тому разі, коли вони безсумнівно неефективні. Звернення до органів несудового захисту (Уповноваженого із прав людини, прокурора, органів виконавчої влади, Президента держави тощо) не розглядаються Судом як звернення до правових засобів захисту.

По-третє, заява може бути прийнята, якщо з дня ухвалення останнього рішення у цій справі внутрішньодержавними судовими органами минуло не більше шести місяців.

По-четверте, **Європейський суд не розглядає: анонімні заяви** (ст. 35), але заявник може просити не вказувати його ім'я в разі офіційного опублікування результатів розгляду скарги; заяви, які одного разу вже були розглянуті Європейським судом з прав людини (ст. 35); заяви, що є предметом розгляду в іншому міжнародному органі із захисту прав людини (ст. 35); заяви, несумісні з положеннями Конвенції, явно необґрунтовані або такі, що містять ознаки зловживання правом звернення до Суду (п. 3 ст. 35). Неприйнятними є заяви, за якими Європейський суд з прав людини некомпетентний приймати рішення, наприклад не пов'язані з порушенням прав, проголошених у Європейській конвенції з прав людини.

Роль неурядових організацій у міжнародному захисті прав людини. За останні десятиліття істотно зросла роль міжнародних неурядових організацій у захисті прав людини. Серед найбільш впливових організацій можна назвати Міжнародний Гельсінський Комітет, Міжнародну Амністію, Лікарів за мир та ін. Серед основних напрямів їхньої діяльності: моніторинг стану прав людини в окремих державах; моніторинг законодавства про права людини в окремих державах; складання доповідей про стан справ у галузі захисту прав людини; оприлюднення таких доповідей для ознайомлення громадськості та надання їх міжнародним міжурядовим органам із прав людини; участь у розробці міжнародних договорів із прав людини, а також інша діяльність.

Після використання всіх національних засобів правового захисту громадянин згідно з частиною третьою статті 55 Конституції України має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Можливість використовувати порядок захисту своїх суб'єктивних прав і свобод, який певний час застосовується у країнах — членах Ради Європи (всього таких країн — сорок), з'явилась у громадян України після вступу України до Ради Європи і прийняття 17 липня 1997 року Закону України “Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року. Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції” (Закон набрав чинності з 3 серпня 1997 року).

Відповідно до статті 1 зазначеного Закону Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої

особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 4.6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського Суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції.

Згідно зі статтею 25 зазначеної Конвенції (у її старій редакції) Європейська комісія з прав людини може приймати заяви, адресовані Генеральному секретареві Ради Європи, про порушення будь-якою державою Конвенції тільки за умови, що ця держава визнає компетенцію Комісії приймати такі заяви. Україна, як вказано вище, визнає таку компетенцію Комісії і зобов'язується не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права.

За час свого існування (з 1950 р. по 30 червня 1998 р.) Європейський Суд задовольнив 101 скаргу проти Італії, по 52 скарги — проти Франції і Великобританії, 44 — проти Бельгії, по одній скарзі — проти Польщі, Румунії і Болгарії. Європейською комісією з прав людини зареєстровано 1526 скарг проти Польщі, 430 — проти Румунії, 301 — проти Чехії, 296 — проти Словаччини, 172 — проти Болгарії і 77 — проти України (Голос України. — 1998, — 4 листоп.).

Станом на початок листопада 1998 року в Комісії було зареєстровано 44 тис. заяв—приблизно кожна десята із тих, що надійшли, при цьому зареєстровано 167 із 1011 заяв, від громадян України, а до розгляду прийнято кілька із них.

За критеріями, визначеними Конвенцією, Суд:

а) може прийняти справу до розгляду тільки після того, як були використані всі національні засоби захисту аж до звернення до Верховного Суду України, відповідно до загальноновизнаних норм міжнародного права, і не пізніше шести місяців від дати прийняття остаточного рішення відповідною національною установою;

б) не розглядає заяви, які надійшли до того, як Україна стала членом Ради Європи;

в) не розглядає індивідуальні заяви, якщо вони

– анонімні;

– за своєю суттю порушують те саме питання, що вже було розглянуте Європейським Судом або вже було вирішене шляхом іншої процедури міжнародного розслідування чи врегулювання, і не містить ніякої нової інформації;

– є зловживанням правом на оскарження або явно необґрунтованими;

– є несумісними з положеннями Конвенції або протоколів до неї. Тобто приймаються до розгляду лише скарги, пов'язані з порушенням тільки тих прав, що гарантовані Конвенцією і протоколами до неї.

До прав, які можуть бути захищені Європейським Судом, відносяться право: а) на життя; б) на повагу до гідності; в) на свободу і особисту недоторканність; г) на законність обвинувачення і справедливість незалежного і безстороннього суду; д)

підозрюваного, обвинуваченого та підсудного на захист; е) на те, що відносно кожної людини закон не матиме зворотної сили, крім випадків, коли він пом'якшує чи скасовує відповідальність особи; ж) засудженого на перегляд вироку; з) на відшкодування шкоди, завданої незаконним засудженням; й) не бути вдруге покараним за один і той самий злочин; і) на невтручання в особисте і сімейне життя; к) на недоторканність житла; л) на таємницю листування; м) на свободу думки, совісті і релігії; н) на свободу виявлення поглядів; о) на свободу мирних зборів; п) на участь в асоціаціях (політичних партіях і громадських організаціях); р) на створення сім'ї, а також право чоловіка і жінки мати рівні громадянські права у шлюбі; с) на захист від будь-якої дискримінації; т) на приватну власність; у) на освіту; ф) виборче право; х) не бути позбавленим волі лише на підставі неспроможності виконання свого договірного зобов'язання; ц) на вільне пересування і свободу вибору місця проживання на території певної держави, де людина законно перебуває; ч) вільно залишати будь-яку країну, право громадянина не бути висланим з території своєї держави, а також право безперешкодного в'їзду на її територію; ш) право іноземця не бути свавільно висланим за межі держави, на території якої він законно проживає.

Тому громадянин України не може звернутися до Європейського Суду зі скаргою, наприклад, щодо порушення його права на працю, на відпочинок, на соціальний захист тощо.

Разом з тим Європейський Суд може захистити й ті права і свободи громадянина, які прямо не передбачені Конституцією України, але передбачені Конвенцією про захист прав і основних свобод людини: право підсудного на те, що його справу розгляне справедливий, незалежний і безсторонній суд, право засудженого на перегляд вироку, право людини не бути позбавленою волі лише на підставі неспроможності виконання свого договірного зобов'язання.

Європейським Судом не розглядаються заяви, які стосуються порушення відповідних прав людини не державою, а третіми особами (наприклад, заяви щодо поганого ставлення конкретного представника адміністрації місця позбавлення волі до ув'язненого, або щодо невивплати підприємством заробітної плати тощо. Проте особа, використовуючи національні засоби захисту своїх прав, може, скажімо, звернутися до суду з позовом про невивплату заробітної плати, а якщо позов буде задоволений судом, але грошова сума з підприємства так і не стягнута, — до Європейського Суду з петицією про невжиття державою заходів по належному виконанню судових рішень). Європейський Суд не відмінює та не змінює рішення національних судів, а виносить нове рішення, яке є обов'язковим для виконання державою.

Громадяни України ще нечасто звертаються за захистом своїх прав і свобод до зазначеного Суду. Це відбувається не тому, що вони завжди досягають їх захисту за допомогою національних правових засобів, а тому, що у багатьох випадках просто не знають, до кого і за якою адресою звертатися, як подавати скаргу, як її оформляти тощо.

Сам лист може називатися скаргою, заявою або петицією. Це не має значення. Процес її розгляду не припускає витрат; процедура є безкоштовною, адже Україна

робить відповідні внески до Ради Європи. Участь адвоката є бажаною, але не обов'язковою.

Скарга, яка відповідає вищезазначеним вимогам, направляється у м. Страсбург (Франція) за такою адресою: European Court of Human Rights, Council of Europe, BP 431 R6 67006,

Strasbourg Cedex France

Скарга має містити такі відомості:

1. “Сторони” (прізвище, ім'я та по батькові заявника, громадянство, фах, дата і місце народження, постійна адреса, номер телефону, адреса, за якою заявник мешкає на даний час; прізвище, ім'я та по батькові представника, фах представника, адреса представника, номер телефону представника; держава, проти якої подано заяву. Якщо заявників декілька, інформація надається про кожного із них).

2. “Викладення фактів” (коротка суть самої скарги (претензії). Викладаються факти в їх хронологічній послідовності).

3. “Порушення Конвенції” (визначаються конкретні права, гарантовані Конвенцією та Протоколами до неї, які, на думку заявника, порушені, з посиланням на відповідні статті, та наводяться аргументи).

4. “Виконання положень статті 26 Конвенції” (дається перелік офіційних рішень у справі, із зазначенням дати кожного документа та інстанції, яка його видала (суду або ж іншого органу в хронологічному порядку), а також коротка інформація про зміст кожного документа. До листа належить додати копії цих рішень (Суд не може гарантувати повернення цих документів, тому в інтересах особи, яка подає скаргу, надіслати копії замість оригіналів). Вказується, чи існують інші інстанції, до яких може звернутися заявник, і чому він не використав таку можливість).

5. “Предмет заяви” (вказується, яких результатів чекає заявник).

6. “Процедури в інших міжнародних інстанціях” (зазначається, чи надсилались скарги, які є предметом цієї заяви, в інші міжнародні інстанції, які саме і коли, які були прийняті рішення).

7. “Список документів” (вказується, які документи (в копіях) додаються до заяви).

8. “Мова листування” (зазначається, якою із двох офіційних мов Ради Європи — англійською чи французькою — заявник бажав би користуватися при листуванні. При цьому сама скарга подається українською мовою або однією із мов національних меншин України. Перекладати її на англійську чи французьку не потрібно).

9. “Заява про конфіденційність” (треба зазначити, що заявник бере на себе зобов'язання зберігати конфіденційність судової процедури. Тут же зазначається, що заявник бажає (якщо він бажає), щоби Суд не розголошував його прізвище).

Відповідні владні структури України повинні опублікувати для загального відома всі акти міжнародного і внутрішнього законодавства України, які стосуються питань

процедури подання скарг до Європейського Суду, дати необхідні роз'яснення громадянам, іншим чином сприяти тому, щоб гарантоване Конституцією України право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових та інших інстанцій дійсно гарантувалося державою.

Право звернення громадянина до відповідних міжнародних установ чи органів міжнародних організацій не обмежується лише європейськими наглядовими інститутами. Існують й інші інституції глобального міжнародного рівня (наприклад. Міжнародний комітет проти катувань, Управління Верховного комісару ООН у правах людини або Управління Верховного комісару ООН у справах біженців тощо), до яких в установленому порядку можуть звертатись громадяни України за умови ратифікації Україною відповідних актів міжнародного законодавства.

Разом із тим, Законом України від від 23.12.1997 № 776/97-ВР “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” введено парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений), який у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, є: 1) захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; 2) додержання та повага до прав і свобод людини і громадянина суб'єктами, зазначеними у статті 2 цього Закону; 3) запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; 4) сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність з Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі; 5) поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини і громадянина; 6) запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод; 7) сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Постановою Кабінету Міністрів України від 31 травня 2006 року № 784 затверджено Положення про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. Відповідно до цього Положення Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини є посадовою особою, на яку покладено повноваження щодо забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини під час розгляду справ про порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також інформування Комітету міністрів Ради Європи про хід виконання рішень Суду.

Тема 13. Міжнародні зобов'язання України у сфері охорони навколишнього середовища

План

Участь України в міжнародній природоохоронній діяльності. Міжнародне співробітництво у галузі охорони навколишнього природного середовища. Міжнародне співробітництво в галузі ядерної та радіаційної безпеки, провідних міжнародних організацій, діяльність яких пов'язана із вирішенням глобальних чи регіональних проблем, охорони довкілля. Україна, як член Ради Європи. Інтеграція України в систему світового господарства.

У міжнародному співробітництві з охорони навколишнього середовища наша держава посідає одне з вагомих місць. Будучи членом ООН, Україна є суверенною стороною 18 міжнародних угод з питань екології, бере участь у 20 міжнародних конвенціях, а також понад 10 двосторонніх угодах, виконує міжнародні зобов'язання з охорони навколишнього середовища. Українська держава з перших днів незалежності активно співпрацює у міжнародних природоохоронних заходах та реалізації екологічних програм і проектів. Так, відповідно до Закону «Про природно-заповідний фонд України» від 26 листопада 1993 року видано Указ Президента України «Про біосферні заповідники», яким затверджено перелік біосферних заповідників в Україні, що внесені Бюро міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера» до міжнародної мережі біосферних заповідників. Станом на листопад 1993 р. таких заповідників було три: Асканія-Нова (Херсонська область), Чорноморський (Херсонська, Миколаївська області), Карпатський (Закарпатська область). Міністерству закордонних справ України і Академії наук України доручено підготувати матеріали, необхідні для підписання угоди з Республікою Польща та Словацькою Республікою про створення міжнародного біосферного заповідника «Східні Карпати».

Міжнародне співробітництво у галузі охорони навколишнього природного середовища посідає одне з важливих місць у зовнішньополітичному курсі України. Україна підписала 44 двосторонні міжнародні угоди і договори, насамперед із сусідами Білоруссю, Грузією, Молдовою, Росією, Словаччиною та Польщею. Меморандуми про взаємопорозуміння щодо співробітництва в галузі охорони довкілля підписані з Австрією і Фінляндією. Угода про співробітництво в галузі охорони довкілля укладена урядом України з урядом Ізраїлю; про співробітництво в галузі ядерної безпеки і захисту від радіації — з урядами Фінляндії, Австрії та Росії. Динамічно розвивається співробітництво в галузі охорони довкілля, національних парків і біорізноманіття, раціонального використання природних ресурсів, управління водними ресурсами, токсичними відходами, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — з Данією, Нідерландами, США.

Міжнародне співробітництво в галузі ядерної та радіаційної безпеки здійснюється Україною з МАГАТЕ і Європейським Союзом у рамках програми TACIS, а також на двосторонній основі — з США, ФРН, Канадою, Швецією та Японією.

Україна підписала Меморандум про співробітництво урядів України та Канади з питань зміни клімату, а також Протокол про співробітництво з питань зміни клімату з Нідерландами і почала впровадження трьох спільних проектів.

Україна є суверенною стороною 26 багатосторонніх міжнародних договорів та 3 протоколів у галузі охорони довкілля. Готується підписання, ратифікації та приєднання ще до 20 міжнародних конвенцій, протоколів і угод. Україна (в особі Міністерства охорони навколишнього природного середовища України) брала активну участь у розробці Орхунської конвенції, Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття 1992 р., Протоколу про воду і здоров'я до Конвенції про охорону і використання транскордонних водотоків і міжнародних озер 1992 р.,

Протоколу про скорочення викидів азоту, легких органічних сполук, Протоколу про важкі метали до Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані.

Україна є членом провідних міжнародних організацій, діяльність яких пов'язана із вирішенням глобальних чи регіональних проблем, охорони довкілля (ЮНЕП, ЮНЕСКО, ВООЗ та ін.). Україна бере активну участь у діяльності Європейської Економічної Комісії, насамперед, її Комітету з екологічної політики.

З 1995 року Україна, як відомо, є членом Ради Європи — однієї з найвпливовіших організацій, в діяльності яких питання охорони навколишнього середовища займають важливе місце. Вхідження України до європейських політичних і економічних структур є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України на сучасному етапі. Програма міжнародного співробітництва з ЄС у галузі охорони довкілля передбачає гармонізацію національного законодавства із законодавством ЄС і, зокрема, підходів до створення системи національних екологічних стандартів, впровадження екологічно чистих технологій, ресурсо- та енергозаощадження, гармонізацію системи аналітичних вимірів і оцінку стану навколишнього середовища.

Україна була активним учасником Всесвітньої зустрічі глав держав та урядів в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) та Йоганнесбурзі (2002 р.), підписала прийняті там програмні документи та реалізує їх на національному рівні.

Важливою подією, що стимулювала розвиток міжнародного права навколишнього середовища на європейському рівні, стало прийняття Програми дій з охорони навколишнього середовища для Центральної і Східної Європи на Конференції міністрів охорони навколишнього середовища (Люцерн, Швейцарія, 28—30 квітня 1993 р.). Такі конференції стали традиційними. Вони відбувалися у 1995 році в Софії (Болгарія), у 1998 році — в Орхусі (Данія). У 2003 році в Києві працювала конференція «Довкілля для Європи», що свідчить про високий міжнародний авторитет України в галузі охорони довкілля.

Україна як член ООН є суверенною стороною багатьох міжнародних природоохоронних угод і разом з іншими країнами світу продовжує активно працювати над завданнями щодо врятування нашої планети від екологічного лиха.

Світовий банк і його складовий Інститут Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) звернувся до фінансування природоохоронних заходів в 1969 р. Тоді ж був створений спеціальний відділ з охорони природи. З того часу банк відіграв важливу роль у цій сфері, а до середини 1990-х років він уже фінансував багато проектів, які мають природоохоронну компоненту з суто природоохоронними цілями: відновлення лісових масивів, управління водними ресурсами, боротьбу з забрудненням.

Велика організація, якою є МБРР, спочатку створена для забезпечення економічного зростання, логічно дійшла до того, що охорона навколишнього середовища як на рівні регіону, так і в глобальному аспекті стала одним із пріоритетних напрямів його діяльності.

На верхньому рівні формування інвестиційної політики МБРР визначає пріоритетні проблеми в галузі охорони навколишнього середовища. До них належать: руйнування природного середовища проживання; деградація земель; деградація і вичерпання ресурсів свіжої води; міське, промислове і сільськогосподарське забруднення; глобальні проблеми (скорочення різноманіття біологічних видів, виснаження озонового шару, інші форми змін в атмосфері, які створюють умови для глобального потепління та ін.).

Інтеграція України в систему світового господарства дозволяє сподіватися, що вона попадає в орбіту діяльності МБРР. У зв'язку з цим потребує удосконалення технологія виділення коштів під конкретний проект. Самі по собі пріоритети сформульовані досить абстрактно і являють собою вершину піраміди. Кожному пріоритету відповідає деякий набір проблем. Цей етап вибору зветься ідентифікацією пріоритетної проблеми.

На наступному етапі виявляються прямі і побічні причини, які породжують розглянуті проблеми. Потім розглядаються можливі напрями втручання і загальна проблема інвестицій. На заключному етапі аналізу виявляються норми і джерела фінансової допомоги.

Конкретні приклади найбільш важливих програм: організація управління захистом навколишнього середовища і використання природних ресурсів на Філіппінах, охорона природи Середземноморського регіону, захист тропічних лісів та ін.

Природоохоронна спрямованість так чи інакше торкається кожного проекту, який фінансується банком. Перш ніж виділяти кошти, МБРР в обов'язковому порядку проводить оцінку шкідливого впливу на навколишнє середовище щодо кожного проекту. Це необхідний елемент прийняття рішень з проектів, і від їх результатів залежить рішення банку. В недалекому майбутньому можливо МБРР вийде і на наш ринок.

Гармонізація міжнародних екологічних відносин - один з основних шляхів виходу світової спільноти з екологічної кризи. Головна роль екологічного чинника у міжнародних відносинах постійно зростає, що пов'язано з прогресуючим погіршенням стану біосфери. Основні складові екологічної кризи наступні:

- парниковий ефект;
- виснаження озонового шару;
- деградація ґрунтів, лісів, водоймищ;
- радіація загроза;
- трансгенне перенесення забруднювачів;
- вичерпність енергетичних та інших ресурсів планети;
- охорона біологічного різноманіття;

Проблема гармонізації відносин суспільства і природи, охорони навколишнього середовища набула глобального значення. Виникла потреба розробки ефективних міжнародних механізмів, які забезпечували б розумне використання ресурсів планети, їхню охорону, сприяли б збереженню³

екологічної рівноваги.

Загально визнаним є той факт, що реалізувати стратегію виходу з неї можна лише на основі спільних зусиль природоохоронних дій всіх країн. На теперішній час ні одна країна не спроможна вирішити свої екологічні проблеми самостійно або співпрацюючи з декількома країнами. Потрібні чіткі узгоджені дії всіх країн, їх координація на міжнародно-правовій основі. Вирішення всіх цих проблем можливе лише на базі міжнародного співробітництва, що здійснюється на багатосторонній основі.

Формами такого співробітництва є організація наукових та практичних зустрічей; створення міжнародних організацій; укладання офіційних договорів та угод, що координують спільні зусилля з охорони природи, а також діяльність міжнародних громадських партій та організацій ("зелених" та "екологів").

У світі існує значна кількість міжнародних екологічних організацій, які проводять різні наукові дослідження впливу діяльності людини на клімат, атмосферу, гідросферу, ґрунти, рослинність і тваринний світ, передбачення землетрусів і цунамі, роботи в галузі біологічних та генетичних наслідків забруднення навколишнього середовища.

Початок міжнародному співробітництву з проблем навколишнього середовища було покладено в 1913 р. у Берні (Швейцарія), коли вчені 18 країн зібралися на конференцію по міжнародній охороні природи.

Протягом останніх десятиріч намітилася чітка тенденція виішення багатьох питань екологічної безпеки на міжнародному рівні. Стимулюючим поштовхом до міжнародного співробітництва на рівні держав з питань екології та охорони природи стала Стокгольмська конференція 1972 року. Стокгольмська декларація закріпила фундаментальне право людей не тільки на свободу та рівність, але й на адекватні умови життя в навколишньому середовищі тієї якості, яке забезпечує їхню гідність та добробут.

Розглянемо основні напрями роботи деяких міжнародних екологічних організацій.

Проблема навколишнього середовища в її сучасному розумінні була вперше поставлена в Організації Об'єднаних Націй на Міжурядовій конференції з проблем біосфери в Парижі в 1968 р.

У червні 1972 р. у Стокгольмі (Швеція) відбулася конференція ООН із проблем навколишнього середовища. Ця конференція проголосила право людини на якісне навколишнє середовище і обов'язок його охороняти і покращувати для майбутніх поколінь. На ній були подані національні доповіді від 77 урядів, від органів і заснувань ООН, міжурядових і міжнародних,

неурядових організацій. Конференція прийняла Декларацію по навколишньому середовищу, план заходів, що повинні здійснюватися урядами і міжнародними організаціями і "Резолюцію про організаційні і фінансові заходи"; обговорила питання планування населених пунктів і керування природними ресурсами, розглядалися інформаційні і культурні аспекти проблем навколишнього середовища. Стокгольмська конференція відкинула песимістичну концепцію "фатальної" глобальної екологічної катастрофи.

День відкриття Конференції, 5 червня, відзначається як Всесвітній день навколишнього середовища.

Пізніше, у грудні 1972 р., Генеральна Асамблея заснувала програму ООН по навколишньому середовищу (ЮНЕП - UNEP, United Nations Environment Programme) для здійснення контролю за навколишнім середовищем.

Штабквартира ЮНЕП, першого заснування ООН, розташована в Найробі (Кенія).

До першочергових напрямів діяльності ЮНЕП відносяться:

- здоров'я людини;
- охорона земель і прісних вод;
- захист світового океану;
- охорона тваринних і генетичних ресурсів;
- енергетичні ресурси;
- освіта;
- торгівля, економіка, технологія.

Одне з перших починань ЮНЕП — створення всесвітньої системи станцій спостереження (моніторингу) за станом і змінами біосфери.

У світлі занепокоєності, що росте у світі, проблемами навколишнього середовища завдання ЮНЕП ускладнюються, а можливості збільшуються. До числа всеохоплюючих програм ЮНЕП відносяться: Глобальна система моніторингу навколишнього середовища (ГЕМС), Міжнародний реєстр потенційно токсичних хімічних речовин (ІРПТК) і всесвітня мережа даних ІНФОТЕРА.

У рамках своїх ключових позицій ГЕМС надає інформацію про клімат і атмосферу, океани, поновлювані земні ресурси, трансграничне забруднення і наслідки забруднення для здоров'я. Діяльність ГЕМС здійснюється в 142 країнах.

В даний час у світі використовуються більш 80 тис. хімічних речовин, і ЮНЕП подає через ІРПТК важливу інформацію про рішення, відносно хімічної безпеки. Результатом діяльності ЮНЕП було поліпшення навколишнього середовища у багатьох країнах; більш 30 країн розробили національні стратегії в галузі охорони навколишнього середовища, спрямовані на екологічно припустимий економічний розвиток.

ЮНЕСКО (UNESCO — скор. від англ. United Nations Educational Scientific and Cultural Organization — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) - міжурядова організація, що є специфічним заснуванням ООН.

Її ціль - сприяти миру і безпеці, розвитку співробітництва країн в галузі науки, освіти і культури для заохочення загального розвитку справедливості, правопорядку, прав людини й основних свобод, передбачених статутом ООН для всіх народів світу без різниці раси, статі, мови і релігії.

Одним із найважливіших напрямків роботи організації - є охорона навколишнього середовища і пам'ятників культури, співробітництво в галузі глобальних наукових проблем в сфері океанографії, геології, гідрології і т.д.

З 1970 року у світі з ініціативи ЮНЕСКО здійснюється міжнародна програма "**Людина і біосфера**". Ця програма включає 75 наукових об'єктів для загальних досліджень, що виконуються в більш ніж 30 країнах світу. У цих програмах вирішується цілий ряд завдань, серед яких можна назвати такі:

- визначення й оцінка змін у біосфері під впливом антропогенної діяльності;
- вивчення структури, функціонування і динаміки природних, і контрольованих людиною Екосистем;
- дослідження зв'язку між соціально-економічними процесами;
- розробка шляхів і засобів зміни якісних і кількісних змін природного середовища;
- координація досліджень біосфери та ін.

Міжнародна програма "Людина і біосфера" на сьогодні здійснюється. Біля 90 країн почали виконання цієї програми, створивши національні комітети, що організовують відповідні екологічні дослідження.

Програма "Людина і біосфера" використовує весь попередній досвід людства і також досвід виконання Міжнародної біологічної програми, Програми вивчення аграрних земель і ін. Для здійснення цієї програми залучені кращі вчені всіх галузей. Велика роль у програмі приділяється вивченню водних Екосистем, проблемам землекористування, питанням демографії й урбанізації.

Римський клуб - це міжнародна громадська організація, зааснована у 1968 р. з метою дослідження розвитку людства в епоху науково-технічної революції.

Римський клуб - це неформальна спілка, яка об'єднує біля 100 учених, суспільних діячів і керівників міжнародних корпорацій і фондів із 43 країн, які фінансують дослідження.

Вона не має ні структури, ні штабу, ні бюджету.

Ціль Римського клубу - дослідження найближчих і подальших наслідків великомасштабних рішень, пов'язаних з обраними людством шляхами науково-технічного й економічного розвитку.

Перед дослідниками Римського клубу постала головна проблема: чи можна зберегти здоровий стан регіонального і глобального природного середовища, економічну рівновагу, усталеність суспільного розвитку і добробут людей, базу не поновлюваних природних ресурсів, якщо неминучі зміни в характері використання енергетичних і сировинних матеріалів, засобах виробництва і споживання в індустріальних країнах будуть і далі йти шляхом найменшого опору, керуючись тільки вузькими економічними інтересами?

Відповіді на ці питання Римський клуб подає як результат своєї роботи в такій формі, яка зробила б їх надбанням широкої публіки й одночасно вагомим аргументом для осіб, що приймають рішення.

Переслідуючи ці цілі, члени Римського клубу створюють тимчасові робочі групи, що подають результати досліджень у вигляді "доповідей Римському клубу", серед них такі, як "Межі росту", "Стратегія виживання", "За межами сторіччя марнотратств", "Цілі для людства". У цих роботах розглянуті моделі майбутнього людства.

Римський клуб здійснив ряд дослідницьких проєктів; неодноразово організовував зустрічі із суспільними і політичними діячами різних країн світу. На думку членів Римського клубу, нові демографічні хвилі (приріст населення) призведуть до збільшення навантаження на природне середовище: в зв'язку зі зростанням виробництва продовольства, коли усе більше землі буде іти під пасовища, гинути від ерозії; через кількість відходів, що росте, які повинна буде поглинути земля, повітря, океан. Говорять, зараз вперше стає помітним вплив на природу людської діяльності. Ступінь і наслідки цього важко оцінити, але ця непевність змушує тривожитися ще більше.

За більш ніж чверть вікову діяльність Римського клубу проведено більше 40 міжнародних конференцій, рад, консультацій. Члени Римського клубу сьогодні звертають увагу на перспективи подальшого розвитку Європи в рамках проєкту "Європа-2020", роль і відповідальність європейських країн у світових змінах.

Всесвітній фонд дикої природи (ВФДП) - найбільша і найавторитетніша незалежна організація світу в галузі охорони навколишнього середовища. Її основною метою є збереження біорізноманіття Землі, припинення деградації природного середовища планети і побудова майбутнього, в якому люди жили б в гармонії з природою.

ВФДП бере участь у розробці екополітики і пріоритетів, створенні глобальних партнерств, надає підтримку природоохоронній діяльності в різноманітних регіонах.

Говорячи про масштаби організації тут неможливо перебільшити – фонд працює у 120 країнах світу та має в своєму штаті близько 5 мільйонів співробітників та волонтерів. Наразі фонд вже профінансував близько 11 тисяч проєктів по всьому світу. При цьому існування фонду забезпечується лише добровільними внесками.

Головною місією фонду є збереження різноманітності флори та фауни Землі та попередження деградації довкілля. Недарма організація обрала для свого логотипу зображення великої панди – тварини, яка вже досить довгий час знаходиться під загрозою зникнення.

Організація World Wildlife Fund відома також своїми масовими акціями та флешмобами, які спрямовані на привернення уваги до проблем довкілля. В Україні однією з найпопулярніших подібних акцій є “Година Землі”, яка щороку проводиться у передостанню суботу березня. В цей день WWF закликає на годину вимкнути вдома електрику і таким чином замислитися над проблемами Планети.

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) є міжнародною міжурядовою організацією науково-технічного спрямування, створеною у 1957 році відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН. Станом на квітень 2015 року до складу Агентства входить 164 країни-члена. МАГАТЕ входить до загальної системи міжнародних організацій ООН.

На сьогодні основними напрямками діяльності МАГАТЕ є:

1. Ядерна енергетика, паливний цикл та ядерна наука (програма ІНПРО, технології ядерного паливного циклу та матеріалів, створення потенціалу та збереження ядерних знань для стійкого енергетичного розвитку, сприяння розвитку різних галузей ядерної науки);

2. Ядерні застосування у сферах безпеки продовольства та в сільському господарстві, для охорони здоров'я (ракові захворювання, томографія), забезпечення водних ресурсів, для оцінки та раціонального використання морського та наземного середовища, виробництво медичних радіоізотопів та радіаційні технології, управління технічним співробітництвом у цілях розвитку.

3. Ядерна та фізична ядерна безпека (безпека ядерних установок, радіаційна безпека та безпека перевезень, поводження з радіоактивними відходами, фізична ядерна безпека, готовність на реагування у випадку інцидентів та аварійних ситуацій);

4. Ядерна перевірка (застосування системи гарантій МАГАТЕ, імплементація гарантій Агентства в Ірані, Сирії та КНДР).

Глобальне водне партнерство (ГВП). Метою цієї організації є підтримка стійкого управління водними ресурсами в різних країнах. Це міжнародна мережа організацій і установ, відкрита для всіх організацій, зайнятих управлінням водними ресурсами.

ГВП підтримує наступні принципи:

- - поважне ставлення до природи і турбота про її збереження;
- - збереження тваринного і рослинного світу.
- - підвищення якості життя.
- - мінімальне вживання невідновних ресурсів;

- - діяльність людини в рамках здатності природи перенести її вплив без збитку.
- - удосконалення діяльності щодо навколишнього середовища;

З громадських організацій велику роботу щодо охорони довкілля проводить **Greenpeace (Зелений світ)**, з яким співпрацюють представники громадськості і нашої країни. Її головним завданням є недопущення радіоактивного забруднення біосфери. Організація діє в 30 країнах світу, в Україні почала працювати з 1990 року.

Greenpeace відомі у всьому світі своїми не зовсім однозначними акціями на захист довкілля, таких як жбурляння кульками фарби на показах “хутряної” моди, знищення посівів генномодифікованої пшениці тощо.

Однак основними принципами Greenpeace є “незалежність”, “ненасильство” та “протест дією”, а тому незважаючи на неоднозначність, організація все ж прославилася, перш за все, відсутністю агресії та креативом.

Greenpeace працює у сфері охорони довкілля за всіма напрямками. Активістів організації однаково зацікавлені і в проблемі глобального потепління, і збереженні лісів та джунглів і навіть у відмові від неорганічної продукції.

Популярними “грінпісівці” стали після мирної експедиції організації з Ванкувера до місця дрейфування радянських кораблів, що займалися китобійною промисловістю. Це була перша подібна акція – активісти плавали на човнах між тваринами та китобоями з гарпунами.

Пізніше сталася ще одна експедиція Greenpeace, яка вразила світ – активісти прикували себе наручниками до нафтодобувної платформи Brent Spar Shell в Північному морі, аби досягти заборони на викид токсичних відходів у воду.

Всесвітня метеорологічна організація (ВМО) – організація, яка вивчає стан і використання кліматичних ресурсів планети.

ВМО виконує програму вимірювань ступеня забруднення середовища проживання за допомогою мережі фонових станцій, розповсюджує знання з охорони природи, спрямовує зусилля на підготовку відповідних кадрів в області хімії атмосфери, фахівців з контролю за забрудненням повітряного і водного басейнів.

ВМО покликана забезпечувати міжнародне співробітництво в області метеорології, сприяти організації та розвитку метеорологічної служби, застосування метеорології в авіації, судноплавстві, сільському господарстві та інших галузях діяльності. Основний оперативної програмою є Всесвітня служба погоди, що займається збором і наданням членам ВМО метеорологічної інформації та відомостей про навколишнє середовище.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) – спеціалізована установа

ООН, діяльність якої спрямована на боротьбу з особливо небезпечними хворобами, розробку міжнародних санітарних правил та ін. Заснована в 1946 р. Місце перебування – м.Женева (Швейцарія).

До складу **ВООЗ** входить 194 країни, в тому числі Україна. Штаб-квартира знаходиться в Женеві.

Головне завдання ВООЗ - сприяти охороні здоров'я для населення всіх країн, зокрема, імунізація, боротьба з поширенням СНІДУ.

ВООЗ працює в таких напрямках:

- Укріплення та удосконалення національних служб охорони здоров'я.
- Попередження інфекційних захворювань
- Охорона та оздоровлення навколишнього середовища
- Підготовка медичних кадрів
- Розвиток медичних та біологічних досліджень
- Санітарна статистика

Міжнародний союз охорони природи (МСОП; англ. International Union for Conservation of Nature, IUCN) — міжнародна організація, метою якої є збереження природних ресурсів.

Заснована в 1948 році, головний офіс знаходиться в місті Гланд (кантон Во, Швейцарія).

Основні задачі МСОП:

- збереження природних екосистем, рослинного і тваринного світу;
- збереження рідкісних і зникаючих видів;
- організація заповідників, резерватів, національних парків.

World Society for the Protection of Animals, інакше кажучи Світове товариство із захисту тварин – це ще одна організація, яка займається збереженням різноманітності фауни у світі. WSPA, як і WWF, є досить масштабною організацією – вона має офіси майже в 150 країнах світу та близько 900 дочірніх осередків. Основною ціллю Товариства є світ, де кожне життя цінується на рівні людського, вбивство тварин розцінюється як злочин, а браконьєрство зникло назавжди.

Одним із найвідоміших напрямків роботи WSPA є боротьба з насильницькою експлуатацією тварин, зокрема у різних традиціях народів світу. Активісти Товариства проводять регулярні акції проти корриди в Іспанії, цькування ведмедів у Пакистані, китобійної промисловості, утримання дельфінів в аквапарках та акваріумах тощо. Окрім цього організація займається покращенням рівня життя тварин. Зокрема, у WSPA розробили Всесвітню декларацію благополуччя тварин, яка наразі знаходиться на розгляді в ООН. Також Товариство займається створенням освітніх програм по догляду за тваринами для ветеринарів та їх власників.

Найбільшу кількість міжнародних природоохоронних документів було прийнято, починаючи з другої половини ХХ століття.

Найвагоміші з них - програма ООН "Людина та біосфера" (1968), Програма з 3

навколишнього середовища (1972), Європейська угода про збереження тваринного і рослинного світу та природних біотопів (1979), Всесвітня хартія природи, прийнята Генеральною Асамблеєю Об'єднаних Націй у 1982 р., Європейська Хартія про навколишнє середовище та здоров'я (1990), Конвенція із захисту видів (1993), Конвенція збереження біорізноманіття (1993), Конвенція із захисту клімату (1984), Декларація про ліс (1994), *Порядок денний ХХІ століття* (1992).

Важливими документами міжнародних природоохоронних відносин є **Всесвітня хартія охорони природи**, яка проголосила та взяла під захист право всіх форм життя на виживання;

“Людина і біосфера” (МАН) – довгострокова міжнародна міждисциплінарна програма наукових досліджень, метою якої є докладне вивчення структури і функціонування біосфери та її екологічних регіонів, систематичне спостереження за змінами біосфери в результаті впливу людини, прогнозування цих змін.

Програма МАН виконується під егідою ЮНЕСКО. Офіційно прийнята в 1970 р. на ХVІ сесії генеральної конференції ЮНЕСКО.

Міжнародна біологічна програма (МБП) – неурядова багаторічна науково-дослідна програма з вивчення, головним чином, біопродуктивності природних і створених людиною угруповань організмів у масштабах планети МБП, проводилася з 1964 по 1974 рр. вченими більш як 100 країн.

“Всесвітня стратегія охорони природи” – міжнародний документ, розроблений Міжнародною спілкою охорони природи і природних ресурсів (МСОП) спільно з Програмою ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), при підтримці Всесвітнього фонду охорони дикої природи, спрямований на управління процесами використання людиною біосфери, екосистемі видів, які входять до їх складу, з метою одержання стабільної користі зараз та у віддаленому майбутньому. “МСОП” проголошена у 1980 році.

Всесвітня кліматична програма (ВКП) – програма, затверджена в 1979 р. на Восьмому конгресі Всесвітньої метеорологічної організації.

Всесвітня кліматична програма ставить перед собою такі задачі: допомогти народам у використанні даних про клімат, які вони мають, при плануванні і регулюванні всіх сторін людської діяльності, значно покращити сучасні знання про клімат і повніше зрозуміти відносний вплив різних чинників на нього; розробити методи довгострокового прогнозування можливих змін клімату, які могли б бути несприятливими для добробуту людського суспільства.

Таким чином, екологічна проблематика все частіше виходить на перше місце в міжнародних відносинах. Так, переважна більшість міжнародних екологічних документів передбачає такі основні завдання:

- - встановлення пріоритетів для майбутньої діяльності з розробки правових норм у галузі охорони навколишнього середовища;

- - прийняття міжнародних стандартів у галузі охорони навколишнього середовища;
- - усунення корінних причин деградації навколишнього середовища;
- - екологічний моніторинг і оцінка стану навколишнього середовища;
- - прогнозування та розробка цільових механізмів збереження, відновлення і охорони навколишнього середовища.

Україна як європейська держава приєдналася до процесу державного та правового регулювання збереження якості природного середовища.

У 1991 році було створене Міністерство охорони навколишнього середовища України. За його ініціативою в 1991 році був прийнятий закон "Про охорону навколишнього природного середовища" та розпочата розробка пакета законів та законодавчих актів з екологічних проблем, включаючи охорону атмосфери, води, рослинного та тваринного світу. Суверенна Україна як учасниця конференції 1992 року в Ріо-де-Жанейро, внесла пропозицію про екологічну конверсію виробництв, прийняла на себе зобов'язання забезпечувати екологізацію економіки та розв'язання екологічних проблем, як першочергове завдання господарської та державної політики. Україна бере участь в роботі програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). Тільки за період з 1980 року до 1991 року Україна взяла участь у 10 міжнародних актах з охорони природи.

Українська держава з перших днів незалежності бере активну участь у міжнародних природоохоронних заходах та реалізації екологічних програм і проектів.

Так, відповідно до Закону "Про природно-заповідний фонд України" від 26 листопада 1993 року видано Указ Президента України "Про біосферні заповідники", яким затверджено перелік біосферних заповідників в Україні, що внесені Бюро міжнародної координаційної ради з програми ЮНЕСКО "Людина та біосфера" до міжнародної мережі біосферних заповідників. Станом на листопад 1993 року таких заповідників було три: Асканія-Нова (Херсонська обл.), Чорноморський (Херсонська, Миколаївська обл.), Карпатський (Закарпатська обл.). Міністерству закордонних справ України та Академії наук України доручено підготувати матеріали, необхідні для підписання угоди з Республікою Польща та Словацькою Республікою про створення міжнародного біосферного заповідника "Східні Карпати".